

BIBLIOTHECA BRUKENTHAL

**MONEDĂ ȘI COMERT ÎN SUD-ESTUL EUROPEI
II**

**MINISTERUL CULTURII ȘI CULTELOR
MUZEUL NAȚIONAL BRUKENTHAL**

**BIBLIOTHECA BRVKENTHAL
XXII**

**MONEDĂ ȘI COMERȚ
ÎN SUD-ESTUL EUROPEI
II
LUCRĂRILE ÎNTÂLNIRII DIN ANUL 2008
SIBIU**

**COIN AND COMMERCE
IN THE SOUTH-EAST OF EUROPE
II
PROCEEDINGS OF THE 2008 MEETING
SIBIU**

Editura ALTIP

SIBIU - 2008

MUZEUL
NAȚIONAL
BRUKENTHAL

EDITOR:

PROF. UNIV. DR. SABIN ADRIAN LUCA

REDACTOR COORDONATOR / EDITOR-IN-CHIEF:

CLAUDIU MUNTEANU

COLECTIV DE REDACȚIE:

DR. OLTEA DUDĂU

SILVIU I. PURECE

ANCA NIȚOI

OLGA BEȘLIU

Editura ALTIP – Alba Iulia

ISBN 978-973-117-142-5

Orice corespondență referitoare la această publicație rugăm a se adresa la:

Muzeul Național Brukenthal - Muzeul de Istorie, Str. Mitropoliei, nr. 2, Sibiu, 550179;

Tel.: 0269 218143.

Please send any mail or messages regarding this publication at:

National Brukenthal Museum – The History Museum, Mitropoliei st., no. 2, Sibiu, 550179;

Phone number: 0269 218143.

E-mail: munclaiul@brukenthalmuseum.ro

CUPRINS / CONTENTS

GABRIEL MIRCEA TALMAȚCHI – Semnele monetare și monetăriile vest-pontice dobrogene (secolele VI-V a. Chr.) - Stadiul cercetărilor, noi ipoteze și perspective - / <i>West-pontic monetary signs and mints from Dobrudja (6th – 5th centuries BC) - State of the research, new hypotheses and perspectives</i> -	7
DELIA MOISIL - Tezaurul de tetradrahme de tip thasian descoperit la Căscioarele, județul Călărași / <i>A hoard of tetradrachm of Thasian type, unearthed at Căscioarele, Călărași district</i>	33
SILVIU I. PURECE și OLTEA DUDĂU – Monedele MACEDONIA PRIMA din colecția Muzeului Național Brukenthal / <i>MACEDONIA PRIMA tetradrachms in the collection of the Brukenthal National Museum</i>	39
ÁLDOR CSABA BALÁZS – Un denar roman republican descoperit la Ernei (județul Mureș) / <i>A roman republican coin unearthed at Ernei (Mureș district)</i>	53
TOMA RĂDULESCU – Tezaurul de denari romani republicani descoperit la Cetate, județul Dolj / <i>Der bei Cetate, Kreis Dolj entdeckte Hort von römischen republikanischen Denaren</i>	57
GABRIEL MIRCEA TALMAȚCHI – Opinii privitoare la evoluția atelierelor monetare și a monedei în perioada autonomă a coloniilor Histria, Callatis și Tomis prin prisma lumii grecești / <i>Opinions concerning the evolution of the coin during the Autonomous period of the Histria, Callatis and Tomis colonies, through the viewpoint of the context of the Greek world</i>	65
SILVIU I. PURECE – Tezaurul de la Râureni (județul Vâlcea). Completări numismatice și istorice / <i>Râureni hoard (Vâlcea district). Numismatical and historical comments</i>	71
DELIA MOISIL – Un tezaur de antoninieni descoperit în zona Mangalia / <i>A hoard of antoniniani found in the area of Mangalia</i>	85
SILVIU I. PURECE - Orizonturile de tezaure din zona de sud a provinciei Dacia - Discuții și ipoteze - / <i>-Hoard's horizons from the southern part of roman Dacia -Discussions and hypothesis-</i>	91
*	
SERGIU MUSTEAȚĂ – <i>SALZ MACHT GESCHICHTE</i> : Monedă fără comerț și comerț fără monedă în Transilvania în secolele VIII-IX / <i>SALZ MACHT GESCHICHTE: Münzen ohne Handel und Handel ohne Münzen im 8.-9. Jh. in Siebenbürgen</i>	115
OLTEA DUDĂU și ALEXANDRU GH. SONOC – Tezaurul monetar medieval descoperit la Vurpăr (Borberek), județul Alba / <i>Der bei Vurpăr (Borberek), Kreis Alba entdeckte Münzhort</i>	133
ALEXANDRU GH. SONOC și OLTEA DUDĂU – Un presupus tezaur de <i>denarii parvi</i> de la Sigismund de Luxemburg din colecția dr. Mauksch și câteva considerații cu privire la campania din Transilvania a sultanului Murad II (1438) și la reflectarea ei în izvoarele scrise / <i>Ein Münzhort von denarii parvi von Sigismund von Luxemburg aus der Sammlung</i>	

von Dr. Mauksch und einige Betrachtungen bezüglich des Feldzuges des Sultans Murad II
in Siebenbürgen (1438) und ihrer Widerspiegelung in den schriftlichen Quellen 149

MONICA DEJAN – Monede descoperite cu ocazia unor săpături arheologice efectuate pe
teritoriul oraşului Suceava / *Coins unearthed during some archaeological researches
conducted in the town of Suceava* 187

OLTEA DUDĂU și KEVE LÁSZLÓ – Tezaurul monetar de secol XVII, descoperit la Apold
(județul Mureș) / *Coin hoard from Apold (Mureș district), 17th century* 197

*

CLAUDIU MUNTEANU - Un urcior din epoca romană refolosit ca pușculiță, aflat în colecția
Muzeului Național Brukenthal / *A roman era jug, reused as a money-box, located in the
Brukenthal Museum's collection* 207

RALUCA MARIA FRÎNCU – Pușculițe medievale ale unor bresle și vecinătăți sibiene /
Sparbüchsen einiger Hermannstädter Zünfte und Nachbarschaften 213

*

RADU TEUCEANU – Opera numismatică a lui Joseph Hilarius Eckhel în biblioteca
Brukenthal / *Johann Joseph Hilarius Eckhels numismatisches Werk in der Brukenthal-
Bibliothek* 231

**SEMNELE MONETARE ȘI MONETĂRIILE VEST-PONTICE DOBROGENE
(SECOLELE VI-V A. CHR.)
- STADIUL CERCETĂRILOR, NOI IPOTEZE ȘI PERSPECTIVE -**

GABRIEL MIRCEA TALMAȚCHI

Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța
gtalmatchi@yahoo.com

Key - words: *Dobroudja, Histria, hoard, arrowhead-coins, metrology, chronology.*

Abstract. *The paper deals with the production, the area of finds, typology, metrology, chronology of the arrowhead-coins (ingot-coins, 'money but not coins', pre-monetary signs, monetary sign-objects, coin-objects, pre-coins,) by the Greeks from Histria and from other centres on the seashore of the Black Sea, especially for Dobroudja.*

1. Preliminarii

Apariția trocului (produse contra produse¹) a fost considerată ca un prim stadiu, elementar, al comerțului propriu-zis². Cu alte cuvinte, trocul s-a transformat într-o primă estimare a unei valori, mai mult sau mai puțin clar. Primele relații de schimb premonetar par a fi semnalate încă din anii 1500-1400 a. Chr.³ Cu timpul, în funcție de nivelul de dezvoltare pe care îl atingeau, la un moment dat, o comunitate, o serie de produse, aflate în stare brută sau prelucrate, încep să aibă o căutare mai mare pe piață, comparativ cu altele, fiind transformate astfel – printr-un joc de împrejurări – în unități de valoare⁴. Printre primele bunuri care au fost utilizate în acest scop, amintim scoicile⁵, vitele⁶ (cu precădere boii) și blănurile. Dar, tot atât de importante erau și metalele: bronzul, fierul, aurul și după aflarea procedeu de extragere a sa din minereu, argintul. Apoi produsele finite obținute în urma prelucrării acestor metale ca bare⁷, ace, topoare⁸, trepiede, căldări, securi,⁹

brățări, bijuterii¹⁰, pumnalele, sârmele și inelele de aur¹¹. Unele dintre aceste bunuri aveau aceeași formă, aceeași mărime și o greutate fixă, sau foarte puțin variabilă (oricum o valoare determinată, conformă cu un anumit sistem ponderal, diferit de la o zonă la alta sau de la o localitate la alta), ceea ce elimina necesitatea anterioară de a cântări¹². Deținerea lor în exces a condus la acumulare și stocare, apoi evident la crearea unor depozite de astfel de piese¹³, considerate tezaure de rezervă¹⁴. Unul dintre cele mai cunoscute obiecte cu valoare a fost securea de bronz, ea jucând în procesul comercial rolul de contrapartidă („securea-monetă”¹⁵) pentru grâu, lână, piei și țesături. Totuși, încă mult timp, produsele din aur și argint au mai fost încă cântărite cu balanța, având în vedere și prețul lor ridicat și nu în ultimul rând raritatea lor într-o anumită perioadă istorică¹⁶. Și balanța are o istorie foarte veche, pe măsura

¹ Preda 1969, p. 8.

² Nestor 1935-1942, p. 141; Mihăilescu-Bîrliba, p. 34.

³ Iliescu 2002, p. 51.

⁴ Bernareggi 1968, p. 17; Quiggin 1993, pp. 1-8; Davies 1994, pp. 33-60; Parise 2000, p. 14sq.; Kroll 2001, pp. 77-91.

⁵ Nestor 1935-1942, p. 143sq.

⁶ Nestor 1935-1942, p. 143.

⁷ Nestor 1935-1942, p. 144.

⁸ Cribb 1988, p. 21.

⁹ Sutz 1919, p. 5sq.; Moisil 1923, p. 29.

¹⁰ Moisil 1919, p. 9sq.; Sutz 1919, p. 5sq.

¹¹ Moisil 1923, pp. 28-32; Nestor 1935-1942, p. 148; Mitrea 1937-1940, p. 148; Iliescu 1965, pp. 414-418; Preda 1969, p. 9; Iliescu 1996, pp. 7-14; Briandt 2001, p. 45sq.; Descat 2001, p. 71; Schoonheydt 2001, p. 35.

¹² Moisil 1920, p. 19; Moisil 1923, p. 29.

¹³ Moisil 1923, p. 29-30.

¹⁴ Moisil 1919, p. 9.

¹⁵ Moisil 1919, p. 8.

¹⁶ Moisil 1919, p. 11.

necesităților ancestrale ale schimbului¹⁷. Folosirea ei a rezultat din necesități obiective, legate atât de comerțul mărunț, cât și de cel de mai mare anvergură, fiind necesară rigoarea și exactitatea.

Mai sunt cunoscute și alte materiale considerate ca instrumente metalice premonetare, spre exemplu obiecte metalice cu aripioare, fiind considerate ca având o formă specifică scopului propus și acompaniate de vârfuri de săgeți-semne monetare și monede arhaice de argint emise de Apollonia Pontica¹⁸. Acestea ar fi fost produse fie de către colonia Caron limen, fie de către Apollonia Pontica. Din punctul nostru de vedere suntem sceptici în a le acorda un astfel de rol, având în vedere faptul că ele sunt bine cunoscute în descoperirile din Dobrogea și sunt considerate, mult mai veridic, conform contextelor de descoperire, ca obiecte militare (elice de săgeți), prezente în morminte tumulare la Celic-Dere și Enisala¹⁹. Iar datarea lor în secolele VII-VI a. Chr. rămâne deschisă cercetărilor de viitor, cu atât mai mult cu cât în centrele dobrogene menționate mai sus par a corespunde secolelor respective. La acestea adăugăm pe de o parte, foițe de bronz pliate (de 2,26 g) în așa fel încât să ofere imaginea unei săgeți și atribuite Histriei, fiind datate în secolele VI-V a. Chr.²⁰. Pe de altă parte sunt de amintit așa-zise monede în formă de arc (probabil scitic) care ar fi atribuite tot aceleiași cetăți milesiene²¹.

Trendul ascendent cunoscut de economia și implicit de schimburile practicate de comunitățile umane din regiunile de vest și nord-vest ale Pontului Euxin, pe la mijlocul mileniului I a. Chr., a condus la înlocuirea treptată a trocului cu o formă mai avansată a comerțului, în care unitățile anterior amintite au fost înlocuite treptat cu un instrument metalic de măsurare a valorii produselor supuse schimbului, un etalon cu o valoare mai mult sau mai puțin distinctă și destinată

tranzacțiilor, constituit sub forma unor vârfuri de săgeți din bronz (într-un singur caz cunoscut de plumb)²² cu valoare monetară. Ele s-au transformat în unități de măsură și contrapartidă a schimburilor, care acum de desfășurau mult mai comod și mai rapid, fiind parte integrantă a noului sistem (ce îl înlocuia pe acela vechi) care aparținea unei lumi aflate într-o continuă transformare și care fusese realizat nu prin forță, ci prin liber consimțământ.

2. Centrele emitente și contextul economico-comercial al producerii semnelor monetare - vârfuri de săgeți

Crearea unei colonii sau a unei apoikia²³, a permis emigrarea în mai multe valuri succesive a surplusului de populație, în cazul nostru al doilea, când au apărut, datorită unor cauze variate specifice noilor colonii create anterior. Selectarea unei poziții avantajoase teritoriale, realizarea unui contact pașnic, ulterior dezvoltat din punct de vedere comercial și social, la început ocazional și apoi transformat în de durată reprezintă pașii necesari realizați de colonii, cu precădere milesiene. Se poate vorbi de existența unei cetăți-colonii atunci când avem atestate o serie de edificii ce țin de o organizare politică și administrativă²⁴, fapt petrecut etapizat, pe măsura dezvoltării relațiilor sociale, politice și economice. Pentru început probabil că am avut de a face cu o economie arhaică, iar despre o politică economică a noii colonii, în sensul modern al cuvântului, nu avem multe de spus. Aceasta din urmă se va coagula și va căpăta contur odată cu organizarea temeinică a spațiului destinat funcționării efective a coloniei și a celui care va fi exploatat din multe puncte de vedere pentru resurse, în speță *chora*. Însă și crearea respectivei colonii a impulsionat mișcarea pe arii diverse a bunurilor cu predilecție alimentare, dar și de materii prime, respectiv produse de lux, deja manufacturate. Etapa următoare va fi cea a producției meșteșugărești proprii ce a asigurat un nou salt în procesul de schimb comercial

¹⁷ Moisil 1919, p. 12.

¹⁸ Manov 1998, pp. 79-82.

¹⁹ Simion 1976, p. 154; Simion 2000, p. 82; Sîrbu *et alii* 2000, p. 89; Simion 2003, p. 313.

²⁰ SNG XI, pl. VII, nr. 130.

²¹ Stambuliu 2004, p. 63, nr. 270-271.

²² Zaginajlo 1982, p. 26.

²³ Finley 1974, p. 51.

²⁴ Buttin 2002, p. 39.

local, zonal sau chiar la distanțe mult mai mari, în funcție de interesele cetății sau în funcție de cursul evenimentelor politice și militare, căci, așa cum se cunoaște (chiar dacă nu întotdeauna s-a și aplicat) istoria economică nu poate fi separată de istoria politică. În privința comerțului, cel care a predominat a fost cel maritim și fluvial, ca să nu amintim și fapt că în respectivele epoci istorice se pare că râurile existente la nord de Dunăre erau navigabile. În concluzie, etapele, în ceea ce privește aspectul economic și comercial, s-au succedat cu numeroase intermitențe, pornind de la expansiunea mărfii (produsă în alte centre), apoi expansiunea autorității și a prestigiului, pe fondul producerii în regie proprie a mărfurilor respective (semnul monetar și mai apoi moneda jucând un rol foarte important din acest punct de vedere, ca un simbol și mai puțin cu rol de economie monetară sau circulație monetară măcar în perioada arhaică), abia apoi expansiunea fizică teritorială. Desemnarea unor responsabilități economice destul de clare, într-un cadru bine organizat și adaptat tuturor posibilităților conferite de realități curente sau ocazionale (chiar dacă pe alocuri nesistematizat) a reprezentat o necesitate. Aceste relații cu cei din apropiere sau din choră au prevalat mult timp, reprezentând baza evoluției economice a centrului respectiv.

Așa cum este deja menționat în bibliografie, turnarea semnelor monetare se realiza în „mulaje de argilă sau lemn, așezate în lanț”²⁵. Aceste realizări purtau indisolubil pe de o parte urmele nefaste ale procedurii, prin păstrarea unor protuberanțe mai mult sau mai puțin pronunțate și care afecta imaginea artistică a produsului finit, semnul monetar sau moneda în sine, de cele mai multe ori de acest lucru depinzând însăși calitatea artistică înregistrată. Pe de altă parte și greutatea produsului nu putea fi urmărită exact, întrucât depindea de tocirea mulajului și de cantitatea de metal turnată în fiecare locaș. Procedul, deși uzitat în zorii emiterii unității monetare

sau semi monetare, este considerat ca fiind o excepție în antichitate²⁶.

Din punct de vedere al etnicului, vârfurile de săgeți-monede par a fi o creație a coloniilor milesiene vestice și nord-vest pontice, apărute în contextul celui de al doilea val de colonizare al lumii grecești, ce debutează pe la mijlocul secolului al VII-a a. Chr.²⁷. Ele au fost produse anterior realizării monedelor, neavând toate caracteristicile și funcțiile unei monede, în cazul nostru grecești. Totuși, în cadrul descoperirilor izolate, sunt de remarcat și cele făcute în morminte datate pe baza inventarului funerar în epocă greacă, ceea ce le-a oferit rolul de „obol al lui Charon”, înlocuind cu succes moneda propriu-zisă²⁸. De-a lungul timpului li s-au atribuit mai multe posibilități în ceea ce privește rolul jucat și anume economic²⁹, magico-religios³⁰ și nu în ultimul rând, dacă se acceptă ipoteza³¹, relațional, cu valoare de status symbols, putând reprezenta forma unor daruri de prestigiu oferite nobililor traci de către milesieni în scopuri matrimoniale și de alianță (fiind asociate în aceeași grupă de daruri din care mai fac parte armele de paradă, produsele cosmetice și textile, vasele de băut etc.)³². De asemenea, forma lor, de vârf de săgeată, ar putea fi legată, pe de o parte de cultul lui Apollo *Toxophoros*³³, arcul și săgețile fiind unele din atributele sale³⁴. Pe de altă parte s-a făcut o asociere între această formă și simbolistica lumii traco-getice³⁵ și nu în ultimul rând a celei scitice³⁶. Apoi, într-un singur caz, nerelevant din punctul nostru de vedere, au fost considerate, fără a fi luate în

²⁶ Gramatopol 1991, p. 214.

²⁷ Tsetskladze 1994, pp. 112-115; Hind 1998, p. 134; Avram - Poenaru Bordea 2001, p. 543.

²⁸ Zaginajlo 1982, p. 22.

²⁹ Preda - Nubar 1973, p. 19; Scorpan 1980, p. 29; Mihăilescu-Bîrliba 1990, p. 38; Preda 1998, p. 30; Domăneanțu - Poenaru Bordea 1985, p. 58.

³⁰ Anochin 1986, p. 78, p. 84; Mihăilescu-Bîrliba 1990, p. 38sq.

³¹ Mănușcu-Adameșteanu 1992, p. 61; Mănușcu-Adameșteanu 1996, p. 104.

³² Avram 1989, p. 75sq.; Avram 1996, p. 248sq.

³³ Avram 1989, p. 75.

³⁴ Belfiore 2003, p. 63.

³⁵ Avram 1989, p. 76.

³⁶ Aricescu 1975, p. 23.

²⁵ Gramatopol 1991, p. 214.

calcul multe alte date și informații arheologice, ca „vârfuri de săgeți funcționale semimanufacturate”³⁷.

Turnarea lor în bronz poate fi pusă pe seama tradiției utilizării unor etaloane-obiecte din același material în schimburile curente ale populației locale, iar forma are legătură, pe de o parte cu lumea autohtonă³⁸, iar pe de altă parte cu elemente specifice mediului scitic³⁹, prezent la Dunărea de Jos în intervalul temporal supus atenției noastre. Aceste semne monetare trădează existența aici a unor mecanisme economice ce se puteau completa în chip fericit, dar diferite din punct de vedere al stadiului de evoluție economică și socială. Comerțul practicat în acel moment era de două tipuri, ca manifestare⁴⁰, și anume: cel practicat între coloniști și autohtoni (acolo unde s-a și simțit necesitatea apariției unui etalon, ca auxiliar esențial acceptabil în deținere și utilizare), respectiv acela dintre colonii sau dintre acestea și marile orașe grecești din sud. Primul tip de comerț, practicat între coloniști și autohtoni, este acela care ne interesează pentru tema noastră, el fiind și o reflectare activă a direcțiilor și valențelor economice desfășurate și deținute de primii.

Contactele economice și comerciale dintre populația locală și comunitățile grecești au cunoscut etape timpurii, pe parcursul cărora prima a preluat treptat multe aspecte novatoare și superioare de cultură materială, socială etc., de la ultimele, aflate într-un stadiu de dezvoltare mai avansat, între cele două tabere creându-se o adevărată rețea de relații ce privea marea majoritate a aspectelor vieții de zi cu zi. Odată cu transformările economice și accelerarea pe bază de etalon a schimbului, societatea autohtonă traco-getică atinge și ea un anumit nivel de înțelegere și cunoaștere a mecanismelor economice specifice epocii⁴¹, de altfel bine organizate și definite în lumea greacă. Pe această scară evolutivă a sistemelor economice, apariția, mai întâi a semnelor monetare și apoi a monedei propriu-zise, nu a

făcut decât să puncteze și să definitiveze procesul economic și comercial ca atare.

Trebuie semnalat că, de-a lungul timpului, s-au emis mai multe ipoteze referitoare la originea producătorilor semnelor monetare. Inițial au fost puse pe seama populației scite⁴², care era reprezentată demografic în teritoriul analizat. Ulterior, ele au fost legate de lumea tracică, mai întâi a tribului astilor⁴³, apoi de alte comunități locale, propunându-se producerea unor tipuri/varianțe și de către autohtoni⁴⁴, mai exact sub titulatura de geto-traci. La Atya a fost găsit un tipar utilizat la producerea vârfurilor de săgeți-monedă⁴⁵, considerat până nu demult ca singurul de acest gen⁴⁶. Dar, ipoteza cel mai mult susținută și de cercetările ultimelor decenii, cu o probabilitate din ce în ce mai veridică, este cea a originii lor elene, mai precis a coloniilor milesiene de pe țărmul de vest și nord-vest al Pontului Euxin⁴⁷.

În acest stadiu al cercetărilor, printre centrele producătoare pot fi enumerate Histria, Olbia, Apollonia, Kerkinitis etc., unora dintre ele, fiindu-le atribuite, mai mult sau mai puțin aleatoriu, anumite tipuri sau variante de vârfuri de săgeți monetare⁴⁸. Cu aceeași probabilitate

⁴² Severeanu 1926, p. 6.

⁴³ Gerasimov 1939, p. 424sqq.; Gerasimov 1959, p. 85sqq.

⁴⁴ Skudnova 1956, p. 38sq.; Balabanov 1982, p. 54; Poenaru Bordea - Oberlander-Târnoveanu 1980, p. 150; Preda 1998, p. 38.

⁴⁵ Gerasimov 1959, p. 85sq.; Balabanov 1982, p. 40; Scorpan 1980, p. 29.

⁴⁶ Un alt exemplar apare în Stambuliu 2004, p. 62, nr. 269.

⁴⁷ Preda 1961, p. 16; Zaginajlo 1976, p. 70; Aricescu 1975, p. 23; Oberlander-Târnoveanu 1978, p. 62; Poenaru Bordea 1979, p. 24; Poenaru Bordea - Oberlander-Târnoveanu 1980, p. 147; Scorpan 1980, p. 29; Wells 1978b, p. 25; Mitrea 1983, p. 121sq.; Mănușcu-Adameșteanu 1984, p. 23; Mihăilescu-Bîrliiba 1990, p. 38; Poenaru Bordea 2001, p. 9; Talmațchi 2001, p. 133; Dimitrov 1975, p. 47; Domăneanțu - Poenaru Bordea 1985, p. 58.

⁴⁸ SNG IX, pl. VII, nr. 218-219 (Histria); SNG XI, pl. II, nr. 22-29 (Apollonia Pontică), pl. VIII, nr. 128-130, pl. XXI, nr. 449 (Kerkinitis); pentru producerea vârfurilor de săgeți-monetare la Berezani a se vedea descoperirea aici a unor ponduri pe care era imprimată imaginea unui vârf de săgeată, cf. Anochin 1986, p. 76sq.; ca și poziția lui Lapin 1966, p. 143sqq.

³⁷ Wells 1978 b, p. 26.

³⁸ Avram 1989, p. 76; Scorpan 1980, p. 29.

³⁹ Preda 1961, p. 8, p. 16.

⁴⁰ Tsetskladze 1998, p. 51.

⁴¹ Léveque 1987, p. 338.

de emiteră, dar “la mâna a doua”, pot fi amintite alte colonii ca Odessos, Orgame-Argamum și Tomis, dar în cazul lor datele pe care le deținem sunt foarte firave⁴⁹, conducându-ne cel mult spre prezumție. Producerea lor, în general, de către majoritatea coloniilor milesiene (totuși, niciodată prosperitatea coloniilor de pe coasta de vest a Pontului Euxin nu s-a putut compara cu cea a coloniilor nord-pontice⁵⁰) poate fi argumentată și prin însăși politica acestora de deschidere manifestată, din multe puncte de vedere, față de populația autohtonă, semnul monetar fiind necesar pentru fluidizarea schimburilor în teritoriul propriu de influență (*chora*) și în afara acestuia. Tot pentru originea lor grecească și totodată pentru rolul lor economic, pledează și descoperirea în anul 1963 la Berezani a unei greutăți de cântar ce prezintă ca decor un vârf de săgeată-semn monetar din primul tip, frunză de laur sau salcie.

După cum se cunoaște, colonizarea “milesiană” a presupus așezarea pașnică a elementelor grecești pe țărmul Mării Negre⁵¹, mai aproape sau mai departe de comunitățile locale, și nu peste așezările autohtonilor cum s-a întâmplat în cazul dorienilor⁵². Odată cu dezvoltarea politică și economică, colonia începe să-și creeze o *chora* cu numeroase așezări greco-indigene, acolo unde au fost găsite și cea mai mare parte a vârfurilor de săgeți-semne monetare.

Cea mai bine cunoscută situație o întâlnim la Histria unde teritoriul său rural exista deja în secolul VI a. Chr.⁵³ Odată cu jumătatea acestui secol, colonia devine cel mai important polis de pe țărmul de vest și nord-vest al Pontului Euxin⁵⁴, cunoscând activități

economice și negustorești ample, având relații cu alte centre comerciale și întreținând raporturi continue cu autohtonii. Se pare că un rol în desfășurarea acestor stări de fapt l-a jucat apariția unui spor demografic, explicat prin venirea unui val secundar de coloniști⁵⁵. Odată cu această creștere demografică asistăm la transformări spectaculoase în cetate și în teritoriul rural. Amenajată de la sfârșitul secolului VII a. Chr. și începutul secolului VI a. Chr.⁵⁶, așezarea de pe platou s-a transformat treptat într-un cartier economic⁵⁷, foarte bine populat. El a avut la bază un sistem de relații propice producției și schimburilor, cu efecte pe termen scurt și lung, născut din rațiuni economice, poate chiar și ca un târg cu meseriași, negustori etc.⁵⁸ (procesul colonizării a favorizat prosperitatea tocmai a unor astfel de categorii sociale). Au fost identificate arheologic mai multe niveluri de locuire de la sfârșitul secolului VII a. Chr. și până la finalul celui următor, zona respectivă fiind ulterior abandonată și apoi reanimată în perioada elenistică. Platoul cu cartierul său a beneficiat în secolul VI a. Chr. de prezența unei incinte semnificative, cu o populație calitativ diferită de spațiul cuprins în zona acropolei⁵⁹. Era normal ca tocmai în acest cartier cu funcții economice să apară cea mai mare parte din vârfurile de săgeți-monedă, dar, din păcate, ele nu provin din contexte arheologice relevante.

Începând cu a doua jumătate a secolului VI a. Chr. sunt constituite așezările greco-indigene din teritoriu⁶⁰, pe fondul dezvoltării economice, a animării comerțului și a colaborării și coabitării celor două componente, greacă și indigenă, pe bază de parteneriat și relații contractuale specifice epocii⁶¹. Sunt așezări identificate la

⁴⁹ Vezi pentru Mănușu-Adameșteanu 1984, p. 23sq.; Oberlander-Târnoveanu 1978, p. 63; Iacob *et alii* 2001, p. 203sq.; pentru Tomis vezi Poenaru Bordea - Oberlander-Târnoveanu 1980, p. 143.

⁵⁰ Pippidi 1967, p. 121.

⁵¹ Pippidi 1976, p. 445; Avram 1989, pp. 70-90; Alexandrescu 1985, p. 41; Alexandrescu 1995, p. 131.

⁵² Buzoianu 2001, p. 198.

⁵³ Preda 1972, p. 86.

⁵⁴ Alexandrescu 1974, p. 215; Preda 1982, p. 22; Alexandrescu 1985, p. 52; Alexandrescu 1986, p. 22; Avram 1989, p. 72; Preda 2001, p. 112.

⁵⁵ Alexandrescu 1986, p. 27; Avram 1996, p. 244; Avram - Poenaru Bordea 2001, p. 543sq.

⁵⁶ Dimitriu 1966, pp. 22-31; Coja 1970, p. 102; Alexandrescu 1985, p. 50; Rădulescu - Bitoleanu 1998, p. 159.

⁵⁷ Condurachi *et alii* 1953, p. 118; Rădulescu - Bitoleanu 1998, p. 162.

⁵⁸ Coja 1962, p. 40.

⁵⁹ Petre 2003-2005, p. 38.

⁶⁰ Avram - Poenaru Bordea 2001, p. 546.

⁶¹ Buzoianu 2001, p. 300.

Tariverde⁶², Nuntași⁶³, Vișina⁶⁴, Sinoe-Zmeica⁶⁵, cvasi-urbane⁶⁶, cu producții agricole și animaliere. Pe fondul politicii duse de Histria, populația locală a fost atrasă și antrenată în modificări interne profunde, fiind cointerată economic pe baza unor formule de comunicare ce au desăvârșit pe alocuri o simbioză greco-autohtonă.

Intensa circulație de bunuri, din perioada arhaică, se făcea, după cum ar sugera examinarea fotografiilor aeriene⁶⁷, pe drumuri amenajate ce plecau spre interiorul teritoriului rural și spre țărmul Mării Negre, în direcțiile de nord și vest, iar de-a lungul coastei până în zona Olbiei. Deși pusă sub semnul întrebării, prezența lor, chiar ipotetică, răspunde unei situații logice din punct de vedere economic și comercial, cu analogii constatate la Olbia. Cele cinci drumuri principale și altele secundare erau dispuse radial și tăiau valul prezent în apropierea necropolei tumulare, de unde apoi se răspândeau spre țințele de interes pentru histrieni⁶⁸.

3. Arealul de descoperire

Dar, și ajungem la un nou aspect – distribuția descoperirilor –, ele apar izolat și în tezaure mai ales în teritoriile rurale și în ariile de influență ale coloniilor, așa cum a remarcat pentru prima dată Fl. Preda⁶⁹. În total, au fost cartate, conform unui repertoriu al descoperirilor de semne monetare, realizat acum câțiva ani⁷⁰, un număr de 34 piese izolate și 10 tezaure⁷¹, ultimele cu sau fără vase de păstrare. Ele au fost identificate în

așezări ale populației locale, în situri greco-indigene din *chora*, cât și în polisurile de pe coastă⁷². Trebuie semnalată prezența acestor semne monetare și în necropole, unde, ar părea să aibă calitatea de „obolul lui Caron”, după cum apare, de altfel, la Olbia⁷³. În primele două cazuri (așezări ale populației locale și situri greco-indigene), piesele apar în special strânse în tezaure de sute de unități și mai puțin în descoperiri izolate. În orașele grecești, luate în calcul, au fost identificate mai mult în descoperiri izolate (!) și mai puțin sau aproape deloc constituite în tezaure. La Tomis toate piesele au fost descoperite în săpături sistematice, cele izolate apărând în bordeie alături de ceramică getică și grecească arhaică, după cum s-a observat în săpăturile din anii 1971-1974⁷⁴ și 2001⁷⁵. Tomisul este și singura colonie milesiană unde s-a descoperit un tezaur de vârfuri de săgeți-monedă, ceea ce oferă noi argumente pentru statutul presupus de emporium⁷⁶ pe care l-a avut cetatea la acel moment. Acest tezaur a ieșit la lumină cu ocazia săpăturilor arheologice din anul 1987 pe Bulevardul Carpați, la 50 m. de „Parcul Catedralei” și este compus din 140 vârfuri de săgeți-semne monetare într-un vas grecesc (*olpe*), totul păstrându-se acum în colecția numismatică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța⁷⁷.

La Histria, după cum am amintit mai sus, aparițiile sunt izolate și se concentrează în zona platoului X, în contexte arheologice discutabile⁷⁸, ca și în sectorul terme⁷⁹. De asemenea, o parte din descoperirile atribuite inițial *chorei* histriene au fost retribuite ulterior coloniei Orgame-Argamum și teritoriului său⁸⁰, aceasta fiind pusă într-o lumină mult mai favorabilă pe scena schimburilor economice din partea de nord a ținutului

⁶² Condurachi *et alii* 1953, pp. 129-134; Condurachi *et alii* 1954, p. 104sq.; Vulpe 1955, p. 545sq.; Pippidi *et alii* 1959, p. 321; Berciu – Preda 1961, p. 277; Preda 1975, pp. 80-83; Irimia 1975, p. 95.

⁶³ Domăneanțu 1993, pp. 59-78; Domăneanțu 1997, p. 46sq.

⁶⁴ Mănușu-Adameșteanu - Mănușu-Adameșteanu 1993, pp. 205-216; Mănușu-Adameșteanu 1980, pp. 157-160.

⁶⁵ Irimia 1980, p. 67, nota 6; Buzoianu 2001, p. 125.

⁶⁶ Avram 1989, p. 73.

⁶⁷ Doruțiu-Boilă 1971, p. 37; Alexandrescu 1971, p. 28.

⁶⁸ Doruțiu-Boilă 1971, p. 41sq.; Alexandrescu 1971, p. 28sq.; Irimia 1973, p. 65sq.; Baumann 1973-1975, p. 43sq.; Oberländer-Târnoveanu 1978, p. 65.

⁶⁹ Preda 1961, p. 13.

⁷⁰ Talmațchi 2005, pp. 72-82.

⁷¹ Talmațchi 2006, pp. 76-87.

⁷² Balabanov 1982, p. 51sq.; Poenaru Bordea 1978, p. 3; Mănușu-Adameșteanu 1992, p. 61, nota 25.

⁷³ Zaginajlo 1982, p. 21; Roznovanu 2001, p. 33.

⁷⁴ Rădulescu - Scorpan 1975, pp. 27, 29, 34-36; Scorpan 1980, pp. 25-30; CH II, p. 11, nr. 15.

⁷⁵ Papuc *et alii* 2002, p. 108.

⁷⁶ Preda 2001, p. 111; Buzoianu 2001, pp. 285, 301.

⁷⁷ Papuc 1996, p. 317.

⁷⁸ Talmațchi 2001, p. 121sq., nr. 1-10, 12-14, 19.

⁷⁹ Suceveanu *et alii* 1982, p. 149, nr. 1-4.

⁸⁰ Mănușu-Adameșteanu 1984, p. 23sq.

dobrogean, deși se consideră că nu a ajuns să emită niciodată monede⁸¹.

Atrage atenția și numărul mare de apariții din apropierea Apolloniei Pontice, una din cele mai timpurii colonii de pe coasta de vest a Pontului Euxin și beneficiara unei exploatare intensive a resurselor locale (pește, terenuri agricole, lemn de pădure etc⁸²). Prin descoperirile semnalate, Apollonia, după Histria, pare cea mai îndreptățită să fie considerată ca centru de emisie a vârfurilor de săgeți-monede. De asemenea, în Dobrogea a fost semnalată și o emisiune a coloniei Kerkinitis (întemeiată pe la finele secolului VI a. Chr.⁸³) din faza milesiană și care, datorită formei aparte, poate fi integrată în grupa semnelor monetare. O altă categorie a semnelor monetare ce și-au făcut simțită prezența pe teritoriul analizat sunt delfinașii olbieni. Aceștia au apărut în Dobrogea, în descoperiri întâmplătoare, la Sinoie-Zmeica (jud. Constanța) și Beidaud (jud. Tulcea). La Sinoie-Zmeica cei opt delfinași au fost semnați în interiorul așezării greco-indigene, pe malul lacului Zmeica. Așezarea era dependentă de Histria, vestigiile sale constând într-un complex bogat de construcții și alte urme de cultură materială specifice secolelor V-II a. Chr., dar și pentru secolul VI a. Chr., însă mai slabe, sub forma ceramicii arhaice⁸⁴. La fel și la Beidaud, unica piesă fiind găsită în apropierea fortificației de pe platou, la punctul "Dealul Cetății". Aici a fost identificat un bogat inventar ceramic grecesc și autohton, datat de la sfârșitul secolului VII a. Chr. și până în a doua jumătate sau chiar finalul secolului V a. Chr., când în urma unei acțiuni violente existența așezării a fost curmată⁸⁵. Cele nouă piese sunt turnate în bronz și sunt anepigrafe, fără inițiale ale unui magistrat olbian. În general, ele fac parte din categoria celor cu dimensiuni mici⁸⁶, greutatea lor

minimă fiind de 1,20 g, cea maximă de 2,23 g, iar cea medie de 1,74 g.

În sfârșit, revenind, este de menționat și prezența vârfurilor de săgeți-monede de-a lungul Dunării dobrogene⁸⁷, fluviul fiind încă din epocă greacă arhaică o importantă arteră comercială pentru penetrația produselor meșteșugărești grecești spre nord.

Descoperirile izolate făcute în afara teritoriilor rurale ale coloniilor ne-ar putea indica, eventual, prezența unor comunități locale situate pe rute bătute de negustorii greci aflați în căutarea unor noi și profitabile linii de schimb sau a unor comunități dezvoltate din punct de vedere economic. Am remarcat cu surprindere o descoperire mai veche a unui vârf de săgeată-semn monetar în mediu autohton, geto-dacic, la nord de Dunăre, în zona dealurilor subcarpatice, pe valea Budureasca (probabil în context Latène din secolele V-IV a. Chr.⁸⁸). Rămasă până acum neobservată în bibliografia de specialitate⁸⁹, descoperirea este o raritate având în vedere distanța apreciabilă față de malul vestic al Pontului Euxin, singura analogie fiind poate descoperirea tezaurului de la Plovdiv (Bulgaria), în mediu tracic⁹⁰.

Concluzia ce se desprinde din analiza datelor de mai sus este faptul că vârfurile de săgeți-monede sunt creații specifice zonei de vest și nord-vest a Pontului Euxin, fiind doar o etapă evoluată a tacticii pașnice, de apropiere de comunitățile locale pentru obținerea de beneficii economice și comerciale.

4. Tipologia semnelor monetare-vârfuri de săgeți

Un alt aspect îl reprezintă tipologia vârfurilor de săgeți-monede. În general sunt cunoscute două tipuri principale⁹¹, fiecare tip în parte cunoscând și variante de realizare,

⁸¹ Avram - Poenaru Bordea 2001, p. 539.

⁸² Boardmann 1988, p. 320; Boardmann 1995, p. 298.

⁸³ Boardmann 1988, p. 329.

⁸⁴ Condurachi *et alii* 1953, pp. 138-145; Canarache 1956, p. 292; Stoian 1957, p. 197sq.; Dimitriu 1972, p. 119.

⁸⁵ Simion - Lăzarcă 1977-1978, pp. 37-54; Simion 1989, pp. 213-223.

⁸⁶ Zolotarjov 1997, p. 142.

⁸⁷ Preda 1998, p. 33.

⁸⁸ Teodorescu - Peneș 1984, p. 28, fig. 3 (21?), p. 41, fig. 16, nr. 1.

⁸⁹ Mulțumim și pe această cale colegului Mihai Dima care ne-a semnalat respectiva descoperire.

⁹⁰ Balabanov 1982, p. 40, nota 5; Mitrea 1984 a, p. 118, nr. 15; Poenaru Bordea 2004, p. 37, nr. 28.

⁹¹ Preda - Nubar 1973, p. 17; Mihăilescu-Bîrliba 1990, p. 36; Preda 1998, pp. 33, 35.

constituindu-se de fapt în subtipuri bine individualizate.

Primul tip are formă de frunză de laur sau de salcie și o nervură mediană. Terminațiile lor sunt netede, marginile având teșitura estompată. De la caz la caz extremitățile sunt variabile: mai lungi, scurte, arcuite etc., și asistăm la prezența mai multor variante ale tipului principal, toate fiind turnate special cu rol de mijloc de schimbmonedă.

Pe lângă această clasificare generală s-au realizat catalogări mult mai elaborate în bibliografia de specialitate. P. O. Karâșkovskii, pornind de la analogii făcute cu vârfurile de săgeți scitice timpurii de luptă, a stabilit existența a trei tipuri principale. În primul tip ar intra cele „romboidale”, cu o alură scurtă și lată, cu partea centrală și marginile evidențiate. Al doilea tip îl constituie cel cu vârfuri în formă de frunză de laur, cu aspect lung, cu aceleași evidențieri ca și în cazul tipului anterior. Al treilea tip și ultimul cuprinde vârfuri sub forma unei „frunze ascuțite”, doar cu partea centrală evidențiată.

P. Balabanov, studiind în anul 1979 tezaurul de la Atyia⁹², format numai din vârfuri de săgeți-monedă din primul tip, identifica după formă două tipuri A și B (sau subtipuri ale tipului general amintit) în care A reprezintă 57 %, iar B 23 % din total, restul fiind considerate rebuturi⁹³. În categoria A au fost identificate cinci variante (A₁-A₅), toate fusiforme, cu extremități rotunjite, nervură centrală accentuată și alte câteva trăsături variabile constatate la cele cinci subgrupe. Tipul B este mai lat, are formă de frunză și este împărțit în patru subgrupe, prezentând diferențe importante în cazul caracteristicilor (B₁ -cu trei subgrupe 1a, 1b și 1c-, B₂, B₃, B₄)⁹⁴.

Gh. Poenaru Bordea și E. Oberländer Târnoveanu identifică aceleași două grupe principale din punct de vedere tipologic. Astfel aceștia grupează la categoria A vârfurile de săgeți de luptă, diferențiindu-le pe cele fără

plumb, respectiv cele cu plumb în tubul de înmănușare. A doua categorie, B, cuprinde vârfurile de săgeți monetare împărțite în funcție de formă în trei subgrupe α (frunză de laur cu două aripioare), β (frunză de salcie cu nervură mediană și două nervuri laterale) și γ (frunză de laur plată și fără aripioare)⁹⁵.

M. Mănușcu-Adameșteanu a propus în anul 1984, pe baza tezaurului de la Vișina, o clasificare tipologică plecând de la forme și modul de realizare a vârfurilor de săgeți-monedă⁹⁶. Autoarea identifică două grupe principale, fiecare divizându-se în mai multe tipuri. Prima grupă (I) cuprinde trei tipuri (IA – frunză de laur, cu subtipurile IA₁ - în tipar singular -, IA₂ - în tipar multiplu, din capete -, IA₃ - în tipar multiplu, din partea centrală -; IB – frunză de salcie, cu subtipurile IB₁ – în tipar singular -, IB₂ – în tipar multiplu, din capete -, IB₃ - în tipar multiplu, din partea centrală -; IC – cu peduncul plin obținut la turnare, cu subtipurile IC₁ – cu două muchii și peduncul tăiat -, IC₂ – cu două muchii și peduncul prevăzut cu margini îndoite spre interior -) și este constituită din vârfuri de săgeți-monedă special turnate în scop economic. V. A. Anochin, în anul 1986, analizând vârfurile de săgeți⁹⁷, remarcă prezența a nu mai puțin de patru tipuri principale.

O problemă aparte o constituie existența unor piese identificate în cadrul unor tezaure ce au fost catalogate ca rebuturi datorită greutateii mai mici a pieselor, cât și a unor defecțiuni de turnare, toate provenind însă din categoria vârfurilor de săgeți turnate în scop monetar. În tezaurul de la Vișina ele reprezintă 6,12 % din totalul exemplarelor, în cel de la Istria 27,15 %⁹⁸, în cel de la Sinoie-Zmeica 21,51 %⁹⁹ și cu o prezență semnificativă și în cel de la Athya¹⁰⁰. Ca și în cazul clasificării făcute de P. Balabanov și aici apar rebuturile.

⁹² Balabanov 1982, pp. 40-56.

⁹³ Balabanov 1986, p. 3sq.

⁹⁴ Balabanov 1982, p. 43sqq.

⁹⁵ Poenaru Bordea - Oberländer-Târnoveanu 1980, p. 143.

⁹⁶ Mănușcu-Adameșteanu 1984, p. 19sq.

⁹⁷ Anochin 1986, pp. 69-87.

⁹⁸ Talmațchi 2004, p. 70.

⁹⁹ Talmațchi 2004, p. 72.

¹⁰⁰ Balabanov 1986, p. 4.

Cel de al doilea tip este constituit din vârfuri de săgeți de luptă modificate; ele au trei muchii, cu sau fără aripioare, cu tub de înmănușare, cu sau fără plumb și cu vârful retezat. Multe sunt într-o stare de păstrare inferioară celor din primul tip. În cadrul tezaurelor, cele mai multe sunt din primul tip, astfel la Vișina proporția în favoarea lor este de 84,90 %¹⁰¹, la Enisala 91,53 %¹⁰², în primul tezaur de la Jurilovca 87 %¹⁰³, la Atyia 100 %¹⁰⁴, la Nuntași 84,44 %¹⁰⁵, Tomis 88,64 %¹⁰⁶, la Istria 54,28 %¹⁰⁷, la Sinoie-Zmeica 59,49 %¹⁰⁸ și Dobrogea 73,31 %¹⁰⁹. Aceeași preponderență o întâlnim și în descoperirile izolate, cu excepția Tomisului, unde numerele de apariții care indică cele două tipuri sunt aproape egale¹¹⁰. La o privire generală, sunt constatate numeroase defecte de turnare, asperități, proeminente, nepotriri la valve, unele nu au muchi, căpătând aspect de tocire datorate uzității lor accentuate. Altele prezintă urme clare rezultate în urma retușării lor, eventual retușuri succesive. Cele foarte bine păstrate sunt mult mai puține decât s-a constatat inițial¹¹¹, după părerea noastră aproximativ 25 % din totalul lor.

Cea de a doua grupă include vârfurile de săgeți de luptă modificate pentru a căpăta valoare monetară. Au fost încadrate în cadrul grupei de către Mihaela Mănușu-Adameșteanu vârfurile cu două, respectiv trei muchii, cu sau fără aripioară, cu tija goală sau umplută cu plumb, rezultând două subgrupe principale, fiecare împărțită în patru subtipuri (II A₁ – cu

spin și tijă goală -, II A₂ – cu spin și tijă cu plumb -, II A₃ – cu tijă goală - și II A₄ –tijă cu plumb -; II B₁ – cu spin și tijă goală -, II B₂ – cu spin și tijă cu plumb -, II B₃ – cu tijă goală - și II B₄ –tijă cu plumb -)¹¹².

Toate aceste clasificări aduc fiecare în parte contribuții relevante pentru cunoașterea mai detaliată a tuturor variantelor posibile prezente în descoperirile de acest tip, dar fiecare este discutabilă, mai ales în ceea ce privește categoria rebuturilor, unde unele piese, dacă nu sunt deteriorate, pot reprezenta și serii de dimensiuni mici emise probabil de cetățile milesiene. Tot așa cum, după multitudinea detaliilor pe care le au semnele monetare adaptate din vârfuri de luptă, ele ar putea fi opera autohtonilor interesați de procurarea semnelor de schimb căutate pe piața locală.

5. Metrologie

Realizarea semnelor monetare-vârfuri de săgeți pare a fi ținut seama de anumite date, mai mult sau mai puțin precise, în ceea ce privește pondul acestora, cu diferențe de la o zonă la alta de descoperire¹¹³. Revenind la cele două tipuri principale, conform clasificării primare unanim acceptată, din punct de vedere metrologic diferențele sunt consistente. În cadrul primei grupe cea mai mare parte a pieselor au o greutate cuprinsă între 4 și 6 g¹¹⁴ sau între 4,50 și 6,50 g¹¹⁵. Variațiile de greutate sunt datorate, probabil, proastei stări de conservare, a găsirii lor în stare fragmentară, condiții ce apar cu predilecție în aparițiile izolate. La tezaure, situația este următoarea: la Atyia 72 % dintre ele variază între 4 și 5 g (media fiind de 4,42 g)¹¹⁶; la Vișina majoritatea oscilează între 4 și 6 g (dintre care unele se înscriu între 4,50 și 4,985 g)¹¹⁷; la Jurilovca un mare număr de exemplare (88%) au o greutate cuprinsă între 4 și 5,50 g (cu o concentrare medie

¹⁰¹ Mitrea 1980, p. 372, nr. 19; Mănușu-Adameșteanu 1984, p. 19; Mitrea 1985, p. 171, nr. 6.

¹⁰² Mitrea 1970, p. 469, nr. 6; Aricescu 1975, p. 19; Mitrea 1976, p. 288, nr. 14.

¹⁰³ Poenaru Bordea - Oberländer-Târnoveanu 1980, p. 144; Mitrea 1981, p. 383, nr. 24.

¹⁰⁴ Balabanov 1982, pp. 41-49.

¹⁰⁵ În scurtul rezumat publicat privind acest tezaur sunt menționate un total de 240 de exemplare din care 38 săgeți de luptă cu trei muchii, respectiv 200 de piese „lingouri turnate”, conform Domăneanțu - Poenaru Bordea 1985, p. 58; Mitrea 1984b, p. 186, nr. 22.

¹⁰⁶ Mitrea 1988, p. 216, nr. 1; și material inedit.

¹⁰⁷ Talmațchi 2004, p. 70.

¹⁰⁸ Talmațchi 2004, p. 72.

¹⁰⁹ Talmațchi 2003, p. 32.

¹¹⁰ Preda 1998, p. 35.

¹¹¹ Avram 1989, p. 76.

¹¹² Mănușu-Adameșteanu 1984, p. 20.

¹¹³ Poenaru Bordea 2001, p. 10.

¹¹⁴ Preda 1998, p. 35.

¹¹⁵ Mihăilescu-Bîrliba 1990, p. 36.

¹¹⁶ Balabanov 1982, p. 47; Balabanov 1986, p. 8.

¹¹⁷ Mănușu-Adameșteanu 1984, p. 122.

semnificativă la 4,50 g)¹¹⁸, la Enisala este cuprinsă între 2,4 și 6,5 g¹¹⁹ (aproape 65 % dintre piese având pondul între 4,2 și 5,3 g¹²⁰), la Kamenka greutatea medie este de 3,9 g¹²¹, la Tomis media este în jurul a 4 g¹²², la Istria greutatea medie este de 4,44 g¹²³, la Sinoie-Zmeica greutatea medie este de 4,56 g¹²⁴, iar la tezaurul descoperit în Dobrogea majoritatea pieselor se grupează între 4 și 5 g (51,66 %)¹²⁵. De asemenea, numeroasele vârfuri de săgeți-semne monetare descoperite cu prilejul săpăturilor arheologice de la Berezani, Olbia și Nikonium au dimensiunile cuprinse între 3,5 și 5,5 cm¹²⁶.

În cea de a doua grupă greutatea crește în mod semnificativ, datorită tehnologiei de adaptare a lor cu funcție monetară, prin introducerea plumbului în tubul de înmănușare. În tezaurul de la Jurilovca cele cu tub gol au o medie a greutății de 4,27 g, iar majoritatea celor cu tubul plin de 6,30 g, cu o limită inferioară de 4,68 și superioară de 7,13 g¹²⁷. În tezaurele de la Istria au o greutate medie de 5,01 g¹²⁸, la Sinoie-Zmeica este de 5,39 g¹²⁹,

Din punctul de vedere al sistemului ponderal antic, s-au stabilit anumite relații de greutate, deși este destul de dificil de a stabili o valoare clar determinată. Astfel, luând în calcul descoperirea unui pond, cu o greutate de 28,65 g¹³⁰, ce prezenta pe una din fețe imaginea unui vârf de săgeată, Gh. Poenaru Bordea și E. Oberländer-Târnoveanu considerau că 6 sau 7 vârfuri de săgeată echivalau cu un obol de argint, iar o drahmă din același metal echivala cu 4 g de vârfuri de săgeți, unde greutatea etalon este de 4,50

grame de bronz¹³¹. V. A. Anochin, pornind de data aceasta de la o greutate medie de 5,0 g și apreciind greutatea etalon de 5,3 g, considera că un stater de electron milesian echivala 2304 vârfuri de săgeți¹³². În calculele sale avea în vedere două ponduri descoperite la Berezani, unul deja menționat mai sus, iar cel de al doilea cântărind 39,75 g. P. Balabanov, încercând să calculeze prețul unui vârf de săgeată, a corelat prețul aurului cu cel al bronzului, fixat la 400/1 conform unei inscripții descoperite la Olbia. Valoarea sa ar fi de 0,012 g aur, deci, dacă un stater are o greutate cuprinsă între 8 și 10 grame, prețul vârfului de săgeată ar fi de 1/800_e – 1/1000_e dintr-un stater¹³³. Același cercetător consideră existența unui etalon monetar pentru fiecare din grupele și subgrupele stabilite¹³⁴. De asemenea, A. G. Zaginajlo constata pe baza descoperirilor din zona nord-pontică existența unui nominal situat în jurul valorii de 4 g¹³⁵.

Însă M. Mănucu-Adameșteanu nu este de acord, pe de o parte, cu stabilirea unei relații bronz-argint, prin introducerea vârfurilor de săgeți într-un sistem monetar bimetalist, iar pe de altă parte, cu ipoteza existenței unei greutăți etalon, având în vedere tehnica de producere și diferențele mari de greutate¹³⁶. C. Preda nu exclude cu totul posibilitatea existenței unei relații ponderale, dar se situează totuși pe o poziție circumspectă privind legătura dintre greutatea lor și sistemele monetare din acea vreme¹³⁷. Dimensiunile sunt, în general, destul de constante pentru piesele din grupa întâi. În tezaurul de la Kamenka sunt cuprinse între 3,5 și 5,5 cm¹³⁸.

Din cele menționate mai sus se poate lesne conchide existența unui stadiu diferențiat al cercetării și analizării aspectelor metrologice ale vârfurilor de săgeți-monedă, problema păstrând pe mai departe mai multe semne de

¹¹⁸ Poenaru Bordea - Oberländer-Târnoveanu 1980, p. 144.

¹¹⁹ Aricescu 1975, p. 17sq.; Zaginajlo 1982, p. 22.

¹²⁰ Zaginajlo 1982, p. 22.

¹²¹ Zaginajlo 1982, p. 22.

¹²² Material inedit.

¹²³ Talmațchi 2004, p. 70.

¹²⁴ Talmațchi 2004, p. 72.

¹²⁵ Talmațchi 2003, p. 34.

¹²⁶ Zaginajlo 1982, p. 22.

¹²⁷ Poenaru Bordea - Oberländer-Târnoveanu 1980, p. 143sq.

¹²⁸ Talmațchi 2004, p. 70.

¹²⁹ Talmațchi 2004, p. 72.

¹³⁰ Grakov 1971, p. 125sq.

¹³¹ Poenaru Bordea - Oberländer-Târnoveanu 1980, p. 149.

¹³² Anochin 1986, p. 87.

¹³³ Balabanov 1982, p. 54.

¹³⁴ Balabanov 1982, p. 47.

¹³⁵ Zaginajlo 1982, p. 22.

¹³⁶ Mănucu-Adameșteanu 1984, p. 22.

¹³⁷ Preda 1998, p. 36.

¹³⁸ Zaginajlo 1982, p. 22.

întrebare decât răspunsuri coerente și convingătoare. Ce este de asemenea de reținut este tendința meșterilor epocii de a asigura o greutatea aproximativ constantă, de la începutul procedurii turnării în tipare dar și prin intervenția ulterioară realizării lor cu dălțițe, eliminând surplusul nedorit de material, chiar cu prețul „ciuntirii” respectivelor exemplare, așa cum se constată în tezaurul de la Athya – descoperit în partea nordică a peninsulei cu același nume, în anul 1938. Acest tezaur, păstrat în muzeul din Burgas¹³⁹, a fost descoperit într-un vas de lut (fragmentar) și era compus din 1867 vârfuri de săgeți-monede, o bucată diformă metalică și un tipar de turnare a vârfurilor de săgeți-monede, astăzi pierdut.

Totuși, probabil că la un moment dat, odată cu extinderea folosirii procedurii turnării acestor semne monetare, atenția privind pondul s-a mai estompat, apărând variații sensibile ușor de identificat astăzi. În acest sens, din punct de vedere economic, nu știm în ce măsură ele aveau, individual sau în grup, o valoare bine determinată.

6. Cronologie

Și asupra cronologiei acestor semne monetare, deși s-a considerat că intervalul – a doua jumătate a sec. VI a. Chr. - prima jumătate a sec. V a. Chr. – este cel mai bine fundamentat din punct de vedere arheologic, există câteva informații apărute în ultimul deceniu, care pot aduce noi interpretări de un real interes. R. Vulpe le data, în deceniul patru al secolului XX, ca aparținând epocii La Tène¹⁴⁰. V. D. Blavatskij, în anul 1952, le data începând cu sfârșitul sec. VI a. Chr. și până în anul 420 a. Chr.¹⁴¹. V. Canarache, în anul 1954, le încadra în secolele VII-VI a. Chr.¹⁴², iar Fl. Preda, le plasa începând cu a doua jumătate a sec. VI a. Chr. până la mijlocul sau chiar sfârșitul secolului V a. Chr.¹⁴³. În anul 1961, T. Gerasimov le

considera ca fiind prezente începând cu secolul VI a. Chr., după ce anterior vorbea de secolele IV-III a. Chr.¹⁴⁴. B. Dimitrov le considera turnate și folosite încă de la sfârșitul secolului al VII-lea și până la sfârșitul secolului al VI-lea¹⁴⁵. A. Aricescu¹⁴⁶, Gh. Poenaru Bordea¹⁴⁷, E. Oberländer-Târnoveanu¹⁴⁸ și Bucur Mitrea¹⁴⁹ le integrează celei de a doua jumătăți a secolului VI a. Chr. și în prima parte a secolului V a. Chr., iar C. Scorpan considera că au circulat până în a doua jumătate a secolului V a. Chr.¹⁵⁰. Tot pentru a doua jumătate a secolului VI a. Chr. și prima jumătate a secolului V a. Chr. (eventual primele trei decenii) au mai pledat C. Preda¹⁵¹ și M. Mănușcu-Adameșteanu¹⁵², în vreme ce V. Mihăilescu-Bîrliba a optat pentru jumătatea secolului V a. Chr.¹⁵³. Reluând problematica descoperirilor făcute cu prilejul săpăturilor arheologice desfășurate în Tomis, punctul „Parcul Catedralei”, R. Ocheșeanu consideră folosirea vârfurilor de săgeți începând cu nivelul XIV - a doua jumătate a secolului VI a. Chr. (în proporție covârșitoare în raport cu numărul descoperirilor) și terminând cu nivelul IX - sfârșitul primului pătrar al secolului IV – a. Chr., inclusiv în paralel cu monedele din tipul „cu roata”¹⁵⁴.

O serie de analize chimice, unice după știința noastră, au fost realizate asupra unor vârfuri de săgeți de acest gen descoperite la Berezani și în împrejurimile Lomului, care au relevat identitatea cuprului folosit la o serie de obiecte lucrate în secolele VII-VI a. Chr.¹⁵⁵. Materialul constitutiv ar fi provenit din zone de extracție folosite în secolele VII-VI a. Chr.,

¹³⁹ Balabanov 1986, p. 8.

¹⁴⁰ Vulpe 1934, p. 207sq.

¹⁴¹ Blavatskij 1952, p. 40sq.

¹⁴² Canarache 1954, p. 183.

¹⁴³ Preda 1961, p. 14.

¹⁴⁴ Gerasimov 1939, pp. 424-427; Gerasimov 1959, p. 85sqq.

¹⁴⁵ Dimitrov 1975, p. 47.

¹⁴⁶ Aricescu 1975, p. 23.

¹⁴⁷ Poenaru Bordea 1979, p. 24; Poenaru Bordea 1997, p. 56.

¹⁴⁸ Oberländer-Târnoveanu 1978, p. 62.

¹⁴⁹ Mitrea 1984 a, p. 114.

¹⁵⁰ Scorpan 1980, p. 29sq.

¹⁵¹ Preda – Nubar 1973, p. 17sqq.; Preda 1998, p. 37.

¹⁵² Mănușcu-Adameșteanu 1984, p. 18; Mănușcu-Adameșteanu 2003, p. 371.

¹⁵³ Mihăilescu-Bîrliba 1990, p. 38.

¹⁵⁴ Ocheșeanu – Dicu 1983, pp. 447-450; Balabanov 1986, p. 10.

¹⁵⁵ Balabanov 1986, p. 10.

vestul Carpaților, respectiv zona Vrața (Bulgaria)¹⁵⁶.

Rezumând informațiile prezentate mai sus, constatăm existența unei cronologii maxime, pornind de la jumătatea secolului VI a. Chr. (eventual ± 500), așa cum a propus din anul 1982 V. V. Ruban¹⁵⁷ sau cum a menționat tangențial C. Preda¹⁵⁸, iar Gh. Poenaru Bordea s-a oprit la o dată post 550¹⁵⁹. Din punctul nostru de vedere, având în vedere o serie de date am susținut coborârea, ca ipoteză de lucru, a datei de emisie a acestor vârfuri de săgeți-monedă la jumătatea secolului VI a. Chr. și nu în a doua sa parte, poate chiar în ultimele două decenii ale primei jumătăți a veacului respectiv. În fundamentarea părerii noastre am atras atenția asupra faptului că multe din vârfurile de săgeți-monedă descoperite până în prezent apar în așezările greco-indigene sau orașele grecești în primul nivel de locuire (de obicei în bordeie), datat, pe baza ceramicii, în a doua jumătate a secolului VI a. Chr. Această situație nu exclude prezența lor și într-o etapă anterioară pe care ar fi trebuit s-o surprindem la Histria. Doar că, așa cum am mai menționat, lipsa unor contexte clare arheologice nu ne poate veni în ajutor¹⁶⁰. Dar, la Argamum, într-un centru grecesc, au apărut în anul 1985, într-o locuință-bordei, două vârfuri de săgeți-monedă într-un context arheologic specific primei jumătăți a secolului VI a. Chr. (mai precis al doilea sfert), ele fiind recuperate din interiorul

unei vetre îngrădite, de formă rectangulară¹⁶¹. De asemenea, tezaurul de vârfuri de săgeți-monedă descoperit în anul 1987 la Tomis, în apropierea Parcului Catedralei, era păstrat într-un vas-*olpe* (căniță), cu analogii în categoria ceramicii curente grecești orientale, identificată mai ales în nivelul arheologic NA II arhaic de la Histria (datat – începutul secolului VI a. Chr – 570/560 a. Chr)¹⁶². Acest nivel, alături de cele de la NA I și NA III, a fost surprins în zona platoului X, în așezarea cartier, asupra căreia nu mai revenim. Apoi, într-un sondaj executat la templul Afroditei, a apărut un depozit compus din 6 monede cu roata, datate, conform nivelului arheologic, cca. 500 – prima parte a secolului V a. Chr.¹⁶³. În acest caz suntem nevoiți, din punct de vedere monetar, să împingem ușor circulația vârfurilor de săgeți-monedă mai mult în secolul VI, considerând că a existat, probabil, o circulație scurtă, în paralel, a celor două emisiuni. Nu în ultimul rând, menționăm descoperirea de astfel de semne monetare în așezările de pe limanul Berezani și de-a lungul zonei de nord-vest a limanului Niprului, până la confluența cu limanul Bugului, datate, pe baza materialelor arheologice, în prima jumătate a secolului VI a. Chr.¹⁶⁴. Ulterior, în așezările apărute în apropierea Olbiei și de-a lungul limanului Bugului, din a doua jumătate a aceluiași veac, vârfurile de săgeți-monedă dispar din descoperiri și lasă locul delfinașilor olbienii¹⁶⁵. Dar, la Nikonium, este cunoscut un vârf de săgeată ce este descoperit într-un context arheologic ce ne oferă, din punct de vedere cronologic, perioada secolului IV a. Chr.(!)¹⁶⁶. Cu alte cuvinte, exemple inventariate ridică unele probleme de cronologie, legate în mod special de data de emisie a vârfurilor de săgeți-monedă, dar și în ceea ce privește folosirea lor îndelungată. Astfel, menținerea lor în descoperiri inclusiv

¹⁵⁶ Zlatkovskaja - Šelov 1971, pp. 50-70; Ostroverhov 1981, pp. 28-37.

¹⁵⁷ Ruban 1982, p. 17sq.; remarcăm și o observație a aceluiași cercetător făcută în anul 1981, conform căreia vârfurile de săgeți-semne monetare apar în așezările grecești de la nord de Olbia și de malul stâng al Bugului în prima jumătate a secolului VI a. Chr.(!), lipsind din așezările apărute la mijlocul și cea de a doua jumătate a aceluiași secol, Ruban 1981, p. 71.

¹⁵⁸ Preda 1998, p. 37.

¹⁵⁹ Poenaru Bordea 2001, p. 9; Poenaru Bordea 2004, p. 29.

¹⁶⁰ Astfel de descoperiri la Histria apar în zona termelor romane I, în secțiunea S XII într-un pat de paviment constituit din material grec amestecat, conform Suceveanu *et alii* 1982, p. 16; despre menționarea și a altor descoperiri în acest sens la Histria vezi la Poenaru Bordea 1974, p. 319.

¹⁶¹ Mănușu-Adameșteanu 2001, p. 148.

¹⁶² Suceveanu *et alii* 1982, p. 102sq., mormintele cu nr. 671 și 672 pentru analogie; Dimitriu 1966, p. 25, pentru datarea nivelului arheologic.

¹⁶³ Conovici – Avram 1996, p. 257.

¹⁶⁴ Ruban 1982, p. 16sq.

¹⁶⁵ Ruban 1981, p. 71.

¹⁶⁶ Zaginajlo 1982, p. 24.

în secolul V a. Chr., uneori alături de monedele din tipul „cu roata”, din ce în ce mai reduse cantitativ¹⁶⁷, impun prezența lor în contexte deja monetare, poate în virtutea tradiției și a inerției de mentalitate a comunităților greco-autohtone dobrogene. Inevitabil, rămâne ca eventuale precizări și clasificări să vină de la respectivele descoperiri sau de la altele noi, ca să limpezească și acest aspect.

7. Semne și simboluri

O atenție specială a fost acordată și prezenței pe unele vârfuri de săgeți-monedă din primul tip a unor serii de simboluri ce ar putea fi legate, după cum se bănuiește, de anumite ateliere monetare ale coloniilor vest-pontice. Ca semne pot fi enumerate: litera A, brădulețul în relief, securea, ancora, roata cu patru spițe și un decor considerat trapezoidal. Ele apar cu precădere, dacă nu cumva în totalitate pe vârfurile de săgeți în formă de frunză de laur, cu aspect lung, cu evidențieri a părții centrale și a marginilor.

Că aceste decoruri în relief erau produse în tipare special confecționate este o certitudine. Legat de ele, dificultatea constă în rezolvarea unor eventuale semnificații, respectiv origine. Litera A a fost pusă pe seama orașului Apollonia, ca și ancora¹⁶⁸. Cele două semne sunt caracteristice emisiunilor de argint și bronz ale cetății, ele putând fi interpretate și ca un atribut al zeului Apollon, fiind descoperite atât împreună pe un vârf de săgeată-monedă, cât și separat - a se vedea în acest sens prezența literei A ca decor în descoperirile izolate din Dobrogea¹⁶⁹ și în tezaurul de la Tomis (fie pe o față, fie pe ambele fețe ale piesei). De asemenea, atelierul monetar de la Atyia a fost legat de activitatea Apolloniei, întrucât prima denumire a Apolloniei a fost Anthion, din aceasta derivând numele actual de Atyia (peninsula). Cu alte cuvinte, atelierul de la Atyia ar fi depins de colonia Apollonia Pontică,

explicându-se astfel apariția tiparului în acel mediu¹⁷⁰. S-a avansat și ipoteza conform căreia această literă ar putea să fie și inițiala zeului Apollon, nefiind posibilă la acel moment imprimarea chipului zeității¹⁷¹. Legăturile dintre Apollonia și cetățile vest-pontice sunt reliefate cu precădere din a doua jumătate a secolului IV a. Chr., dar cu Tomisul, și mai puțin clar cu Histria. Totuși, monedele de argint emise de Histria și descoperite în zona sud tracică ar fi putut fi intermediare de Apollonia Pontică, așa cum poate se întâmpla și în secolele VI-V a. Chr.¹⁷² Brăduțul în relief apare în tezaurul de la Vișina (două exemplare)¹⁷³ și în alte descoperiri, probabil izolate¹⁷⁴, dar și în tezaurul de la Kamena¹⁷⁵. Brăduțul în relief este și el o prezență cunoscută pe semnele monetare, ramurile apărând ca niște linii drepte laterale, așezate în unghi ascendent sau descendent spre exteriorul semnului, ce pornesc de la „tulpină”, ce se identifică cu linia centrală (nervura) înălțată a semnului¹⁷⁶ sau aproximativ perpendiculare spre linia de mijloc a piesei¹⁷⁷. Liniile drepte laterale ascendente sau descendente pot fi câte trei sau câte patru¹⁷⁸, respectiv câte una sau câte cinci dar doar pe o parte a „tulpinii”¹⁷⁹. De asemenea, ele pot apare pe ambele fețe ale exemplarelor sau doar pe una singură¹⁸⁰. Securea a fost identificată pe piese provenite dintr-un probabil tezaur dispersat, descoperit în urma săpăturilor arheologice desfășurate în punctul „Parcul Catedralei”, în Tomis¹⁸¹, respectiv pe două piese izolate¹⁸². Aceasta, dispusă în partea stângă (deci spre unul din capetele pieselor), până spre mijlocul piesei, amintește prin detalii de cea folosită la începutul epocii

¹⁶⁷ Poenaru Bordea - Oberländer-Târnoveanu 1980, p. 149.

¹⁶⁸ Karajotov 1995, p. 397sq.

¹⁶⁹ Talmațchi 2000, p. 11, nr. 6; Preda 2003, p. 20; Stambuliu 2004, p. 62, nr. 265-266.

¹⁷⁰ Karajotov 1995, p. 398.

¹⁷¹ Preda 2003, p. 20.

¹⁷² Poenaru Bordea 1970, p. 137.

¹⁷³ Mănușcu-Adameșteanu 1984, p. 20.

¹⁷⁴ Stambuliu 2004, p. 61, nr. 263, p. 62, nr. 264.

¹⁷⁵ Zaginajlo 1982, pl. 2.

¹⁷⁶ Stambuliu 2004, p. 61, nr. 264.

¹⁷⁷ Stambuliu 2004, p. 62 nr. 263.

¹⁷⁸ Zaginajlo 1982, p. 23sq., pl. 2, nr. 11-14.

¹⁷⁹ Zaginajlo 1982, p. 23sq., pl. 2, nr. 8, 10.

¹⁸⁰ Zaginajlo 1982, p. 24, pl. 2, nr. 11-14.

¹⁸¹ Scorpan 1980, p. 27sq.

¹⁸² Stambuliu 2004, p. 62 nr. 267-268.

fierului, în aria sudică. Partea securii cu muchia ascuțită este orientată spre interior, bine individualizată și umflată spre partea centrală. Ultimul simbol, roata, îl găsim pe șase emisiuni descoperite în zona Histriei, una în cartierul economic (platoul X)¹⁸³, iar celelalte în punctul „Movilele Dese”, lângă lacul Sinoie, la nord-est de cetate¹⁸⁴. Semnul este imprimat pe nervura centrală, având cele patru spițe și circumferința redată în relief. Acest ultim semn monetar, roata, se înscrie între raritățile monetare ce au fost publicate până în prezent. Sunt cunoscute în total un număr de șapte astfel de semne descoperite în Dobrogea, unul în zona platoului de la Histria, punctul X¹⁸⁵ și al doilea în săpătură arheologică de la basilica episcopală¹⁸⁶, iar celelalte găsite în zona „Movilelor Dese”, de pe raza localității Sinoie (com. Mihai Viteazu, jud. Constanța)¹⁸⁷. Este vorba de alte cinci exemplare aflate în colecții private din România¹⁸⁸, unele cu locație exactă, altele nu. Credem, cu deplin temei, că și acesta, ca și celelalte cunoscute, provin din împrejurimile Histriei, mai exact din punctul „Movilele Dese”, aflat la granița comunei Istria și Sinoie. De asemenea, sunt semnalări în bibliografia de specialitate ale unor descoperiri făcute și în nord-estul Bulgariei, probabil în Cadrilater¹⁸⁹. Piesele cu modelul roții par a fi cele mai bine păstrate din categoria celor cu simboluri, uzura fiind minimă. Pe una din fețe apare modelul roții cu patru spițe și circumferința reliefată față de restul câmpului. Totuși, trebuie subliniat că linia mediană a vârfului, și ea bine reliefată, este realizată prin tipar deasupra roții, ea întrerupând de o parte și de alta a sa conturul semnului solar. Pe revers, în același loc unde pe avers apare modelul roții, sunt, în general, trei striții paralele, dispuse tot sub pronunțata linie de mijloc a vârfului. Din punct

de vedre simbolic, roata a fost privită ca o materializare plastică a simbolului solar, foarte bine cunoscut de către populația autohtonă¹⁹⁰. În acest sens, crearea unui vârf de săgeată cu respectivul simbol poate fi înțeles ca un mijloc de comunicație mai personalizat în procesul de schimb pe plan local. Faptic dar și cronologic, el trebuie probabil integrat, ca o emisiune a Histriei¹⁹¹ până la proba contrarie, între vârfurile de săgeți fără simbol și monedele histriene cu roata turnate emise de aceeași cetate¹⁹². Ne raliem părerilor, conform cărora, astfel de vârfuri de săgeți, cu roata imprimată, ar putea fi veriga de legătură între vârfurile de săgeți fără decoruri speciale (normale) și monedele cu roata emise de cetatea histriană începând de la jumătatea secolului V a. Chr. (poate chiar din prima parte a aceluiași veac) și până la mijlocul secolului IV a. Chr.¹⁹³, ce au circulat concomitent, după unele păreri, pe parcursul unui deceniu¹⁹⁴. Din punct de vedere al paternității, atât timp cât Histria a utilizat pentru prima sa emisiune de bronz simbolul roții cu patru spițe, tindem, cu suficient temei, să le considerăm de producție histriană, până la proba contrarie. În general, aceste semne sau simboluri ar putea indica, probabil, în acest context, semne ale unor ateliere ceea ce ar fi compatibil cu tradiția monetară greacă¹⁹⁵. În final menționăm și un decor considerat trapezoidal ce este cunoscut pe un singur exemplar ce face parte din tezaurul de la Kamenka¹⁹⁶.

O atenție aparte trebuie acordată, din punct metrologic, vârfurilor de săgeți-semne monetare ce prezintă diverse semne imprimate pe una din fețe. În acest sens am identificat pentru vârfurile de săgeată cu litera A imprimată următoarele valori: 2,32 g¹⁹⁷, 2,40

¹⁸³ Talmațchi 2001, p. 121, nr. 10.

¹⁸⁴ Preda 2003, p. 20sq.; Talmațchi - Matei 2003, p. 35, nr. 1-2.

¹⁸⁵ Talmațchi 2001, p. 121, nr.10, pl. I, nr. 10.

¹⁸⁶ Inedită.

¹⁸⁷ Poenaru Bordea 1996-1998, p. 434, nr. 12; Preda 2003, p. 20sq.; Talmațchi - Matei 2003, p. 35, nr. 1-2.

¹⁸⁸ Probabil că și cele două exemplare provin tot din Dobrogea, vezi în Stambuliu 2004, p. 61, nr. 261-262.

¹⁸⁹ Poenaru Bordea 2001, p. 10.

¹⁹⁰ Mitrea 1982, p. 92.

¹⁹¹ Poenaru Bordea 1996-1998, p. 425.

¹⁹² Talmațchi 2001, p.134; C.Preda, loc cit, p. 21.

¹⁹³ Preda 1998, p. 63.

¹⁹⁴ Ocheșeanu - Dicu 1983, p. 450.

¹⁹⁵ Balabanov 1982, p. 52 unde autorul ridică problema lipsei pe vârfurile de săgeți-monede a semnelor de atelier specifice tradiției monetare grecești și de aici o posibilă ipoteză de producere non-greacă a lor.

¹⁹⁶ Zaginajlo 1982, p. 23sq., pl. 2, nr. 9.

¹⁹⁷ Inedit din tezaurul de la Tomis, nr. inv. 55.590.

g^{198} , $3,01 g^{199}$ (dar rupt), $3,20 g^{200}$, $3,37 g^{201}$ și $3,73 g^{202}$. Pentru cele cu modelul roții sunt de enumerat următoarele date: $2,30 g^{203}$, $3,51 g^{204}$, $3,65 g^{205}$, $3,71 g^{206}$, $4,23 g^{207}$, $4,28 g^{208}$ și $5,84 g^{209}$. Vârfulurile de săgeți cu motivul brăduțului în relief au fost identificate cu următoarele greutateți: $2,59 g^{210}$ și $4,80 g^{211}$. Pentru cele cu securea avem următoarele greutateți: $2,29 g^{212}$, $2,85 g^{213}$, $2,92 g^{214}$, $3,20 g^{215}$ și $3,30 g^{216}$.

În finalul tratării acestui aspect al semnelor monetare cu reprezentări imprimare pe una din fețe, mai amintim și faptul că acestea nu sunt diferite, în general, în ceea ce privește greutatea și lungimea, de a celor neinscripționate, ele integrându-se pe deplin datelor cunoscute pentru situația celor din primul tip.

8. Concluzii și perspective

Ușurarea schimbului produs între două lumi ce aveau nevoi complementare și niveluri de evoluție diferite s-a reliefat prin intermediul semnelor monetare. Deși am putea avea unele rețineri în considerarea ipotezelor prezente pentru explicarea diferitelor aspecte mai mult sau mai puțin relevante ale realităților epocii, credem că acestea ne pot conduce, măcar parțial, spre întrezărirea adevărurilor științifice, atât cât ne permite momentul de față.

Vechimea, experiența și nivelul economic al coloniilor milesiene vest și nord-

vest pontice le-au asigurat, probabil, posibilitățile de emiteră a vârfurilor de săgeți-monedă, fără să fim categorici în stabilirea unei întâietăți. Poate că Histria a fost primul emitent, fiind cea cu inițiativa producerii lor²¹⁷, apoi Apollonia Pontică, apoi alte centre grecești, sau poate că au fost turnate în paralel, fiind ceva comun în noile comunități ionice. Mai există și ideea conform căreia unele din vârfurile de săgeți-monedă au fost produse și de subcoloniile ale Histriei, dacă acestea sunt acceptate ca atare. Oricum, chiar considerate și ca un instrument de schimb primitiv²¹⁸, ele au apărut în teritoriile controlate din punct de vedere economic de către respectiva colonie milesiană, oricare ar fi fost ele.

Histria a fost destul de des citată ca principal emitent al acestor semne cu valoare monetară, producția lor fiind considerată de Bucur Mitrea ca o primă etapă a relațiilor avute de cetate cu comunitățile locale²¹⁹. După cum am menționat, Tomisul a îndeplinit în perioada sa de început funcția de emporium²²⁰, întărită de descoperirea singurului tezaur de vârfuri de săgeți-monedă într-un oraș grecesc. Restul tezaurilor provin numai din mediul autohton, din așezări rurale, și ele au fost folosite, ca și cel de la Tomis, în tranzacțiile comerciale.

Purtând mai multe titlaturi, de monede-lingouri²²¹, „bani dar nu monede”²²², semne premonetare²²³, obiecte-semn monetar²²⁴, obiecte-monedă²²⁵, premonede²²⁶, monede-vârfuri de săgeți²²⁷ și monede de o formă particulară²²⁸, piesele în discuție au

¹⁹⁸ Inedit din tezaurul de la Tomis, nr. inv. 55.485.

¹⁹⁹ Talmațchi 2000, p. 11, nr. 6.

²⁰⁰ Inedit din tezaurul de la Tomis, nr. inv. 55.487.

²⁰¹ Stambuliu 2004, p. 62, nr. 266.

²⁰² Stambuliu 2004, p. 62, nr. 265.

²⁰³ Talmațchi 2001, p. 121, nr. 10.

²⁰⁴ Talmațchi - Sandor 2004-2005, p. 477, nr. 1.

²⁰⁵ Talmațchi - Matei 2003, p. 35, nr. 2.

²⁰⁶ Stambuliu 2004, p. 61, nr. 261.

²⁰⁷ Stambuliu 2003, p. 18, nr. 67.

²⁰⁸ Talmațchi - Matei 2003, p. 35, nr. 1.

²⁰⁹ Stambuliu 2004, p. 61, nr. 262.

²¹⁰ Stambuliu 2004, p. 62, nr. 264.

²¹¹ Stambuliu 2004, p. 61, nr. 263.

²¹² Scorpan 1980, p. 26sq.

²¹³ Stambuliu 2004, p. 62, nr. 267.

²¹⁴ Scorpan 1980, p. 26sq.

²¹⁵ Stambuliu 2004, p. 62, nr. 268.

²¹⁶ Inedit din tezaurul de la Tomis, nr. inv. 55.486.

²¹⁷ Preda 1961, pp. 7-17; Preda - Nubar 1973, p. 17sq.; Preda 1991, pp. 20-27; Poenaru Bordea 2004, p. 28.

²¹⁸ Mitrea 1984 a, p. 112.

²¹⁹ Mitrea 1984 a, p. 112sqq.

²²⁰ Pentru funcțiile și activitățile unui emporiu, a se vedea Breson - Rouillard 1993, pp. 35-46.

²²¹ Severeanu 1926, p. 2.

²²² Wells 1978 a, pp. 6-9 și 12; Wells 1978 b, p. 24sqq.

²²³ Wells 1982, p. 57sq.; Wells 1983, p. 53sq.

²²⁴ Aricescu 1975, p. 7; Scorpan 1980, p. 25; Mănușcu-Adameșteanu 1984, p. 17.

²²⁵ Mitrea 1984 a, p. 112.

²²⁶ Canarache 1954, p. 183.

²²⁷ Wasowicz 1975.

²²⁸ Poenaru Bordea - Oberländer-Târnoveanu 1980, p. 141.

²²⁹ Iacob *et alii* 2001, p. 203.

apărut răspunzând necesităților imediate reclamate de piața locală, de dezvoltarea producțiilor locale rurale și urbane și ca urmare, de dezvoltarea relațiilor comerciale în arii de influență și control direct, din necesitatea apariției unei forme standardizate și determinate din punct de vedere artistic și probabil ponderal. Din punctul nostru de vedere, ne raliem părerii conform căreia rolul acestor piese este în primul rând unul economic, fiind deja catalogate ca forme de plată, atât în mediul greco-autohton, cât și grecesc cu precădere, în interiorul polisurilor sau în spațiul de influență economică și politică.

Circulația și acceptarea acestora în tranzacții se datorează formei și nu neapărat pondului²²⁹, variabil, în principiu, ce poate fi înțeles și în directă conexiune cu momentul folosirii sale și contextul realităților incipiente coloniale manifeste pe coasta de vest a Pontului Euxin. Iar arealul descoperirilor de acest gen, izolate sau tezaure, contribuie la fundamentarea acestor ipoteze. Tezaurizarea lor frecventă credem că este apanajul și practica curentă a localnicilor, comunităților grecești revenindu-le apanajul producerii lor.

²²⁹ Mănucu Adameșteanu 1984, p. 22.

ABSTRACT: WEST-PONTIC MONETARY SIGNS AND MINTS FROM DOBRUJA (6TH – 5TH CENTURIES BC) - STATE OF THE RESEARCH, NEW HYPOTHESES AND PERSPECTIVES -

The Greek colonization undertaken on the Euxine Sea's coast from Dobruja, a probable result of the naval aristocracy's interest, brought about the gradual attraction of the local communities into the economic system of the Greek world, and one of the fundamental elements for its good progress was the coin. It was created so as to serve, among other things, as a means of exchange for the performing of commercial transactions in a favourable social and economic milieu. The foundation of the three Greek colonies of Histria, Callatis and Tomis during the 7th – 6th centuries BC, within close chronological intervals, which allowed the gradual installation of a civilization that was advanced from many points of view, which has found partners and collaborators in the indigenous world near the seashore and inside the territory dubbed "Scythia Minor", during the second half of the 3rd century BC. In the course of time, the political, military, economic and commercial relations were damaged because of the shift in the force ratio and the appearance of some new powers of the moment, which have changed the existing balance, for a certain period of time. This theme, of the complex relations between the native communities and the Greek poleis from Dobruja, has represented a favourite subject for the ones preoccupied with the analysis of the Carpathian-Danubian-Pontic space during the ancient era.

The facilitation of the exchange taking place between the two worlds which had complementary needs and different levels of evolution was emphasized by means of the monetary signs. Although we could have some reserves when considering the present hypotheses for the explanation of the different aspects, more or less relevant, of the era's realities, we think that they can lead us, at least partly, towards seeing some scientific truths, as much as the present moment permits us.

The age, experience and economic level of Miletus' colonies west and north-west of the Pontus have probably ensured them the possibility of issuing the arrowhead-coins, without being certain when establishing a primacy. It may be that Histria was the first emitter, as it had the initiative of producing them, then Apollonia Pontica, then other Greek centres or perhaps they have been cast in parallel, as it was something common for the new Ionic communities. There is also the idea that some of the arrowhead-coins have been produced by Histria's sub-colonies, if they are accepted as such. Anyway, even considered as a primitive instrument of exchange, they have appeared in the territories controlled, from an economic point of view, by the respective colony of Miletus, regardless of its name. Histria was quite frequently quoted as main emitter of these signs with monetary value, and their production was considered as a first stage of the relations maintained by the city with the local communities. As we have mentioned, Tomis had, during its initial period, the function of emporium, idea that is strengthened by the discovery of a single hoard of arrowhead-coins in a Greek city. The rest of the hoards come only from the indigenous environment, from rural settlements, and they have been used, as the one from Tomis, for commercial transactions.

During the starting period of the relations existing between the colonists and the locals, the probable production of the arrowhead-coins by the Greeks from Histria and from other centres of Miletus was necessary for the good flow of commerce – if their function as means of exchange is accepted –, for the facilitation of the actual exchange and for the attraction of the locals into an economic process which has influenced them from several points of view, as they gradually became a significant component even within the colonies from the western and north-western Pontic area. This way, they created an auxiliary privileged instrument of commerce in the exchange process, in a definite and standardized form, which probably had a "legal" value, guaranteed by the local authority, with a nearly finished weight system, but which did not possess all the characteristics and functions of the Greek coins. At this stage of the research, we do not know if all the colonies of Miletus have cast arrowhead-coins, but if such a situation had existed, then it should have appeared from the middle of the 6th century BC and it should have been accepted by the Greek-indigenous communities and probably only indigenous communities, starting chiefly with the second half of the same century. From our point of view, given a series of data, we have supported, as a work hypothesis, the lowering of the issuing date of these arrowhead-coins to the middle of the 6th century BC and not during its second part, maybe even during the last decades of the first half of the respective century. In the forming of our opinion, we have drawn the attention to the fact that many of the arrowhead-coins discovered during the present time appear in the Greek-indigenous settlements or the Greek cities within the first level of habitation (usually in huts), dated, on the basis of ceramics, to the second half of the 6th century BC. This situation does not rule out their presence during a previous stage that we should have seen in Histria. It is

just that, as we have already mentioned, the absence of some clear archaeological contexts causes us to have no certainties. But two arrowhead-coins have been found in 1985, in Argamum, in a Greek centre, in a hut-dwelling, in an archaeological context typical of the first half of the 6th century BC (more specifically, the second quarter), and they have been recovered from inside an enclosed rectangular hearth. Also, the arrowhead-coin hoard discovered in 1987 in Tomis, close to Parcul Catedralei, was kept in an olpe-vessel (small mug), having analogies in the category of the current Oriental Greek ceramics, identified chiefly in the NA II archaic archaeological level from Histria (dated – beginning of the 6th century BC – 570/560 BC). This level, along with the ones from NA I and NA III, was seen in the area of the X plateau, in the neighbourhood settlement, on which we shall not dwell. Then, in a survey carried out at Aphrodite's temple, a deposit composed of 6 coins with a wheel has turned up, dated, according to the archaeological level, to about 500 – first half of the 5th century BC. In this case, we are forced, from a monetary point of view, to slightly push the circulation of the arrowhead-coins to the 6th century, considering that a short parallel circulation of the two emissions probably existed. Last but not least, we mention that the discovery of such monetary signs in the settlements from the Berezani liman and along the north-western area of the Dniepr's liman, up to the confluence with the Buh's liman, dated, on the basis of archaeological materials, to the first half of the 6th century BC. Subsequently, in the settlements appearing near Olbia and along the Buh's liman, from the second half of the same century, the arrowhead-coins disappear from the discoveries and make way for Olbia's dolphins. But in Nikonium there is an arrowhead which was discovered in an archaeological context which offers us, from a chronological point of view, the period of the 4th century BC (!). In other words, the inventoried examples raise some questions of chronology, especially concerning the emission date of the arrowhead-coins, but also concerning their prolonged use. Thus, their emergence in discoveries also during the 5th century BC, sometimes along with coins of the type "with a wheel", more and more reduced quantitatively, impose their presence in contexts that were already monetary, perhaps owing to tradition and mentality inertia of Greek-indigenous communities from Dobruja. Inevitably, all that remains is that the eventual specifications and classifications coming from the respective discoveries or from some new ones clarify this aspect.

Special attention was also given to the presence, on some arrowhead-coins from the first typological category, of a series of symbols that could be connected, as it is assumed, to some monetary workshops of the west-Pontic colonies. The following signs can be enumerated: the letter A, the fir tree in relief, the axe, the anchor, the four-spoked wheel and a decoration that is considered trapezoidal. They appear mainly, if not totally, on the arrowheads in the shape of laurel leaf, with a long aspect, with an outlining of the central part and the edges. It is certain that these decorations in relief were produced in especially manufactured moulds. In this respect, the difficulty sometimes consists of elucidating eventual meanings and the emitter's origin.

Bearing several names, of ingot-coins, "money but not coins", pre-monetary signs, monetary sign-objects, coin-objects, pre-coins, arrowhead-coins and coins of a special shape, the pieces in question have appeared as an answer to immediate necessities, demanded on the local market by the development of local rural and urban productions and, as a result, by the development of the commercial relations in areas of influence and direct control, from the necessity of appearance of a standardized form, determined from an artistic point of view and probably also from the point of view of the weight. From our point of view, we rally to the opinion according to which the role of these pieces was, first and foremost, an economic one, as they have already been catalogued as means of payment, both in the Greek-indigenous environment and in the mainly Greek environment, inside the poleis or in the economic and political influence space. Their circulation and acceptance in transactions is due to the form and not necessarily to the weight, which was variable, in principle, which can also be understood in direct connection with the moment of its use and the context of incipient colonial relations manifested on the western coast of the Euxine Sea. And the area of the discoveries of this kind, isolated or in hoards, contributes to the consolidation of these hypotheses. We believe that their frequent hoarding is the prerogative and the current practice of the locals, as their production represented the prerogative of the Greek communities.

ABREVIERI: CATALOGAGE & REVISTE DE LICITAȚII /
ABBREVIATIONS: CATALOGUES & AUCTION CATALOGUES

CH II	<i>Coin Hoards</i> , II, London, 1976.
SNG IX	<i>Sylloge Nummorum Graecorum</i> , IX/1: <i>The Black Sea</i> , London, 1993.
SNG XI	<i>Sylloge Nummorum Graecorum</i> , XI, <i>The Williams Stancomb collection of coins of the Black Sea region</i> , Oxford, 2000.
Stambuliu 2003	<i>La Galerie Numismatique Bogdan Stambuliu, Vente Aux Encheres I</i> , Laussane, Samedi-Lundi, 22-24 Novembre 2003.
Stambuliu 2004	<i>La Galerie Numismatique Bogdan Stambuliu, Vente Aux Encheres IV</i> , Laussane, Dimanche, 28 Novembre 2004.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Alexandrescu 1971	P. Alexandrescu, <i>Observații asupra organizării spațiale în necropola Histriei</i> , în: <i>Peuce</i> , 2, 1971.
Alexandrescu 1974	P. Alexandrescu, <i>Însemnări arheologice. Arheologia spațiului carpato-balcanic în veacurile VI-V î. e. n.</i> , în: <i>SCIVA</i> , 25, 1974, 2.
Alexandrescu 1985	P. Alexandrescu, <i>Histria în epoca arhaică (I)</i> , în: <i>Pontica</i> , 18, 1985.
Alexandrescu 1986	P. Alexandrescu, <i>Histria în epoca arhaică (II)</i> , în: <i>Pontica</i> , 19, 1986.
Alexandrescu 1995	P. Alexandrescu, <i>Însemnări arheologice. O vizită la Olbia și trei lucrări despre teritoriul ei rural</i> , în: <i>SCIVA</i> , 46, 1995, 2.
Anochin 1986	V. A. Anochin, <i>Monety-strelki</i> , în: <i>Ol'via i ee okrug</i> , Kiev, 1986.
Aricescu 1975	A. Aricescu, <i>Tezaurul de semne de schimb premonetare de la Enisala</i> , în: <i>SCN</i> , 6, 1975.
Avram 1989	A. Avram, <i>Pentru o fenomenologie a raporturilor dintre geți și greci</i> , în: <i>Symposia Thracologica</i> , 7, 1989, Tulcea.
Avram 1996	A. Avram, <i>Sur les Traces des Argonautes</i> , în: <i>Actes du 6e Symposium de Vani (Colchide), 22-29 septembre 1990</i> , Paris, 1996, eds. Otar Lordkipanidzé et Pierre Lévêque.
Avram - Poenaru Bordea 2001	A. Avram, Gh. Poenaru Bordea, <i>Coloniile grecești din Dobrogea</i> , în: <i>Istoria românilor. I. Moștenirea timpurilor îndepărtate</i> , București, 2001.
Balabanov 1982	P. Balabanov, <i>Nouvelle étude des monnaies-pointes de flèche de la Peninsule d'Athia</i> , în: <i>Thracia Pontica</i> , 1, 1982.
Balabanov 1986	P. Balabanov, <i>Nouvelles observations au sujet des flèches-monnaies</i> , în: <i>Numizmatika</i> , 2, 1986.
Baumann 1973-1975	V. H. Baumann, <i>Considerații asupra importului de amfore grecești în nordul Dobrogei</i> , în: <i>Peuce</i> , 4, 1973-1975.
Belfiore 2003	J. C. Belfiore, <i>Dictionnaire de Mythologie Grecque et Romaine</i> , Paris, 2003.
Berciu-Preda 1961	D. Berciu, C. Preda, <i>Săpăturile de la Tariverde</i> , în: <i>MCA</i> , 7, 1961.
Bernareggi 1968	E. Bernareggi, <i>Istituzioni di Numismatica</i> , Milano, 1968.
Blavatskii 1952	V. D. Blavatskii, <i>Zapadnopontiiskie goroda v. VII-I čekah do našei zry</i> , Moskva, 1952.
Boardmann 1988	J. Boardmann, <i>Grecii de peste mări. Colonizarea greacă și comerțul timpuriu</i> , București, 1988.
Boardmann 1995	J. Boardmann, <i>Les grecs d'outre-mer. Colonisation et commerce archaïques</i> , Napoli, 1995.

-
- Breson 1993 A. Breson, *L'emporion*, Paris, 1993.
- Briandt 2001 J. Briandt, *Les objets paléomonnétaires de l' Europe atlantique protohistorique*, în: RN, 157, 2001.
- Buttin 2002 A. M. Buttin, *Grecia clasică*, București, 2002.
- Buzoianu 2001 L. Buzoianu, *Civilizația greacă în zona vest-pontică și impactul ei asupra lumii autohtone (sec. VII-IV a. Chr)*, Constanța, 2001.
- Canarache 1954 V. Canarache, *Atelierele monetare din antichitate și rolul lor în dezvoltarea vieții economice din spațiul carpato-dunărean*, în: SRIR, 1, 1954.
- Canarache 1956 V. Canarache, *Observații noi cu privire la topografia Histriei*, în: SCIV, 7, 1956, 3-4.
- Coja 1970 M. Coja, *Les phases d' habitat du plateau ouest de la cité d' Histria à l' époque gréco-romaine*, în: *Dacia*, N. S., 14, 1970.
- Coja 1962 M. Coja, *Activitatea meșteșugărească la Histria în sec. VI-I î. e. n.*, în: SCIV, 13, 1962, 1.
- Condurachi et alii 1953 E. Condurachi et alii, *Șantierul Histria*, în: SCIV, 4, 1953, 1-2.
- Condurachi et alii 1954 E. Condurachi et alii, *Șantierul arheologic Histria (r. Histria, reg. Constanța)*, în: SCIV, 5, 1954, 1-2.
- Conovici – Avram 1996 N. Conovici, A. Avram, *Le plus ancien dépôt de monnaies histriennes à la roue découvert à Histria*, în: *Sur les traces des Argonautes, Actes de 6e Symposium de Vani (Colchide), 22-29 septembre 1990*, eds. Otar Lordkipanidzé et Pierre Lévêque, Paris, 1996.
- Cribb 1986 J. Cribb, *Money, from Cowrie Shells to Credit Card*, London, 1986.
- Davies 1994 G. Davies, *A History of Money. From Ancient Times to the Present Day*, Cardiff, 1994.
- Descat 2001 R. Descat, *Monnaie multiple et monnaie frappée en Grèce archaïque*, în: RN, 157, 2001.
- Dimitriu 1966 S. Dimitriu, *Descrierea săpăturilor; rezultatele; cele trei niveluri arhaice și datarea lor; complexe închise: locuințe, gropi și caracteristicile lor*, în: *Histria II*, București, 1966.
- Dimitriu 1972 S. Dimitriu, *Discuții despre orașele pontice și teritoriile lor în perioada arhaică, pe marginea unor studii recente*, în: SCIV, 23, 1972, 1.
- Dimitrov 1975 B. Dimitrov, *Sur les flèches-monnaies du littoral occidental et septentrional de la Mer Noire*, în: *Arheologija Sofija*, 2, 1975.
- Domăneanțu 1993 C. Domăneanțu, *Un sanctuaire hellénistique du site de Nuntași II*, în: *Dacia*, N. S., 37, 1993.
- Domăneanțu 1994 C. Domăneanțu, *Teritoriul histrian, A. Nuntași II*, în: *CCA. Campania 1993*, Satu-Mare, 1994.
- Domăneanțu 1997 C. Domăneanțu, *IV. Teritoriul histrian, A. Nuntași II*, în: *CCA, 1983-1992. A XXXI-a sesiune națională de rapoarte arheologice*, București, 12-15 iunie, 1997.
- Domăneanțu – Poenaru Bordea 1985 C. Domăneanțu, Gh. Poenaru Bordea, *Un tezaur de monede vârfuri de săgeată de la Nuntași (jud. Constanța)*, în: *Symposia Thracologica*, 3, 1985, Constanța.
- Doruțiu-Boilă 1971 E. Doruțiu-Boilă, *Observații aerofotografice în teritoriul rural al Histriei*, în: *Peuce*, 2, 1971.
- Finley 1974 M. I. Finley, *Vechii greci*, București, 1974.

- Gerasimov 1939 T. Gerasimov, *Kolektivni nahodki na moneti*, în: *Izvestija Sofia*, 12, 1939, 2.
- Gerasimov 1959 T. Gerasimov, *Domonetni formi na pari u trakiiskoto pleme Asti*, în: *Arheologija Sofia*, 1, 1959.
- Grakov 1971 B. Grakov, *Veshcho raz o monetakch-strelkakch*, în: *VDI*, 1971, 3.
- Gramatopol 1991 M. Gramatopol, *Artele miniaturale în antichitate*, București, 1991.
- Hind 1998 J. Hind, *Megarian Colonisations in the Western Half of the Black-Sea*, în: *The Greek Colonisations of the Black Sea Area, Historical Interpretation of Archaeology*, Stuttgart, 1998.
- Iacob et alii 2001 M. Iacob, M. Mănucu-Adameșteanu, Gh. Poenaru Bordea, *Argamum. Descoperiri monetare. Conспект preliminar*, în: *MCA*, serie nouă, I, 2001, București.
- Iliescu 1965 O. Iliescu, *Tezaurul de obiecte premonetare de aur din epoca bronzului găsit la Perșinari (raionul Tîrgoviște)*, în: *CreștColect.*, 8, 1965.
- Iliescu 1996 O. Iliescu, *Cum arătau banii primitivi. Tezaurul de la Perșinari*, în: *CN*, 7, 1996.
- Iliescu 2001 O. Iliescu, *Istoria monetei în România (c. 1500 î. e. n. – 2000), Cronologie – Bibliografie - Glosar*, București, 2002.
- Irimia 1973 M. Irimia, *Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei și legăturile ei cu coloniile grecești (sec. V-I î. e. n.)*, în: *Pontica*, 6, 1973.
- Irimia 1975 M. Irimia, *Observații privind arheologia secolelor VII-V î. e. n. în Dobrogea*, în: *Pontica*, 8, 1975.
- Irimia 1980 M. Irimia, *Date noi privind așezările getice din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, în: *Pontica*, 13, 1980.
- Karajotov 1995 I. Karajotov, *Le monnayage d'Apollonia à la lumière des découvertes les plus recentes*, în: *Thracia*, 11, 1995.
- Kroll 2001 J. H. Kroll, *Observations on Monetary Instruments in Pre-coinage Greece*, în: *Numismatic Studies*, 24, 2001.
- Lapin 1966 V. V. Lapin, *Grečeskaia kolonizacia Severnogo Pričernomoria*, Kiev, 1966.
- Léveque 1987 P. Léveque, *Aventura greacă*, II, București, 1987.
- Mackay 1993 J. Mackay, *Coin Facts & Feats*, London, 1993.
- Manov 1998 M. Manov, *Un nouveau type de formes prémonétaires des territoires bulgares*, în: *Arheologija Sofia*, 3-4, 1998.
- Mănucu-Adameșteanu 1980 M. Mănucu-Adameșteanu, *Sondajul efectuat în așezarea antică de la Vișina, com. Jurilovca, jud. Tulcea*, în: *MCA*, Tulcea, 1980.
- Mănucu-Adameșteanu 1984 M. Mănucu Adameșteanu, *Tezaurul de semne premonetare în formă de vârf de săgeată de la Vișina (com. Jurilovca, jud. Tulcea)*, în: *SCN*, 8, 1984.
- Mănucu-Adameșteanu 1992 M. Mănucu-Adameșteanu, *...Orgamé polis...*, în: *Pontica*, 25, 1992.
- Mănucu-Adameșteanu 1996 M. Mănucu-Adameșteanu, *Orgame polis epi to Istro*, în: *Omaggio a Dinu Adameșteanu*, Cluj-Napoca, 1996.
- Mănucu-Adameșteanu

-
- 2001 M. Mănușu-Adameșteanu, *Argamum. Sectorul faleza de est (F.E.)*, în: MCA, serie nouă, I, 1999, București, 2001.
- Mănușu-Adameșteanu
2003 M. Mănușu-Adameșteanu, *Orgame*, în: *Ancient Greek Colonies in the Black Sea, volume I*, edited by D. V. Grammenos, E. K. Petropoulos, Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece, nr. 4, 2003, Thessaloniki.
- Mănușu-Adameșteanu –
Mănușu-Adameșteanu
1993 M. Mănușu-Adameșteanu, Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Așezarea de la Vișina, jud. Tulcea*, în: MCA. A XVII-a sesiune anuală de rapoarte, partea a II-a, Ploiești, 1983, București, 1993.
- Mihăilescu-Bîrlița 1990 V. Mihăilescu-Bîrlița, *Dacia Răsăriteană în secolele VI-I î. e. n. Economie și monedă*, Iași, 1990.
- Mitrea 1937-1940 B. Mitrea, *Il problema delle monete-anelli della Dacia*, în: *Dacia*, 7-8, 1937-1940.
- Mitrea 1970 B. Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Romaine*, în: *Dacia*, N. S., 14, 1970.
- Mitrea 1976 B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie, 1975 (XIX)*, în: *Dacia*, N. S., 20, 1976.
- Mitrea 1980 B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie, 1979 (XXIII)*, în: *Dacia*, N. S., 24, 1980.
- Mitrea 1981 B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie, 1980 (XXIV)*, în: *Dacia*, N. S., 25, 1981.
- Mitrea 1982 B. Mitrea, *Roata, simbolul solar pe monedele histriene*, în: *Pontica*, 15, 1982.
- Mitrea 1983 B. Mitrea, *La monnaie de la ville d'Histria chez les géto-daces et est-Carpathiques*, în: *QTNAC*, 12, 1983.
- Mitrea 1984a B. Mitrea, *Etape cronologice în relațiile Histriei cu geto-dacii pe baza monedelor*, în: *Thraco-Dacica*, 5, 1984, 1-2.
- Mitrea 1984b B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie: 1981, 1982 et 1983 (XXV, XXVI et XXVII)*, în: *Dacia*, N. S., 28, 1984.
- Mitrea 1985 B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie: 1984 (XXVIII)*, în: *Dacia*, N. S., 29, 1985.
- Mitrea 1988 B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie – 1987 (XXXI)*, în: *Dacia*, N. S., 32, 1988, 1-2.
- Moisil 1919 C. Moisil, *Originea monetelor. Conferință ținută în sala Societății de Geografie din Paris la 17 iunie 1917 de D-l M. C. Sutz*, în: BSNR, 14, 1919, 29-30.
- Moisil 1920 C. Moisil, *Istoria monetei în România – expunere sumară - I. Antichitatea*, în: CNA, 1, 1920, 1.
- Moisil 1923 C. Moisil, *Convorbiri numismatice. Obiectele de schimb anterioare invențiunii monetelor*, în: BSNR, 18, 1923, 45.
- Nestor 1935-1942 I. Nestor, *Mijloace de schimb în vremurile preistorice*, în: BSNR, 29-36, 1935-1942, 83-90.
- Oberlander-Târnoveanu
1978 E. Oberlander-Târnoveanu, *Aspecte ale circulației monedei grecești în Dobrogea de nord (sec. VI î. e. n.-I e. n.)*, în: *Pontica*, 11, 1978.
- Ocheșeanu – Dicu 1983 R. Ocheșeanu, P. I. Dicu, *Monede antice și bizantine din Dobrogea*, în: BSNR, 75-76, 1981-1982, 129-130, 1983.

- Ostroverhov 1981 A. Ostroverhov, *Obrabotka cvetnyh metallov na antičnyh poselenijah*, în: *Arheologija Kiev*, 36, 1981.
- Quiggin 1978 A. H. Quiggin, *A survey of primitive money. The beginning of currency*, London, 1978.
- Papuc 1996 Gh. Papuc, *Der Hort von Vormünzzeichen-Pfeilspitzen von Tomis*, în: *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. Reports and Summaries, mai 20-26 1996*, București, 1996.
- Papuc et alii 2002 Gh. Papuc et alii, Constanța, jud. Constanța (Tomis), Punct: str. Arhiepiscopiei, nr. 23, în: *CCA. Campania 2001*, București, 2002.
- Parise 2000 N. F. Parise, *Lineamenti di preistoria monetaria greca*, în: *La Moneta Greca e Romana*, Roma, 2000.
- Petre 2003-2005 Z. Petre, *Histria. Spațiu și organizare politică în sec. VII-V a. Chr.*, în: *SCIIVA*, 54-56, 2003-2005.
- Pippidi et alii 1959 D. M. Pippidi et alii, *Raport asupra activității șantierului Histria în campania 1956*, în: *MCA*, 5, 1959.
- Pippidi 1967 D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967.
- Pippidi 1976 D. M. Pippidi, *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien*, București-Paris, 1976.
- Poenaru Bordea 1970 Gh. Poenaru Bordea, *Discuții pe marginea câtorva monede străine din Dobrogea antică*, în: *SCIV*, 21, 1970, 1.
- Poenaru Bordea 1974 Gh. Poenaru Bordea, *Recenzie, Constantin Preda și H. Nubar, Histria III. Descoperirile monetare 1914-1970. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973, 258 p.*, în: *SCIIVA*, 25, 1974, 2.
- Poenaru Bordea 1978 Gh. Poenaru Bordea, *Viața economică în Pontul Stâng în epoca elenistică în lumina izvoarelor arheologice și numismatice*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1978.
- Poenaru Bordea 1979 Gh. Poenaru Bordea, *Les régions balkaniques et le littoral septentrional du Pont Euxin*, în: *A Survey of Numismatic Research 1972-1977*, International Commission Numismatic, Berna, 1979.
- Poenaru Bordea 1997 Gh. Poenaru Bordea, *Emisiunile monetare ale atelierelor grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre (sec. VI î. Hr.-III). Un stadiu al problemei*, în: *130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, București, 1997.
- Poenaru Bordea 1996-1998 Gh. Poenaru Bordea, *Découvertes monétaires en Roumanie 1994-1996 (XXXVIII-XL)*, în: *Dacia*, N. S., 40-42, 1996-1998.
- Poenaru Bordea 2001 Gh. Poenaru Bordea, *Atelierul monetar al cetăți Istros în perioada autonomiei*, în: *Simpozion de Numismatică, dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chișinău, 28-30 mai 2000, Comunicări, studii și note*, București, 2001.
- Poenaru Bordea 2004 Gh. Poenaru Bordea, *La diffusion des monnaies d'Istros, Callatis et Tomis du VIe au Ier siècle av. J.-C dans leurs territoires, zones d'influence et ailleurs*, în: *Presenza e funzioni della moneta nelle chora delle colonie greche dall'Iberia al Mar Nero, Atti del XII Convegno organizzato dall'Università „Frederico II” e dal centro internazionale di studi numismatici Napoli, 16-17 giugno 2000*, Roma, 2004.
- Poenaru Bordea –

- Oberländer-Târnoveanu
1980 Gh. Poenaru Bordea, E. Oberländer-Târnoveanu, *Contributions à l'étude des monnaies–pointes de flèche à la lumière des trésors de Jurilovca, dép. de Tulcea*, în: *Actes du IIe Congrès International de Thracologie (Bucarest, 4-10 septembre 1976, II, Histoire et Archéologie)*, București, 1980.
- Preda 1969 C. Preda, *Moneda antică în România*, București, 1969.
- Preda 1972 C. Preda, *Tariverde, așezare băștinașă sau factorie histriană ?*, în: *Pontica*, 5, 1972.
- Preda 1982 C. Preda, *Unele considerații privind geții din Dobrogea în secolele VI-IV î. e. n.*, în: *Thraco-Dacica*, 3, 1982.
- Preda 1991 C. Preda, *Prämonetäre Zahlungsmittel in Form von Pfeilenspitzen an der West-und Nordküste des Schwarzen Meeres*, în: *Klio*, 73, 1991.
- Preda 2000 C. Preda, *Cu privire la începuturile orașului Tomis*, în: *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare, 1950-2000, Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate, 1955-2000*, Tulcea, 2000.
- Preda 2003 C. Preda, *Noutăți numismatice histriene*, în: *BSNR*, 92-97, 1998-2003, 146-151, 2003.
- Preda – Nubar 1973 C. Preda, H. Nubar, *Histria III. Descoperiri monetare 1914-1970*, București, 1973.
- Preda 1961 Fl. Preda, *Vârfuri de săgeți cu valoare monetară descoperite pe litoralul de nord-vest al Mării Negre*, în: *Analele Universității C. I. Parhon, seria științe sociale, Istorie*, 16, 1961.
- Rădulescu – Bitoleanu
1998 A Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Constanța, 1998.
- Rădulescu – Scorpan
1975 A. Rădulescu, C. Scorpan, *Rezultate preliminare ale săpăturilor arheologice din Tomis (Parcul catedralei, 1971-1974)*, în: *Pontica*, 8, 1975.
- Roznovanu 2001 E. Roznovanu, *Počitanie Apollona del`finija: Ol`vijskie del`finy*, în: *Labirint*, 1, 2001, Chișinău.
- Ruban 1981 V. V. Ruban, *Archeologičeskij complex iz poselenija Čertovatoe ,rna. Bugskom Limane*, în: *Pamjatniki Drevnih Kul`tur Severo-Zapadnogo Pričernomor`ja*, Kiev, 1981.
- Ruban 1982 V. V. Ruban, *O chronologičiĉeskom sootnošenii lityh strelo i del`finovidnyh bronzovyh monet na territorij Nižnego Pobuj`ia*, în: *Numizmatika antičnogo Pričernomor`ja. Sbornik naučnyh trudov*, Kiev, 1982.
- Schoonheydt 2001 J. A. Schoonheydt, *L'arbre de décision sur les moyens d' échange*, în: *RN*, 157, 2001.
- Scorpan 1980 C. Scorpan, *Vârfuri de săgeți–semne premonetare și monede histriene cu "roata" descoperite la Tomis*, în: *SCN*, 7, 1980.
- Severeanu 1926 G. Severeanu, *Sur les monnaies primitives des Scythes. Lingots monnaies en forme de pointe de flèche*, în: *BSNR*, 21, 1926, 57-58.
- Simion 1976 G. Simion, *Les Gètes de la Dobroudja septentrionale du VIe au Ier siècle av. n. è.*, în: *Thraco-Dacica, Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie (Bucarest, 4-10 septembre 1976)*, 1, 1976.
- Simion 1989 G. Simion, *Geneza civilizației geto-dace (sec. VII-V î. e. n.)*, în: *SympThrac*, 7, 1989.

- Simion 2000 G. Simion, *Tombes tumulaires dans la nécropole de Celic-Déré*, în: *Tombes tumulaires de l'Âge du Fer dans le Sud-Est de l'Europe, Actes du IIe Colloque International d'Archéologique Funéraire*, Tulcea, 2000.
- Simion – Lăzurcă
1977-1978 G. Simion, E. Lăzurcă, *Așezarea hallstattiană de la Beidaud-Tulcea*, în: *Peuce*, 8, 1977-1978.
- Sîrbu et alii 2000 V. Sîrbu, I. Niculiță, V. Vanciugov, *Les Thraces au sud du Budgeac au Ier millénaire av. J.-C.*, în: *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare, 1950-2000, Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate, 1955-2000*, Tulcea, 2000.
- Skudnova 1956 V. M. Skudnova, *Monety-strelki iz Olvii*, în: *Soobščeniya Gosudarstvennogo Ermitaža*, Leningrad, 10, 1956.
- Stoian 1957 I. Stoian, *În legătură cu vechimea teritoriului rural al Histriei*, în: *SCIV*, 8, 1957, 1-4.
- Suceveanu et alii 1982 A. Suceveanu et alii, *Histria VI. Les thermes romains*, București, 1982.
- Sutzu 1919 M. C. Sutzu, *Originea monetelor. Conferință ținută la Paris în 17 iunie 1917*, 1919, București.
- Talmațchi 2000 G. Talmațchi, *Date noi privind descoperirile monetare grecești din Dobrogea*, în: *Analele Dobrogei*, S. N., 6, 2000, 1.
- Talmațchi 2001 G. Talmațchi, *Contribuții privind circulația monetară dobrogeană în secolele VI-I a. Chr.*, în: *AUDC*, seria istorie, 4, 2001.
- Talmațchi 2003 G. Talmațchi, *Un tezaur de vârfuri de săgeți premonetare și peștișori olbieni descoperit în Dobrogea*, în: *AUDC*, seria istorie, 5, 2003.
- Talmațchi 2004 G. Talmațchi, *Despre două posibile tezaure de semne premonetare-vârfuri de săgeți descoperite în Dobrogea*, în: *Istros*, 11, 2004.
- Talmațchi 2005 G. Talmațchi, *Semne monetare din zona carpato-pontică la mijlocul mileniului I a. Chr.*, în: *AUDC*, seria istorie, 6, 2005.
- Talmațchi 2006 G. Talmațchi, *Les monnaies autonomes d'Istros, Callatis et Tomis. Circulation et contexte*, Wetteren, 2006.
- Talmațchi - Matei 2003 G. Talmațchi, I. Matei, *Some pre-account issues discovered in Dobrodgea, Strabon*, I, 2, Juillet-Décembre.
- Talmațchi – Sandor
2004-2005 G. Talmațchi, I. Sandor, *Rarități numismatice histriene*, în: *Pontica*, 37-38, 2004-2005.
- Teodorescu – Peneș 1984 V. Teodorescu, M. Peneș, *Matricea de incidență a siturilor arheologice de la Budureasca (Budureasca I–Budureasca 31), jud. Prahova, oglindă a continuității multimilenare de viață, a unității culturale și a densității paleodemografice în zonă*, în: *Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova, Studii și Cercetări*, 1, 1984, Ploiești.
- Tsetskladze 1994 G. R. Tsetskladze, *Greek Penetration of the Black Sea*, în: *The Archaeology of Greek Colonisations. Essays Dedicated to Sir John Boardmann*, Oxford, 1994.
- Vulpe 1934 R. Vulpe, *Noutăți arheologice dobrogene (1932-1934)*, în: *Analele Dobrogei*, 15, 1934.
- Vulpe 1955 R. Vulpe, *Șantierul arheologic Histria (1954)*, în: *SCIV*, 6, 1955, 3-4.
- Wasowicz 1975 A. Wasowicz, *Olbia Pontique et sont territoire. L'aménagement de l'espace*, Paris, 1975.

- Wells 1978a H. B. Wells, *The Arrow-Money of Thrace and Southern Russia. A Review and Discussion of Eastern European and Soviet Writing, I*, în: SAN, 9, 1978, 1.
- Wells 1978b H. B. Wells, *The Arrow-Money of Thrace and Southern Russia. A Review and Discussion of Eastern European and Soviet Writing, II*, în: SAN, 9, 1978, 2.
- Wells 1982 H. B. Wells, *A Western Archeologist's Article on Arrow-Head Money*, în: SAN, 13, 1982, 3.
- Wells 1983 H. B. Wells, *A Further Study of Arrow-Head Money*, în: SAN, 14, 1983.
- Zaginajlo 1976 A. G. Zaginajlo, *K voprosu ob ekonomičeskich sviazach zapadnogo i Severo-zapadnogo Pričernomoria VI-IV vv. do n.e. po numizmatičeskim dannym*, în: *Materialy po arheologii Severnogo Pričernomor`ja*, Odessa, 8, 1976.
- Zaginajlo 1982 A. G. Zaginajlo, *Kamenskij klad strelovidnyh lityh monet*, în *Numizmatika antičnogo Pričernomor`ja. Sbornik naučnyh trudov*, Kiev, 23-24, 1982.
- Zlatkovskaja - Šelov 1971 T. Zlatkovskaja, D. Šelov, *Fibuly Fraki VII-V vv. do n.e. (K voprosu ob ekonomičeskom razviti Frakii nakanune vzniknovenija carstva odrisov)*, în: SA, 4, 1971.
- Zolotarjov 1997 M. I. Zolotarjov, *Noviskar ol'vis'kih del'finopodibnih monet z rozkopok na o. Berezan*, în: *Arheologija*, 4, 1997, Kiev.

**TEZAURUL DE TETRADRAHME DE TIP THASIAN DESCOPERIT LA
CĂSCIOARELE, JUDEȚUL CĂLĂRAȘI**

DELIA MOISIL

Cabinetul Numismatic

Muzeul Național de Istorie a României București

dmoisil@gmail.com

Key - words: hoard, tetradrachm, Thasos, Căscioarele, Călărași.

Abstract. A hoard of tetradrachms of Thasos type was found in 2004 close to the Danube line, near a small lake, at Căscioarele - Mănăstirea. The hoard was buried into the ground, according to the finder, apparently without a container and it was composed of at least 16 coins. One of them was destroyed by the finder and lost; the 15 coins preserved are presented here.

În anul 2004, la Căscioarele, jud. Călărași, a fost descoperit un tezaur de tetradrahme de tip Thasos. Conform celor aflate de la descoperitor, tezaurul ar fi fost compus din 16 piese, dar numai 15 dintre ele au fost propuse pentru achiziție Muzeului Național de Istorie a României din București, una fiind distrusă imediat după descoperire pentru testarea metalului. Despre această piesă descoperitorul spune că era la fel ca celelalte, dar avea un relief mai pronunțat. Locul în care a fost găsit tezaurul ar fi situat la cca 100 metri de punctul Mănăstirea, în malul iazului (în partea sudică a acestuia, la cca 3 metri de apă). La fața locului nu a fost efectuat nici un sondaj de control. Conform spuselor descoperitorului, tezaurul ar fi fost îngropat direct în pământ, fără a se utiliza, aparent, vreun recipient.

Cu excepția unei piese, tetradrahmele de tip Thasos din tezaurul de la Căscioarele nu prezintă greșeli de ortografie în legendă. Ele sunt realizate dintr-un argint de bună calitate. Câteva păstrează mici urme de porozitate rezultate în urma turnării. Doar piesa nr. 4 prezintă o porozitate mai accentuată – aceasta poate fi considerat un rebut, în care turnarea a fost defectuoasă, lăsând inițial un gol de aer, completat ulterior. O intervenție modernă asupra piesei nu este plauzibilă, desenele aversului sau reversului nefiind alterate de această operațiune.

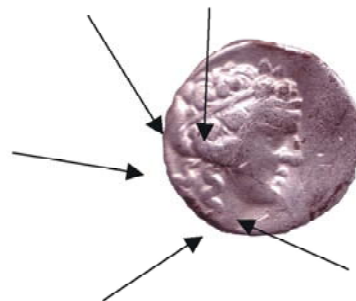

Fig. 1 - Aversul piesei nr. 4. Săgețile indică „fâșia” adăugată după prima turnare.

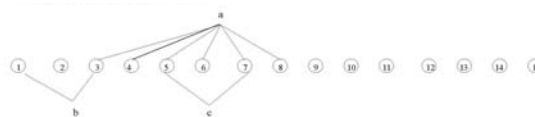

Fig. 2. Legături de „ștanțe” de avers (a) și de revers (b și c) în tezaurul descoperit la Căscioarele.

Șase dintre piesele tezaurului de la Căscioarele (3, 4, 5, 6, 7, 8) sunt legate între ele prin utilizarea aceleași „ștanțe” de avers (de tip Prokopov, DA1). Indirect, acest grup este legat de piesele 1 și 3, care au reversul comun (b).

Faptul cel mai interesant îl constituie prezența piesei cu nr. de catalog 4 în acest grup de șapte tetradrahme, piesă care pe revers prezintă o greșală de ortografie (lipsește litera K din legendă - [H]PALAEOYΣ în loc de [H]PAKΛEYOYΣ) și un defect de turnare, elemente suficiente pentru a fi considerată imitație.

Două asocieri de monograme și tipuri de avers sunt de menționat pentru numerele 1 și 3 din catalog, ambele având pe revers monograma 19 (pentru revers a fost de altfel utilizată aceeași ștanță, (b) în fig. 2), mai rar întâlnită, asociată aici cu două aversuri de tip DD8, respectiv DA1. Aceste asocieri nu se regăsesc la Prokopov.

Greutățile tetradrahmelor din tezaurul de la Căscioarele se încadrează aproape toate în valorile medianei grupului de piese de tip Thasos (între 16 și 17 g¹). O singură monedă, nr. 11 din catalog, are o greutate mai redusă, de 14,15 g.

CATALOG TETRADRAHME DE TIP THASOS

Av. Capul lui Dionysos spre dreapta;
Rv. Heracles în picioare, cu blana leului din Nemea și cu măciucă; legenda
HPAKΛEYOYΣ ΣΩTHPOΣ, ΘAΣIΩN în exergă.

1. AR, av./rv.: 12, 16.33g;
Tip Prokopov, nr. 1247 (grupa XVI, clasa DD, av. DD8, monograma 6), dar monograma 19(?).

2. AR, av./rv.: 2, 16.08g;
Prokopov, nr. 1273(?) (grupa XVI, clasa DD, av. DD9, monograma 6?).

3. AR, av./rv.: 2, 16.07g;
Tip Prokopov, nr. 1344 (grupa XVI, clasa DD, av. DD18, monograma 19), dar cu avers DA1.
Tip Prokopov, nr. 1350-1393 (grupa XVI, clasa DA, av. DA1), dar monograma 19(?).

4. AR, av./rv.: 12, 15.84g; defect de turnare, vizibil mai ales pe avers.
Prokopov, nr. 1358 (grupa XVI, clasa DA, av. DA1, monograma 2). Piesa prezintă o greșală de ortografie: [H]PALAEYOYΣ în loc de [H]PAKΛEYOYΣ.

5. AR, av./rv.: 11, 16.14g;
Prokopov, nr. 1358(?) (grupa XVI, clasa DA, av. DA1, monograma 2?).

¹ Prokopov, p. 309sq.

6. AR, av./rv.: 12, 16.28g;
Prokopov, nr. 1370 (grupa XVI, clasa DA, av. DA1, monograma 11), dar monograma pare mai degraba 6.

10. AR, av./rv.: 2, 15.10g;
Prokopov, nr. 1432 (grupa XVI, clasa DA, av. DA8, monograma 7).
Lukanc, p. 81, nr. 235 (imitații barbarizate, grupa a II-a); planșa 27, nr. 235 (aceleași ștanțe).

7. AR, av./rv.: 12, 16.20g;
Prokopov, nr. 1350-1393 (grupa XVI, clasa DA, av. DA1, monograma neclară: 6-11, 18?).

11. AR, av./rv.: 12, 14.15g;
Prokopov, grupa XVI, clasa DB, av. DB1, nr. 1507 (monograma 27).
Lukanc, p. 99, nr. 1021 (imitații barbarizate, grupa a II-a); planșa 93, nr. 1021.

8. AR, av./rv.: 2, 15.44g;
Prokopov, nr. 1350-1393 (grupa XVI, clasa DA, av. DA1, monograma 6-7).

12. AR, 11, 15.98g;
Prokopov, nr. 1520? (grupa XVI, clasa DC, av. tip DC2?, monograma 2 sau, puțin probabil, 6/7).

9. AR, av./rv.: 12, 16.15g;
Tip Prokopov, nr. 1404-1406 (grupa XVI, clasa DA, av. DA5, monograma 18), dar monograma 6.

13. AR, av./rv.: 12, 16.31g;
Tip Prokopov, nr. 1625-1657? (grupa XVIII, clasa FF, av. FF3 sau FF5?, monograma 6).
Monograma este foarte schematizată - hastele lui M nu sunt trasate, patru puncte marchează extremitățile lor.

14. AR, av./rv.: 2, 16.12g;
Prokopov, nr. 1662-1663? (grupa XVIII, clasa
FF, av. FF5, monograma 10?). Monograma
acestei piese este neclara, poate fi de asemenea
6, 7 sau 2.

15. AR, av./rv.: 11, 16.34g;
Prokopov, nr. 1679-1689 (grupa XIX, clasa
GG, av. GG2, monograma 6, 7 sau 2?).

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Lukanc 1996 I. Lukanc, *Les imitations des monnaies d'Alexandre le Grand et de Thasos*, Wetteren, 1996.
- Prokopov 2006 I. Prokopov, *Die Silberprägung der Insel Thasos und die Tetrachmen des "thasischen Typs" vom 2.-1. Jahrhundert v. Chr.*, Berlin, 2006.

**TETRADRAHMELE DE TIP MACEDONIA PRIMA DIN COLECȚIA MUZEULUI
NAȚIONAL BRUKENTHAL**

SILVIU I. PURECE

Facultatea de Istorie „Nicolae Lupu” Sibiu
arheo_spi@yahoo.com

OLTEA DUDĂU

Muzeul Național Brukenthal
oltea.dudau@brukenthalmuseum.ro

Key - words: Brukenthal, tetradrachm, Macedonia Prima, Transylvania, monogram.

Abstract. In the numismatic collection of the Brukenthal Museum exist 24 Macedonia Prima tetradrachms. Some coins are casted, but most of them are minted. We found a very large scale of stylistic differences, from the coin nr. 9, the most beautiful item, to nr. 22, who is the worst.

There are 6 different monograms represented on these coins, half of them belonging to the monogram

category. From this monogram proceeded a barbaric variant: . Perhaps these coins were found in the southern part of Transylvania, area from where are not any Macedonia Prima finds.

Muzeul Național Brukenthal deține în colecția sa numismatică un număr de 24 de tetradrahme de tip Macedonia Prima. Din păcate, nu cunoaștem locul și nici data descoperirii. Considerăm, totuși, că prezentarea acestora, însoțită de fotografii, va fi utilă pentru viitoarele analize numismatice și stilistice.

Am catalogat monedele ținând seama de grupele și tipurile definite de E. Chirilă și am încadrat iconografia aversului conform grupelor iconografice conturate de către același cercetător¹.

Cele 24 de monede au fost păstrate în patru locuri topo diferite ale colecției numismatice, având fiecare o altă dată de intrare în muzeu și un alt loc de proveniență, fapt care trebuie să ținem cont în contextul cercetării. Pe acest criteriu, tetradrahmele prezentate se împart în patru loturi²:

Lotul I. Din acest lot fac parte 2 tetradrahme, cu numărul de inventar T 1285 topo 16/21. Fac parte din colecția numismatică veche³ a Muzeului Național Brukenthal.

1. Av. Bustul zeiței Artemis Tauropolos în scut de tip macedonean.

Rv. MAKEΔONΩN/ΠΠΩTHΣ; în centru măciucă dispusă orizontal; în câmpul de sus și în cel de jos, câte o monogramă. Totul într-o cunună de frunze de stejar⁴.

Sigla în câmpul de sus, în câmpul de jos.

Moneda este păstrată cu eticheta sa veche, datând probabil din secolul al XVIII-lea (Fig.

³ În „colecția numismatică veche” se consideră a fi incluse monedele existente în Muzeul Brukenthal la data preluării de către statul român, în 1948. Nu se includ aici monedele venite în același an de la Muzeul „Asociațiunii” din Sibiu.

⁴ SNG 2005, nr. 974-977; Šeldarov 2003, p. 135, nr. 714-719.

¹ Chirilă - Mihăescu 1969.

² Numărul de ordine din *Catalog* corespunde numărului de ordine din planșe.

1).

Axa: 11, G: 16,46 g, diam.: 31,8x31,2 mm.

Avers de tip F 12, fiind foarte asemănător cu aversul monedelor 78 și 79 din tezaurul de la Căprioru.

Moneda se încadrează în grupa V, aparținând tipului 17.

2. Av. Ca la moneda nr. 1.

Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus.

Moneda are etichete de colecție (Fig. 2) cu scrisul custodelui Michael von Kimakowicz⁵, unul dintre custozii muzeului înainte de primul război mondial.

Axa: 9, G: 16,78 g, diam.: 28x29,1 mm.

Avers de tip F 10, fiind identic cu aversul monedei nr. 32 din tezaurul de la Căprioru, foarte posibil aceeași ștanță.

Moneda se încadrează în grupa III, aparținând tipului 9.

Lotul II. Din acest lot fac parte 3 tetradrahme, cu numerele de inventar T 1285/117, T 1285/118 și T 1285/119. Este posibil să fi făcut parte din colecția Muzeul „Asociațiunii” din Sibiu, ce a ajuns în colecția Muzeului Brukenthal în 1948, fără liste de inventar însoțitoare. În colecție sunt păstrate împreună cu 2 tetradrahme thasiene de imitație și cu aproximativ 200 denari republicani romani, datați din sec II-I a. Chr. Nu este exclus ca aceste tetradrahmele thasiene și macedonene să constituie un fragment de tezaur.

3. Av. Ca la moneda nr. 1.

Rv. Ca la moneda nr 1.

Sigla în câmpul de sus.

Axa: 9, G: 16,60 g, diam.: 32,2x31,6 mm.

Aversul de tip F 5, este barbarizat, gura este realizată din puncte, obrazul ascuțit, bucla părului este redată printr-un punct.

Moneda se încadrează în grupa II, aparținând tipului 5.

4. Av. Ca la moneda nr. 1.

Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus.

Axa: 8, G: 16,82 g, diam.: 31,7x31,6 mm.

Aversul de tip F 9, figura este puțin barbarizată, buza de jos fiind realizată printr-un punct.

Moneda se încadrează în grupa III, aparținând tipului 6.

5. Av. Ca la moneda nr. 1.

Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus.

Axa: 9, G: 16,81 g, diam.: 31x30,4 mm.

Aversul derivă din F 9 este asemănător cu moneda 27 din tezaurul de la Căprioru, fiind mai barbarizată decât tipul din care derivă; bărbia este foarte ascuțită.

Moneda se încadrează în grupa III, aparținând tipului 7.

Lotul III. Acest lot este cel mai consistent din colecția veche numismatică a Muzeului Național Brukenthal, fiind alcătuit din 18 tetradrahme. Monedele sunt s-au păstrat în cadrul colecției alături de un număr de 4 tetradrahme thasiene, fiind destul de probabil ca măcar o parte dintre aceste tetradrahme să fi provenit dintr-un eventual tezaur, cunoscut fiind că aceste două categorii de nominal antic se regăsesc frecvent asociate în tezaure⁶. Monedele sunt înregistrate la numărul de inventar T 1285 15/1/18, de la nr. 46 la nr. 63,

⁵ M. von Kimakowicz (1849-1921) a fost, printre altele, custode al colecției arheologice a Muzeului Brukenthal. (Wollmann 1983, p. 258). Avea și preocupări numismatice, el fiind cel care a întocmit, printre altele, fișe pentru o parte dintre monedele din colecția numismatică a Muzeului Brukenthal. Fișe păstrate în prezent în compartimentul de manuscrise al Bibliotecii Muzeului Brukenthal. (inf. O. Dudău).

⁶ Preda 1998, pp. 242-246.

succesiunea monedelor prezentate mai jos urmând succesiunea numerelor de inventar:

6. Av. Ca la moneda nr. 1.
Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus.
Axa: 8, G: 16,56 g, diam.: 31,5x31 mm.
Aversul este de tip F 9, este asemănător celui al monedei 27 din tezaurul de la Căprioru.
Moneda se încadrează în grupa III, aparținând tipului 5.
Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 46.

7. Av. Ca la moneda nr. 1,
Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus
Axa: 9, G: 14,75 g, diam.: 30x29,6 mm.
Turnată.
Aversul este de tip F 1 este asemănător celui al monedei 4 din tezaurul de la Căprioru.
Moneda se încadrează în grupa I, aparținând tipului 3.
Moneda a avut atașată o tortiță.
Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 47.

8. Av. Ca la moneda nr. 1,
Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus,

în câmpul de jos.
Axa: 12, G: 16,61 g, diam.: 31,4x29,5 mm.
Aversul este de tip F 2 A este foarte asemănător celui al monedei 48 din tezaurul de la Căprioru.
Moneda se încadrează în grupa V, aparținând tipului 5.
Moneda prezintă pe revers o tăietură adâncă.
Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 48.

9. Av. Ca la moneda nr. 1,
Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus,

în câmpul de jos.
Axa: 12, G: 17,01 g, diam.: 31,2x31 mm.
În tezaurul de la Căprioru nu sunt prezente aceste sigle și nu se pot găsi analogi pentru tipul de avers reprezentat pe această monedă.
Moneda prezintă o ruptură în forma de ic, cu marginile răsucite -0,4 mm.
Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 49.

10. Av. Ca la moneda nr. 1,
Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus,

în câmpul de jos.
Axa: 12, G: 16,29 g, diam.: 31x28,5 mm.
Aversul este de tip F 11, asemănător cu cel al monedei 62 din tezaurul de la Căprioru.
Moneda se încadrează în grupa V, aparținând tipului 11.
Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 50.

11. Av. Ca la moneda nr. 1,
Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus,

în câmpul de jos.
Axa: 12, G: 16,32 g, diam.: 32,1x3,07 mm.
Aversul este de tip F 12, foarte asemănător cu cel al monedei 76 din tezaurul de la Căprioru.
Moneda se încadrează în grupa V, aparținând tipului 16.
Siglele nu sunt aliniate, sigla superioară fiind înclinată către stânga, iar cea inferioară către dreapta.
Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 51.

12. Av. Ca la moneda nr. 1,
Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus,

în câmpul de jos.
Axa: 12, G: 16,89 g, diam.: 31x29,7 mm.
Aversul este de tip F 2 A, asemănător cu cel al monedei 48 din tezaurul de la Căprioru.
Moneda se încadrează în grupa V, aparținând tipului 5.

Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 52.

13. Av. Ca la moneda nr. 1,
Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus,
 în câmpul de jos.

Axa: 10, G: 16,89 g, diam.: 33x29,8 mm.
Aversul este de tip F 11, asemănător cu cel al monedei 36 din tezaurul de la Căprioru, dar barbarizat.

Moneda se încadrează în grupa V, aparținând tipului 10.

Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 53.

14. Av. Ca la moneda nr. 1,
Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus.
Axa: 7, G: 16,58 g, diam.: 30,2x29,6 mm.
Aversul este de tip F 3, se aseamănă foarte mult cu cel al monedei 6 din tezaurul de la Căprioru.

Moneda se încadrează în grupa II, aparținând tipului 2.

Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 54.

15. Av. Ca la moneda nr. 1,
Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus,
 în câmpul de jos.

Axa: 12, G: 16,58 g, diam.: 32,5x30,5 mm.
Aversul este de tip F 2, foarte asemănător cu cel al monedei 44 din tezaurul de la Căprioru.
Moneda se încadrează în grupa V, aparținând tipului 1.

Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 55.

16. Av. Ca la moneda nr. 1,
Rv. Ca la moneda nr. 1.

 în câmpul de sus.
Axa: 9, G: 15,98 g, diam.: 31,5x31 mm.
Turnată. Are desprinsă o pojghiță de argint de pe o parte a reversului.
Aversul este de tip F 7, asemănător cu cel al

monedei 14 din tezaurul de la Căprioru.
Moneda se încadrează în grupa II, aparținând tipului 6.

Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 56.

17. Av. Ca la moneda nr. 1,
Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus,
 în câmpul de jos.

Axa: 11, G: 16,56 g, diam.: 31x29,7 mm.
Aversul este de tip F 12, asemănător cu cel al monedei 76 din tezaurul de la Căprioru.
Moneda se încadrează în grupa V, aparținând tipului 17.

Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 57.

18. Av. Ca la moneda nr. 1,
Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus,
 în câmpul de jos.

Axa: 12, G: 16,97 g, diam.: 31,9x30,7 mm.
Aversul este de tip F 2 A, foarte asemănător cu cel al monedei 48 din tezaurul de la Căprioru.

Moneda se încadrează în grupa V, aparținând tipului 5.

Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 58.

19. Av. Ca la moneda nr. 1,
Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus.
Axa: 9, G: 16,39 g, diam.: 29,1x29 mm.
Aversul este de tip F 12, nu am găsit o monedă cu avers asemănător în tezaurul de la Căprioru.

Moneda se încadrează în grupa III, aparținând tipului 12.

Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 59.

20. Av. Ca la moneda nr. 1,
Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus,

în câmpul de jos.

Axa: 11, G: 16,79 g, diam.: 30x29,5 mm.

Aversul este de tip F 10, asemănător cu cel al monedei 51 din tezaurul de la Căprioru.

Moneda se încadrează în grupa V, aparținând tipului 8.

Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 60.

21. Av. Ca la moneda nr. 1,

Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus,

în câmpul de jos.

Axa: 11, G: 16,50 g, diam.: 31,1x30,3 mm.

Aversul este de tip F 11, asemănător cu cel al monedei 66 din tezaurul de la Căprioru.

Diadema taie cercul perlat.

Moneda se încadrează în grupa V, aparținând tipului 12.

Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 61.

22. Av. Ca la moneda nr. 1,

Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus,

în câmpul de jos.

Axa: 12, G: 16,27 g, diam.: 30,9x30,3 mm.

Turnată. Barbară. Pastila nu este scifată.

Aversul poate fi încadrat în F 11 din tezaurul de la Căprioru. Pe avers nu apare arcul.

În tezaurul de la Căprioru nu este prezentă sigla inferioară a acestei monede. Litera A nu are hasta de mijloc, iar litera O este scoasă din linia textului.

Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 62.

23. Av. Ca la moneda nr. 1,

Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus.

Axa: 9, G: 16,85 g, diam.: 31,9x31,6 mm.

Nu am întâlnit acest tip de avers în cadrul tezaurului de la Căprioru. Reversul barbarizat.

Nr. de inventar: 1285 15/1/18, 63.

Lotul IV. Din acest lot face parte singura tetradrahmă de tip Macedonia Prima (inventariată la numărul T 3887) din colecția Dr. Mauksch, constituită la Sebeș (jud. Alba). Colecția a fost donată Muzeului Național Brukenthal și conține atât monedă antică cât și medievală:

24. Av. Ca la moneda nr. 1.

Rv. Ca la moneda nr. 1.

Sigla în câmpul de sus,

în câmpul de jos.

Axa: 12, G: 16,55 g, diam.: 31,4x30,6 mm.

Aversul este de tip F 12, foarte asemănător cu cel al monedei 70 din tezaurul de la Căprioru.

Moneda se încadrează în grupa V, aparținând tipului 12.

REPARTIȚIA TETRADRAHMELOR PE MONOGRAMĂ

Monogramă	Lotul I	Lotul II	Lotul III	Lotul IV
	1		10	1
	1	1	3	
		1	1	
		1	1	
			1	
			1	

MONOGRAMĂ BARBARIZATĂ DUPĂ

			1	
---	--	--	---	--

După cum reiese din catalogul monedelor prezentat mai sus, cea mai mare parte a monedelor au fost bătute. Avem însă și monede turnate, aparținând lotului III, înregistrate în catalogul nostru la numerele: 7, 16 și 22.

Moneda nr. 16 are aversul foarte asemănător cu cel al imitației din tezaurul de la Petrindu (jud. Sălaj)⁷, grupa de sigle în care se încadrează cele două piese fiind aceeași. Din păcate, nu știm dacă moneda din tezaurul de la

⁷ Chirilă - Lucăcel 1979, pl. I.

Petrindu a fost turnată sau bătută. În aceeași categorie poate fi integrată și piesa descoperită la Nicolae Bălcescu (jud. Teleorman), care se apropie din punct de al trăsăturilor iconografice ale aversului de cele ale monedei nr. 16, sigla fiind aceeași⁸. Având în vedere similitudinile cu monedele menționate și faptul că moneda a fost turnată, credem că avem de-a face cu o imitație realizată într-un atelier din lumea barbară. Tehnica precară de realizare a piesei este sugerată și de exfolierea părții centrale a aversului.

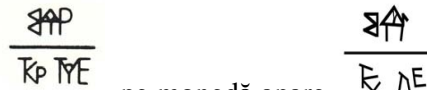
Un element mai puțin întâlnit la tetradrahmele de tip Macedonia Prima, atât la cele originale cât și la cele bătute în mediul barbar, este apariția urmei realizată de gheara de ștanță în urma procesului de batere. Aceasta este prezentă pe reversurile monedelor: 3, 10 și 19, în ultimul caz constatându-se și o ruptură provocată, probabil, de gheara de ștanță în cursul procedurii de batere. Urme provocate de gheare de ștanță pe reversurile unor tetradrahme de tip Macedonia Prima apar și în cazul monedelor: nr. 2 din tezaurul de la Vlădiceasca (jud. Ilfov)⁹, nr. 14 din tezaurul de la Frăsinet (jud. Teleorman)¹⁰, nr. 26 din tezaurul de la Poiana (jud. Teleorman)¹¹, nr. 5 din tezaurul de la Șieu Odorhei (jud. Bistrița Năsăud)¹².

Monedele 8 și 20 prezintă câte o tăietură pe revers, acestea fiind realizate fără a străpunge monedele. Tăieturi care străpung moneda sau nu au fost constatate pentru tezaurele de la Șieu Odorhei și Petrindu, fiind aplicate nu numai tetradrahmelor Macedonia Prima, ci întregului tezaur. Tăieturile de pe reversul tetradrahmelor de tip Macedonia Prima sunt specifice descoperirilor de tetradrahme din mediul dacic și din spațiul balcanic¹³.

O problemă intens disputată de către cercetători este cea a criteriilor după care tetradrahmele de tip Macedonia Prima pot fi

clasificate ca originale sau imitații¹⁴. Se consideră că un unul dintre criteriile pe care trebuie să le îndeplinească o monedă de imitație este prezența literelor globulate¹⁵, deși alții contestă acest lucru¹⁶. Monedele aflate în colecția Muzeului Național Brukenthal ocupă paliere diferite în ceea ce privește gradul de globulare a literelor. Piesa nr. 20 are în legendă cele mai multe litere globulate.

O monedă cert de imitație este nr. 22. Modul de redare a siglelor este deficitar, în loc

de $\overline{\text{Kp TVE}}$, pe monedă apare $\overline{\text{E NE}}$. Forma legendei este atipică, cel mai evident element fiind dispariția hastei de mijloc a literei „A” din MAKEΔONΩN. O particularitate a aversului este lipsa arcului, care în mod normal era redat deasupra tolbei cu săgeți. Pe lângă argumentele de ordin stilistic, în susținerea faptului că moneda este una de imitație vin și argumente de ordin tehnic, moneda fiind turnată și nescifată.

În timp ce putem argumenta cu certitudine că moneda nr. 22 este una de imitație, putem fi la fel de siguri atunci când afirmăm că cea de la nr. 9 este una originală. Aceasta are un stil iconografic impecabil atât pentru avers cât și pentru revers, fiind deosebit de frumos lucrată. Astfel de piese sunt foarte rare în Dacia, de altfel, sigla redată pe această monedă fiind până acum, după cunoștințele noastre, inedită pentru zona nord-dunăreană¹⁷. Este posibil ca această piesă să fi fost achiziționată, pentru frumusețea ei, din altă parte, dar nu este exclus ca ea să fi provenit dintr-un eventual tezaur, fiind cunoscut că și în alte tezaure ce conțin tetradrahme Macedonia Prima apar monede cu sigle rare pentru spațiul Daciei¹⁸.

Pe monedele prezentate mai sus am putut identifica 6 tipuri de sigle¹⁹. Jumătate dintre monede au fost marcate cu sigla

⁸ Mítrea 1958, p. 165.

⁹ Preda 2005, p. 24.

¹⁰ Grămăticu - Predoi 2000, p. 36.

¹¹ Bogdan Cătănciu 1975, pl. IV.

¹² Preda - Marinescu 1983-1985, pl. I.

¹³ Chirilă - Chifor 1979, p. 68sq.

¹⁴ Purece 2004, pp. 159-166.

¹⁵ Chirilă - Pop 1968, p. 165.

¹⁶ Floca 1958, p. 105 și planșele; Preda 1958, p. 393.

¹⁷ Grămăticu - Predoi 2000, tab. I.

¹⁸ Grămăticu - Predoi 2000.

¹⁹ Vezi tabelul de mai sus; am omis din calcul sigla barbară, deoarece aceasta derivă dint-o siglă cunoscută.

, aceasta fiind una dintre cele mai frecvente sigle atestate în spațiul Daciei²⁰. Pare important de remarcat faptul că monedele din catalog cu nr. 4 și 23 dețin o siglă particularizată, monograma având în partea

stângă un punct: .

O altă particularitate pe care trebuie să o amintim este existența pe reversul monedei nr. 24 a unei incizii triunghiulare, ce poate fi rezultatul unei contramarcări. Nu am găsit analogii pentru această formă de contramarcă în bibliografia consultată.

În ceea ce privește prezența tetradrahmelor de tip Macedonia Prima în spațiul Transilvaniei, se poate observa faptul că în timp ce în centrul acesteia, Podișul Transilvaniei, avem doar descoperiri izolate, în zona ramei montane tetradrahmele au fost descoperite în tezaure, de obicei asociate cu alte categorii de monede. Acest lucru poate fi explicat de importanța acordată de daci, în perioada de sfârșit a secolului II și începutul secolului I î. Hr., ramei muntoase a Transilvania unde se concentrează principalele centre de putere²¹. Tetradrahmele de tip Macedonia Prima sunt prezente în număr considerabil în descoperirile monetare de la nord de Dunăre. Această stare de fapt are drept sorginte primară faptul că, se pare, cantitatea mare de asemenea monede a fost emisă în special pentru a se aproviziona cu numerar sau argint relațiile economice ale lumii elenistice cu nordul Dunării²².

Din păcate nu cunoaștem locul de descoperire al tetradrahmelor de tip Macedonia Prima deținute de Muzeul Național Brukenthal, însă studiind harta descoperirilor izolate și de tezaure, ce conțin tetradrahme Macedonia Prima, din Transilvania se poate constata că una dintre zonele din care nu provin descoperiri de acest tip este cea dintre Munții Făgăraș și Valea Târnavelor, deși această zonă se afla pe direcția de pătrundere

dinspre sud a tetradrahmelor de tip Macedonia Prima.²³ Nu trebuie să excludem posibilitatea ca o parte a tetradrahmelor prezentate de noi să provină din această zonă, din imediata vecinătate a Munților Carpați. Formulăm această aserțiune având în vedere că, în principal, de-a lungul ultimelor două secole, descoperirile monetare și arheologice din această zonă s-au concentrat cu precădere în cele mai apropiate muzee, adică în actualul Muzeu Brukenthal sau în fostul Muzeu al „Asociațiunii”, a cărui colecție se află acum tot în Muzeul Brukenthal. Așadar, monedele care par că lipsesc din circulația monetară antică din zona în discuție este posibil să fie, măcar parțial, cele de care se ocupă lucrarea de față. Situația se prezintă în mod similar și în ceea ce privește și monedele cehe și morave, care se consideră că lipsesc în zona dintre Târnavă Mare și Munții Carpați²⁴, dar, într-un număr oarecare, se află nepublicate încă, în colecția Muzeului Brukenthal.

²⁰ Grămăticu - Predoi 2000, p. 42.

²¹ Sârbu 2004, fig. 5.

²² Szaivert 2006, p. 17.

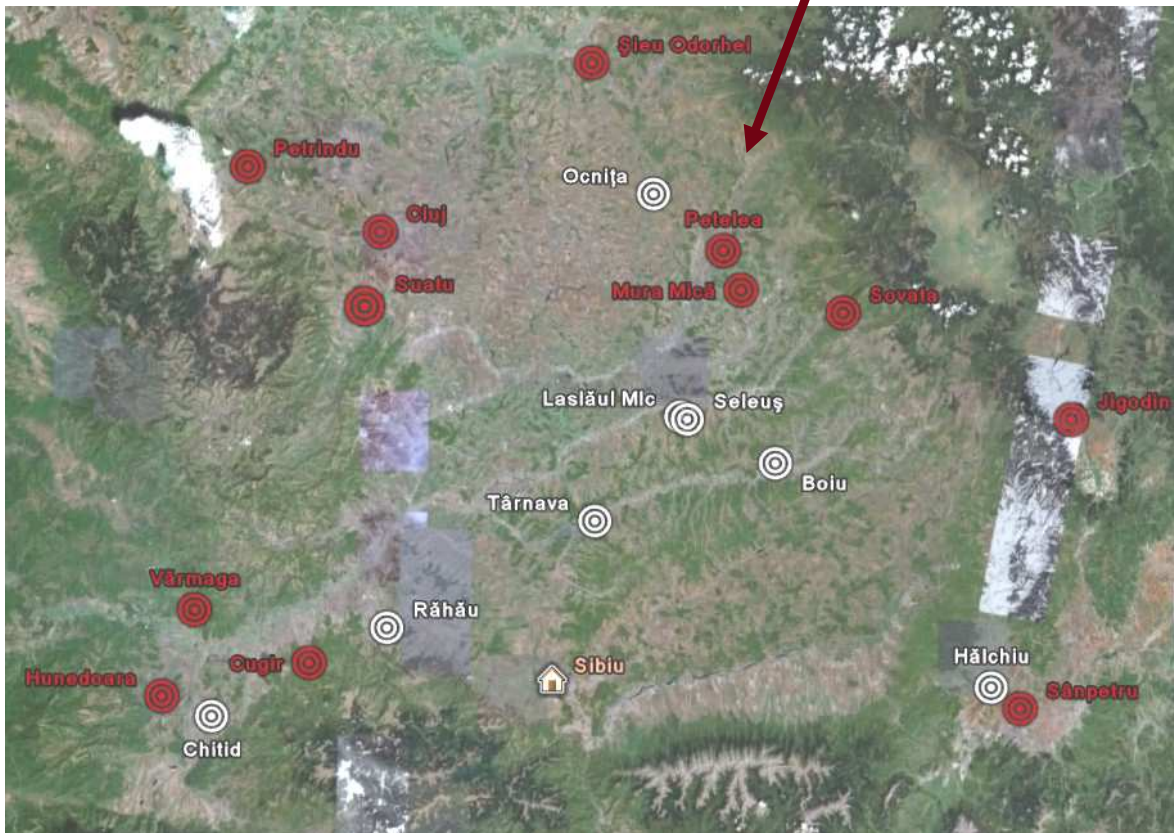
²³ Hărțile 1 și 2.

²⁴ Winkler - Pap 1968, p. 502sq.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

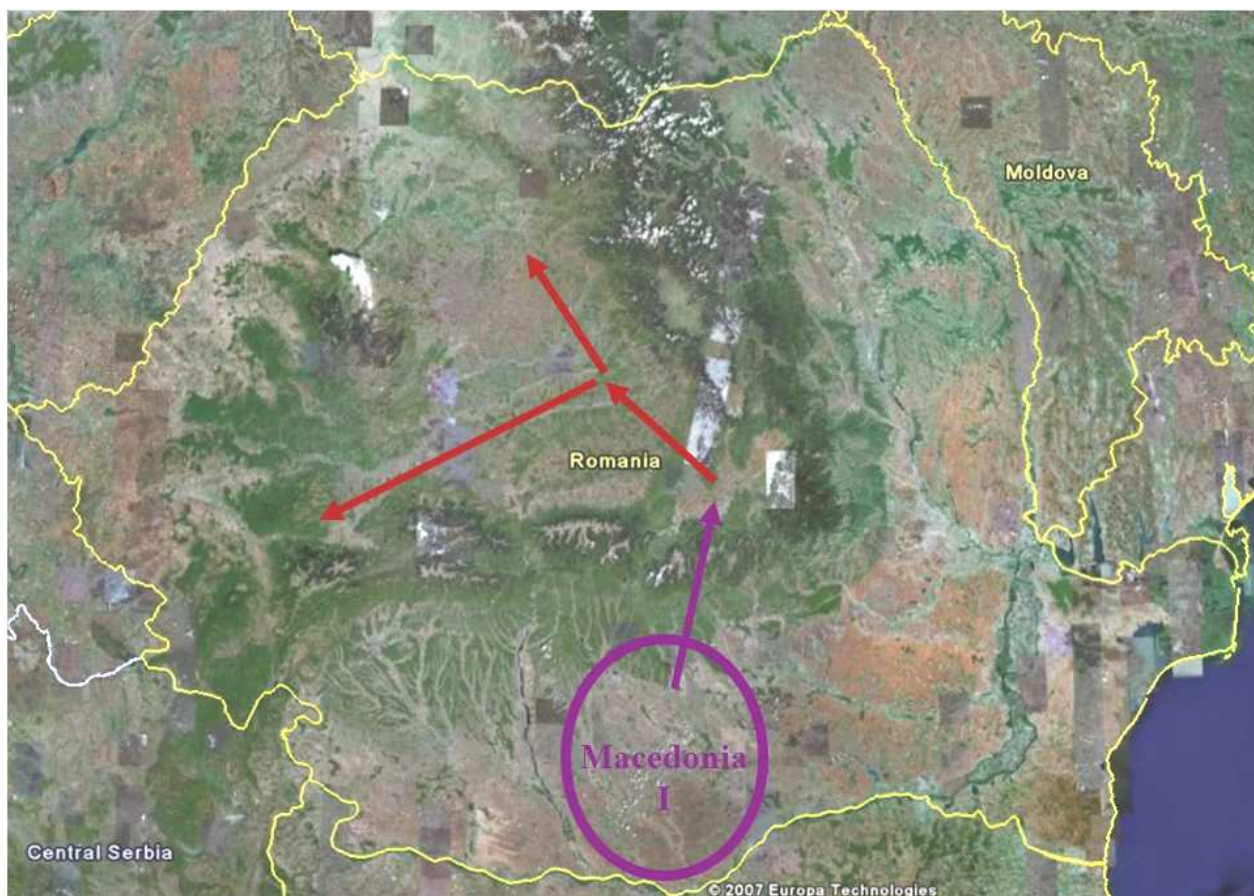
- Bogdan Cătănicu 1975 I. Bogdan Cătănicu, *Tezaurul monetar de la Poiana (jud. Teleorman). Unele aspecte ale circulației tetradrahmelor Macedoniei Prima și ale orașului Thasos în lumea traco-dacică*, în: SCN, VI, 1975.
- Chirilă - Chifor 1979 E. Chirilă, I. Chifor, *Tezaurul de monete dace de la Vișea. (Contribuții la studiul emisiunilor monetare ale dacilor napocenses)*, în: ActaMP, III, 1979.
- Chirilă - Pop 1968 E. Chirilă, I. Pop, *Tezaurul monetar de la Sâmpetru (Or. Brașov)*, în: Apulum, VII/1, 1968.
- Chirilă - Mihăescu 1969 E. Chirilă, G. Mihăescu, *Der Münzhort von Căprioru, Târgoviște*, 1969.
- Chirilă - Lucăcel 1979 E. Chirilă, V. Lucăcel, *Tezaurul de la Petrindu*, în: ActaMP, III, 1979.
- Floca 1958 O. Floca, *Tezaurul monetar de la Cugir (r. Hunedoara)*, în: SCN, II, 1958.
- Grămăticu - Predoi 2000 S. Grămăticu, V. Predoi, *Tezaurul de tetradrahme grecești descoperit la Frâsinet (jud. Teleorman)*, în: *SimpNum*, București, 2000.
- Mitrea 1958 B. Mitrea, *Legăturile comerciale ale geto-dacilor din Muntenia*, în: SCN, II, 1958.
- Preda 1958 C. Preda, *Pe marginea unor descoperiri recente*, în: SCN, II, 1958.
- Preda 1998 C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998.
- Preda 2005 C. Preda, *Un tezaur de tetradrahme din Macedonia Prima și Thasos descoperit la Vlădiceasca, com. Snagov, jud. Ilfov*, în: *SimpNum*, București, 2005.
- Preda Marinescu 1983-1985 C. Preda, Gh. Marinescu, *Considerații la circulația monetară din Dacia în sec. I î.e.n.-tezaurul de la Șieu Odorhei, jud. Bistrița Năsăud*, în: BSNR, 1983-1985.
- Purece 2004 S. I. Purece, *Prezența imitațiilor de tip Macedonia Prima pe teritoriul Daciei. Problem metodologice*, în: ActaTS, III, 2004
- Sârbu 2004 V. Sârbu, *Les Thraces entre les Carpates, les Balkans et la Mer Noire (Ve s. av. J.-C.-Ier s. apr. J.-C.)*, Brăila, 2004.
- Šeldarov 2003 N. Šeldarov, *Macedonia and Paeonia. Šeldarov Collection*, Skopje, 2003.
- Szaivert 2006 W. Szaivert, *Wer steht hinter den MAKEΔONΩN ΠΡΩΤΗΣ Prägungen?*, în: *Mitteilungsblatt*, 32, 2006.
- SNG S. Psoma, I. Touratsoglu, *Sylloge Nummorum Graecorum*, vol. I: Macedonia, Atena, 2005.
- Winkler - Pap 1968 I. Winkler, Fr. Pap, *Monede cehe și morave în tezaurul monetare medievale din Transilvania*, în: Apulum, VII/1, 1968.
- Wollmann 1983 Wollmann 1983 (ed.), *Briefe zur Geschichte der siebenbürgischen Altertumskunde*, București, 1983.

**HARTA 1. DESCOPERIRI DE TETRADRAHME MACEDONIA PRIMA DIN
TRANSILVANIA**

- - Tetradrahme Macedonia Prima descoperite în tezaure
- - Tetradrahme Macedonia Prima descoperite izolat

**HARTA 2. PRESUPUSA DIRECȚIE DE PĂTRUNDERE A TETRADRAHMELOR
MACEDONIA PRIMA ÎN TRANSILVANIA**

LOTUL I

LOTUL II

LOTUL III

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

LOTUL IV

24

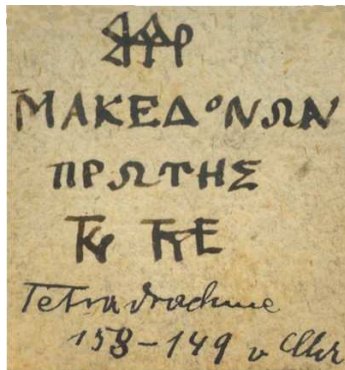

Fig. 1

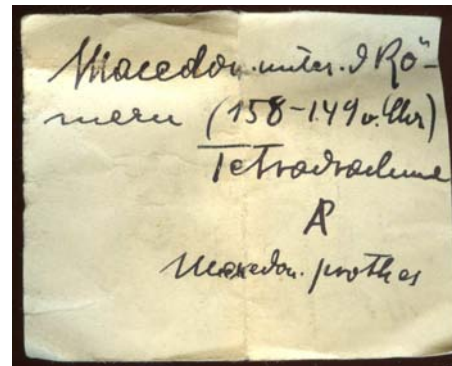

Fig. 2

UN DENAR ROMAN REPUBLICAN DESCOPERIT LA ERNEI (JUDEȚUL MUREȘ)

ÁLDOR CSABA BALÁZS

transylvanian.numismatics@yahoo.com

Key – words: Roman, republican, denarius, P. Crepusius, Ernei, Mureș.

Abstract. This Roman republican denarius issued by P. Crepusius (Crawford 361/1c type, 82 B.C.), was found in the 20th century, near the village of Ernei, Mureș district, where an earlier found of some pottery fragments indicate that a Dacian settlement might have existed there. The coin probably arrived in this area at a moment when the local mints ceased to function and the Roman coinage became largely used.

Atestată documentar încă din anul 1332, comuna Ernei este situată pe pârâul Călușeri (sau Trebici), afluent al râului Mureș și pe drumul național DN 15 Târgu Mureș – Reghin – Piatra Neamț, în imediata apropiere (10 km) a municipiului Târgu Mureș (Fig. 1). Localitatea este bogată în vestigii din toate epocile, din perioada dacică și romană¹, dar alte descoperiri monetare nu sunt deocamdată cunoscute.

Moneda care face obiectul lucrării de față, un denar republican roman, a fost găsită de către un localnic în secolul al XX-lea, dar din păcate nu se cunoaște locul exact al descoperirii. Piesa este în stare foarte bună și a putut fi identificată cu exactitate:

P. CREPVSI

Av. Capul laureat zeului Apollo spre dr., în față marcă de control (un obiect greu identificabil-cuțit? cârmă de corabie?), în spate sceptru. Cerc de perle.

Rv. Călăreț spre dr., lansându-și lancea. În exergă P. CREPVSI. Nu sunt vizibile cifrele numeralului care constituie marca de control a monedei. Cerc de perle.

AR, 4,3 g, 18 x 17 mm.

Roma, anul 82 a. Chr.

Sydeham 738a, Crawford 361/1c.

Imprimarea ștanțelor pe flan a fost ușor excentrică (Fig. 2).

Greutatea denarului este neobișnuit de mare pentru emisiunile republicane romane

din preajma anului 80 a. Chr., a căror masă monetară este, în medie, în jurul a 3,50 grame. Atât pe avers, cât și pe revers, stratul de argint de la suprafața denarului lipsește în câteva mici porțiuni, lăsând să se constate că miezul piesei este confecționat dintr-un argint (?) ce pare a fi de un titlu mult mai scăzut. Absența mărcii de control a piesei, greutatea neobișnuit de mare, precum și calitatea metalului din care este confecționat miezul piesei, ne conduce spre concluzia că avem în discuție o copie locală, foarte bine executată în antichitate după un denar republican roman.

Apollo, zeul zilei, al luminii și al artelor, protector al poeziei și al muzicii, conducătorul corului muzelor, personificare a Soarelui², apare pe aversul a 27 monede romane de argint din perioada 110-44 a. Chr.³. Despre trei dintre magistrații care au bătut monede cu avers Apollo, și anume Ogulnius, L. Iulius Bursio și P. Crepusius nu avem prea multe date, și nici nu se cunoaște motivul pentru care au optat pentru folosirea lui Apollo pe aversul monedelor.

Gens Crepusia este cunoscută de fapt doar exclusiv prin monedele bătute de magistratul Publius Crepusius. Numele Crepusia nu este de origine romana, dar aparține unui dialect Italic⁴.

Având în vedere faptul că a avut nevoie de o perioadă de timp, poate chiar

¹ Roska 1942, p. 191sq.

² Balaci 1969.

³ Luce 1968, pp. 25-39.

⁴ Chase 1897, pp. 103-184.

câțiva ani, denarii emiși de P. Crepusius și în general denarii republicani romani au ajuns în spațiul intracarpatic într-un moment cât se poate de favorabil pentru utilizarea pe scară largă a acestui tip de monede, după ce monetările locale dacice care produceau monede de tip tetradrahmă și-au încetat activitatea⁵.

Acest denar cât și ceașca dacică descoperită pe teritoriul localității⁶ poate indica existența unei așezări dacice în zonă, probabil în secolul I a. Chr. Un argument în plus poate fi și tezaurul de monede romane republicane descoperit în satul vecin, Iceland, la est de Ernei, la 24 iulie 1978. Piesele au fost găsite de un localnic pe coasta unui deal și ulterior au ajuns în posesia Cabinetului Numismatic al Academiei⁷.

Compus din 2 tetradrachme thasiene și 34 denari republicani, tezaurul nu este singular în zonă, un altul fiind descoperit în secolul al XIX-lea la câțiva kilometri distanță, în satul Glodeni⁸. Probabil de aici provine un lot de 54 piese aflată în colecția Muzeului Județean Mureș. Piesele din acest lot se eșalonează din anul 154 a Chr. (denar emis de C. Scribonius), până în 32-31 a. Chr. (denar emis de M. Antonius)⁹.

fiind emisiunea lui C. Antestius din 146 a. Chr., iar ultima emisiune este a lui M. Philippus din 56 a. Chr.¹⁰. Întrucât nu este cert dacă toate piesele din lotul de la Glodeni provin din tezaurul descoperit în secolul al XIX-lea, nu este exclus ca ultima emisiune, cea a lui M. Antonius să aibă o altă proveniență. În acest caz cele două tezaure puteau fi îngropate cam în același timp, după moartea lui Burebista, ca urmare a unor tulburări care s-au petrecut în zonă în perioada imediat următoare.

Monedele antice, alături de numeroasele așezări și descoperiri de epocă, pledează în favoarea existenței unei importante populații dacice în această zonă.

Tezaurul de la Iceland conține piese din aproximativ aceeași perioadă, cel mai vechi

⁵ Preda 1973, p. 345sq.

⁶ Crișan 1969, p. 262, nr. 119.

⁷ Poenaru Bordea - Cojocărescu 1984, pp. 53-75.

⁸ Goos 1878, p. 73.

⁹ Chirilă *et alii* 1980, p. 18sq.

¹⁰ Poenaru Bordea - Cojocărescu 1984, pp. 53-75.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Balaci 1979 Anca Balaci, *Mic dicționar mitologic greco-român*, București, 1969.
Chase 1897 George Davis Chase, *The Origin of Roman Praenomina*, în :
Harvard Studies in Classical Philology, 8, 1897.
Chirilă et alii 1980 Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Valeriu Lazăr, Andrei Zrinyi, *Tezaure
și descoperiri monetare din Muzeul Județean Mureș*, Tîrgu Mureș,
1980.
Crișan 1969 I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu privire specială la
Transilvania*, București, 1969.
Goos 1878 C. Goos, *Skizzen zur vorrömischen Kulturgeschichte der mittleren
Donaugegenden*, în: AVSL, XIV, 1877.
Luce 1968 T. J. Luce, *Political Propaganda on Roman Republican Coins: Circa
92-82 B. C.*, în : *American Journal of Archaeology*, 72/1 (Jan. 1968).
Poenaru Bordea –
Cojocărescu 1984 Gh. Poenaru Bordea, Maria Cojocărescu, *Contribuții la circulația
monetară din centrul Transilvaniei în secolul I i.e.n.: tezaurul
monetar descoperit la Icland (com. Ernei, Jud. Mureș)*, în SCN, VIII,
1984.
Preda 1973 Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.
Roska 1942 Roska Márton, *Erdély régészeti repertoriuma*, Cluj Napoca, 1942.

1.

2. (sc. 2:1)

TEZAUURUL DE DENARI ROMANI REPUBLICANI DESCOPERIT LA CETATE, JUDEȚUL DOLJ

TOMA RĂDULESCU
Muzeul Olteniei Craiova

Key – words: *Roman, republican, denarius, hoard, Cetate, Dolj.*

Abstract. *A number of 39 Roman republican denarii (206-75 B.C.) belong to a hoard of more than 651 coins unearthed in the village of Cetate (Dolj district). The hoard was unearthed in a yellow-white ceramic pot. The hoard was buried in 74 B.C., when C. Scribonius Curio fought the Dacians and the Scordisci at the lower Danube.*

În cursul lunii februarie 1998, ca urmare a informațiilor primite de la muzeograful Claudia Iovan-Suru, m-am deplasat în comuna sa natală, Cetate-Dolj, pentru identificarea unor monede care se găseau în proprietatea unui consătean, fost marinar, și care fuseseră descoperite cu puțin înainte de anul 1990.

Din informațiile culese cu această ocazie, mai ales prin bunăvoința și cu ajutorul părintelui Gheorghe Iovan, pe atunci paroh la Biserica Sf. Gheorghe Nou, am aflat că o parte din lotul de monede fusese înstrăinat de către posesor la diverși colecționari din București și din alte localități. Deoarece fostul marinar nega cu vehemență că ar fi posesorul unui tezaur monetar, prin intermediul preotului amintit am reușit să cercetez 24 de monede, care s-au dovedit a fi denari romani republicani și care proveneau dintr-un lot de peste 651 de exemplare.

Comuna Cetate se află la 84 km sud-vest de Craiova pe linia Craiova-Cetate, la 12 km de gara Maglavit și 17 km de gara Moșăței, ambele situate pe linia ferată Craiova-Calafat, în vestul Câmpiei Desnățuiului la poalele dealului Cetate, pe malul stâng al Dunării¹.

Datorită resurselor naturale conferite de vecinătatea Dunării și a vegetației bogate, aici a existat o locuire umană din cele mai

vechi timpuri și în consecință, aici s-au descoperit numeroase și bogate mărturii arheologice, în bună parte prin cercetări de suprafață, fiind semnalate în literatura de specialitate de Dumitru Berciu, C. S. Nicolescu-Plopșor, Sebastian Morinz, Petre Gheorghe-Govora, Gheorghe Crăciunescu și Florin Ridiche pentru epoca bronzului. De fapt este vorba de materiale arheologice de tip Verbicioare (fazele I-III) și Gorlea-Orlești².

Pentru prima epocă a fierului, în punctul „Balta Mare” au fost găsite fragmente dintr-un vas mare, cu corpul bombat, lustruit, ornamentat cu proeminențe, asemănător vaselor din cultura Vârtop³.

A doua epocă a fierului (Latène) este foarte bine reprezentată în zonă, mai ales că Constantin Nicolăescu-Plopșor, încă de când era elev și student, a investigat această parte a Câmpiei Dunării, el fiind cel care a descoperit importanta așezare arheologică de la Verbicioara. Înainte de anul 1913, prin contribuția lui Ștefan Ciuceanu, profesor la Colegiul Național „Carol I” din Craiova și director al Fundației Aman, au fost recuperate de lângă Cetate I o spadă, un cuțit sica și un vârf de lance cu urme de ardere. Mai târziu C. S. Nicolăescu Plopșor a recuperat un vârf de lance trecut prin foc (descoperire întâmplătoare) iar la punctul „Ulmi” a fost

¹ Detalii asupra localității Cetate: Lahovari 1890, p. 341sq.; *** 1941, p. 206sq.; *** 2004, pp. 310-312.

² Ridiche 2000, p. 49, nr. 50.

³ Lazăr 2005, p. 84, nr. 23.

identificată o așezare geto-dacică nefortificată din secolul II a. Chr.-I d. Chr.⁴.

Configurația locului-prezența unor grinduri sau măguri ca Măgura Cetății (91,2m), Măgura Bungetului (90,9m), Măgura Lată (90m), Măgura Fântânița (80,5m), Măgura lui Gâscă (81,4m) au favorizat această bogăție și densitate de așezări într-o perfectă continuitate de locuire pentru cel puțin trei milenii⁵.

Ca urmare a investigațiilor noastre a rezultat că tezaurul monetar a fost descoperit de către un cioban din Cetate care, după ce a dat cu bățul după un șarpe într-un mal, a găsit un vas din lut de culoar alb-gălbui, înalt de circa 10 cm, pereții drepți lași de 8-10 cm, fundul drept și în care se aflau peste 651 monede care au fost recuperate de către descoperitor și vândute fostului marinar. Locul descoperirii a fost identificat pe terasa platoului dintre Gârla Mielului, Lacul dintre vii, ferma piscicolă și Balta Fântâna Banului. Platoul se găsește la circa un kilometru de Cetate în partea de sud-est a acestei localități spre satul Fântâna Banului. Platoul este de aproximativ un kilometru și este înconjurat de următoarele bălți: Lacul Naicului și Lacul Hornului, iar la sud de Balta Fântâna Banului. De precizat că în această zonă a fost descoperit și un sarcofag din epoca romană, iar cu prilejul lucrărilor agricole aici apar numeroase resturi ceramice din diverse epoci.

După stăruințele părintelui Gheorghe Iovan, proprietara unui lot din monedele amintite ne-a pus la dispoziție 24 de denari republicani, pe care în prezența acestuia i-am identificat, catalogat, cântărit și dimensionat, urmând ca ulterior fotografiilor acestor exemplare să-mi fie transmise la Craiova. Când am intrat în posesia fotografiilor, am constatat cu stupeoare că o bună parte din cei 24 de denari romani republicani nu erau fotografiați, ci alte emisiuni în bună parte. De aici am dedus că posesorul tezaurului a amestecat lotul prezentat spre identificare cu alte exemplare pe care le avea acasă. Ca atare, am trecut în primul rând la identificarea

denarilor romani republicani care erau fotografiați și aveau toate datele tehnice. După o dificilă și minuțioasă analiză am constatat că de fapt sunt 39 de denari romani republicani eșalonați între anii 206-75 a. Chr. Cu toate încercările de a relua cercetările, m-am lovit de intransigența proprietarului acestora care a afirmat că a înstrăinat monedele. Astfel am fost puși în situația, întâlnită și în alte cazuri, de a avea practic trei loturi ale aceleiași tezaur. Cele trei loturi au următoarea compunere în conformitate cu catalogul întocmit pentru cele 39 de monede:

1. Exemplarele fotografiate și cu toate datele tehnice (nr. 5, 17, 19, 21, 28, 31, 33, 35, 37) .

2. 15 exemplare au numai imagine foto fără date tehnice (nr. 1, 6, 7, 8, 11, 14, 15, 23, 24, 27, 29, 30, 32, 34, 39) .

3. 15 exemplare nefotografiate, dar cu date tehnice (nr. 2, 3, 4, 9, 10, 12, 13, 16, 18, 20, 22, 25, 26, 36, 38) .

Din punct de vedere cronologic, primul lot de 9 monede se eșalonează între anii 137 a. Chr. și 82/81 a. Chr., al doilea lot alcătuit din 15 monede se eșalonează între anii 206/192 a. Chr.-75 a. Chr., iar lotul al treilea alcătuit tot din 15 denari se eșalonează între anii 169/158 a. Chr. și 82 a. Chr.

Așa cum putem observa, cele trei loturi respectă în linii generale componența probabilă a tezaurului, cu precizarea că momentul ascunderii sale poate fi pus sub semnul întrebării, deoarece în majoritatea cazurilor, emisiunile de la începuturile tezaurului și ultimele sunt mai puține și există posibilitatea să nu se regăsească. Ca atare, concluziile pot fi pripite, așa cum constatăm în cazul unor tezaure recuperate în mică parte.

Ilustrativ este în acest sens un singur exemplu cel al unui tezaur roman imperial din zona Câmpiei Doljene a Dunării-al treilea tezaur de monede romane imperiale descoperit la Bârca, care are numai un antoninian Filip Arabul în primul lot de 1921 de exemplare, iar în celelalte două loturi recuperate mai târziu (de 46 și 16 exemplare) emisiunea finală nu se reîntâlnește⁶.

⁴ Gheorghe 2001, p. 42sq., nr. 85.

⁵ *** 2004, p. 310.

⁶ Duțescu - Rădulescu 2001, pp. 90-93.

Împrejurările, mai neobișnuite pentru cercetarea și recuperarea unei descoperiri monetare întâmplătoare, duc la concluzia că loturile de denari republicani recuperate în parte pot duce la unele erori inerente de apreciere a evenimentelor politico-militare care au determinat depozitarea acestora. Considerăm că îngroparea vasului cu cele peste 651 de monede romane republicane (denari), și care din nefericire s-au pierdut în cea mai mare parte, a avut loc cel mai probabil în anul 74 a. Chr., când proconsulul Macedoniei, C. Scribonius Curio i-a atacat pe daci și pe scordisci și a provocat tulburări mai ales pe linia Dunării de Jos, fapt atestat și de Florus.

De asemenea, și alte tezaure monetare descoperite în imediata vecinătate a Dunării sau ceva mai departe, în apropierea cursurilor unor râuri importante au ca punct terminus anul 75 a. Chr. Argumentația noastră este justificată de o altă serie de tezaure contemporane cum sunt: cele descoperite la Poroschia sau Alexandria în împrejurimi, județul Teleorman (39 tetradrahme Thasos și 85 denari republicani cronologic eşalonați între anii 137 – 75 a. Chr. și la care ultimul emitent este același cu cel din tezaurul de la Cetate – L. FARSVLEI MENSOR – Crawford nr. 392/1b)⁷, Mihai Bravu, județul Ilfov (57 denari romani republicani, eşalonați cronologic între anii 211-75 a. Chr., cu cea mai recentă emisiune identică cu acelea de la Cetate și Poroschia)⁸, Cornetu, comuna Căpreni, județul fost Dolj actualmente Gorj, localitate situată pe Valea Jiului la 50 kilometri nord de Craiova, din care se păstrează la Muzeul Olteniei 62 exemplare (au fost cunoscute 129 exemplare, dintre care o drahmă de Dyrrachium și 128 denari romani republicani eşalonați cronologic între anii 211-75 a. Chr. și cu cea mai recentă monedă identică cu cele de la Poroschia, Cetate și Mihai Bravu), Hotărani, comuna Fărcășele, județul fost Romanați, astăzi Olt, localitate situată la 9 kilometri nord-est de Caracal și la

un kilometru de antica *Romula* - Malva⁹, și Zătreni, județul Vâlcea, localitate situată la 110 kilometri nord-vest de orașul Râmnicu Vâlcea (41 denari romani republicani eşalonați între anii 179-75 a. Chr.)¹⁰.

Dacă analizăm prin comparație, observăm că 56,41 % din emisiunile cercetate de noi din tezaurul de la Cetate sunt datate în secolul II a. Chr. (22 exemplare), iar restul de 17 exemplare, adică 43,59 %, sunt datate în primul sfert al secolului I a. Chr. Proporțiile celor două categorii de emisiuni sunt asemănătoare cu cele din tezaurele descoperite la Mihai Bravu, județul Ilfov (57,88 % din secolul II a. Chr. și 42,12 % din primul sfert al secolului I a. Chr.), Cornetu, județul Gorj (54,27 % din secolul II a. Chr. și 45,73 % din primul sfert al secolului I a. Chr.)¹¹, dar și pentru alte tezaure din dreapta Dunării, precum acela descoperit la Trăstenic în Bulgaria¹². Pentru celelalte două tezaure „oltene”, contemporane cu tezaurul de la Cetate, și anume tezaurele de la Zătreni – Vâlcea și Hotărani – Olt, proporțiile sunt de 46,34 % și 53,66 % pentru primul, și de 36 % și 64 % pentru cel de-al doilea¹³. Aceste uşoare modificări ale proporțiilor ne duc cu gândul că fluxul monetar din zonele celor două tezaure descoperite ceva mai la nord, a fost modificat parțial de alte circuite din vecinătate. De aici tragem concluzia că zona Dunării, în privința denarilor romani republicani se încadrează mai bine cu zona Traciei, așa cum arătase cu câteva decenii în urmă și Bucur Mîtea.

În ceea ce privește atelierele monetare, tezaurul nostru nu aduce elemente noi, proporțiile între emisiunile atelierelor monetare de la Roma fiind aproximativ egale cu acelea emise în atelierele din afara Romei, existente în alte tezaure. Astfel, tezaurul de la Cetate cuprinde 37 de emisiuni din atelierele Romei și numai 2 emisiuni din afara Romei (nr. 37 - Italia de Nord sau Spania și nr. 38 – monetărie mobilă, Sulla). Afirmăția noastră

⁹ Mîtea 1971, pp. 579-591.

¹⁰ Mîtea 1971.

¹¹ Iliescu 1960, pp. 477-486.

¹² Genova 1967, p. 5.

¹³ Mîtea 1973-1975, p. 86sq.

⁷ Chițescu 1965, pp. 169-175; pentru tezaurele monetare romane republicane, a se vedea Moisil – Depeyrot 2003.

⁸ Mîtea 1968, pp. 313-379.

este justificată de comparația cu alte tezaure contemporane. La Nedeia, județul Dolj, localitate aflată la Dunăre nu departe de Cetate și de unde s-a recuperat un tezaur format din 19 denari republicani¹⁴, exemplarele nr. 16-18 sunt identice cu nr. 37 și 38 de la Cetate. La fel în tezaurul de la Hotărani¹⁵, exemplarul nr. 24 este identic cu exemplarul nr. 37 de la Cetate, dar și cu exemplarul nr. 32 de la Zătreni, județul Vâlcea¹⁶. Dacă se continuă demersul nostru pe aceeași linie, putem observa multe elemente comune pentru tezaurele de pe traiectul dunărean, contemporane cu cel de la Cetate. Aceleași emisiuni se regăsesc în tezaurul ilfovean descoperit la Mihai Bravu (nr. 1, 3, 4, 6, 9, 10, 13-15, 24, 28-30, 33, 34, 39), în cel descoperit la Cornetu (nr. 7, 9-14, 16, 18-20, 23, 24, 26-30, 36, 37, 39), Nedeia (nr. 1, 24, 35, 38), Hotărani (4, 9, 19, 28-30, 39), Zătreni (nr. 9, 11, 13, 14, 19, 28-30, 33, 34, 36, 38) sau Poroschia (nr. 5, 10, 20, 23, 28-30, 32-35, 38, 39).

Deoarece din lotul de 39 de denari republicani, numai 24 de exemplare au toate datele tehnice, aprecierile noastre asupra mediei și medianei tezaurului nu ar putea fi relevante. De aceea, ne mărginim să precizăm că exemplarele cunoscute de noi au o greutate cuprinsă între 3,60 g. (nr. 3) și 4,10 g (nr. 36), în general având o greutate care depășește pe aceea a unor emisiuni asemănătoare din alte tezaure. Rezultatul este datorat, probabil, și „selecției” realizată de către descoperitor care a împărțit, de fapt, monedele. De asemenea, unele dintre piese prezintă urme ale unei intense circulații, fără a influența însă starea de conservare.

Tezaurul de la Cetate, județul Dolj contribuie cu noi date la cunoașterea circulației monetare între anii 80-70 î.e.n. în zona Dunării de Jos. La aceasta adăugăm faptul că am reușit să identificăm o serie de contramărci care completează diversitatea de emisiuni monetare din epoca republicii romane din ultima parte a secolului II î.e.n. și primul sfert al secolului I î.e.n., adică după înlocuirea din circuitul

comercial a drahmelor de tip Apollonia și Dyrrachium prin denari republicani romani. Acest tezaur se înscrie astfel în primul val al noului flux monetar din Tracia și Dacia.

CATALOG

ANONIM – *ROSTRVM TRIDENS*

1. AR ? g ? mm ?
Crawford 114/1, Roma, 206-196 a. Chr.

ANONIM - GRIFON; GRIFON ȘI CAP DE IEPURE

2. AR; 3,70 g; 18 mm.
Crawford 182/1, Roma, 169–158 a. Chr.

C.IVNI C.F

3. AR; 3,60 g; 18,5 mm.
Crawford 210/1, Roma, 149 a. Chr.

C.VAL C.F FLAC

4. AR; ax 12; 3,70 g; 19,5x20 mm.
Crawford 228/2, Roma, 140 a. Chr.

SEX.POM

5. AR; ax 12; 3,83 g; 19 mm.
Crawford 235/1c, Roma, 137 a. Chr.

L.ANTES GRAGV

6. AR ? g ? mm ?
Crawford 238/1, Roma, 136 a. Chr.

C.ABVRI GEM

7. AR ? g ? mm ?
Crawford 244/1, Roma, 134 a. Chr.

T.CLOVLI

8. AR ? g ? mm ?
Crawford 260/1, Roma, 128 a. Chr.

M.FOVRI L.F PHILI

9. AR; ax 5; 3,82 g; 19x19,5 mm.
Crawford 281/1, Roma, 119 a. Chr.

M.SERGI SILVS Q

10. AR; ax 10; 3,70 g; 16,5x17 mm.
Crawford 286/1, Roma, 115 sau 116 a. Chr.

MN. AEMILIO LEP

11. AR ? g ? mm ?

¹⁴ Cristu 1957, p. 467sq.

¹⁵ Moisil – Depeyrot 2003, p. 41.

¹⁶ Moisil – Depeyrot 2003, p. 42.

Crawford 291/1, Roma, 114 sau 113 a. Chr.

CN. BLASIO CN.F

12. AR; ax 12; 3,90 g; 19 mm.

Crawford 296/1c, Roma, 112 sau 111 a. Chr.

AP.CL, T.MAL sau T. MANL, Q.VR

13. AR; ax 7; 3,85 g; 17x19 mm.

Crawford 299/1a, Roma, 111 sau 110 a. Chr.

L.FLAMINI CILO

14. AR ? g ? mm ?

Crawford 302/1, Roma, 109 sau 108 a. Chr.

L.MEMMI

15. AR ? g ? mm ?

Crawford 304/1, Roma, 109 sau 108 a. Chr.

Q.LVTATI CERCO Q

16. AR; ax 1; 3,70 g; 19x19,5 mm.

Crawford 305/1, Roma, 109 sau 108 a. Chr.

MN.FONTEI

17. AR; ax 12; 3,80 g; 19 x20,5 mm.

Crawford 307/1a, Roma, 108 sau 107 a. Chr.

Pe rv. marcă de control litera A sub navă.

M.HERENNI

18. AR; ax 11; 3,86 g; 17x18,5 mm.

Crawford 308/1a, Roma, 108 sau 107 a. Chr.

L.THORIVS BALBVS

19. AR; ax 12; 3,90 g; 18x19 mm.

Crawford 316/1, dar pe rv. marcă de control litera Δ, Roma, 105 a. Chr.

C. COIL CALD

20. AR; ax 2; 3,82 g; 18x19 mm.

Crawford 318/1a, Roma, 104 a. Chr.

M.LVCILI RVF

21. AR; ax 11; 3,69 g; 15,5x19 mm.

Crawford 324/1, Roma, 101 a. Chr.

L.SENTI C.F

22. AR; ax 7; 3,86 g; 20,5 mm.

Crawford 325/1b, Roma, 101 a. Chr.

P.SERVILI M.F RVLLI

23. AR ? g ? mm ?

Crawford 328/1, Roma, 100 a. Chr.; pe rv. sub picioarele cailor marcă de control litera P.

C.VIBIVS C.F PANSA

24. AR ? g ? mm ?

Crawford 342/5b, Roma, 90 a. Chr.

L.TITVRI L.F SABINVS

25. AR; ax 3; 3,71 g; 17x17,5 mm.

Crawford 344/2a, Roma, 89 a. Chr.

26. AR; ax 7; 3,84 g; 17,5x19,5 mm.

Crawford 344/3, Roma, 90 a. Chr.

GAR, OGVL, VER

27. AR ? g ? mm ?

Crawford 350A/1b, Roma, 86 a. Chr.

L.IVLI BVRSIO

28. AR; ax 7; 3,96 g; 19x21,3 mm.

Crawford 352/1c, Roma, 85 a. Chr.; mărci de control: av.: mănunchi de fulgere; rv.: literele P V deasupra cailor.

29. AR ? g ? mm ?

Crawford 352/1c, Roma, 85 a. Chr.; mărci de control: av.: cuțit (?); rv.: [XXXXVII] deasupra quadrigiei.

30. AR ? g ? mm ?

Crawford 352/1c, Roma, 85 a. Chr.; mărci de control: av.: *bipennis* în st.; rv.: literele QA deasupra cailor.

MN. FONTEI C.F

31. AR; ax 3; 4,00 g; 19,5x21 mm.

Crawford 353/1a, Roma, 85 a. Chr.

32. AR ? g ? mm ?

Crawford 353/1a, Roma, 85 a. Chr.

C.LICINIVS L.F MACER

33. AR; ax 7; 3,96 g; 21x23,5 mm.

Crawford 354/1, Roma, 84 a. Chr.

34. AR ? g ? mm ?

Crawford 354/1, Roma, 84 a. Chr.

P.CREPVS

35. AR; ax 12; 3,75 g; 20 mm.

Crawford 361/1c, Roma, 82 a. Chr.; mărci de control: av.: litera V în st. litera P sau Q în dr.; rv.: în st. sus cifrele romane LVIII

Q.ANTO BALB PR

36. AR; ax 6; 4,10 g; 18x19 mm.
Crawford 364/1a sau 364/1b, Roma, 83-82 a.
Chr.; *serratus*.

C.ANNIVS T.F T.N PRO.COS

37. AR; ax 9; 3,92 g; 19x19,5 mm.
Crawford 366/1a, Italia de Nord sau Spania,
82-81 a. Chr.

L.SVLLA IMPE și L.MANLI PROQ

38. AR; ax 11; 3,94 g; 18,5x20 mm.
Crawford 367/5, monetărie mobilă însoțindu-l
pe Sulla, 82 a. Chr.

L.FARSVLEI MENSOR

39. AR ? g ? mm ?
Crawford 392/1b, Roma, 75 a. Chr.

**ZUSAMMENFASUNG: DER BEI CETATE, KREIS DOLJ ENTDECKTE HORT VON
RÖMISCHEN REPUBLIKANISCHEN DENAREN**

Das Werk behandelt eine Anzahl von 39 römischen republikanischen, zwischen 206-75 a. Chr. datierten Denaren, die aus einem Hort von über 651 solcher Münzen stammen, der im Dorf Cetate, Kreis Dolj entdeckt wurde. Ein Teil des Hortes wurde vom ursprünglicher Besitzer an verschiedenen Sammler aus Bukarest und aus anderen Orte veräußert.

Der Hort wurde in einem Tongefäß weiß-gelblicher Farbe entdeckt, in dem mehr Münzen lagen als die 651, worüber wir wissen. Der Fundort wurde festgestellt: auf der Terrasse des zwischen Gârla Mielului, Lacul Dintre Vii, der Fischzuchtfarm und dem Teich Fântâna Banului, bei ca. ein Kilometer südöstlich von Cetate, in der Richtung des Dorfes Fântâna Banului liegenden Plateaus. Das Plateau ist von nahezu ein Kilometer breit und ist von den folgenden Teiche umkreist: die Seen Lacul Naicului und Lacul Hornului und im Süden der Teich Fântâna Banului. Es ist zu erwähnen, daß in diesem Gebiet auch ein römerzeitlicher Sarkophag entdeckt wurde und daß anlässlich der landwirtschaftlichen Arbeiten hier zahlreiche keramische Bruchstücke aus verschiedenen Zeiten vorkommen.

Die Vergrabung des Münzenhortes fand höchstwahrscheinlich im Jahre 74 a. Chr. statt, wann der Prokonsul Mazedoniens, C. Scribonius Curio, die Daker und die Skordisker angegriffen hat und Unruhen auf der Unteren Donau verursacht hat, was auch von Florus belegt wird.

BIBLIOGRAFIE / LITERATUR

- *** 1941 ***, *Vieața bisericească în Oltenia*, Craiova, 1941.
- *** 2004 ***, *Dicționarul istoric al localităților din județul Dolj, A_C*, Craiova, 2004.
- Chițescu 1965 Maria Chițescu, *Notă asupra tezaurului de monede romane republicane de la Poroschia (r. Alexandria)*, în: SCIV, 16, 1, 1965.
- Cristu 1957 Virginia Cristu, *Monede din timpul republicii romane descoperite la Nedeia (reg. Craiova)*, în: SCN, I, 1957.
- Crawford M. H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, I-II, Cambridge, 1974.
- Duțescu - Rădulescu 2001 Maria-Magdalena Duțescu, Ana Mara Rădulescu, *Un nou lot monetar din al treilea tezaur de la Bârca*, în: *Oltenia*, XIII, 2001.
- Lahovari 1890 George Lahovari, *Marele dicționar geografic al României*, II, 1890.
- Lazăr 2005 Simona Lazăr, *Cultura Vârtoap în Oltenia*, Craiova, 2005.
- Genova 1967 Evelina Genova, în: *Arheologia*, 4, 1967.
- Gheorghe 2001 Petre Gheorghe, *Repertoriul informațiilor și descoperirilor arheologice din Oltenia. Epoca Latène*, Craiova, 2001.
- Iliescu 1960 Octavian Iliescu, *Date noi privitoare la tezaurul de la Căpreni (reg. Craiova)*, în: SCN, III, 1960.
- Mitrea 1968 Bucur Mitrea, *Descoperirea monetară romană republicană din comuna Mihai Bravu (jud. Ilfov)*, în: SCN, IV, 1968.
- Mitrea 1971 Bucur Mitrea, *Două tezaure de monede romane republicane descoperite în Oltenia*, în: SCIV, 22, 4, 1971.
- Mitrea 1973-1975 Bucur Mitrea, *Notă asupra tezaurului de la Scurta și începuturile cercetării moderne a descoperirilor monetare*, în: BSNR, LXVII-LXIX (1973-1975).
- Moisil – Depeyrot 2003 Delia Moisil, George Depeyrot, *Les trésors de deniers antérieurs à Trajan en Roumanie*, Wetteren, 2003.
- Ridiche 2000 Florin Ridiche, *Noi date privind cunoașterea culturii Verbicioara (I)*, în: *Oltenia*, XII, 2000, p. 49.

**OPINII PRIVITOARE LA EVOLUȚIA ATELIERELOR MONETARE ȘI A
MONEDEI ÎN PERIOADA AUTONOMĂ A COLONIILOR HISTRIA, CALLATIS ȘI
TOMIS PRIN PRISMA LUMII GRECEȘTI**

GABRIEL MIRCEA TALMAȚCHI

Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța
gtalmatchi@yahoo.com

Key – words: Istria, Callatis, Tomis, monetary activity, autonomous period.

Abstract. The study refers to the monetary activity of the west-pontic Dobrudjan cities during their autonomous period. The research can achieve new directions and suggestions.

Moneda a reprezentat dintr-un anumit moment istoric fundamentul evoluției societăților umane, fie ca element ce asigura coeziunea corpului civic, fie ca mijloc de plată pentru nevoi, pentru bunul mers al economiei și comerțului dezvoltat de către emitentul său. Ea a depins prin toate funcțiile sale (mod de plată, măsură a valorii etc.) de contextul existent, favorabil sau nu emiterii și circulației sale, fiind expresia unei necesități și nu în ultimul rând, a unui joc de interese. Lumea greacă a creat și uzitat un instrument extrem de fin atât din punct de vedere economic, social, dar și simbolic¹. Rolul monedei a evoluat și s-a amplificat trecând prin arhaism, clasicism și elenism, fiecare etapă istorică punându-și amprenta iconografică, epigrafică și ponderală.

Inventată, în urma unui proces de durată și neliniar, la sfârșitul secolului VII a. Chr., probabil în Lydia², sub forma staterilor de electrum, moneda a căpătat o răspândire rapidă, diversificându-se din punct de vedere al metalului și din punct de vedere a ceea ce înseamnă centru emitent. Ușor de transportat datorită formei și dimensiunii convenabile, greu de distrus, la îndemâna oricui și nu în ultimul rând divizibilă³, moneda este o

inovație de tradiție greacă⁴, ce a deținut valori diferite, în funcție de sistemul ponderal ce i-a stat la bază.

Din Lydia, ea a cunoscut o răspândire amplă în Grecia Continentală și Italia Meridională, pe țărmurile Pontului Euxin și apoi în alte regiuni. Folosirea acesteia devine uzuală în ansamblul lumii grecești, antrenând în folosirea ei populații locale interesate de aspectul economico-comercial⁵. În funcție de anumite condiții politice și economice favorabile, unele dintre monede, cu predilecție cele din electrum, aur și uneori argint, și-au câștigat un statut „internațional”, de largă recunoaștere pe areale întinse (continentale și maritime).

În Grecia continentală și apoi în Magna Grecia, începând cu secolul VI a. Chr., unul din cele mai adoptate metale folosite pentru realizarea monedelor era argintul⁶, care, în funcție de sistemul monetar, avea diferite unități și subunități monetare, până la fracții de mică valoare.

Moneda de bronz apare, probabil, mai târziu, din a doua jumătate a secolului V a. Chr. și este intens exploatată și emisă odată cu secolul IV a. Chr.⁷, alături de cele din aur și

¹ Seaford 1994; Von Reden 1995.

² Babelon 1949, p. 20sq.; Babelon 1964, p. 21sq.; Grierson 1975, pp. 9-11; Wenger 1978, p. 7; Durr 1983, p. 8; Casey 1986, p. 13; Cribb, 1986, p. 33.

³ Montenegro 1996, p. XIII.

⁴ Howgego 2002, p. 1.

⁵ Planet 1992, p. 36.

⁶ Grierson 1975, p. 12; Carradice - Price 1988, p. 30.

⁷ Pe la 406/5 Atena își inaugurează atelierul monetar de bronzuri sub arhonte Kallias, a se vedea: Amandry 1990, p. 7.

argint. Emiterea monedei capătă în lumea grecească, specifică secolului V a. Chr., un caracter aproape generalizat, fiind o expresie a deciziei unui oraș de a emite (cu alte cuvinte o suveranitate), prin imprimarea însemnelor locale și a dispune de un instrument într-o cantitate suficientă și circulatorie, cu o valoare definită și impusă la un curs intern conform cu interesele autorității.

Dar, pentru a fi produse monedele, trebuie să presupunem disponibilitatea existenței metalului respectiv, prețios cu predilecție. În perioada greacă, o primă formă de deținere a metalului o reprezenta tezaurizarea în temple (sau doar într-un singur templu ?) a diferite obiecte (coroane, recipiente etc.) de preț sau statuete de cult, venite ca ofrande depuse de cetatea în sine sau de varii cetățeni cu largi disponibilități financiare și care, la nevoie, puteau fi topite și transformate în monede⁸. Reutilizarea diferitelor obiecte realizate din metale prețioase pare a fi o practică uzitată în lumea greacă, în funcție de urgențe episodice, inclusiv, credem noi, colonială. De asemenea, pentru metalele rare, exista practica, în anumite condiții și în funcție de necesități, a transformării rezervelor de metal în monede⁹. Cunoaștem posibilitatea topirii odoarelor cetății Olbia ce fuseseră amanetate către un cămătar, datorită neachitării în termenul stabilit a unei sume de 100 stateri¹⁰, fapt petrecut în perioada elenistică.

O a doua formă era reprezentată de deținerea și extragerea metalelor respective din mine, o problemă delicată din orice punct ar fi tratată. De altfel, unele din cele mai prolifici cetăți-state din perioadă greacă erau cele care aveau acces direct la astfel de surse native¹¹.

Din datele actuale, se cunoaște faptul că argintul, ca metal în stare pură, nu putea fi găsit în mod natural. El putea să apară într-un mineral, ca plumbul argentifer¹², obținerea sa

fiind posibilă doar pe calea rafinării în condiții optime din punct de vedere tehnic¹³, prin separarea oxidului de plumb de argint¹⁴.

În urma analizelor metalografice executate asupra unor monede de aur și argint emise în Grecia continentală sau a altor investigații bazate pe metode chimice¹⁵, s-a putut identifica originea metalului și implicit minele de rigoare. Astfel, se pare că minele din Laurion par să fi alimentat atelierele monetare ale Atenei, din Attica¹⁶. Dar mai pot fi amintite resursele de aur și argint din insula Siphos, din Macedonia și din regiunea Thraciei¹⁷, din Asia Mică¹⁸ etc. Pentru minele de cupru, cunoaștem o abundență a lor în Grecia, Cipru, Spania, țările de la Dunăre etc.¹⁹, metalul în aliaj cu staniul oferind bronzul. Cuprul în lumea greacă era extras din câteva puncte, printre care în Europa Eubee, insula Cipru, Eolida și Brutium²⁰. S-ar putea ca monetările din perioada autonomă ale Histriei și Tomisului să fi folosit zăcămintul de pirită cupriferă, existent și la suprafață, de la Altân Tepe²¹, dar poate și cel din zona Somova, compus din cupru, plumb și zinc²². Oricum, aceste date rămân a fi verificate în ce măsură era posibil acest lucru și dacă specificul carierelor ar corespunde cu posibilitățile de extracție ale respectivei epoci istorice.

O a treia formă cuprindea cumpărarea metalelor prețioase necesare de pe piețele comerciale ale lumii respective prin contrapartidă în varii mărfuri²³, poate, în cazul coloniilor vest-pontice dobrogene, cereale și produse de factură animalieră sau animale propriu-zise.

⁸ Robinson 1960, pp. 1-15; Amandry 1993, p. 2; Briant 2000, p. 270; Howgego 2002, p. 26sq.; Bresson 2001, p. 59.

⁹ Amandry 1993, p. 2.

¹⁰ Pippidi 1953, p. 507.

¹¹ Carradice - Price 1988, p. 48.

¹² Zisa 1995, p. 115.

¹³ Kraay 1975, pp. 11-19; Romin 1977, p. 150sq.; Conophagos 1980; Finetti 1987, pp. 9-16; Caltabiano 2000, p. 24.

¹⁴ Atâta timp cât acest lucru era posibil în antichitate, vezi în acest sens: del Soldato 1995, p. 125.

¹⁵ Hall 1972, pp. 315-320.

¹⁶ Pavini Rosati 1963, p. 17; Davies 1994, pp. 67-70; Rebuffat 1996, p. 42sq.; Descat 2001, p. 79.

¹⁷ Carradice - Price 1988, p. 49.

¹⁸ Cubelli - Foraboschi 2002, p. 6.

¹⁹ Rebuffat 1996, p. 55.

²⁰ Rachet 1998, p. 192.

²¹ Avram - Poenaru Bordea 2001, p. 544.

²² Albu - Petrescu-Burloiu 1969, p. 78.

²³ Noe 1984, p. 36.

O a patra formă o constituie topirea unor monede străine intrate în circulație pe piața monetară locală, în funcție de interesele cetății²⁴.

O a cincia formă presupune capturarea metalelor prețioase de la inamici, în urma unor conflicte militare²⁵.

Chiar dacă unele din aceste forme par să se excludă de la sine în cazul cetăților vest-pontice dobrogene, totuși, altele, chiar dacă este greu de demonstrat, ar putea fi sugerate ca moduri de aprovizionare cu metal pentru atelierelor lor monetare.

Atelierul monetar din cetățile grecești era o prezență necesară în contextul vieții economice și politice, iar activitatea monetară era supravegheată și organizată de către autoritatea oficială. În categoria meșterilor monetari²⁶ intrau ca specialiști artiștii, meșteșugarii propriu-ziși și muncitorii auxiliari. În rest, procesul tehnologic de obținere a monedei presupunea existența tuturor instalațiilor necesare, foarte bine cunoscute în urma numeroaselor cercetări desfășurate în ultimele decenii și prezente acum în bibliografia de specialitate²⁷.

Tehnica de fabricare a monedei în epoca greacă presupunea două procedee: mai întâi turnarea (practică inițială și de scurtă durată)²⁸ și apoi baterea²⁹. Aceste procedee, cu precădere ultimul, erau executate de personal specializat și supravegheat de magistrați monetari, împuterniciți de autoritatea locală, garantându-se titlul metalului și respectarea cerințelor metrologice pentru fiecare tip monetar, respectiv, piesă cu piesă. În privința modului de realizare prin batere și a procesului tehnologic ca atare avem puține informații privitoare la cele trei colonii vest-pontice dobrogene. Totuși, în cercetarea efectuată

asupra pieselor histriene de argint, aproape ieșite din ștanță, adică impecabile ca stare de conservare, s-a considerat folosirea unor plăci de argint, cu o grosime adecvată, extrăgându-se cu ajutorul unor dălți bucăți circulare ale căror diametre se regăsesc în cele ale monedelor propriu-zise³⁰. Aceste bucăți urmând a fi destinate baterii aversului și a reversului monedei respective, neregularitățile inerente fiind eliminate prin îndreptare și „armonizare” cu ajutorul ciocanului³¹. De asemenea, cu varii ocazii, au fost observate numeroase imperfecțiuni artistice și tehnologice.

În sfârșit, multe din considerentele de mai sus, esențiale în întreg procesul monetar, nu sunt aplicabile chiar în totalitatea lor pentru toate zonele emitente de monedă greacă din secolele corespunzătoare celei de a doua jumătăți a mileniului I a. Chr., deci și pentru orașele grecești de pe coasta dobrogeană a Mării Negre, poate doar parțial.

Totuși, unele din observații trebuie luate în calcul atunci încercăm să recompunem activitatea atelierelor vest-pontice dobrogene în epocă autonomă. Și nu ne referim neapărat la produsul finit, monedă, ci mai ales la întreg procesul tehnologic existent în cadrul fiecărei monetării, de la procurarea metalului și până la procedeele de execuție, valoarea artistică a reprezentărilor rezultată prin mâna și experiența meșterilor gravori, etc. Cercetarea activității monetare a orașelor vest-pontice dobrogene în epocă autonomă poate beneficia de noi direcții și sugestii puse la dispoziție de marea masă a structurilor teoretice generale și, în parte practice, demonstrate sau doar enunțate, fără a elimina din atenție pericolul generalizării și interpretării trecutului plecând de la considerații ce au în componere informațiile și modul de manifestare al monedei din prezent.

²⁴ Flacelière 1976, p. 151; Cubelli - Foraboschi 2002, p. 62.

²⁵ Noe 1984, p. 8.

²⁶ În baza unei inscripții de la Delphi, avem atestarea pentru secolul IV a. Chr a unui meșter monetar, sub denumirea de *argurokops*, adică bătător în argint, inclusiv salariul său (a se vedea la: Pierre 2002, p. 29).

²⁷ Hackens 1975, pp. 3-7; Sédillot 1989, p. 57; Gerin *et alii* 2001, pp. 9-16; Le Rider 2001, p. 18sq.

²⁸ Poenaru Bordea 1971, p. 352.

²⁹ Hackens 1975, pp. 3-15; Sédillot 1989, p. 57.

³⁰ Severeanu 1920, p. 23.

³¹ Severeanu 1920.

ABSTRACT: OPINIONS CONCERNING THE EVOLUTION OF THE COIN DURING THE AUTONOMOUS PERIOD OF THE HISTRIA, CALLATIS AND TOMIS COLONIES, THROUGH THE VIEWPOINT OF THE CONTEXT OF THE GREEK WORLD

The metallic coin has appeared in the ancient world out of practical reasons, which regarded the simplification of the commercial transactions (means of exchange), the creation of a standard of value, of small dimensions, easily useable, the obtaining of a reserve of value (the hoarding), and the appearance of a means of payment. By means of the coin, one could pay or measure a merchandise from the point of view of the value, and it was accepted and guaranteed by a state or a city (through imposition), by the simple user or the merchant (through convention), as it was a direct expression of authority, an assertion of prestige, sometimes within the limits of the administrative, economic, political and military supervision, other times beyond these fluctuating boundaries. Also, its moulding or striking pertained to a financial sovereignty of the emitter, to his decisions, depending on the momentary or of the future interests, with direct consequences on a set of economic and commercial actions. It remained up to the authorities to decide the epigraphic and iconographic details, the constitutive metal, the inner value etc.

The way it manifested in the ancient world, the coin was an approximately circular, imprinted piece of metal, "emitted by a public authority and utilized as a means of payment in the legal and commercial transactions"; it remains one of the most important sources of information for the research and interpretation of the past.

The study of the monetary activity of the west-Pontic Dobrudjan cities during the autonomous period can obtain new directions and suggestions, offered by the great mass of the general theoretical structures and, in part practical, demonstrated or only stated, without omitting the danger of generalizing and interpreting the past starting from views that are composed of the information and of the manner in which the coin manifests during the present time.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Albu - Petrescu-Burloiu
1969

Z. Albu, I. Petrescu-Burloiu, *Produsele subsolului Dobrogei și valorificarea lor industrială*, în: *Studii Geografice asupra Dobrogei, lucrările Primului simpozion de Geografie a Dobrogei, Constanța, 5-6 octombrie 1968*, București, 1969.

Amandry 1990

M. Amandry, *Introduction*, în: Pierre Strauss, *Collection Maurice Laffaille. Monnaies grecques en bronze*, Bâle, 1990.

Amandry 1993

M. Amandry, *Manipulations, innovations monétaires et techniques financières dans le monde grec*, în: *Actes du XIe Congrès International de Numismatique, Proceedings of the XIth International Numismatic Congress organized for the 150th anniversary of the Société Royale de Numismatique de Belgique Brussels, September 8th-13th 1991*, 1, Louvain-la-Neuve, 1993.

Avram - Poenaru Bordea
2001

Al. Avram, Gh. Poenaru Bordea, *Coloniile grecești din Dobrogea*, în: *Istoria Românilor, vol. I, Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2001.

Babelon 1949

J. Babelon, *La Numismatique Antique*, Paris, 1949.

Babelon 1964

J. Babelon, *La Numismatique Antique*, Paris, 1964.

Bresson 2001

A. Bresson, *Monnayage et société dans les mondes antiques*, în: RN, 157, 2001.

Briant 2000

P. Briant, *Numismatique, frappes monétaires et histoire en Asie Mineure Achemenide (Quelques remarques de conclusion)*, în: *Mecanismes et innovations monétaires dans l'Anatolie Achemenide*.

- Caltabiano 2000 *Numismatique et Histoire, Actes de la Table Ronde Internationale d'Istanbul, 22-23 mai 1997*, (Olivier Casabonne ed.), Paris, 2000.
M. C. Caltabiano, *L'Argyrokopeion nelle testimonianze archeologiche e letterarie*, în: *Atti del Convegno Internazionale, 22-23 ottobre 1999*, Milano, 2000.
- Carradice – Price 1988 I. Carradice, M. Price, *Coinage in the Greek World*, London, 1988.
Casey 1986. J. Casey, *Understanding ancient coins. An introduction for archaeologists and historians*, London, 1986.
- Conophagos 1980 C. Conophagos, *Le Laurium antique et la technique grecque de la production de l'Argent*, Athena, 1980.
- Cribb 1986 J. Cribb, *Money, from cowrie shells to credit cards*, London, 1986.
- Cubelli - Foraboschi 2002 V. Cubelli, D. Foraboschi, *Caratteri generali della monetazione ellenistica*, în: *La moneta greca e romana*, Roma, 2002.
- Davies 1994 G. Davies, *A history of money. From ancient times to the present day*, Cardiff, 1994.
- Descat 2001 R. Descat, *Monnaie multiple et monnaie frappée en Grèce archaïque*, în: RN, 157, 2001.
- Durr 1983 N. Durr, *Monnaies antiques*, Genève, 1983.
- Finetti 1987 A. Finetti, *Numismatica e tecnologia. Produzione e valutazione della moneta nelle società del passato*, Roma, 1987.
- Flacelière 1976 R. Flacelière, *Viața de toate zilele în Grecia secolului lui Pericle*, București, 1976.
- Gerin et alii 2001 D. Gerin, C. Grandjean, M. Amandry, F. de Callatay, *La monnaie grecque*, Paris, 2001.
- Grierson 1975 P. Grierson, *Numismatics*, London/Oxford/New York, 1975.
- Hall 1972 E. T. Hall, *A summing-up from the point of view of the Scientist*, în: *Methods of Chemical and Metallurgical Investigation of ancient Coinage, A Symposium held by The Royal Numismatic Society at Burlington House, London on 9-11 December 1970*, (E. T. Hall and D. M. Metcalf ed.), London, 1972.
- Hackens 1975 T. Hackens, *Terminologie et technique de fabrication*, în: *Numismatique Antique. Problèmes et Methodes, Actes du colloque organisé à Nancy, du 27 septembre au 2 octobre 1971 par l'Université de Nancy II et l'Université Catholique de Louvain*, (J. M. Dentzer, Ph. Gauthier, T. Hackens ed.), Nancy-Louvain, 1975.
- Howgego 2002 C. Howgego, *La Storia Antica Attraverso le Monete*, Roma, 2002.
- Kraay 1975 C. M. Kraay, *Archaic and Classical Greek Coinage*, Oxford, 1975.
- Le Rider 2001 G. Le Rider, *La Naisance de la Monnaie. Pratiques monétaires de l'Orient ancien*, Paris, 2001.
- Montenegro 1996 E. Montenegro, *Monete di Italia antica e Magna Grecia*, Brescia, 1996.
- Noe 1984 S. P. Noe, *The Coinage of Metapontum*, Parts 1+2, New York, 1984.
- Pavini Rosati 1963 F. Pavini Rosati, *Introduzione alla Numismatica antica*, Roma, 1963.
- Pierre 2002 H. N. Pierre, *Numismatique Grecque*, Paris, 2002.
- Planet 1992 F. Planet, *La monnaie. La cité l'Histoire*, Lyon, 1992.
- Pippidi 1953 D. M. Pippidi, *Histria și Callatis în secolele III-II î. e. n. cu prilejul unei inscripții inedite*, în: SCIV, 4, 1953.
- Poenaru Bordea 1971 Gh. Poenaru Bordea, *Ernesto Bernareggi, Istituzioni di Numismatica, ed. II-a, La Goliardica, Milano, 1970, 136p. + 29pl.*, în: SCIVA, 22, 1971.(recenzie)

- Rachet 1998 G. Rachet, *Dicționar de Civilizație Greacă*, București, 1998.
Rebuffat 1996 F. Rebuffat, *La monnaie dans l'antiquité*, Paris, 1996.
Robinson 1960 E. S. G. Robinson, *Some Problems in the Later Fifth Century Coinage of Athens*, în: ANSMN, 9, 1960.
Romin 1977 J. Romin, *La technique minière et métallurgique des Anciennes*, Bruxelles, 1977.
Seaford 1994 D. Seaford, *Reciprocity and ritual: Homer and tragedy in the developing City-State*, Oxford, 1994.
Severeanu 1920 G. Severeanu, *Despre dragma istrieană*, în: BSNR, 15, 1920.
Sédillot 1989 R. Sédillot, *Histoire morale & immorale de la monnaie*, Paris, 1989.
del Soldato 1995 Marco del Soldato, *L'approvvigionamento del metallo*, în: *Rivista di Studi Liguri*, LXI, 1995.
Von Reden 1995 S. Von Reden, *Exchange in Classical Greece*, London, 1995.
Zisa 1995 A. D. Zisa, *Aspetti tecnologici delle drahme cisalpine*, în: *Rivista di Studi Liguri*, Bordighera, LXI, 1995.
Wenger 1978 O. P. Wenger, *Introduction à la Numismatique*, Berne, 1978.

**TEZAURUL DE LA RÂURENI (JUDEȚUL VÂLCEA).
COMPLETĂRI NUMISMATICE ȘI ISTORICE**

SILVIU I. PURECE

Facultatea de Istorie „Nicolae Lupu” Sibiu
arheo_spi@yahoo.com

Key – words: *Râureni, hoard, Roman imperial denarii, antoniniani, Hadrianus-Valerianus.*

Abstract. *The Râureni hoard was first published by the two researchers: H. Nubar and P. Purcărescu in Buridava, 1972 but with many mistakes. The hoard was lost in the Vâlcea County Museum's collection and was necessary to be reanalysed in order to make the necessary corrections. In conclusion, we believe the hoard was hidden in the same context as the hoards of Olteni and Stănești from the district of Vâlcea, after Valerianus fell in captivity and not during Trebonianus Gallus' reign, as the first study concluded.*

Reducem, cu prilejul acestui studiu, în atenția lumii științifice tezaurul de monede romane imperiale descoperit la Râureni (jud. Vâlcea) în anul 1938, datorită faptului că, în prezent, am reușit regăsirea lui, de data aceasta nu în pământ, ci în colecția Muzeului Județean Vâlcea.

Tezaurul a fost prezentat pentru prima dată de către Hamparțuian Nubar și Petre Purcărescu în 1972¹, însă într-o formă insuficientă și plină de greșeli. Autorii nu au indicat numerele de inventar la care se regăseau monedele în colecția Muzeului Județean Vâlcea și nu au însoțit catalogul pieselor de unul fotografic, astfel fiind imposibilă corectarea informațiilor menționate în lista de monede, lucru destul de dificil și datorită faptului că nu sunt precizate numerele de inventar.

Regăsirea tezaurului și corectarea greșelilor apărute în cadrul primei publicări părea aproape imposibilă, în registrul inventar al colecției numismatice nefiind menționat acest tezaur. Singura posibilitate pe care am avut-o la dispoziție a fost aceea de a verifica fiecare denar și antoninian din colecție, comparând datele tehnice ale acestora cu cele oferit de autorii primei publicări. Spre surprinderea noastră, monedele din tezaur nu erau înregistrate într-un anume grup sau la

numere de inventar succesive, ci erau împrăștiate în colecție, ceea ce se poate vedea și din numerele de inventar ce însoțesc fiecare monedă din catalogul de mai jos. Monedele au putut fi regăsite și datorită faptului că în colecția Muzeului nu se află, în cele mai multe din cazuri, decât un număr de exemplare pentru fiecare tip, care nu variază față de cel indicat ca făcând parte din tezaur. Cu toate că sunt făcute unele greșeli, marele merit al autorilor primei publicări a tezaurului este acela că au descris aversul și reversul monedelor, cu o oarecare exactitate, lucru pe care îl considerăm absolut necesar mai ales în cazul în care lipsesc fotografiile, cea ce, din nefericire, nu sa întâmplat în cazul altor tezaure aflate într-o situație asemănătoare și care probabil că nu vor mai putea fi regăsite niciodată.

Pentru a crea o imagine mult mai completă asupra tezaurului, monedele au fost catalogate după RIC, s-au introdus spațiile în legendele aversului și reversului, au fost recântărite și remăsurate, fiind date dimensiunea minimă și maximă. Am rearanjat monedele în catalog în funcție de emitenți și anul de batere.

În urma reanalizării pieselor din tezaur am reușit să identificăm mai multe deficiențe în catalogul prezentat de cei doi autori anterior menționați:

¹ Nubar - Purcărescu 1972, pp. 161-171.

1. Moneda nr. 2, din catalogul inițial al tezaurului, nu este o monedă emisă de Caracalla, ci de către Elagabalus²;
2. Legenda aversului monedei nr. 2 nu conține numele ANTONIVS, ci ANTONINVS³;
3. Moneda nr. 11 nu este un antoninian, ci un denar⁴;
4. Legenda aversului monedei nr. 17 nu se termină în AVC, ci în AVG⁵;
5. Legenda aversului monedei nr. 18 nu se termină în AVGG, ci în AVG⁶;
6. Legenda reversului monedei nr. 25 nu este PRINCIPI IUVEBT, ci IVVENT⁷;
7. Autorii nu fac distincția între monedele emise de Philippus Arabs în numele său și cele emise pentru Philippus II.

Analizele statistice și comparative pe care le fac autorii primei publicări a tezaurului sunt superficiale, ei amestecând, atunci când încearcă timid să contureze o imagine asupra greutăților și dimensiunilor pieselor, denarii cu antoniniani⁸.

Nesatisfăcătoare este și abordarea pe care o fac Hamparțuian Nubar și Petre Purcărescu, atunci când încearcă să motiveze ascunderea acestui tezaur⁹.

Trebuie să reîncepem analiza noastră reamintind faptul că din cele circa 80 de monede pe care le-a avut tezaurul, au fost recuperate 26. Acestea se eșalonează după cum urmează: Septimius Severus 1, Elagabalus 1, Gordianus III 15, Philippus Arabs 8 (dintre care 2 pentru Philippus II) și Trebonianus Gallus 1, repartiția procentuală pe emitenți fiind următoarea: Septimius Severus 3,84%, Elagabalus 3,84%, Gordianus III 57,69%, Philippus Arabs 30,77% și Trebonianus Gallus 3,84%.

În ceea ce privește repartizarea monedelor pe nominale, avem un număr de 3 denari și 23 de antoniniani, denarii reprezentând 11,54%, iar antoniniani 88,46%.

Interesant este faptul că monedele sunt, în general, destul de rulate în circulație, lucru destul de rar întâlnit în cazul pieselor provenite din alte tezaure contemporane. De obicei monedele circulate sunt cele mai vechi din tezaur și nu piesele de la mijlocul și de la sfârșitul intervalului cronologic ocupat de tezaur, cum se întâmplă în cazul de față. Probabil că monedele au fost retrase de pe piață, cu puțin timp înaintea tezurării, unele având o perioadă destul de lungă de circulare. Acest lucru este important de observat pentru monedele de final ale fragmentului de tezaur, care au rămas o perioadă destul de lungă în circulație, fapt datorat și pătrunderii din ce în ce mai greoaie a monedei romane imperiale la nord de Dunăre după jumătatea secolului al III-lea¹⁰.

Deși este un tezaur de mici dimensiuni, care a fost recuperat în proporție de aproximativ 33%, este extrem de important în ceea ce privește formularea unor ipoteze noi de ordin istorico-numismatic. În primul rând trebuie să precizăm că singurul tezaur care se încheie cu Trebonianus Gallus, din Oltenia, a fost descoperit la Strâmpțu (jud. Gorj)¹¹, localitate situată la o distanță mare de Râureni¹². Chiar și tezaurele încheiate cu monedă de la Volusianus din Oltenia: Seliște (jud. Mehedinți)¹³ și Sisești (jud. Mehedinți)¹⁴, nu sunt apropiate de locul de descoperire al tezaurului nostru¹⁵. Dacă este să conturăm un orizont de tezaure încheiate cu monedă de la Trebonianus Gallus sau Volusianus, acesta se află în zona de nord-vest a Olteniei și nu în regiunea de nord-est.

Dacă ar fi să căutăm tezaure încheiate cu monedă emisă în intervalul dintre domniile lui Trebonianus Gallus și Aurelianus, am putea observa că singurele tezaure care sunt

² Nubar - Purcărescu 1972, p. 162.

³ Nubar - Purcărescu 1972, p. 162.

⁴ Nubar - Purcărescu 1972, p. 164.

⁵ Nubar - Purcărescu 1972, p. 165.

⁶ Nubar - Purcărescu 1972, p. 165.

⁷ Nubar - Purcărescu 1972, p. 167.

⁸ Nubar - Purcărescu 1972, p. 167.

⁹ Nubar - Purcărescu 1972, p. 168sq.

¹⁰ Dudău 2006, pp. 8sq., 92.

¹¹ Mitrea 1974, pp. 55-64.

¹² Vezi harta.

¹³ Tudor 1978, p. 128.

¹⁴ Bărcăcilă 1957, pp. 413-416.

¹⁵ Vezi harta.

apropiate, ca loc de descoperire, de Râureni sunt cele încheiate cu monedă de la Valerianus și au fost descoperite tot în județul Vâlcea, la Olteni¹⁶ și Stănești¹⁷. Foarte important este că astfel de tezaure nu se mai regăsesc în restul Olteniei și nici în altă parte a Daciei¹⁸.

Comparând structurile tezaurelor de la Olteni, Stănești și Râureni, se poate constata că tezaurul de la Râureni se apropie mai mult, de cel de la Olteni. Monedele emise de Gordianus III, Philippus Arabs și Traianus Decius, în primul caz, reprezintă 88,46%, în timp ce pentru cel de-al doilea caz avem un procentaj de 50,56%. Deși în aparență diferența procentuală este destul de importantă, trebuie să ținem cont că din tezaurul de la Râureni cunoaștem un număr de 26 de monede, în timp ce pentru cel de la Olteni avem un număr de monede aproape de 10 ori mai mare. Din cauză că tezaurul de la Râureni nu fost recuperat integral, ci doar în proporție de aproximativ 33%, raporturile procentuale pe emitenți pot fi diferite pe ansamblul depozitului monetar, în cazul loturilor mici adăugarea unui număr redus de monede conducând la o schimbare importantă a acestor raporturi.

Comparând structurile tezaurelor de la Olteni și Stănești¹⁹, se poate constata că numărul monedelor emise în perioada Gordianus III-Philippus Arabs este direct proporțional cu cel al celor emise de împărații Traianus Decius-Valerianus și invers proporțional cu numărul monedelor bătute în perioada anterioară. Putem observa, dacă integrăm și tezaurul nostru în acest sistem, că principiul invers proporționalității dintre numărul monedelor emise în perioada Traianus Decius și cel al monedelor anterioare se respectă, astfel, putem considera că și principiul direct proporționalității, enunțat mai sus, se respectă, în consecință numărul monedelor emise de împărații care au domnit ulterior lui Philippus Arabs trebuie să fi fost mai mare în cadrul tezaurului, implicit monedele emise de Trebonianus Gallus, foarte

probabil fiind să avem și monede bătute de Valerianus, așa cum se constată în tezaurele de la Olteni și Stănești. Putem, deci, concluziona că structura tezaurului de la Râureni se încadrează în imaginea structurală de ansamblu creionată de tezaurele încheiate cu monedă de la Valerianus.

Considerăm, având în vedere cele enunțate mai sus, că este foarte probabil ca tezaurul să fi fost încheiat cu monede aparținând lui Valerianus și să fi fost ascuns odată cu tezaurele de la Olteni și Stănești, ceea ce duce la conturarea unui orizont de tezaure, în contextul evenimentelor ce au avut loc după căderea în captivitate a lui Valerianus în iulie 260²⁰ și care au afectat și teritoriul de nord-est al Olteniei.

¹⁶ Mitrea 1971, pp. 115-142.

¹⁷ Purece 2005.

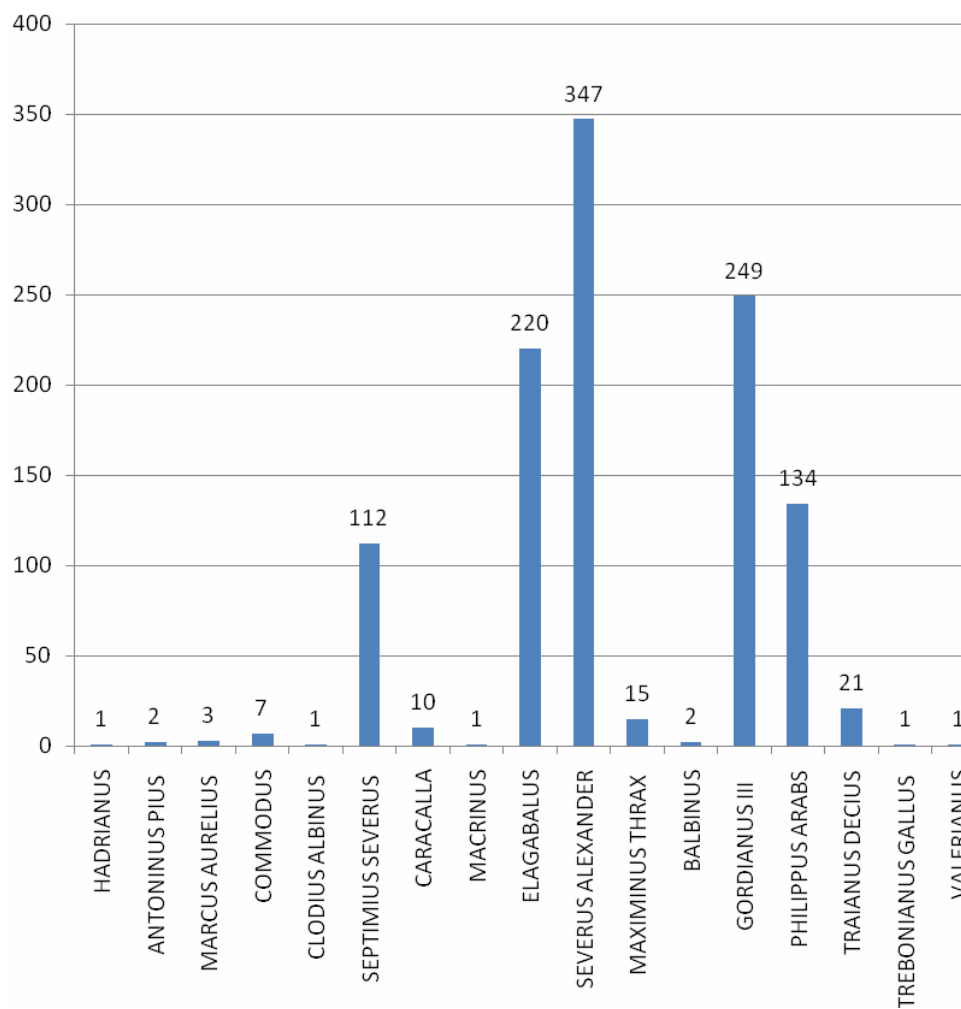
¹⁸ Purece, p. 31.

¹⁹ Purece 2004, pp. 35-41.

²⁰ Purece 2005, p. 31sqq.

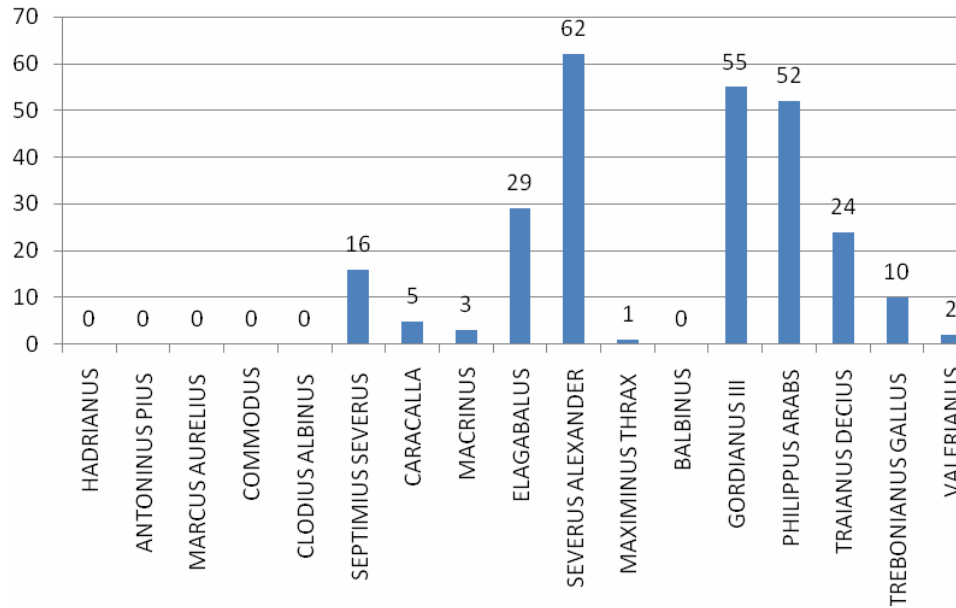
COMPARAREA GRAFICĂ A STRUCTURII TEZAURELOR DE LA
STĂNEȘTI, OLTENI ȘI RÂURENI²¹

GRAFICUL NR. 1
Structura pe emitenți a tezaurului de la Stănești

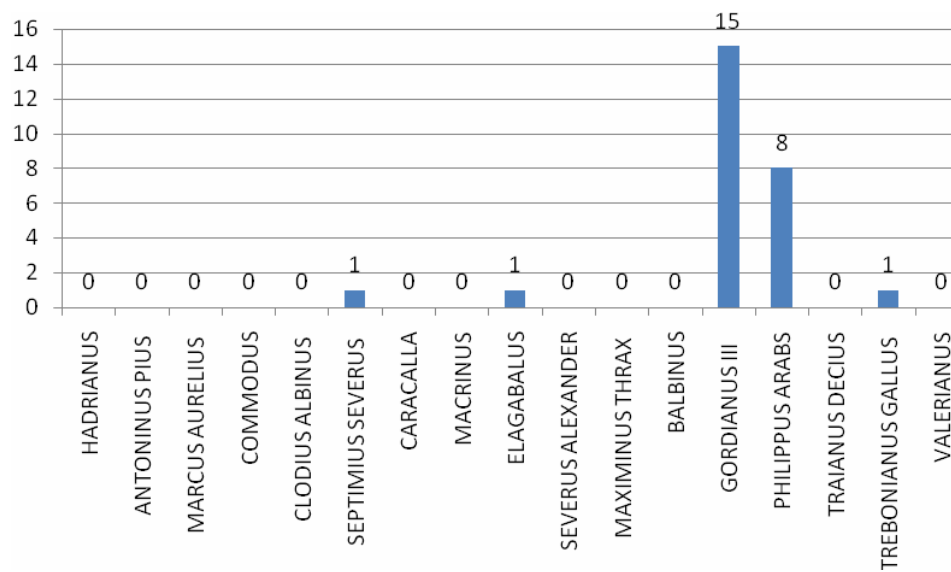

²¹ Am folosit aceeași listă a emitenților pentru axa orizontală, deși aceștia sunt reprezentați integral doar în tezaurul de la Stănești, pentru a permite conturarea unui cadru optim necesar unei mai bune comparări a structurilor celor trei tezaure.

GRAFICUL NR. 2
Structura pe emitenți a tezaurului de la Olteni

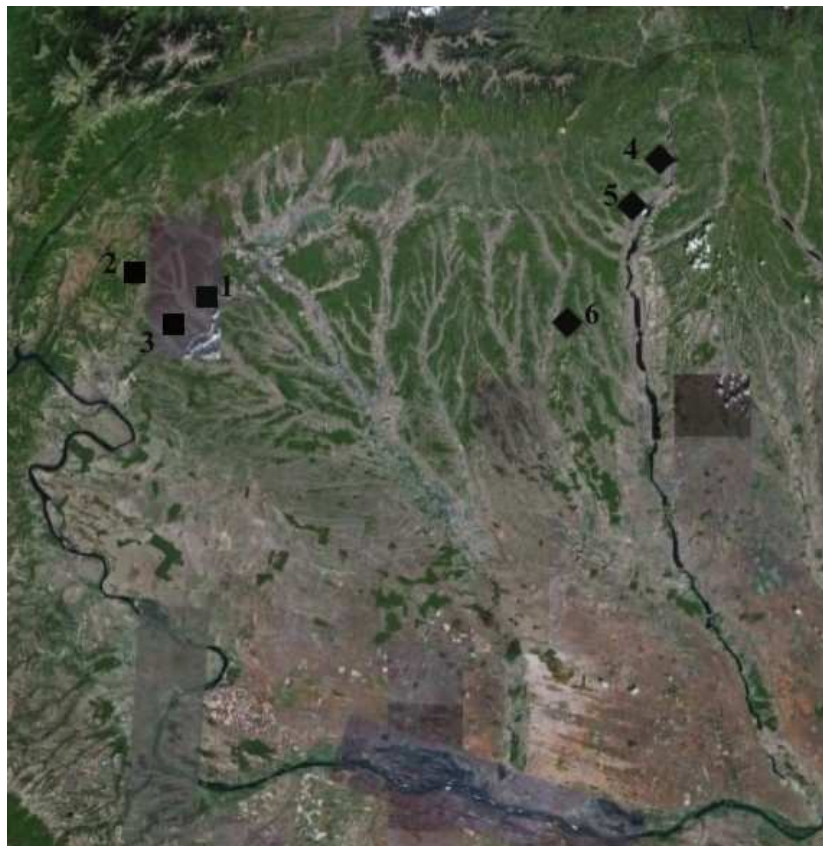
GRAFICUL NR. 3
Structura pe emitenți a tezaurului de la Râureni

România. Localizarea Olteniei

Repartizarea geografică a grupurilor de tezaure încheiate cu monedă de la Trebonianus Gallus și Volusianus din zona de nord-vest a Olteni, respectiv Trebonianus Gallus și Valerianus din nord-estul Olteniei

- Grupul de tezaure încheiate cu monedă de la Trebonianus Gallus (1) sau Volusianus (2, 3) din zona de nord-vest a Olteniei: 1. Strâmpțu, 2. Seliște, 3. Sisești.
- ◆ Grupul de tezaure încheiate cu monedă de la Trebonianus Gallus (5) și Valerianus (4, 6): 4. Olteni, 5. Râureni, 6. Stănești.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Bărcăcilă 1957 Al. Bărcăcilă, *Tezaurul de monede romane de la Sisești (reg. Craiova)*, în: SCN, I, 1957.
- Dudău 2006 O. Dudău, *Circulația monetară în castrerele de trupe auxiliare din provincia Dacia*, Timișoara, 2006.
- Mitrea 1971 B. Mitrea, *Un document numismatic din a doua jumătate a secolului al III-lea: tezaurul de monede romane de la Olteni*, în: SCN, V, 1971.
- Mitrea 1974 B. Mitrea, *Un tezaur de monede romane imperiale din vestul Olteniei*, în: *Drobeta*, 1, 1974.
- Nubar - Purcărescu 1972 H. Nubar, P. Purcărescu, *Note pe marginea unui tezaur monetar din epoca romană, descoperit la Râureni, jud. Vâlcea*, în: *Buridava*, 1, 1972.
- Purece 2004 S. I. Purece, *Aspecte privind circulația monedei romane în Oltenia la jumătatea secolului III d. Chr.. Studiu comparativ asupra tezaurilor de la Olteni și Stănești (jud. Vâlcea)*, în: *Studia Universitatis Cibiniensis*, I, 2004.
- Purece 2005 S. I. Purece, *Tezaurul de la Stănești*, București, 2005.
- Tudor 1978 D. Tudor, *Oltenia Romană*, București, 1978.

CATALOGUL MONEDELOR

SEPTIMIUS SEVERVS

1. SEPTIMIUS SEVERVS

Av. SEVERVS – PIVS AVG;

Rv. VOTA SVS – CEPTA XX

RIC IV/I, nr.: 308, ROMA, 202-210,

D, A: 12, gr.: 2,8 g, diam.: 20x18 mm.

Descriere avers: Cap laureat spre dreapta.

Descriere revers: Severus acoperit, spre stânga,
sacrificând cu patera deasupra altarului.

Număr de inventar: 61.

Număr prima publicare: 1.

ELAGABALVS

2. ELGABALVS

Av. IMP ANTONINVS AVG

Rv. FIDES-[M]I-L-ITVM

RIC IV/II, nr.: 73, ROMA, nedată,

D, 6, gr.: 2,07 g, diam.: 19,9x18,9 mm;

Descriere avers: Bust laureat, drapat spre
dreapta;

Descriere revers: Fides în picioare cu capul spre
dreapta, ținând stindard și vexillum;

Număr de inventar: 802.

Număr prima publicare: 2.

GORDIANVS III

3. GORDIANVS III

Av. IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG

Rv. VICTORIA AVG

RIC IV/III, nr.: 6, ROMA, iulie 238-iulie 239,
ANT, 12, gr.: 3,56 g, diam.: 22,4x20,2 mm.

Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre
dreapta.

Descriere revers: Victoria înaintând spre stânga,
ținând coroană de lauri și frunză de palmier.

Număr de inventar: 742.

Număr prima publicare: 15.

4. GORDIANVS III

Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG

Rv. [L]IBERALI-[TAS AVG III]

RIC IV/III, nr.: 67, ROMA, martie-mai 240,
ANT, 5, gr.: 4,15g, diam.: 21,1x20,6 mm.

Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre
dreapta.

Descriere revers: Liberalitas în picioare cu capul
spre stânga ținând abacus și cornucopiae.

Număr de inventar: 739.

Număr prima publicare: 17.

5. GORDIANVS III

Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG

Rv. PIETAS AVGVSTI

RIC IV/III, nr.: 129, ROMA, vara 241,

D, 6, gr.: 2,86 g, diam.: 20x19 mm.

Descriere avers: Bust laureat, drapat, cuirasat

6. GORDIANVS III

Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG

Rv. FORTVNA REDVX

RIC IV/III, nr.: 210, ANTIOCHIA, 242-244,

ANT, 5, gr.: 3,73 g, diam.: 23,1x21 mm.

Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre

spre dreapta.

Descriere revers: Pietas în picioare, cu capul spre dreapta și acoperit, ridicându-și ambele mâini.

Număr de inventar: 73.

Număr prima publicare: 11.

7. GORDIANVS III

Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG

Rv. FORTVNA REDVX

RIC IV/III, nr.: 210, ANTIOCHIA, 242-244,
ANT, 12, gr.: 3,47 g, diam.: 21,9x21 mm.

Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta, văzut din spate.

Descriere revers: Fortuna așezată spre stânga ținând cârma și cornucopiae.

Număr de inventar: 763.

Număr prima publicare: 6.

9. GORDIANVS III

Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG

Rv. ORIE-N-S AVG

RIC IV/III, nr.: 213, ANTIOCHIA, 242-244,
ANT, 6, gr.: 2,8 g, diam.: 23,8x20 mm.

Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta, văzut din spate.

Descriere revers: Sol în picioare, cu capul spre stânga, ridicând dreapta și ținând un glob.

Număr de inventar: 712.

Număr prima publicare: 9.

11. GORDIANVS III

Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG

Rv. VICTORIA AVG

RIC IV/III, nr.: 217, ANTIOCHIA, 242-244,
ANT, 6, gr.: 3,01 g, diam.: 21,1x20,9 mm.

Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta, văzut din spate.

Descriere revers: Victoria înaintând spre stânga, ținând coroană de lauri și frunză de palmier.

Număr de inventar: 553.

Număr prima publicare: 16.

13. GORDIANVS III

Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG

Rv. F-ORT REDVX

RIC IV/III, nr.: 143, ROMA, 243-247,
ANT, 12, gr.: 3,14 g, diam.: 22,5x21,7 mm.

Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta.

Descriere revers: Fortuna așezată spre stânga ținând cârmă și cornucopiae; sub tron roată.

dreapta, văzut din spate.

Descriere revers: Fortuna așezată spre stânga ținând cârma și cornucopiae.

Număr de inventar: 719.

Număr prima publicare: 5.

8. GORDIANVS III

Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG

Rv. FORTVNA REDVX

RIC IV/III, nr.: 210, ANTIOCHIA, 242-244,
ANT, 12, gr.: 3,84 g, diam.: 26,4x20,5 mm.

Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta, văzut din spate.

Descriere revers: Fortuna așezată spre stânga ținând cârma și cornucopiae.

Număr de inventar: 706.

Număr prima publicare: 7.

10. GORDIANVS III

Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG

Rv. SAECVLI FELICITAS

RIC IV/III, nr.: 216, ANTIOCHIA, 242-244,
ANT, 6, gr.: 4,34 g, diam.: 21,5x20,5 mm.

Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta, văzut din spate.

Descriere revers: Gordianus, în picioare spre dreapta, ținând o sulită și un glob.

Număr de inventar: 686.

Număr prima publicare: 13.

12. GORDIANVS III

Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG

Rv. FELIC-IT TEMP

RIC IV/III, nr.: 140, ROMA, 243-244,
ANT, 12, gr.: 3,45 g, diam.: 22,1x21,5 mm.

Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta.

Descriere revers: Felicitas, în picioare, spre stânga, ținând caduceus și cornucopiae.

Număr de inventar: 791.

Număr prima publicare: 3.

14. GORDIANVS III

Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG

Rv. MARS PROPVG

RIC IV/III, nr.: 145, ROMA, 243-244,
ANT, 6, gr.: 2,94 g, diam.: 22,5x21,3 mm.

Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta.

Descriere revers: Marte alergând spre dreapta, ținând o sulită transversală și scut.

Număr de inventar: 563.
Număr prima publicare: 4.
15. GORDIANVS III
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG
Rv. PROVID-AVG
RIC IV/III, nr.: 148, ROMA, 243-244,
ANT, 12, gr.: 2,61 g, diam.: 22,1x21,9 mm.
Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta.
Descriere revers: Providentia în picioare spre stânga, ținând baghetă deasupra unui glob și sceptru.
Număr de inventar: 591.
Număr prima publicare: 12.

Număr de inventar: 580.
Număr prima publicare: 8.
16. GORDIANVS III
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG
Rv. SECVRITAS PERPETVA
RIC IV/III, nr.: 153, ROMA, 243-244,
ANT, 6, gr.: 3,25 g, diam.: 22,5x21,2 mm.
Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta.
Descriere revers: Securitas în picioare spre stânga, cu picioarele încrucișate, ținând sceptru și sprijinindu-și mâna stângă pe o coloană.
Număr de inventar: 741.
Număr prima publicare: 14.

17. GORDIANVS III
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG
Rv. ?
RIC IV/III, nr.: ?,
ANT, 6, gr.: 1,79 g, diam.: 18,5x18 mm.
Descriere: ?
Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta.
Număr de inventar: 696.
Număr prima publicare: 10.

PHILIPPVS ARABS

18. PHILIPPVS ARABS
Av. IMP M IVL PHILIPPVS AVG
Rv. FIDE-S MI-LIT
RIC IV/III, nr.: 32b, ROMA, 244-247,
ANT, 1, gr.: 3,18 g, diam.: 22x21 mm.
Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta.
Descriere revers: Fides în picioare spre stânga ținând două stindarde.
Număr de inventar: 557.
Număr prima publicare: 19.

19. PHILIPPVS ARABS
Av. IMP M IVL PHILIPPVS AVG
Rv. LAETIT F[V]NDAT
RIC IV/III, nr.: 36b, ROMA, 244-247,
ANT, 5, gr.: 2,13 g, diam.: 21,6x20,2 mm.
Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta.
Descriere revers: Laetitia în picioare spre stânga ținând coroană de lauri și cârmă.
Număr de inventar: 750.
Număr prima publicare: 20.

20. PHILIPPVS ARABS
Av. IMP M IVL PHILIPPVS AVG
Rv. PAX-[A]ETERN
RIC IV/III, nr.: 40b, ROMA, 244-247,
ANT, 12, gr.: 3,03 g, diam.: 22,5x20,5 mm.
Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta.
Descriere revers: Pax, în picioare spre stânga, ținând o ramură și un sceptru transversal.
Număr de inventar: 788.

21. PHILIPPVS ARABS
Av. IMP M IVL PHILIPPVS AVG
Rv. ROMAE AETERNAE
RIC IV/III, nr.: 44b, ROMA, 244-247,
ANT, 6, gr.: 2,93 g, diam.: 22,2x20,9 mm.
Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta.
Descriere revers: Roma așezată spre stânga, ținând-o pe Victoria și un sceptru; lângă tron se află un scut.
Număr de inventar: 587.

Număr prima publicare: 21.

22. PHILIPPVS ARABS

Av. IMP M IVL PHILIPPVS AVG

Rv. ROMAE AETERNAE

RIC IV/III, nr.: 44b, ROMA, 244-247,

ANT, 12, gr.: 3,63 g, diam.: 23x22,1 mm.

Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta.

Descriere revers: Roma așezată spre stânga, ținând-o pe Victoria și un sceptru; lângă tron se află un scut.

Număr de inventar: 550.

Număr prima publicare: 24.

Număr prima publicare: 23.

23. PHILIPPVS ARABS

Av. IMP M IVL PHILIPPVS AVG

Rv. PMTRP IIII COS II PP

RIC IV/III, nr.: 4, ROMA, 247,

ANT, 6, gr.: 2,94 g, diam.: 23x21,5 mm.

Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta.

Descriere revers: Felicitas în picioare spre stânga, ținând un caduceus și cornucopiae.

Număr de inventar: 653.

Număr prima publicare: 22.

PHILIPPVS ARABS: PHILIPPVS II

24. PHILIPPVS ARABS: PHILIPPVS II
ARABS

Av. M IVL PHILIPPVS CAES

Rv. PRINCIPI I-VVENT

RIC IV/III, nr.: 240a, ANTIOCHIA, nedatat,

ANT, 12, gr.: 3,06 g, diam.: 22,9x20,8 mm.

Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta.

Descriere revers: Philippus II în haină militară, în picioare spre stânga, ținând globul și sceptrul.

Număr de inventar: 70.

Număr prima publicare: 25.

25. PHILIPPVS ARABS: PHILIPPVS II
ARABS

Av. IMP M IVL PHILIPPVS AVG

Rv. AEQVITAS AVGG

RIC IV/III, nr.: 240a, ANTIOCHIA, nedatat,

ANT, 12, gr.: 4,55 g, diam.: 22x20 mm.

Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta.

Descriere revers: Aequitas în picioare spre stânga ținând balanță și cornucopiae.

Număr de inventar: 612.

Număr prima publicare: 18.

TREBONIANVS GALLVS

26. TREBONIANVS GALLVS

Av. IMP C C VIB TREB GALLVS AVG

Rv. PIETAS AVGG

RIC IV/III, nr.: 73, MEDIOLANVM, 251-253,

ANT, 12, gr.: 2,94 g, diam.: 22,7x18,2 mm.

Descriere avers: Bust radiat, drapat, cuirasat spre dreapta;

Descriere revers: Pietas în picioare spre stânga ridicându-și ambele mâini; în stânga altar;

Număr de inventar: 647.

Număr prima publicare: 26.

SEPTIMIUS SEVERVS

1-61

ELAGABALVS

2-802

GORDIANVS III

3-742

4-739

5-73

6-719

7-763

8-706

9-712

10-686

11-553

12-791

13-563

14-580

15-591

16-741

17-696

PHILIPPVS ARABS

18-557

19-750

20-788

21-587

22-550

23-653

PHILIPPVS ARABS: PHILIPPVS II ARABS

24-70

25-612

TREBONIANVS GALLVS

26-647

UN TEZAU DE ANTONINIANI DESCOPERIT ÎN ZONA MANGALIA

DELIA MOISIL

Cabinetul Numismatic
Muzeul Național de Istorie a României București
dmoisil@gmail.com

Key – words: *Callatis, hoard, antoniniani, Gordianus III-Traianus Decius.*

Abstract. *A dissipated hoard, of more than 120 antoniniani, that was found after the year 2000 (?) in the area of Mangalia (ancient Callatis). 3 coins (2 for Otacilia and 1 for Traianus Decius) have been recently acquired by the National Museum of History, Bucharest. According to gathered informations, the hoard was formed of issues for Gordianus III, Philippus, Otacilia, Traianus Decius, Etruscilla and also commemorative issues for Titus (of **Consecratio** type) struck during the reign of Traianus Decius.*

Undeva în zona orașului Mangalia, jud. Constanța, a fost descoperit după anul 2000, conform informațiilor pe care le avem deocamdată și în condiții pe care nu le cunoaștem, un tezaur de antoniniani. Numărul pieselor ce făceau parte din acest tezaur era de peste 120, incluzând emisiuni de la Gordian III, Filip Arabul, Otacilia, Traianus Decius, Etruscilla, emisiuni comemorative ale lui Traianus Decius pentru Titus (de tip Consecratio, bătute la Milano?, a. 250-251(?)). Ele au fost împrăștiate în diferite colecții particulare și aceste informații privind structura tezaurului nu au putut fi verificate; ea pare destul de compactă, dacă informațiile ajunse până la noi sunt complete.

Un număr de 3 monede ce au făcut parte din acest tezaur (doi antoniniani pentru Otacilia și unul pentru Traianus Decius), au fost recent achiziționate de către Muzeul Național de Istorie a României. Catalogul acestora este prezentat mai jos; ele sunt în stare bună, cum apar adesea în cazul tezaurelor de antoniniani. Asupra celorlalte monede din tezaur nu avem nici o informație concretă; nu putem decât să sperăm că ele vor ajunge să fie publicate.

În acest stadiu, putem spune doar că este posibil ca tezaurul să se încheie la Traianus Decius, dar că nu este totuși exclus un *terminus post quem* ulterior acestui împărat.

Tezaure de acest tip încheiate în vremea lui Traianus Decius nu cunoaștem în Dobrogea. În schimb, sunt cunoscute 11

tezaure încheiate între Gordianus III și Gallienus, unele de mari dimensiuni (a se vedea tabelul I).

Emisiunile pe care le-am identificat ca intrând sigur în structura acestui tezaur, RIC IV, 3, p. 83, nr. 125c, Roma, a. 246-248; RIC IV, 3, p. 83, nr. 126, Roma, a. 246-248 și RIC IV, 3, p. 139, nr. 143, Roma, a. 250-251(?) mai apar în Dobrogea în tezaure încheiate la Trebonianus Gallus sau Gallienus¹.

Mangalia este cunoscută pentru numărul important de tezaure încheiate pe parcursul secolului al III-lea – 4 între Gordianus III și Gallienus (a se vedea tabelul I), unele de câteva de mii de piese. Această descoperire adaugă un nou tezaur acestui grup, din păcate fără prea multe detalii sigure sau consistente deocamdată.

¹ Emisiunea pentru Otacilia - RIC IV, 3, p. 83, nr. 125c mai este prezentă în tezaurele descoperite la Camena, com. Baia, jud. Tulcea, tezaur încheiat la Trebonianus Gallus (nr. 103-106), cu greutatea de 4,77g, 4,05 g, 3,47 g, 3,28 g și în tezaurul Mangalia III, încheiat cu o emisiune de la Gallienus (nr. 189, cu o greutate de 3.51 g). RIC IV, 3, p. 83, nr. 126 se regăsește în tezaurele de la Abrud, com. Adamclisi, jud. Constanța, încheiat la Trebonianus Gallus, nr. 1988 și 1989 (4,99 g și 4,68 g) și în tezaurul Mangalia III, încheiat la Gallienus, nr. 382-386, piese ce au greutatea de 3,36 g, 3,35 g, 3,32 g, 2,26 g și 1,56 g. Emisiunea pentru Traianus Decius (RIC IV, 3, p. 139, nr. 143, Roma, a. 250-251?) mai este prezentă în tezaurul descoperit la Abrud, com. Adamclisi, jud. Constanța, încheiat la Trebonianus Gallus, nr. 2041, greutate 4,10 g.

Tab. I - Tezaure descoperite în Dobrogea (Gordianus III-Gallienus).

Gordianus III	Filip Arabul	Trebonianus Gallus	Valerianus	Gallienus
Mangalia IV ² Anul descoperirii: 1976 43 (D, Ant) + (?) <i>terminus post quem</i> 243	Canlia ³ , com. Lipnița jud. Constanța Anul descoperirii: 1972 488 (D+Ant) + (?) <i>terminus post quem</i> 246	Abrud ⁴ , com. Adamclisi, jud. Constanța Anul descoperirii: 1982 2060 (209 Ant + 1851 D) <i>terminus post quem</i> 252	Mangalia I ⁵ Anul descoperirii: 1935 Aprox. 200 de monede, 17 recuperate <i>terminus post quem</i> 256/259	Isaccea I ⁶ , jud. Tulcea Anul descoperirii: 1960 Locul descoperirii: fortăreața de la Noviodunum 1071 (D+Ant) + (?), într-un vas de bronz <i>terminus post quem</i> 267
Gordianus III Dobrogea ⁷		Camena ⁸ , com. Baia, dép. de Tulcea Anul descoperirii: 1936 137 (D+Ant) <i>terminus post quem</i> 251	Tulcea II ⁹ , dép. de Tulcea 131 (D+Ant) + (?)	Măcin ¹⁰ , dép. de Tulcea Anul descoperirii: 1911 Locul descoperirii: colina Suluc Monede de aur (perforate) + bijuterii de aur și argint, într-un vas de metal <i>terminus post quem</i> 266/267; 260/268
				Mangalia II ¹¹ Anul descoperirii: 1958 sau 1959 Locul descoperirii: str. Oituz (<i>extramuros</i>) 800-1000 monede din care s-au păstrat 187 <i>terminus post quem</i> 267
				Mangalia III ¹² Anul descoperirii: 1960 Locul descoperirii: Casa de cultură (<i>extramuros</i>) Peste 9175 monede (2175 D+Ant, peste 7000 AE coloniale vest-pontice) <i>terminus post quem</i> 260

² Vertan 1981, pp. 330-340; Mitrea 1981, pp. 381-390, nr. 138; Mitrea 1984, pp. 183-190, nr. 103; *Coin Hoards* 1985, 7, 260; Vertan 2002, p. 276, nr. 19.

³ Mitrea - Rădulescu 1975, pp. 125-173; Mitrea 1975, pp. 309-318, nr. 60; *Coin Hoards* 1976, 2, 247; Mitrea 1976-1980, p. 582, nr. 150; Mitrea 1976, pp. 287-293, nr. 73; Vertan 2002, p. 272sq., nr. 9.

⁴ Vertan, Petac, 2000-2001, p. 597-624; Vertan, 2002, p. 269, nr. 1.

⁵ Moisil 1944a, p. 91sq.; Vertan 2002, p. 276, nr. 16.

⁶ Mitrea 1961a, pp. 583-593, nr. 37; Mitrea 1961b, pp. 144-153, nr. 37; Preda - Simion 1971, pp. 167-178; Mitrea 1972a, pp. 359-374, nr. 72; Mitrea 1972b, pp. 133-147, nr. 72; Vertan 2002, p. 275, nr. 14.

⁷ Mitrea 1959, p. 603sq., nr. 10.

⁸ Moisil 1944b, pp. 93-101; Petolescu 1986-1991, pp. 89-99; Poenaru Bordea - Mitrea 1993, pp. 215-228, nr. 43; Vertan 2002, p. 272, nr. 8.

⁹ Mitrea 1975, pp. 309-318, nr. 87; Vertan 2002, p. 282, nr. 26.

¹⁰ Moisil 1911, p. 125; Moisil 1920, p. 14; Moisil 1923, pp. 66-70; Diaconu 1983, pp. 33-38; Oberländer-Târnoveanu *et alii* 1996, pp. 49-73; Vertan 2002, p. 279, nr. 20.

¹¹ Preda 1961, pp. 241-251; Mitrea 1961a, pp. 583-593, nr. 38; Mitrea 1961b, pp. 144-153, nr. 38; Iliescu 1962, pp. 338-354; Poenaru-Bordea 1971, p. 107, nr. 84; Preda - Simion 1971, pp. 167-178; Preda 1993, p. 32; Vertan 2002, p. 276, nr. 17.

¹² Preda 1961, pp. 241-251; Preda 1968, pp. 223-237; Preda 1993, pp. 27-41; Vertan 2002, p. 277sq., nr. 18.

CATALOG

Philippus Arabs: Marcia Otacilia Severa

Antoninian, av./rv.: 6; greutate: 3.80 g; nr. inv. MNIR (1).

Av. M OTACIL SEVERA AVG, bustul împărătesei, cu diademă, drapat, spre dr.

Rv. CONCORDIA AVGG, Concordia spre st., cu patera și cornucopiae.

RIC IV, 3, p. 83, nr. 125c, Roma, a. 246-248.

Philippus Arabs: Marcia Otacilia Severa

Antoninian, av./rv.: 1; greutate: 3.45 g; nr. inv. MNIR (2).

Av. M OTACIL SEVERA AVG, bustul împărătesei, cu diademă, drapat, spre dr.

Rv. CONCORDIA AVGG, Concordia spre st., cu patera și cornucopiae.

RIC IV, 3, p. 83, nr. 126, Roma, a. 246-248.

Traianus Decius: Herennius Etruscus

Antoninian, av./rv.: 12; greutate: 3.66 g; nr. inv. MNIR (3).

Av. Q.HER ETR.MES DECIVS NOB C, bust radiat, drapat, spre dr.

Rv. PIETAS AVGVSTORVM

RIC IV, 3, p. 139, nr. 143, Roma, a. 250-251(?).

BIBLIOGRAFIE/BIBLIOGRAPHY

- Diaconu 1983 P. Diaconu, *Despre momentul îngropării tezaurului de la Suluc, jud. Tulcea*, în: CN, 5, 1983, pp. 33-38.
- Iliescu 1962 O. Iliescu, *Tezaurul de antoniniani de la Mangalia*, în: *Creșterea colecțiilor, caiet selectiv de informare asupra creșterii colecțiilor Bibliotecii Academiei R. P. R.*, 4, 1962, pp. 338-354.
- Mitrea 1959 B. Mitrea, *Découvertes récentes de monnaies anciennes sur le territoire de la République Populaire Roumaine*, în: *Dacia*, N. S., 3, 1959, pp. 603-605.
- Mitrea 1961a B. Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, în: *Dacia*, N. S., 5, 1961, pp. 583-593.
- Mitrea 1961b B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Populară Română*, în: SCIV, 12, 1, 1961, pp. 144-153.
- Mitrea 1972a B. Mitrea, *Découvertes de monnaies antiques et byzantines dans la République Socialiste de Roumanie*, XV, în: *Dacia*, N. S., 16, 1972, pp. 359-374.
- Mitrea 1972b B. Mitrea, *Descoperiri de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România*, XV, în: SCIV, 23, 1, 1972, pp. 133-147.
- Mitrea 1975 B. Mitrea, *Découvertes de monnaies antiques et byzantines dans la République Socialiste de Roumanie*, XVII, în: *Dacia*, N. S., 19, 1975, pp. 309-318.
- Mitrea 1976-1980 B. Mitrea, *Descoperiri monetare în România (1974-1976) (XVIII-XX)*, în: BSNR, 70-74, 1976-1980, pp. 559-608.
- Mitrea 1976 B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie (1975)*, XIX, în: *Dacia*, N. S., 20, 1976, p. 287-293.
- Mitrea 1981 B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie, 1980*, XXIV, în: *Dacia*, N. S., 25, 1981, pp. 381-390.
- Mitrea 1984 B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie, 1981, 1982 et 1983*, XXV, XXVI et XXVII, în: *Dacia*, N. S., 28, 1-2, 1984, pp. 183-190.
- Mitrea - Rădulescu 1975 B. Mitrea, Gh. Rădulescu, *Un tezaur monetar de la Filip Arabul în Dobrogea*, în: *Pontica*, 8, 1975, pp. 125-173.
- Moisil 1944 a C. Moisil, *Depozitul de antoniniani din Mangalia*, în: *Creșterea colecțiilor în anii 1938-1942*, 1944, pp. 91-92.
- Moisil 1944 b C. Moisil, *Tezaurul din Camena, jud. Tulcea*, în: *Creșterea colecțiilor în anii 1938-1942*, 1944, pp. 93-101.
- Moisil 1911 C. Moisil, *Două morminte antice din Dobrogea*, în: BCMI, 4, 1911, pp. 125-129.
- Moisil 1920 C. Moisil, *Monete satirice privitoare la împăratul Gallienus*, în CNA, 1, 2, 1920, p. 14.
- Moisil 1923 C. Moisil, *Comori arheologice din România Mare. 5. Tezaurul din Suluc (jud. Tulcea)*, în: CNA, 3, 9-10, 1923, pp. 66-70.
- Oberländer-Târnoveanu et alii 1996 E. Oberländer-Târnoveanu, V. Zoran, Gh. Poenaru Bordea, L. Trache, E. Iacob, I. Lukanc, C. Ciortea, A. Popescu, N. Nica, *Analyses*

- atomiques et nucléaires des monnaies romaines en or frappées entre 253 et 364*, în: CN, 7, 1996, pp. 49-73.
- Petolescu 1986-1991 C. M. Petolescu, *Tezaurul de monede romane imperiale de la Camena (jud. Tulcea)*, în: BSNR, 80-85, 1986-1991, pp. 89-99.
- Poenaru-Bordea 1971 Gh. Poenaru-Bordea, *Numismatica și distrugerea Histriei în secolul la III-lea e. n.*, în: SCN, 5, 1971, pp. 91-113.
- Poenaru Bordea – Mitrea 1993 Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie, 1992, XXXVI*, în: *Dacia*, N. S., 37, 1993, pp. 215-228.
- Preda 1961 C. Preda, *Date și concluzii preliminare asupra tezaurului descoperit la Mangalia în anul 1960*, în: SCIV, 12, 2, 1961, pp. 241-251.
- Preda 1968 C. Preda, *Monede coloniale rare și inedite – Histria, Callatis și Tomis – din tezaurul de la Mangalia*, în: SCN, 4, 1968, pp. 223-237.
- Preda 1993 C. Preda, *Noi date și considerații asupra tezaurului descoperit la Mangalia în 1960. Lotul de monede romane imperiale*, în: SCN, 10, 1993, pp. 27-41.
- Preda - Simion 1971 C. Preda, G. Simion, *Tezaurul de monede romane imperiale descoperit la Isaccea și atacul gotic din vremea lui Gallienus*, în: *Peuce*, 2, 1971, pp. 167-178.
- Vertan 1981 A. Vertan, *Tezaurul monetar de la Mangalia din vremea lui Gordian al III-lea*, în: *Pontica*, 13, 1981, pp. 330-340.
- Vertan - Petac 2000-2001 A. Vertan, E. Petac, *Tezaurul monetar roman imperial descoperit la Abrud, com. Adamclisi, jud. Constanța*, în: *Pontica*, 33-34, 2000-2001, pp. 597-624.
- Vertan 2002 A. Vertan, *Circulația monetară în Dobrogea romană (secolele I-III)*, Cluj-Napoca, 2002.

**ORIZONTURILE DE TEZAURE DIN ZONA DE SUD A PROVINCIEI DACIA
- DISCUȚII ȘI IPOTEZE -**

SILVIU I. PURECE

Facultatea de Istorie "Nicolae Lupu" Sibiu
arheo_spi@yahoo.com

Key – words: hoard horizons, Roman south-Carpathian Dacia, Commodus-Valerianus

Abstract. We analyse in this paper the hoard groups from the southern part of Roman Dacia. We have established 7 hoard groups that were formed since the beginning of Commodus' reign until after Valerianus' fall in captivity (year 260). We have made some graphic hypotheses about the directions of the barbarian attacks during the second third of the 3rd century in south-Carpathian Dacia.

Vom încerca, în cele ce urmează, să abordăm problema orizonturilor de tezaure¹ identificabile în zona sud-carpatică a Daciei. Definierea acestor orizonturi de tezaure este extrem de importantă, fiind subliniată, în numeroase rânduri, legătura dintre ascunderea depozitelor monetare și evenimente politico-militare care au afectat un anumit teritoriu².

O cauză de ordin general poate fi schimbarea calității și cantității metalului conținut de monedă, în sens inflaționist, în urma unei reforme monetare, ceea ce poate duce la acumularea monedei anterioare reformei, datorită calității și cantității mai mari de metal conținut, și aruncarea pe piață a monedei inflaționiste³. Punerea la adăpost a monedei bune este un fenomen care poate fi constatat inclusiv în regiunea pe care o abordăm, acest proces alături de cel al retopirii monedelor mai vechi de către autoritatea imperială ducând la eliminarea de pe piață a emisiunilor vechi.

Calitatea metalului conținut de monedă are un rol determinant în formarea tezaurelor și mai puțin valoarea de curs a nominalului⁴. Din acest motiv, probabil că avem de-a face și

cu o selecție intenționată a monedelor înainte de a fi depozitate. Pe lângă selecția calitativă, credem că monedele se confruntau și cu o selecție de ordin estetic⁵, acest fapt fiind dovedit de prezența în marea majoritate a tezaurelor a unor monede cu un aspect deosebit. Acest fenomen de selecție estetică este întâlnit până în zilele noastre, foarte frecvent se întâmplă să cheltuim monedele, în sens generic, deteriorate și să le păstrăm pe cele bine păstrate.

Un alt motiv care ar fi putut duce la ascunderea de tezaure și care putea să afecteze anumite microregiuni este acțiunea bandelor de hoți (*latrones*). Atacurile bandelor de hoți sunt atestate și pentru teritoriul Daciei⁶, ele putând constitui, mai ales în momentele de instabilitate politică, factori de presiune asupra comunităților locale, care puteau determina ascunderea de tezaure. Această problemă a atacurilor hoților, credem noi, nu a fost suficient abordată în literatura noastră de specialitate, putând justifica unele ascunderi de tezaure puse, în trecut, pe seama unor atacuri externe.

Desigur că ascunderea tezaurelor nu poate fi pusă numai pe seama fenomenelor care au afectat în mod general o anumită

¹ Mihăilescu-Bârliba 1993, pp. 53-58.

² Mattingly 1932, p. 89.

³ Mattingly 1932, p. 90sq.

⁴ Reece 1988, p. 263.

⁵ Aitchison 1988, p. 273.

⁶ IDR II, 134; IDR III/1, 71, 118.

regiune sau microregiune. Ascundere tezaurelor poate fi cauzată și de motive personale, care nu mai pot fi cuantificate de noi astăzi. Ce putem ști însă, în mod sigur, este că s-a întâmplat ceva cu cel care a ascuns tezaurul. Ceva l-a oprit să-și recupereze averea ascunsă. În general ne gândim la cauze violente, care ar fi putut duce la uciderea sau îndepărtarea definitivă de locul ascunderii a fostului posesor. Având în vedere acest fapt, tindem să credem în existența unor fenomene de ordin politico-militar în zonele de proveniență a tezaurelor sau să luăm în calcul aceste incursiuni ale lotrilor, cunoscuți, chiar și din inscripțiile din Dacia, pentru atacurile lor ce se lăsau cu pierderi de vieți omenești.

Există, însă, și un motiv nonviolent care ar fi putut duce la ascunderea unui tezaur, fără ca proprietarul să dorească recuperarea lui. Astfel, unele depozite monetare, care pot să conțină și obiecte de podoabă, au putut fi depuse votiv⁷, însă este foarte greu să le identificăm datorită lipsei, în cele mai multe dintre cazuri, a datelor arheologice amănunțite, care să permită corelarea tezaurului cu contextul în care a fost descoperit.

Bineînțeles că nu putem lua în calcul atunci când facem analiza noastră decât tezaurele care ne sunt cunoscute, probabil că foarte multe au fost descoperite în decursul timpului, analiza noastră putând fi influențată de această realitate. Din păcate, pentru zona Olteniei, nu cunoaștem decât tezaure care au fost descoperite începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea. Desigur, nu în totalitatea lor și cu toate amănuntele de rigoare, multe dintre ele dispărând pentru totdeauna din lumina cercetării științifice. Vom încerca, pe baza informațiilor de care dispunem, reconstituirea orizonturilor de tezaure ce s-au născut în teritoriul Daciei sud-carpătice.

ORIZONTUL DE TEZAURE DE LA ÎNCEPUTUL DOMNIEI LUI COMMODUS⁸

Analizând datele de care dispunem în prezent, putem constata că în regiunea sud-carpatică a Daciei nu avem o concentrare de tezaure anterioară domniei lui Marcus Aurelius, deci, implicit, nu putem vorbi de un orizont de tezaure format în timpul domniei lui Traianus sau Hadrianus.

Cele 5 tezaure cunoscute ca fiind încheiate cu monedă de la Marcus Aurelius se grupează, în general, în regiunea de sud-est a Olteniei: Belcinu II (com. Calopăr, jud. Dolj)⁹, Drăghiceni (jud. Olt)¹⁰, Gostavăț II (jud. Olt)¹¹ și Viișoara I (com. Drăgotești, jud. Dolj)¹², singura excepție fiind tezaurul de la Râmnicu Vâlcea (jud. Vâlcea)¹³, situat în zona 1.

Din cele 5 tezaure, doar cele de la Drăghiceni, Gostavăț II și Râmnicu Vâlcea s-au păstrat în integritate sau în cea mai mare parte¹⁴. Tezaurele Belcinu II și Viișoara I au fost păstrate doar într-un procent redus¹⁵.

⁷ Reece 1988, p. 264; Gudea - Ardevan 2001-2002, p. 209sq.

⁸ Vezi Harta 1.

⁹ Mitrea 1981, p. 385, nr. 97.

¹⁰ Popilian - Chițu 1980, p. 85.

¹¹ Popilian 1971, p. 35.

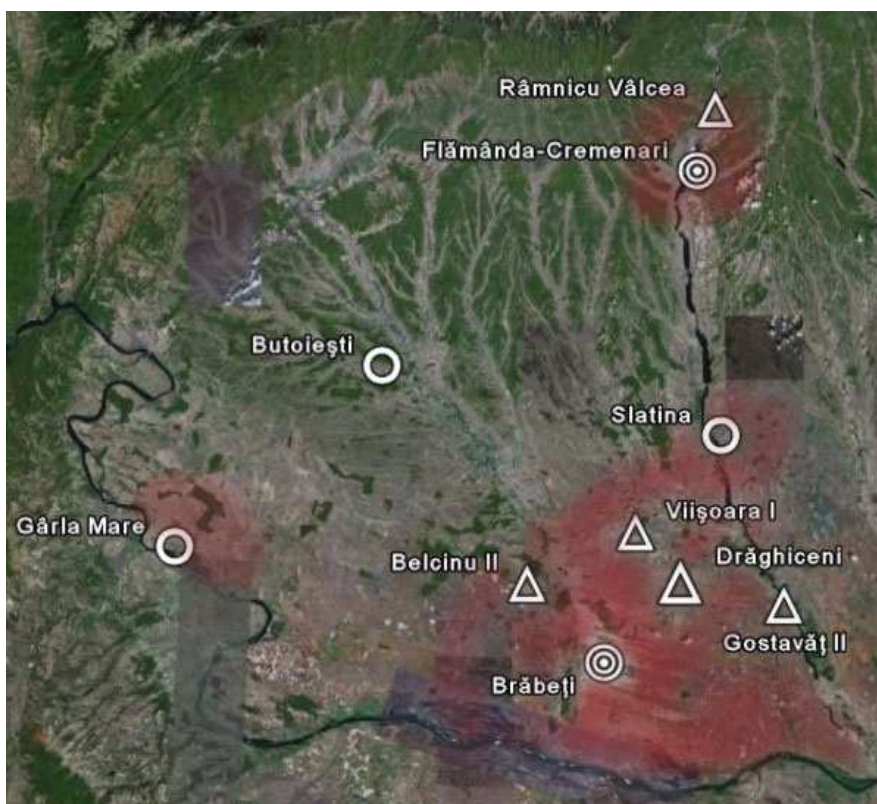
¹² Toropu - Stoica 1970, p. 494sq.

¹³ Dumitrașcu 1996, p. 95.

¹⁴ Popilian - Chițu 1980, p. 85; Popilian 1971, p. 35; Dumitrașcu 1996, p. 95.

¹⁵ Mitrea 1981, p. 385, nr. 97; Toropu - Stoica 1970, p. 494.

Harta 1. Tezaure și fragmente de tezaure încheiate cu monede de la: Hadrianus, Marcus Aurelius și Commodus¹⁶

Legendă

1. Tezaure sau fragmente de tezaure încheiate cu monede de la:

- Hadrianus:

- Marcus Aurelius:

- Commodus:

2. Zone în care se regăsesc tezaure încadrabile în acest orizont:

¹⁶ Nu am inclus tezaurul de la Drobeta Turnu-Severin, care a fost ascuns, probabil, în legătură cu un alt context.

Tezaurul de la Drăghiceni are ultimele emisiuni între 177-180, Gostavăț II 166-167, Râmnicu Vâlcea 176-177. Trebuie menționat faptul că în tezaurul Gostavățu II emisiunile din timpul domniei lui Marcus Aurelius ocupă un spectaculos 47,53%, față de 14,50% în tezaurul de la Drăghiceni. Chiar și tezaurul de la Râmnicu Vâlcea, care nu are emisiuni anterioare lui Traianus și are ultimele monede date după cele ale tezaurului de la Gostavățu II, avem doar un procent de 17,39%. Acest lucru ar putea să fie surprinzător, însă, ținând seama de faptul că tezaurul nu a fost recuperat integral, spre deosebire de celelalte două, credem că este foarte probabil ca acest tezaur să fi conținut emisiuni mai târzii, poate chiar din timpul lui Commodus. În cazul în care tezaurul ar fi conținut emisiuni aparținând lui Commodus, acestea trebuie să fi fost puține la număr, așa încât, să nu se regăsească în lotul de monede recuperat.

Foarte interesant este contextul de descoperire al tezaurului de la Râmnicu Vâlcea. Pușculița a fost găsită într-un strat de arsură, care este legat de incendierea așezării de aici la un moment foarte apropiat de cel al ascunderii tezaurului¹⁷. Distrugerea așezării de la Râmnicu Vâlcea, coincide cu încheierea celui de-al doilea nivel de locuire din așezarea romană de la Stolniceni (Buridava) și a fost datată în timpul lui Commodus¹⁸. Interesant este că, până acum, nici o monedă emisă de Commodus nu a fost descoperită la Stolniceni¹⁹. Având în vedere cele expuse mai înainte, credem că ascunderea tezaurului de la Râmnicu Vâlcea trebuie plasată la începutul domniei lui Commodus.

În aparență, acest eveniment scapă neobservat, din punct de vedere numismatic, pentru că nici un alt tezaur, încheiat cu emisiuni de la Marcus Aurelius, nu mai este atestat în zona 1. Cu toate acestea, credem că poate fi încadrat un al doilea tezaur în acest

context. Este vorba de tezaurul de la Flămânda-Cremenari (jud. Vâlcea)²⁰.

Monedele conținute de acest tezaur sunt cunoscute într-un procent foarte mic, doar 12,90%, fiind eșalonate de la Nero la Hadrianus. Dacă este să plasăm ascunderea acestui tezaur în timpul lui Hadrianus, atunci trebuie să considerăm că primele emisiuni ale tezaurului sunt bătute în timpul lui Nero. În mod normal ar fi trebuit să avem în acest fragment și emisiuni anterioare domniei lui Nero și republicane, care să ateste faptul că tezaurul ar fi avut un număr destul de important de astfel de emisiuni. Lipsa lor ne face să credem că, chiar dacă ele au existat, au fost într-o cantitate mică, astfel șansele lor de a fi reprezentate în fragmentul de tezaur fiind foarte scăzute. Imaginea pe care ne-o oferă puținele date păstrate privind acest tezaur ne face să credem că el a avut în mod cert emisiuni ulterioare domniei lui Hadrianus. Considerăm că el se încadrează perfect în contextul ilustrat de distrugerea așezărilor de la Râmnicu Vâlcea și Stolniceni.

Ultimul argument pe care îl aducem în susținerea ipotezei noastre este locul în care a fost descoperit tezaurul, anume la vest de Olt, la mai puțin 5 km de așezarea de la Stolniceni.

Credem, în concluzie, că putem vorbi de existența unui orizont de tezaure format la începutul domniei lui Commodus în zona de nord-est a Olteniei.

Revenind la tezaurele descoperite în zona de Câmpie a Olteniei și încheiate cu monedă de la Marcus Aurelius, observăm că tezaurul, recuperat în întregime, a fost ascuns tot către începutul domniei lui Commodus și este posibil ca același lucru să se fi întâmplat și cu fragmentul de tezaur Gostavăț II, cum am argumentat noi. În consecință, credem noi, trebuie să privim și asupra tezaurelor încheiate cu monedă de la Commodus descoperite în zona de sud-carpatică a Daciei.

Dintre cele trei tezaure, care ar putea să se încheie cu emisiuni de la Commodus, descoperite la Butoiești (jud. Mehedinți)²¹,

¹⁷ Dumitrașcu 1996, p. 101sq.

¹⁸ Bichir 1982, p. 50. Informația este citată greșit în: Dumitrașcu 1996, p. 101 și preluată în: Găzdac 2002, vol. I, p. 58, afirmându-se, în mod eronat, că al doilea nivel al așezării a fost distrus în timpul lui Marcus Aurelius.

¹⁹ Purece 2007b, p. 123; Dudău 2007, p. 135.

²⁰ Protase 1965, nr. 29.

²¹ Popilian - S. -Mircești 1989, pp. 37-42 ; Bold - Stoica 1999, pp. 47-51.

Gârla Mare (jud. Mehedinți) și Slatina (jud. Olt)²², doar cel de la Gârla Mare a fost recuperat integral²³. Acesta se încheie cu o emisiune de la Commodus datată 179-180.

Și tezaurul de la Butoiești se încheie cu emisiuni aparținând lui Commodus datate 180, în număr de 2, însă, datorită faptului că s-a păstrat în proporție de sub 50% (32,90%), este foarte posibil să ne lipsească adevărata monedă de încheiere, așa încât el să fi fost ascuns într-un alt context. De altfel, trebuie să observăm că tezaurul acesta este cel mai apropiat de centrul Olteniei, destul de izolat într-o regiune în care nu avem alte descoperiri de tezaure, nici măcar din perioade ulterioare²⁴.

Din păcate, o serie de tezaure cum ar fi cel de la Belcinu II și Viișoara I, cu ultimele emisiuni păstrate de la Marcus Aurelius, cel de la Slatina, cu ultime emisiuni de la Commodus (nu știm dacă emisiuni ale lui Commodus din timpul lui Marcus Aurelius sau din perioada în care Commodus domnește singur, C. Bolliac nu oferă informații doar informații lapidare²⁵), nu sau păstrat decât într-un procent foarte mic sau, cum este cazul celui de la Slatina, au dispărut. La acest grup este posibil să putem adăuga și fragmentul de tezaur de la Brăbeți (jud. Dolj)²⁶, din care s-au păstrat doar 13 exemplare, eșalonate de la Vespasianus la Hadrianus. Situația structurii acestui fragment de tezaur este foarte asemănătoare cu cea a celui de la Flămânda-Cremenari, nefiind exclus ca și acesta să conțină emisiuni mai târzii, poate chiar din timpul lui Marcus Aurelius.

Am presupus plasarea acestor fragmente de tezaure descoperite în zonele 2 și 4 în grupa tezaurelor încheiate cu emisiuni de la Marcus Aurelius sau de la începutul domniei lui Commodus și datorită faptului că de la acest moment și până în timpul lui Gordianus III, nu mai întâlnim decât câte un tezaur izolat în întreaga zonă de sud a Olteniei.

O ultimă observație pe care trebuie să o facem este aceea că în tezaure descoperite la nord de Carpați, încheiate cu emisiuni de la Marcus Aurelius, sunt mai timpurii decât cele de la sud de Carpați, având ultimele emisiuni anterioare anului 170²⁷.

În concluzie, credem că se poate vorbi de două tezaure ascunse în jurul anului 180, în zona de nord-est a Olteniei, într-un context bine definit de descoperiri arheologice și credem că putem formula ipoteza unei extensii ale acestui orizont de tezaure în zona de sud-est a Olteniei, foarte probabil ascunse tot jurul anului 180, la care se adaugă tezaurul de la Gârla Mare. De altfel, evenimente militare, care au creat probleme în Dacia, sunt atestate pentru perioada domniei lui Commodus²⁸, fiind posibil ca ele să fi afectat nu numai zona subcarpatică, ci și zona de câmpie a Olteniei.

ORIZONTUL DE TEZAURE DIN TIMPUL LUI ELAGABALUS²⁹

După momentul descris anterior scade mult numărul de tezaure descoperite pe teritoriul Olteniei în perioada imediat următoare. Astfel, doar un singur tezaur este posibil să se fi încheiat cu monedă de la Septimius Severus, anume tezaurul Celei II³⁰. Din păcate, nu cunoaștem structura exactă a tezaurului, nefiind cunoscut nici numărul inițial de monede conținut, așa încât ne este greu să facem estimări de ordin statistic. Este posibil și ca acest tezaur să fi fost ascund ulterior domniei lui Septimius Severus. De altfel, doar două tezaure au fost recuperate integral din întreaga Provincie³¹, alte trei fiind doar ipotetic încheiate cu emisiuni ale lui Septimius Severus³². Acest lucru se explică și prin faptul că perioada domniei lui Septimius Severus a fost cea mai benefică pentru Provincia Dacia, frontierele acesteia fiind liniștite.

²² Protase 1965, nr. 66.

²³ Preda 1974, p. 68.

²⁴ Vezi Harta cu repartiția teritorială a tezaurelor.

²⁵ Bolliac 1874.

²⁶ Protase 1965, nr. 23.

²⁷ Suci 2000, p. 84.

²⁸ HA, p. 129, Ruscu 2003, p. 139.

²⁹ Vezi Harta 2.

³⁰ Mitrea 1966, p. 407, nr. 23.

³¹ Chirilă 1960, pp. 405-431; Suci 2000, p. 52.

³² Suci 2000, p. 87.

Aceeași situație se contată și pentru domnia lui Caracalla, avem doar un singur tezaur, descoperit la Enoșești³³, care ar fi fost încheiat cu monedă de la Caracalla. Informațiile pe care le avem despre acest tezaur sunt extrem de vagi. Acest tezaur este unicul, cunoscut până în prezent, din Dacia încheiat cu monedă de la Caracalla.

Situația se schimbă odată cu domnia lui Elagabalus când avem în zona 1 o situație aparte. Un număr de trei tezaururi ascunse, probabil, în vremea acestuia. Este vorba de tezaurele de la: Frâncești (jud. Vâlcea)³⁴, Pădurețu (jud. Vâlcea)³⁵ și Slăvitești-Băbeni (jud. Vâlcea)³⁶. Toate aceste tezaururi provin dintr-un spațiu foarte restrâns, cu o lungime de aproximativ 10 km. Trebuie precizat că această situație este aparte, în Dacia de la nord de Carpați fiind cunoscut doar un singur tezaur încadrabil în rândul celor încheiate cu monedă de la Elagabalus, este vorba de tezaurul de la Gârbou (jud. Sălaj) și încă unul din Oltenia descoperit la Castranova, zona 4³⁷.

Având în vedere raritatea tezaurelor încheiate cu Elagabalus în Dacia și ținând cont de situația remarcată de noi putem formula două ipoteze:

1. Este posibil să avem de-a face cu un orizont de tezaure izolat, apărut datorită unor presiuni locale, minore, nefiind atestate evenimente politico-militare de amploare care să fi afectat regiunea sudică a Daciei.
2. Nu este exclus ca toate cele trei tezaururi să fie loturi dintr-un tezaur mai mare, care mai apoi a fost împărțit și vândut separat; este vorba de tezaurul descoperit la Pădurețu³⁸.

Până în prezent se știe doar că tezaurul de la Pădurețu este împărțit în patru loturi aflate în posesia a patru instituții: Muzeul Național Brukenthal, Muzeul Județean Argeș, Muzeul Județean Vâlcea și Institutul de

Arheologie din București. Monedele au ajuns în colecțiile acestora în urma vânzării separate a monedelor din tezaur. Din păcate informațiile se opresc aici, fără a ști dacă și monedele din tezaurul de la Frâncești, aflate în colecția Muzeului Național de Istorie, au făcut parte sau nu din același depozit monetar. În ceea ce privește tezaurul de la Slăvitești-Băbeni nu avem decât mărturia scrisă a celui care a vândut monedele Muzeului Județean Vâlcea și care este prezentată în subcapitolul aferent acestuia. Până la noi dovezi în acest sens, trebuie să ne gândim la prima ipoteză menționată anterior.

³³ Protase 1965, nr. 33.

³⁴ Depeyrot - Moisil 2004, p. 80.

³⁵ Preda 1996, pp. 109-115.

³⁶ Purece 2007a, pp. 25-32.

³⁷ Suciu 2000, p. 89.

³⁸ Ipoteza este formulată și de Depeyrot - Moisil 2004, p. 80.

Harta 2. Tezaure și fragmente de tezaure încheiate cu monede de la Elagabalus

Legendă

1. Tezaure sau fragmente de tezaure încheiate cu monede de la:

- Elagabalus:

2. Zone în care se regăsesc tezaure încadrabile în acest orizont:

Credem, în măsura în care poate fi definit un orizont local cu tezaure încheiate cu monedă de la Elagabalus, că ascunderea depozitelor monetare nu trebuie pusă neapărat pe seama unor atacuri externe, ci trebuie să luăm în considerare și unele, posibile, cauze interne. Mă gândesc aici la posibilitatea ca zona să fi fost tulburată de atacuri ale lotrilor, care ar fi putut tulbura o micro-regiune ca aceasta. Excludem posibilitatea existenței unui atac extern, deoarece acesta ar fi trebuit resimțit într-un spațiu mai larg, atestat arheologic și documentar³⁹.

ORIZONTUL DE TEZAURE DIN TIMPUL LUI GORDIANUS III (ANUL 242)⁴⁰

Descoperirile de tezaure posibil a fi ascunse între domniile lui Elagabalus și Gordianus III nu ne permit să luăm în calcul eventualitatea existenței unui orizont de tezaure datorită numărului mic de descoperiri și modului în care sau păstrat acestea. În prezent cunoaștem doar un singur tezaur, recuperat aproape în întregime (aproximativ 90%), încheiat cu monedă de la Severus Alexander, este vorba e tezaurul de la Barza (jud. Gorj)⁴¹. Alte două tezaure, descoperite la Horezu (jud. Vâlcea)⁴² și Pârșani (jud. Dolj)⁴³,

³⁹ Preda 1996, p. 113sq., este presupus un atac barbar asupra acestei regiuni.

⁴⁰ Vezi Harta 3.

⁴¹ Popilian - Gheorghe 1998-2003, pp. 83-110.

⁴² Mitrea 1964, p. 380, nr. 50.

⁴³ Mitrea 1969, p. 548, nr. 51.

s-au pierdut, în cea mai mare parte, fiind cunoscute doar câteva exemplare, ceea ce nu ne permite să le încadrăm, cu certitudine, în categoria tezaurelor încheiate cu monedă de la Severus Alexander.

Doar un singur tezaur, cel de la Dăbuleni (jud. Dolj)⁴⁴, se pare că este încheiat cu monede de la Maximinus Thrax, din păcate autorii nu menționează dacă tezaurul a fost recuperat în întregime sau nu. Este destul de greu de susținut teoria autorilor privind cauzele politico-militare care au dus la ascunderea acestui tezaur⁴⁵. Ele nu pot fi găsite, în mod clar, decât odată cu domnia lui Gordianus III.

O schimbare majoră în ceea ce privește densitatea tezaurelor în zona sud-carpatică are loc odată cu domnia lui Gordianus III. Această schimbare constă într-o creștere numerică importantă a tezaurelor încheiate cu monedă emisă de acest împărat. În prezent pot fi definite, în funcție de datarea ultimelor emisiuni și structură, două categorii de tezaure finalizate cu monedă de la Gordianus III: tezaure ascunse în contextul anului 242 și tezaure ascunse în perioada domniei lui Philippus Arabs în contextul evenimentelor din 245⁴⁶. Cele ascunse în timpul lui Gordianus III sunt: Caracal (jud. Olt)⁴⁷, Drăgășani (jud. Vâlcea)⁴⁸, Gruia (jud. Mehedinți)⁴⁹, Sâmburești⁵⁰ și Vârtop (jud. Dolj)⁵¹.

Tezaurele nu se concentrează într-un anumit teritoriu, ele provenind zone diferite: 1, 2, 4 și 5. Oricum, trebuie să observăm că spre deosebire de zona nord-carpatică a Daciei, unde cunoaștem doar un singur tezaur⁵², încadrabil în acest orizont, în Oltenia avem un număr de 5. Această diferență indică o situație diferită, prezența unui factor care a determinat

ascunderea mai multor tezaure și nerecuperarea acestora în regiunile sudice ale Daciei, spre deosebire de cele nordice, mai ales că până acum, excluzând perioada de la începutul domniei lui Commodus analizată mai sus, nu avem o situație asemănătoare în toată perioada anterioară domniei lui Gordianus III. Această situație aparte constatată pentru regiunea sudică a Daciei pare a fi legată de presiunile exercitate de pătrunderea carpilor la sud de Dunăre în provinciile Moesia și Thracia⁵³, de unde sunt respinși de armata lui Gordianus III care înainta către Orient⁵⁴.

Deși s-a afirmat că Dacia nu a fost afectată de aceste atacuri⁵⁵, trebuie explicat din ce cauză aceste tezaure nu au mai putut să fie recuperate de către proprietarii lor antici, după ce fuseseră ascunse datorită motivelor expuse mai sus. În general, nerecuperarea tezaurelor ascunse, într-un context politico-militar violent, se poate datora decedului fostului posesor sau plecării lui precipitate și, ulterior definitivă dintr-un teritoriu. Astfel, credem că nu este exclus ca anumite contingente ale armatei barbare care a pătruns în Moesia și Thracia să fi traversat în retragerea lor sudul provinciei Dacia. Aceștia au profitat, probabil, și de o rezistență mai slabă în zona liniei de demarcație dintre Dacia și teritoriile romane sud-dunărene, față de cea de pe granița dunăreană a Imperiului cu teritoriile barbare⁵⁶.

Tezaurele de la Vârtop, Caracal, Drăgășani, au fost ascunse foarte aproape de traseul unor drumuri romane, primele două de cel care unea Drobeta de Romula, cel de-al treilea pe drumul liniei de castre a Limesului Alutanus. Interesant de remarcat este și că tezaurul de la Sâmburești a fost ascuns la numai aproximativ 15 km de castrul de la Ionești Govorii, *Pons Aluti*⁵⁷, care, probabil că, așa cum ne arată și numele său apăra un loc de trecere peste Olt. Acest loc de trecere a Oltului est folosit și peste doar câțiva ani, în

⁴⁴ Rădulescu - Mărunțelu 2003, pp. 37-45.

⁴⁵ Rădulescu - Mărunțelu 2003, p. 41.

⁴⁶ Petac 1997, p. 28sq.

⁴⁷ Popilian - Chițu 1997, pp. 31-39.

⁴⁸ Popilian - Persu 1996-1997, pp. 45-54.

⁴⁹ Popilian - Davidescu 2000, pp. 69-99; Poenaru Bordea 1996-1998, nr. 69, p. 442.

⁵⁰ Mitrea - Mihăilescu-Bârliba 1992, pp. 75-87.

⁵¹ Popilian 1998, pp. 43-69.

⁵² Protase - Crișan 1968, pp. 139-173.

⁵³ Husar 2002, p. 416.

⁵⁴ HA, p. 351.

⁵⁵ *** 2001, p. 92.

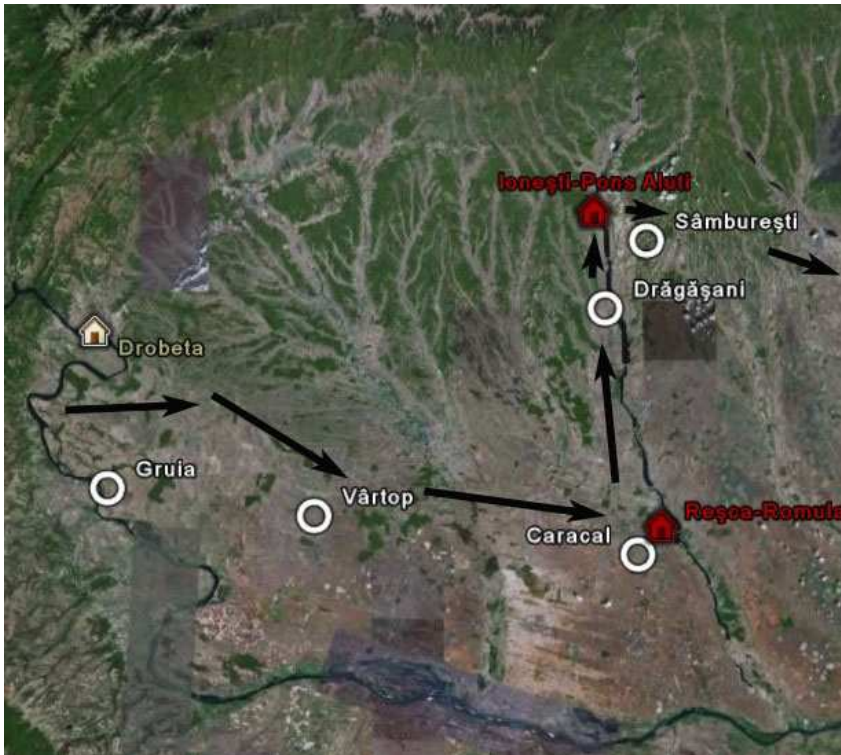
⁵⁶ Gudea 1980, p. 96; Gudea 2001, p. 41.

⁵⁷ *Tabula Peutingeriana*, segmentum VII.

mod cert de data asta, de atacatorii carpi în 245. Locul de descoperire a tezaurului de la

Gruia este apropiat de linia Dunării, poate de locul folosit pentru trecerea fluviului.

Harta 3. Tezaure și fragmente de tezaure încheiate cu monede de la Gordianus III (anterioare anului 242)

Legendă

1. Tezaure sau fragmente de tezaure încheiate cu monede de la:

- Gordianus III (anterioare anului 242):

2. Posibila direcție de traversare a teritoriului de sud al Provinciei

Dacia: →

Dacă este să luăm în considerare o posibilă pătrundere a unor contingente barbare în teritoriul de sud al Daciei, credem că acest lucru s-a putut petrece, așa cum am spus, mai probabil cu prilejul retragerii acestora după respingerea lor de către împărat, deoarece aceștia nu au avut ca țintă jefuirea Daciei fapt ce poate fi dovedit de următoarele considerente:

1. În *Historia Augusta* nu sunt menționate decât provinciile Thracia și Moesia ca fiind afectate de atacul barbar înainte de a fi respinse de Gordianus III.
2. Respingerea atacatorilor și urmărirea lor până în Moesia, așa cum ne spune *Historia August*, i-a făcut pe unii barbari să găsească, poate, altă cale de întoarcere decât cea inițială.

3. Nu avem tezaure în alte regiuni, cum ar fi: nordul și centrul Olteniei sau Transilvania, cu excepția mai sus menționată din județul Cluj, spre deosebire de ceea ce se va întâmpla în timpul atacului carpic din 245, când aceștia s-au „ocupat” în detaliu de provincia nord dunăreană.
4. Probabil că traversarea sudului Olteniei pe drumurile romane, s-a făcut în grabă, fără a se insista nici măcar asupra regiunii de sud a Olteniei, tezaurul de la Caracal fiind aproape de intersecția drumului Drobeta-Romula cu cel al Limesului Alutanus.

Este foarte posibil, în măsura în care această teorie se verifică, ca acest moment să fi fost decisiv în cunoașterea traseului pe care

vor pătrunde, din nou, carpii doar peste trei ani, în 245.

Rămâne ca viitoarele descoperiri de tezaure și cercetări arheologice să confirme sau să infirme teoria noastră privind nașterea acestui orizont de tezaure bine conturat atât cronologic cât și structural⁵⁸.

ORIZONTUL DE TEZAURE DIN TIMPUL LUI PHILIPPUS ARABS (ANUL 245)⁵⁹

Un moment de cotitură al istoriei Daciei romane și, implicit, a teritoriilor sale sudice a fost atacul carpic din anul 245. Acesta a afectat puternic provincia și a necesitat un efort deosebit din partea Romei pentru a-i pune capăt, însuși împăratul fiind implicat în mod direct în represiunea dirijată de Imperiu împotriva barbarilor și în reconstruirea zonelor afectate⁶⁰, acordând o atenție deosebită Romulei⁶¹.

Evenimentul a determinat ascunderea de tezaure în întreaga Dacie⁶². Tezaurele încheiate cu monedă de la Philippus Arabs se împart, cum am arătat și mai sus, în două grupe. Prima conține tezaure încheiate cu emisiuni de la începutul domniei împăratului, anterioare anului 245, iar cea de-a doua conține tezaure încheiate cu monede bătute către sfârșitul domniei acestuia⁶³. În zona sud-carpatică a Daciei cele două grupe conțin următoarele tezaure:

- Grupa I: Bârca III⁶⁴, Bumbești I⁶⁵, Căineni-Călinești⁶⁶, Ioneștii Govorii⁶⁷, Moțaței I⁶⁸, Moțaței III⁶⁹ și Ocolna⁷⁰;

⁵⁸ Pentru o altă viziune asupra evenimentelor din preajma anului 242: Benea 2004-2005, pp. 171-176.

⁵⁹ Zezi Harta 4.

⁶⁰ Piso 1974, pp. 303-308; Ruscu 2003, pp. 153-156.

⁶¹ Tătulea 1994, p. 74.

⁶² Suciu 2000, p. 102; Găzdac 2002, vol. I, p. 138.

⁶³ Petac 1997, p. 29.

⁶⁴ Rădulescu - Tătulea 1990-1995, pp. 71-104; Duțescu - Rădulescu 2001, pp. 90-93.

⁶⁵ Gheorghe - Gheorghe 1977, pp. 9-14.

⁶⁶ Müller 1890, pp. 37-42.

⁶⁷ Mitrea 1968, pp. 209-220; Petre-Govora 1968, p. 207sq.

⁶⁸ Iliescu 1941, pp. 160-169.

- Grupa II: Celei I⁷¹, Galicea Mare⁷², Slăveni I⁷³, Slăveni II⁷⁴ și Tunarii Vechi⁷⁵.

Așa cum a demonstrat E. Petac, tezaurele finalizate cu monedă de la Philippus Arabs încadrabile în prima grupă trebuie incluse în același orizont de tezaure cu cele încheiate cu monede emise către finalul domniei lui Gordianus III⁷⁶. Acestea sunt: Bălești⁷⁷, Bârca II⁷⁸, Bumbești II⁷⁹ și Săpata de Jos⁸⁰.

Adunând cele două grupuri de tezaure încadrabile, ca și moment al ascunderii, în contextul evenimentelor ce au avut loc odată cu anul 245, ajungem la un număr de 11 tezaure. Este cel mai mare orizont de tezaure cunoscut pentru teritoriul Daciei sud-carpatică.

Nu am luat în calcul tezaurele: Belcinu I⁸¹, Brădiceni⁸² și Gura Padinii II⁸³, „fostul județ Gorj”⁸⁴, Slobozia⁸⁵, fragmentul de centură⁸⁶, despre care avem date insuficiente sau au fost păstrate doar într-o proporție mică, ceea ce nu ne permite să le încadrăm într-una dintre cele două grupe. Este posibil ca unele dintre ele să se încadreze în orizontul de tezaure format în 245.

Din punct de vedere geografic, tezaurele se grupează în trei regiuni, zone distincte: 1, 3 și 5, marcând, probabil direcțiile de pătrundere ale atacatorilor carpi, după depășirea celor două limes-uri: transalutan și alutan. Având în vedere distribuția tezaurelor din Oltenia, poziția tezaurului de la Căineni-Călinești (jud.

⁶⁹ Mitrea 1969, p. 547, nr. 47.

⁷⁰ Mitrea 1984, p. 188, nr. 112.

⁷¹ Protase 1965, nr. 26.

⁷² Rădulescu 2001, pp. 94-107.

⁷³ Tudor 1970, pp. 67-83.

⁷⁴ Toropu 1978, pp. 62-68.

⁷⁵ Mitrea 1969, p. 549, nr. 62.

⁷⁶ Mitrea 1969, p. 30.

⁷⁷ Mitrea 1979, pp. 15-37.

⁷⁸ Preda 1968, pp. 175-197.

⁷⁹ Marinoiu 2005, pp. 171-193.

⁸⁰ Mitrea 1968, pp. 197-205.

⁸¹ Tudor 1968, p. 125.

⁸² Protase 1965, nr. 24.

⁸³ Poenaru Bordea - Mitrea 1992, p. 204; Preda 2001, pp. 85-91.

⁸⁴ Protase 1965, nr. 40.

⁸⁵ Protase 1965, nr. 67.

⁸⁶ Purece 2006, pp. 537-544.

Vâlcea)⁸⁷, a celui de la Boița (jud. Sibiu)⁸⁸ și Turnișor-Sibiu (jud. Sibiu)⁸⁹, a tezaurelor de la intrarea în defileul Jiului (Bumbești I și II)⁹⁰ și a celui de la Jieț-Popi (or. Petrila, jud. Hunedoara)⁹¹, din defileul Jiului, putem formula două ipoteze:

1. După trecerea de cele două limes-uri⁹², carpii au înaintat pe drumul ce lega Valea Oltului de Valea Jiului prin zona sud-carpatică a Olteniei, urmărind să pătrundă către Țara Hațegului și să ajungă la drumul imperial ce unea principalele orașe romane din Dacia⁹³, Valea Oltului fiind folosită pentru retragerea din Transilvania, atacând mai apoi zona de sud a Olteniei, probabil încercând să treacă la sud de Dunăre.
2. După trecerea limes-urilor, carpii s-au împărțit în grupuri și au atacat simultan mai multe regiuni ale Provinciei, după cum este ilustrat și pe hartă.

Numărul mai ridicat de tezaure din zona 3 ne face să susținem importanța acordată de către carpi zonei de intrare în defileul Jiului. Pe lângă cele trei tezaure cunoscute ca făcând parte din acest orizont: Bălești, Bumbești I și II, credem noi, putem să ne mai gândim la alte două. Tezaurul de la Brădiceni, despre care chiar dacă știm doar că se încheie cu Philippus Arabs, este posibil să fie încadrat în acest orizont datorită localizarea lui în apropiere de Bumbești și lipsei oricărui tezaur bine documentat din orizontul de tezaure format în timpul lui Traianus Decius din zona 3, adică nordul Văii Jiului. Un alt tezaur care este posibil să fi făcut parte din orizontul în discuție, este „fostul județ Gorj”, deoarece nici un tezaur din grupa celor ascunse în perioada lui Traianus Decius nu a fost descoperit în județul Gorj. Credem, astfel, că este justificat să credem că acest punct de trecere către Transilvania a fost în atenția atacatorilor carpi.

⁸⁷ Müller 1890, p. 37.

⁸⁸ Lupu 2002, p. 98.

⁸⁹ Gooss 1876, p. 95; Protase 1965, nr. 72.

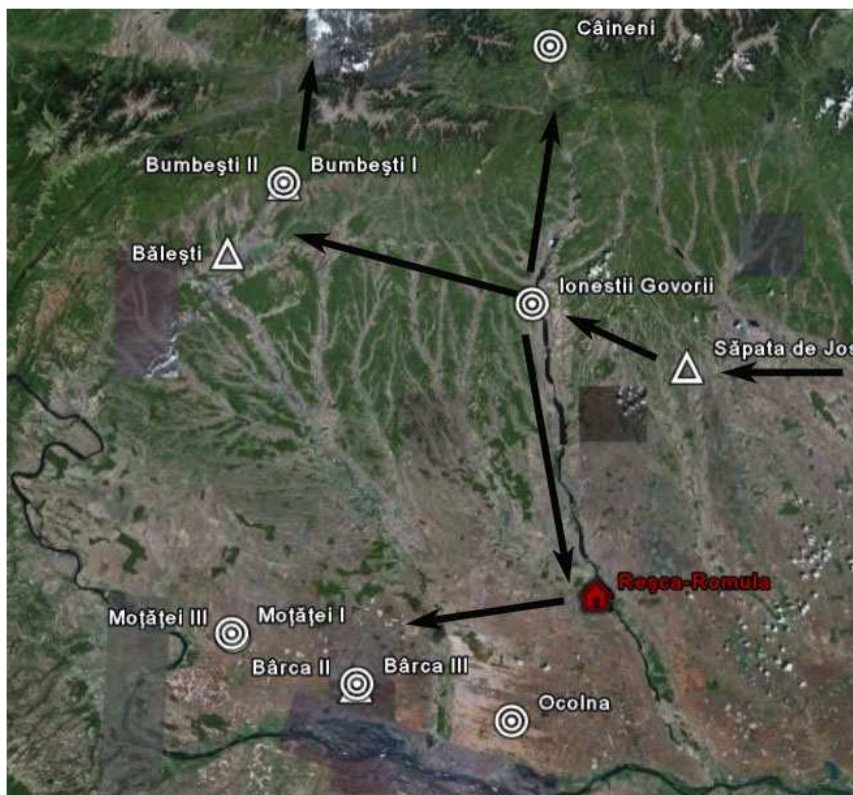
⁹⁰ Gheorghe - Gheorghe 1977, p. 9; Marinoiu 2005, p. 171.

⁹¹ Lazin 1971, p. 335.

⁹² Pentru mai multe privind sistemul defensiv roman din aceste regiuni: Vlădescu 1986; Vlădescu 1983; Gudea 1997, pp. 497-610.

⁹³ Ardevan 1998.

Harta 4. Tezaur și fragmente de tezaur încheiate cu monedă de la Gordianus III și Philippus Arabs ascunse, probabil, în contextul evenimentelor cauzate de atacul carpic din 245

Legendă

1. Tezaur sau fragmente de tezaur încheiate cu monedă de la:

- Gordianus III (ulterioare anului 242):

- Philippus Arabs (anterioare anului 245):

2. Ipoteza numărul 2:

Ambele teorii pot fi susținute de descoperirile de tezaur, credem însă că cea de-a doua ipoteză se poate susține mai bine datorită unui pasaj din Zosimos care afirmă că în fortificația în care încearcă să reziste, acel *castellum Carporum*, se adună mai multe grupuri de barbari care „fuseră împrăștiați care pe unde”⁹⁴, probabil, după pradă. Prima teorie are la bază ideea cum că atacatorii au avut dinainte un plan detaliat de acțiune, ce urmărea atingerea anumitor obiective, pe care l-au pus în aplicare în mod unitar. Oricum, în mod sigur, carpii și-au planificat atacul și viitoarele mișcări, dacă nu în detaliu, măcar în mare parte⁹⁵. Desigur, se poate afirma că a existat un corp central de luptători care au urmat o anumită direcție prestabilită,

desprinzându-se doar anumite contingente în scopul jafului.

Acest moment al invaziei carpice din anul 245 a determinat apariția unui vârf al ascunderii de tezaur în regiunea sud-carpatică a Daciei, vârf ce nu a mai fost atins și nu va mai fi atins nici până la părăsirea Daciei de către Aurelianus.

**ORIZONTUL DE TEZAU DIN
TIMPUL LUI TRAIANUS DECIUS
(ANUL 250)⁹⁶**

Tezaurul din grupa a II-a Philippus Arabs, ascunse, probabil, în timpul lui Traianus Decius sunt: Celei I, Galicea Mare, Slăveni I, Slăveni II și Tunarii Vechi⁹⁷. Toate

⁹⁴ *Jordanes*, I, 20; Ruscu 2003, p. 157.

⁹⁵ Bichir 1973, p. 178.

⁹⁶ Vezi Harta 5.

⁹⁷ Vezi referințele bibliografice aferente fiecărui tezaur de mai sus.

aceste tezaure provin din sudul Olteniei, din Câmpia olteană. Trebuie să reamintim și în acest context, că două tezaure încheiate cu Philippus Arabs, despre care nu avem foarte multe date au fost descoperite în aceeași regiune: Belcinu I și Gura Padinii II. Nu vom lua în considerare aceste tezaure, deoarece și în orizontul anului 245 avem depozite monetare descoperite în aceeași regiune.

Depozitele monetare încheiate cu monedă de la Traianus Decius descoperite pe teritoriul Olteniei sunt: Bârca I⁹⁸, Bârca IV⁹⁹ (jud. Dolj) și Leurda (jud. Gorj)¹⁰⁰. Spre deosebire de tezaurele încheiate cu monedă de la Philippus Arabs și ascunse în perioada lui Traianus Decius, acestea nu provin toate din aceeași regiune. Dacă cele de la Bârca se includ în aceeași zonă de Câmpie a Olteniei ca și cele menționate anterior, cel descoperit la Leurda aparține unei alte regiuni, nord-vestul Olteniei. Astfel ajungem la un număr de 7 tezaure ascunse în zona de sud a Olteniei în preajma marelui atac al goșilor conduși de Cniva¹⁰¹. Trebuie să observăm că numărul tezaurelor din această regiune a provinciei este chiar mai mare decât al celor ascunse în timpul atacului carpic din 245, ceea ce ne poate arăta o presiune și mai mare exercitată asupra zonei de sud a Olteniei. În nici o altă parte a Provinciei Dacia nu avem o asemenea concentrare de tezaure pentru acest moment¹⁰².

Referitor la locul prin care goșii și aliații lor au trecut Dunărea s-au emis mai multe ipoteze, acestea variind și datorită modului în care a fost tradus pasajul din Iordanes referitor la acest moment¹⁰³. Luând însă în considerare numărul important de tezaure descoperite în regiunea dintre Olt și Dunăre și distrugerea

castrului de la Slăveni¹⁰⁴, care pare să nu fie singurul afectat în această regiune ne fac să luăm în considerare o pătrundere a în sudul Olteniei și, probabil, pregătirea unei „îmbarcări” către Oescus.

Credem că varianta pătrunderii carpilor în Transilvania prin defileul Oltului, după forțarea Limesului Alutanus¹⁰⁵, nu poate fi susținută de descoperirile de tezaure din Oltenia. Spre deosebire de perioada atacului carpic din 245, acum nu avem tezaure în zona I. Nu avem aceeași situație nici în zona de nord a județului Gorj, ce face trecerea către defileul Văii Jiului, tezaurul de la Leurda ținând mai mult de zona Drobeta și de linia Dunării. De altfel, în Transilvania nu au fost constatate distrugerii databile în jurul anului 250¹⁰⁶, așa cum se constată în Oltenia.

Rămâne ca viitoarele descoperiri monetare să susțină sau să infirme această teorie, însă după modul în care a acționat coaliția barbară pare destul de clar că ținta era cu totul alta, mult mai interesantă și anume provinciile sud-dunărene și nu Dacia, prădată recent de către carpi. Acțiunile corpurilor de armată debarcate la Novae trebuiau să fie, probabil, corelate cu cele ce au trecut Dunărea la Oescus, iar acțiunile goșilor trebuiau să fie rapide pentru a profita de lipsa armatei lui Traianus Decius din zonă.

În concluzie, credem că poate fi documentat numismatic un orizont de tezaure format în zona de sud a Olteniei în contextul campaniei conduse de Cniva. Doar tezaurul descoperit la Leurda face notă discordantă de la acest orizont, cazul său, particular, îl vom discuta în cele ce urmează.

⁹⁸ Iliescu 1971, pp. 327-332.

⁹⁹ Petolescu 1990, pp. 17-34.

¹⁰⁰ Popilian 1974, pp. 147-157.

¹⁰¹ Nu avem atestată o pătrundere a goșilor sau a aliaților lor în Dacia în timpul campaniei din 248 condusă de Arghaitus și Gunthericus: *Iordanes*, XVI, 91-92.

¹⁰² Suciu 2000, pp. 102, 104; Găzdac 2002, vol. I, pp. 61-65.

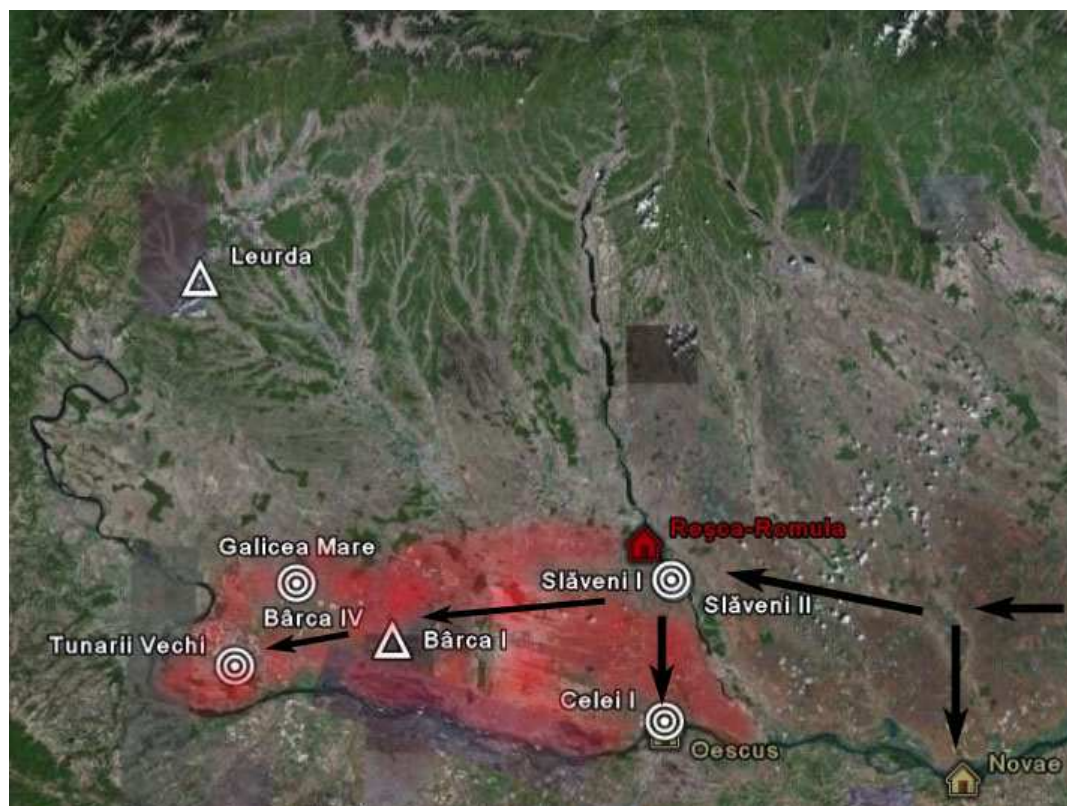
¹⁰³ *Iordanes*, XVIII, 101; Hügel 2003, p. 156: Kniva „a urcat spre Oescus, adică spre Novae”, traducere criticată de Ruscu 2003, p. 159: Kniva „s-a imbarcat la Oescus și la Novae în același timp”.

¹⁰⁴ Tudor 1970, p. 81.

¹⁰⁵ Opreanu 1998, p. 90; Aföldi 1967, p. 318.

¹⁰⁶ Hügel 2003, p. 157.

Harta 5. Tezaure și fragmente de tezaure încheiate cu monede de la Philippus Arabs și Traianus Decius ascunse, probabil, în contextul evenimentelor cauzate de atacul gotic din 250

Legendă:

1. Tezaure sau fragmente de tezaure încheiate cu monede de la: Philippus Arabs (posteriore anului 245) ; Traianus Decius
2. Posibila direcție de înaintare a goșilor:
3. Zona în care se regăsesc tezaure încadrabile în acest orizont:

ORIZONTUL DE TEZAURE DE LA ÎNCEPUTUL DOMNIEI LUI VALERIANUS (ANII 253-254)¹⁰⁷

În Oltenia avem un număr de 3 tezaure¹⁰⁸ încheiate cu monedă de la Trebonianus Gallus și Volusianus: Strâmpțu

(jud. Mehedinți)¹⁰⁹, Seliște (jud. Mehedinți)¹¹⁰ și Sisești (jud. Mehedinți)¹¹¹. Toate cele trei tezaure se concentrează în zona de nord-vest a Olteniei. Un alt tezaur, cel de la Lupșa de Jos (jud. Mehedinți) a fost descoperit tot în aceeași regiune și poate fi bănuț că se încadrează în același grup. Din păcate din tezaurul de la

¹⁰⁷ Vezi Harta 6.

¹⁰⁸ Nu am luat în calcul tezaurul de la Râureni (jud. Vâlcea) a cărui problemă am abordat-o într-un articol monografic publicat în acest volum, acesta fiind ascuns, credem noi, în contextul evenimentelor de la sfârșitul domniei lui Valerianus.

¹⁰⁹ Mitrea 1974, pp. 55-64.

¹¹⁰ Tudor 1968, p. 128.

¹¹¹ Protase 1965, nr. 63.

Lupșa de Jos nu s-a păstrat decât un antoninian de la Traianus Decius¹¹².

Revenind la tezaurul de Leurda putem constata că din punct de vedere geografic se încadrează perfect în zona ocupată de tezaurele mai sus menționate, locul său de descoperire fiind situat foarte aproape de localitățile Strâmpțu și Sisești. Nu este exclus ca acesta să facă parte din orizontul de tezaure în discuție. Aceasta ar explica și poziția sa aparte față de celelalte tezaure din Oltenia ascunse datorită atacului gotic din 250.

Credem că putem formula ipoteza existența unui orizont de tezaure format în imediata apropiere a Drobetei, poate în contextul atacului goților și carpilor de la începutul domniei lui Valerianus, 253-254, B. Gerov considerând regiunea Olteniei locul de pornire a atacului împotriva regiunilor sud-dunărene¹¹³

¹¹² Mitrea 1971a, p. 408, nr. 75.

¹¹³ Gerov 1977, p. 40.

Harta 6. Tezaure și fragmente de tezaure încheiate cu monede de la Traianus Decius, Trebonianus Gallus și Volusianus încadrabile în acest orizont

Legendă

1. Tezaure sau fragmente de tezaure încheiate cu monedă de la:

- Traianus Decius:
- Trebonianus Gallus:
- Volusianus:

2. Zona în care se regăsesc tezaure încadrabile în acest orizont:

ORIZONTUL DE TEZAURE FORMAT DUPĂ CĂDEREA ÎN CAPTIVITATE A LUI VALERIANUS (ANUL 260)¹¹⁴

Trecând în revistă descoperirile de tezaure din Dacia romană și, implicit, pe cele din regiunile sale sud-carpatică, putem constata pentru perioada Valerianus-Gallienus o situație aparte. În timp ce la sud de Carpați avem tezaure încheiate cu monedă de la Valerianus, în regiunile de la nordul munților ele lipsesc. Situația se inversează atunci când încercăm să căutăm tezaurele încheiate cu emisiuni din perioada în care Gallienus domnește singur. Ele sunt prezente în Transilvania, dar lipsesc în Oltenia.

¹¹⁴ Vezi Harta 7.

Harta 7. Tezaure și fragmente de tezaure încheiate cu monede de la Trebonianus Gallus, Valerianus încadrabile în acest orizont

Legendă

1. Tezaure sau fragmente de tezaure încheiate cu monedă de la:

- Trebonianus Gallus:

- Valerianus:

2. Zona în care se regăsesc tezaure încadrabile în acest orizont:

Tezaurele monetare încheiate cu monedă de la Valerianus au fost descoperite la: Olteni (jud. Vâlcea)¹¹⁵ și Stănești (jud. Vâlcea)¹¹⁶, în timp ce depozitele monetare încheiate cu monedă de la Gallienus¹¹⁷ sunt: Alba Iulia II¹¹⁸, Alba Iulia IV¹¹⁹, Alba Iulia VII¹²⁰, Aiud¹²¹ (jud. Alba).

În ceea ce privește cele două tezaure din Oltenia, încheiate cu emisiuni de la Valerianus, putem face următoarele precizări

¹¹⁵ Mitrea 1971b, pp. 115-142.

¹¹⁶ Purece 2005; nu vom lua în discuție tezaurul de la Goleț (jud. Caraș-Severin) a cărui situație este mai puțin cunoscută, iar compoziția sa este destul de incertă (conține atât monede imperiale cât și republicane, iar pentru perioada imperială, tezaurul se întinde de la Vitellius la Gallienus).

¹¹⁷ Când facem referire la domnia lui Gallienus, ne gândim la perioada în care a domnit ca singur împărat.

¹¹⁸ Winkler 1971, pp. 359-368.

¹¹⁹ Pavel 1976, pp. 74-96.

¹²⁰ Ardevan *et alii* 2003.

¹²¹ Protase 1965, nr. 1.

privind datarea ultimelor monede: tezaurul de la Olteni se încheie cu două monede emise în anul 257¹²², iar cea mai târzie monedă din cadrul tezaurului de la Stănești fost emisă în anul 255¹²³.

Considerăm că este foarte probabil ca tezaurelor descoperite la Olteni și Stănești, ascunse după anul 255, să li se mai adauge și tezaurul de la Răureni din următoarele considerente:

1. Tezaurul nu a fost recuperat integral, ci doar în proporție de 33%¹²⁴, astfel, fiind foarte posibil să avem și monede ulterioare domniei lui Trebonianus Gallus;
2. Se apropie mai mult, din punctul de vedere al structurii pe emitenți, de tezaurul de la Olteni decât de cel de

¹²² Mitrea 1971b, p. 130.

¹²³ Purece 2005, p. 31.

¹²⁴ Nubar - Purcărescu 1972, p. 162.

- la Stănești, tezaurul de la Olteni având mai multe emisiuni târzii;
3. Locul de descoperire se află în zona 1, destul de apropiat de cele ale celorlalte două tezaure, între Râureni și Olteni fiind aproximativ 10 km;
 4. După invazia carpică din 245 nu mai avem descoperiri de tezaure, în regiunea de nord-est a Olteniei, anterioare perioadei în discuție.

Situația unică constatată pentru teritoriul nord-estul Olteniei, singura regiune a Daciei unde avem prezente două tezaure sigure și recuperate aproape integral cu monedă de la Valerianus, la care putem adăuga tezaurul de la Râureni, dacă nu încheiat cu monedă de la Valerianus ascuns la același moment cronologic, ne fac să credem că se poate vorbi de un orizont de tezaure ascuns probabil în contextul evenimentelor ce au avut loc după căderea în captivitate a lui Valerianus în 260¹²⁵.

Acest orizont de tezaure este ultimul care se conturează pe teritoriul sud-carpatic al Daciei, doare tezaurul Viișoara II (jud. Dolj)¹²⁶ fiind ascuns ulterior.

În concluzie, putem afirma că putem vorbi de existența a 7 orizonturi de tezaure constituite în zona regiunii sudice a Provinciei Dacia după cum urmează:

1. Orizontul de tezaure de la începutul domniei lui Commodus.
2. Orizontul de tezaure din timpul lui Elagabalus.
3. Orizontul de tezaure din timpul lui Gordianus III (anul 242).
4. Orizontul de tezaure din timpul lui Philippus Arabs (anul 245).
5. Orizontul de tezaure din timpul lui Traianus Decius (anul 250).
6. Orizontul de tezaure de la începutul domniei lui Valerianus (anii 253-254).

7. Orizontul de tezaure format după căderea în captivitate a lui Valerianus (anul 260).

Din cele 7 orizonturi de tezaure doar 1, dacă îl exceptăm pe cel presupus să se fi născut în timpul lui Elagabalus¹²⁷, s-a format anterior domniei lui Gordianus III.

Cele mai multe tezaure au fost ascunse în intervalul 245-261, formând un număr de 4 orizonturi. Este vorba de peste 25 de tezaure¹²⁸ îngropate în doar 16 ani. Acest lucru ne vorbește, în mod elocvent, despre situația deosebit de tensionată din regiunea de sud a Daciei în acest interval temporal, ce a dus la alterarea vieții romane și chiar la pierderea controlului Imperiului asupra acestui teritoriu în anumite momente¹²⁹.

¹²⁵ Dana - Nemeti 2001, p. 251sq.; Ruscu 2003, pp. 195-200, 213, 214; Hügel 2003, p. 168sq.; Opreanu 2000, pp. 393-402; Okamura 1996, p. 18.

¹²⁶ Tezaur încheiat cu monedă de la Aurelianus: Mitrea 1982, pp. 97-106.

¹²⁷ Vezi mai sus argumentele pro și contra.

¹²⁸ Nu am cuantificat exact numărul tezaurelor datorită faptului că este foarte posibil ca și alte tezaure să aparțină acestui interval cronologic, dar din lipsă de informații nu le putem încadra exact.

¹²⁹ Tudor 1970, p. 82; Purece 2005, p. 33.

**ABSTRACT: HOARDS HORIZONS FROM THE SOUTHERN PART OF ROMAN DACIA -
DISCUSSIONS AND HYPOTHESIS-**

We analyzed in this article the hoards groups from the southern part of the Roman Dacia. The hoards were reanalyzed after the structures, historical and geographical contexts. We establish 7 hoards groups who were formed:

- At the beginning of Commodus reign period.
- In Elagabalus reign time.
- In Gordianus III reign time (year 242).
- In Philippus Arabs reign time (year 245).
- In Traianus Decius reign time (year 250).
- At the beginning of Valerianus reign time (year 253-254).
- After Valerianus fall in captivity (year 260).

All of these groups were illustrated on maps, where we made some graphic hypothesis about the directions of the barbarian attacks.

In conclusion, we think that is necessary to redraw a new image of the hoards hide process in the south-Carpathian Dacia, who was very affected by barbarians, specially starting with Gordianus III reign period.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

*** 2001	***, <i>Istoria românilor</i> , București, 2001.
Aföldi 1967	A. Aföldi, <i>Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jahrhunderts nach Christus</i> , Darmstadt, 1967.
Aitchison 1988	N. B. Aitchison, <i>Roman Wealth, Native Ritual: Coin Hoards within and beyond Roman Britain</i> , în: <i>World Archaeology</i> , 20, 2, 1988.
Ardevan 1998	R. Ardevan, <i>Viața municipală în Dacia romană</i> , Timișoara, 1998.
Ardevan et alii 2003	R. Ardevan, V. Suciu, D. Ciugudean, <i>Tezaurul monetar „Apulum VII”</i> , Alba Iulia, 2003.
Benea 2004-2005	D. Benea, <i>Armata Daciei și campania din Orient a împăratului Gordian al III-lea</i> , în: <i>AnB</i> , XII-XIII, 2004-2005.
Bichir 1973	Gh. Bichir, <i>Cultura carpică</i> , București, 1973.
Bichir 1982	Gh. Bichir, <i>Cercetări arheologice de la Stolniceni-Râmnicu Vâlcea (I)</i> , în: <i>Buridava</i> , 4, 1982.
Bold - Stoica 1999	C. Bold, O. Stoica, <i>Un lot monetar provenind din tezaurul de la Butoiești (jud. Mehedinți)</i> , în: <i>Oltenia III/1</i> , 1999.
Bolliac 1874	C. Bolliac, în: <i>Trompeta Carpaților</i> , 1114, 1874.
Chirilă 1960	E. Chirilă, <i>Tezaurul de monede romane imperiale de la Lujerdiu (r. Gherla, reg. Cluj)</i> , în: <i>SCN</i> , III, 1960
Dana - Nemeti 2001	D. Dana, S. Nemeti, <i>La Dacie dans les Res Gestae Divi Saporis</i> , în: <i>ActaMN</i> , 38/I, 2001
Depeyrot - Moisil 2004	G. Depeyrot, D. Moisil, <i>Le trésor de Franțești. Les débuts de la crise du denier (98-235)</i> , Wetteren, 2004.
Dudău 2007	O. Dudău, <i>Circulația monetară în castrerele de trupe auxiliare din Provincia Dacia</i> , Timișoara, 2007.
Dumitrașcu 1996	A. Dumitrașcu, <i>O pușculiță cu denari romani imperiali descoperită la Râmnicu Vâlcea</i> , în: <i>BSNR</i> , 140-141 (1992-1993), 1996.
Dușescu - Rădulescu 2001	M-M. Dușescu, A-M. Rădulescu, <i>Un nou lot monetar din al</i>

- Găzdac 2002 *treilea tezaur de la Bârca*, în: *Oltenia*, XIII, 2001.
C. Găzdac, *Circulația monetară în Dacia și provinciile învecinate de la Traian la Constantin I*, vol. I, Cluj-Napoca, 2002.
- Gerov 1977 B. Gerov, *Die Einfälle der Nordvölker in den Ostbalkanraum om Lichte der Münzshatzfunde. Das II und III Jh. (101-284)*, în: ANRW, II/6, 1977.
- Gheorghe - Gheorghe 1977 O. Gheorghe, P. Gheorghe, *Tezaurul de la Bumbăști-Jiu*, în: RM, 46, 2, 1977.
- Gooss 1876 C. Gooss, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, Sibiu, 1876.
- Gudea 1980 N. Gudea, *Despre granița dintre provinciile romane Dacia și Moesia Superior în secolele II-III e.n.*, în: *Drobeta*, IV, 1980.
- Gudea 1997 N. Gudea, *Der dakischer Limes*, în: *Materialien zu seiner Geschichte Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 44, 2, 1997.
- Gudea 2001 N. Gudea, *Die Nordgrenze der Römischen provinz Obermoesien*, Mainz, 2001.
- Gudea - Ardevan
2001-2002 N. Gudea, R. Ardevan, *Coin finds in the Dolichenum from Porolissum*, în: NK, 2001-2002.
- HA *Historia Augusta*, București, 1971.
- Hügel 2003 P. Hügel, *Ultimele decenii ale stăpânirii romane în Dacia*, Cluj-Napoca, 2003.
- Husar 2002 A. Husar, *Din istoria Daciei romane*, Cluj-Napoca, 2002.
- IDR II ***, *Inscripțiile Daciei Romane*, II, București, 1977.
- IDR III/1 ***, *Inscripțiile Daciei Romane*, III/1, București, 1977.
- Iliescu 1941 O. Iliescu, *Tezaurul roman imperial de la Moțaței-Dolj*, în: *Oltenia*, II, 11-12, 1941.
- Iliescu 1971 O. Iliescu, *Primul tezaur monetar găsit la Bârca (jud. Dolj)*, în: SCN, V, 1971.
- Lazin 1971 Gh. Lazin, *Tezaurul de monede romane imperial de la Jieț-Popi (jud. Hunedoara)*, în: SCN, V, 1971.
- Lupu 2002 N. Lupu, *Stațiunea romană de la Boița (jud. Sibiu)*, în: *ActaTS*, I, 2002.
- Marinoiu 2005 V. Marinoiu, *Un nou tezaur imperial descoperit în castrul de la Bumbăști Jiu, județul Gorj*, în: *Apulum*, XLII, 2005.
- Mattingly 1932 H. Mattingly, *Hoards of roman coins found in Britain: and a coin survey of the Roman Province*, în: JRS, 22, 1, 1932.
- Mihăilescu-Bârliba 1993 V. Mihăilescu-Bârliba, *Tezaurile monetare. Cercetare și interpretare*, în: SCIVA, 44, 1, 1993.
- Mitrea 1966 B. Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, în: *Dacia N.S.*, X, 1966.
- Mitrea 1969 B. Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, în: *Dacia N.S.*, XIII, 1969.
- Mitrea 1971a B. Mitrea, *Découvertes de monnaies antiques et byzantines*, în: *Dacia N.S.*, XV, 1971.
- Mitrea 1974 B. Mitrea, *Un tezaur de monede romane imperiale din vestul Olteniei*, în: *Drobeta*, 1, 1974.
- Mitrea 1981 B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie 1980 (XXIV)*,

- în: *Dacia N.S.*, XXV, 1981.
- Mitrea - Mihăilescu-Bârliba 1992 I. Mitrea, V. Mihăilescu - Bârliba, *Din nou despre tezaurul de la Sâmburești (jud. Olt)*, în: BSNR, 134-139, (1986-1991), 1992.
- Mitrea 1964 B. Mitrea, *Découvertes anciennes et plus récentes de monnaies antiques et byzantines en République Populaire Roumanie*, în: *Dacia N.S.*, VIII, 1964.
- Mitrea 1968 B. Mitrea, *Observații numismatice și istorice asupra tezaurului de monede romane imperiale descoperit la Ionești Govorii*, în: SCN, IV, 1968.
- Mitrea 1968 B. Mitrea, *Cu privire la tezaurul monetar roman imperial de la Săpata de Jos și prăbușirea limesului Transalutanus*, în: SCN, IV, 1968.
- Mitrea 1969 B. Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, în: *Dacia N. S.*, XIII, 1969.
- Mitrea 1971b B. Mitrea, *Un document numismatic din a doua jumătate a secolului al III-lea: tezaurul de monede romane de la Olteni*, în: SCN, V, 1971.
- Mitrea 1979 Bucur Mitrea, *Tezaurul monetar de la Bălești, jud. Gorj, din vremea lui Gordian al III-lea*, în: CN, II, 1979.
- Mitrea 1982 B. Mitrea, *Un tezaur monetar de la Aurelian descoperit în Oltenia*, în: *Oltenia*, 4, 1982.
- Mitrea 1984 B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie 1981, 1982 et 1983 (XXV, XXVI et XXVII)*, în: *Dacia N.S.*, XXVIII, 1984.
- Müller 1890 H. Müller, *Ein neuer Fund römischer Silberdenare*, în: *Korrespondenzblatt der Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, XIII, 4, 1890.
- Nubar - Purcărescu 1972 H. Nubar, P. Purcărescu, *Note pe marginea unui tezaur monetar din epoca romană, descoperit la Râureni, jud. Vâlcea*, în: *Buridava*, 1, 1972.
- Okamura 1996 L. Okamura, *Roman Withdrawals*, în: *Shifting frontiers in late antiquity*, Hampshire, 1996.
- Opreanu 1998 C. Opreanu, *Dacia romană și Barbaricum*, Timișoara, 1998.
- Opreanu 2000 C. Opreanu, *Raetia, Pannonia și Dacia în vremea lui Gallienus*, în: *AnB*, VII-VIII, 2000.
- Pavel 1976 V. Pavel, *Tezaurul de monede romane imperial descoperit la Alba Iulia în anul 1963*, în: *Apulum*, XIV, 1976.
- Petac 1997 E. Petac, *Considerații cu privire la data finală a tezaurilor monetare îngropate la mijlocul sec. III-lea p. Chr. în Dacia romană de la sud de Carpați*, în: SCN, XII, 1997.
- Petolescu 1990 C. M. Petolescu, *Al patrulea tezaur monetar descoperit la Bârca (jud. Dolj)*, în: CN, VI, 1990.
- Petre-Govora 1968 Gh. I. Petre-Govora, *Tezaurul monetar de la Ionești Govorii. Condiții de descoperire*, în: SCN, IV, 1968.
- Piso 1974 I. Piso, *Războiul lui Philippus cu carpii*, în: *In memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974.
- Poenaru Bordea 1996-1998 Gh. Poenaru Bordea, *Découvertes monétaires en Roumanie 1994-1996 (XXXVIII-XL)*, în: *Dacia N.S.*, XL-XLII, 1996-1998.
- Poenaru Bordea - Mitrea 1992 Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie 1991 (XXXV)*, în: *Dacia N.S.*, XXXVI, 1992.
- Popilian 1971 Gh. Popilian, *Descoperirea monetară de la Gostavăț (jud. Olt)*,

- în: *Historica*, II, 1971.
- Popilian 1974 Gh. Popilian, *Tezaurul de monede romane descoperit la Leurda-orașul Motru (jud. Gorj)*, în: *Drobeta*, I, 1974.
- Popilian 1998 Gh. Popilian, *Câteva considerații cu privire la tezaurul de Vârtoș, jud. Dolj*, în: *AO*, 13, 1998.
- Popilian - Chițu 1980 Gh. Popilian, Șt. Chițu, *Tezaurul de monede romane de la Drăghiceni (jud. Olt)*, în: *Oltenia*, II, 1980.
- Popilian - Chițu 1997 Gh. Popilian, Ș. Chițu, *Tezaurul roman de monede imperiale descoperit la Caracal*, în: *AO*, 12, 1997.
- Popilian - Davidescu 2000 Gh. Popilian, M. Davidescu, *Tezaurul de monede romane imperiale descoperit la Gruia(jud. Mehedinți)*, în: *Drobeta*, X, 2000.
- Popilian - Gheorghe 1998-2003 Gh. Popilian, P. Gheorghe, *Tezaurul de monede romane imperiale descoperit la Barza, com. Dănești, jud. Gorj*, în: *BSNR*, XCII-XCVII, 1998-2003.
- Popilian - Persu 1996-1997 Gh. Popilian, E. Persu, *Tezaurul de monede romane imperiale de la Drăgășani*, în: *BSNR*, XC-XCI, 1996-1997.
- Popilian - S.-Mircești, 1989 Gh. Popilian, I. S.-Mircești, *Tezaurul de monede romane imperiale de la Butoiești (jud. Mehedinți)*, în: *SCN*, IX, 1989.
- Preda 1968 C. Preda, *Tezaurul monetar de la Bârca (jud. Dolj) și unele probleme privind atacurile carpilor din anii 242 și 245 în Dacia romană*, în: *SCN*, IV, 1968.
- Preda 1974 C. Preda, *Tezaurul monetar din epoca romană descoperit la Gârla Mare*, în: *Historica*, III, 1974.
- Preda 2001 C. Preda, *Un nou lot de monede din tezaurul roman imperial de la Gura Padinii, jud. Olt*, în: *SimpNum*, Chișinău, 2001.
- Preda 1996 C. Preda, *Tezaurul monetar imperial de la Pădurețu, jud. Vâlcea*, în: *BSNR*, 140-141 (1992-1993), 1996.
- Protase 1965 D. Protase, *Les trésors monétaires de la Dacie Romaine. Leur signification sociale – économique et ethno - politique*, în: *Congresso internazionale di numismatica*, Roma, 1965.
- Protase 1965 D. Tudor, *Oltenia Romană*, București, 1968.
- Protase - Crișan 1968 D. Protase, I. H. Crișan, *Tezaurul de monede imperial de la Țaga (jud. Cluj)*, în: *SCN*, IV, 1968.
- Purece 2005 Silviu I. Purece, *Tezaurul de la Stănești*, București, 2005
- Purece 2006 Silviu I. Purece, *A girle? Fragment made of roman imperial coins kept in the collection of the County Museum of Vâlcea*, în: *Studia in honorem Demetrii Protase*, Cluj-Napoca, 2006.
- Purece 2007a Silviu I. Purece, *Discuții privind un tezaur necunoscut de monede romane imperiale descoperit la hotarul dintre Slăvitești și Băbeni, județul Vâlcea*, în: *Monedă și comerț în sud-estul Europei*, I, Sibiu, 2007.
- Purece 2007b S. I. Purece, *Monede romane descoperite la Buridava romană (Stolniceni, județul Vâlcea)*, în: *Monedă și comerț în sud-estul Europei*, I, Sibiu, 2007.
- Rădulescu 2001 T. Rădulescu, *Tezaurul monetar de la Galicea Mare, județul Dolj, din vremea lui Filip Arabul*, în: *Oltenia*, XIII, 2001.
- Rădulescu - Maruțelu 2003 T. Rădulescu, M. Maruțelu, *Un tezaur de denari romani imperiali din vremea împăratului Maximin Thrax descoperit la Dăbuleni-Dolj*, în: *AO*, 17, 2003.

- Rădulescu - Tătulea 1990-1995
Reece 1988
Ruscu 2003
Suciu 2000
Tătulea 1994
Toropu 1978
Toropu - Stoica 1970
Tudor 1970
Vlădescu 1983
Vlădescu 1986
Winkler 1971
- T. Rădulescu, C. M. Tătulea, *Al III-lea tezaur de monede romane imperiale descoperit la Bârca-Dolj*, în: *Oltenia*, I, 1990-1995.
R. Reece, *Interpreting Roman hoards*, în: *World Archaeology*, 20, 1, 1988.
D. Ruscu, *Provincia Dacia în istoriografia antică*, Cluj-Napoca, 2003.
V. Suciu, *Tezaure monetare din Dacia romană și postromană*, Cluj-Napoca, 2000.
C. M. Tătulea, *Romula-Malva*, București, 1994.
O. Toropu, *Un nou tezaur monetar roman descoperit la Slăveni*, în: *Drobeta*, 3, 1978.
O. Toropu, O. Stoica, *Descoperiri arheologice și numismatice din Oltenia*, în: *Materiale*, IX, 1970.
D. Tudor, *Distrugearea castrului roman de la Slăveni, pe Olt*, în: *Historica*, I, 1970.
C. M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983.
C. M. Vlădescu, *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986.
I. Winkler, *Tezaurul monetar din secolul III e.n. descoperit la Apulum în 1902*, în: *Apulum*, IX, 1971.

**SALZ MACHT GESCHICHTE: MONEDĂ FĂRĂ COMERȚ ȘI COMERȚ FĂRĂ
MONEDĂ ÎN TRANSILVANIA ÎN SECOLELE VIII-IX**

SERGIU MUSTEAȚĂ

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”

Chișinău

sergiu_musteata@yahoo.com

Key – words: *Transylvania, salt, trade, monetary circulation 8th – 9th century.*

Abstract. *The author analyses some aspects of the monetary circulation and the salt trade and exploitation in Transylvania during the 8th – 9th centuries. One of the studied aspects is that the salt exploitation and commercialization generated a „coinless trade” in Transylvania at that time.*

Introducere

Resursele naturale au făcut atractive regiunile carpato-dunărene din cele mai vechi timpuri, iar Evul Mediu timpuriu nu a fost o excepție în acest sens. Bunătatea pământurilor de aici este relatată și în *Gesta Hungarorum*: *Quod terra illa irigaretur optimis fluviis, quorum nomina et utilitates seriatim dixit. Et quod in arenis eorum aurum colligerent, et aurum terre illius optimum esset. Et ut ibi foderetur sal et salgenia [...]*¹. Notarul maghiar menționează nu numai fertilitatea pământului, ci și bogățiile subpământene, resurse pentru controlul cărora s-au luptat de-a lungul veacurilor mai multe popoare. În Evul Mediu zăcămintele de aur, argint și sare din Carpați au constituit un subiect de dezbateri politice și de conflicte militare pentru stabilirea controlului asupra extragerii și comercializării acestor resurse vitale. Izvoarele scrise și realitățile arheologice din regiunile nord-dunărene ne demonstrează acest fapt. Astfel în rândurile ce urmează ne vom opri asupra unor aspecte privind situația numismatică de pe

teritoriul Transilvaniei și comerțul cu sare în sec. VIII-IX².

1. Situația prezenței monetare din Transilvania

În regiunile de la nordul Dunării Inferioare, în general și pe teritoriul Transilvaniei, în special, monedele din sec. VIII-IX sunt destul de modest reprezentate (Harta 1). Din datele disponibile astăzi, în regiunile carpato-danubiano-pontice cunoaștem trei categorii de monede din această perioadă: arabe, bizantine și vest-europene. Deși reduse numeric, descoperirile se concentrează în trei zone distincte: regiunile carpato-nistrene, teritoriul Munteniei și Olteniei, pe cursul mijlociu al Tisei și în zona confluenței cu Mureșul (Harta 1). Teritoriul propriu-zis al Transilvaniei este lipsit, practic, cu doar câteva excepții, de prezența monedei pe parcursul a două secole (Harta 1). Până în

¹ *Gesta Hungarorum*, XXV. A se vedea analiza relatărilor cronicarului maghiar la: Madgearu 2001b; Madgearu 2005a.

² Deși au apărut în ultimii ani mai multe studii referitoare la comerțul cu sare, considerăm oportun să revenim la acest subiect cu unele concretizări privind locul și rolul monedelor atestate pe teritoriul Transilvaniei și comerțul cu sare în sec. VIII-IX (Ciobanu 2002c; Ciobanu 2003a; Madgearu 2001a; Madgearu 2002-2003; Madgearu 2005b; Rustoiu 2005 etc).

prezent, în spațiul intracarpatic sunt cunoscute doar 5 monede bizantine descoperite izolat, la care se mai adaugă alte 2 exemplare din locuri necunoscute de pe teritoriul Transilvaniei. Un *follis* de la Tiberius III (689-705), descoperire nesigură, provine de la Mediaș³. O altă monedă de bronz emisă la Constantinopol în vremea domniei lui Constantin V și Leon IV (751-775) a fost descoperită la Voila, jud. Brașov⁴. Restul monedelor datează din al patrulea sfert al sec. IX. Doi *solidi*, fără loc de descoperire cunoscut, au fost emiși în timpul domniei lui Vasile I și Constantin (867-886)⁵, iar altul, în stare perforată, provine de la Poienii de Sus, jud. Bihor⁶. Ultima monedă este un *miliaresion* emis la Constantinopol de către Leon VI (886-912) descoperit la Vădaș, jud. Mureș⁷. L. Kovács, făcând referință la Roska, mai amintește de o monedă de bronz de la Leon VI, perforată, ca fiind descoperită într-un mormânt de copil din sec. X de la Hunedoara⁸.

Monedele de bronz au fost utilizate în comerțul mărunț, însă numărul lor extrem de limitat din perioada și regiunea cercetată nu

permite să admitem o implicare a lor în schimbul economic local. Sarea a fost însă un produs costisitor⁹. Deoarece *follis*-ul nu putea face față acestor realități, ar fi fost necesară moneda cu un nominal mai mare. Piese de argint și de aur, atestate în *Barbaricum*, provin, de regulă, din subsidiile plătite de către bizantini aliaților¹⁰. Pe teritoriul Transilvaniei, după cum am constatat mai sus, ele sunt atestate într-un număr foarte redus. Piese de argint și de aur provin, de regulă, din subsidiile plătite de către bizantini aliaților. Monedele de la Vasile I Macedoneanul și Constantin (867-886) și Leon VI (886-912) au putut ajunge la nord de Dunăre prin intermediul ungarilor, care, în calitatea lor de aliați ai imperiului, primeau periodic un șir de subsidii¹¹. Monedele perforate de la Poienii de Sus și Hunedoara, au fost, după toate probabilitățile, utilizate ca medalion¹². Totodată, trebuie să ținem cont și de faptul că monedele de aur și argint au fost folosite o perioadă îndelungată de timp, după emiterea lor, iar pierderea și ulterior descoperirea lor în circumstanțe necunoscute complică încadrarea lor în fenomenele și evenimentele istorice petrecute în aceste regiuni în sec. VIII-IX.

Marea majoritatea a monedelor arabe¹³, bizantine¹⁴ și vest-europene¹⁵ atestate

³ Horedt 1958, p. 106, nr. 3; Dimian 1957, p. 197; Preda 1972, p. 403; Velter 1988, p. 263, nota 47/69; Oberländer-Târnoveanu 2000, p. 390; Oberländer-Târnoveanu 2002, p. 147sq.; Velter 2002, p. 293, nr. LVI/82.

⁴ Dimian 1957, p. 197; Horedt 1958, p. 107, nr. 7; Preda 1972, p. 411; Ciupea 1987-1988, p. 294; Velter 1988, p. 263, nota 47, nr. 140; RepBrașov 1996, p. 90; Velter 2002, p. 303, nr. CXXII/200; Curta 2005a, p. 134, nr. 126; Dulea 2002-2003, p. 253.

⁵ **IAV**, considerat a fi de la Vasile I (867-886) (Velter 1988, p. 269, nr. 114; Velter 2002, p. 302, nr. CXII/188) și alt **IAV** de la Vasile I și Constantin (869-880/879?), descoperit în anul 1914 (Kovács 1983, pp. 134, 142, nr. 62; Horedt 1986, p. 98; Velter 1988, p. 263; Kovács 1989, p. 82, nr. 867; Velter 2002, p. 302, nr. CXII/189; Iambor 2005, p. 52).

⁶ Sășianu 1983, p. 447sq., nr. 8; Velter 1988, p. 268, nr. 79; Kovács 1989, p. 170, nr. 1052; Velter 2002, p. 297, nr. LXXVII/139.

⁷ Preda 1972, p. 411; Zrínyi 1976, p. 150; Butnariu 1981-1982, p. 170; RepMureș 1995, p. 188, nr. LVII.5.A.

⁸ Vajdahunyad-Kincseshegy - **IAE**, perforat, emis la Constantinopol, descoperit în necropolă din sec. X-XI, mormânt de copil (nr. 46), în regiunea gâtului. După Kovács, care face trimitere la: Roska 1913, moneda ar fi din perioada 896-? (Kovács 1989, p. 73, nr. 415, nota 408).

⁹ Pe baza datelor din prima jumătate a sec. XIII, G. Kovács estimează valoarea a 100 de pietre de sare la o marcă de argint, greutatea medie a unui bolovan de sare fiind de 5 kg, iar a unei mărci de 400 g de argint (Kovács 1980, p. 197). Despre veniturile regale de la exploatarea și comercializarea sării din Transilvania se vorbește într-o relatarea a lui Ioan de Lyon din 1184-1185. Iambor 1982, p. 76sq. Date privind prețul sării sunt prezentate și la: Stephenson 2000, p. 43sq.

¹⁰ „Gold coins indicate payments of some kind or, perhaps, gifts, but not trade” - Madgearu 2005, p. 104.

¹¹ Iambor 2005, p. 51.

¹² A. Madgearu consideră că piesa de la Poienii de Sus provine din plata bizantinilor pentru conducătorii locali. (Madgearu 2001b, p. 43).

¹³ A se vedea detalii privind rolul și funcția monedelor islamice timpurii în aceste regiuni în sec. VIII-X în lucrările: Kovács 1989; Velter 2002, pp. 118-131; Musteață 2007, inclusiv bibliografia.

¹⁴ Un studiu privind pătrunderea monedei bizantine în bazinul carpatic este un curs de apariție: Musteață 2008, *mss.* Totodată situația generală poate fi urmărită și în lucrările: Preda 1972; Velter 1988; Kovács 1989; Velter 2002, p. 62sq., etc.

în câmpia Tisei provin din morminte maghiare din sec. X-XI. Starea perforată a monedelor dovedește utilizarea lor ca accesorii vestimentare, decor al harnașamentului și, uneori, în calitate de medalion sau colier¹⁶. A. - M. Velter observă corect că monedele descoperite în necropolele maghiare din sec. X-XI nu au nici o legătură cu relațiile economice ale acestei perioade¹⁷. Evidențierea însă a unei perioade carolingiene pe baza câtorva piese singulare descoperite pe teritoriul Moraviei¹⁸ și a două piese din colecții private de la Orșova și Turda o considerăm nejustificată¹⁹, precum și afirmația că dinarii carolingieni ar indica o direcție comercială ce pornește din vest, de-a lungul Dunării, până la Marea Neagră²⁰. Însăși A.-M. Velter afirmă că raritatea și contextul apariției monedelor exclude participarea lor la circuitul economic înainte de începutul sec. XIII, când sunt atestate relații comerciale între centrele urbane din vestul Europei și cele din Transilvania²¹.

¹⁵ Kovács 1989; Velter 1996; Velter 2002, pp. 132-142.

¹⁶ Monedele au fost frecvent utilizate ca piese de podoabă în evul mediu timpuriu (Vážarova 1971, p. 295; Kovács 1989; Talvio 2000).

¹⁷ Velter 1996, p. 138.

¹⁸ Un dinar de la Carol cel Chel (840-875) provine de la Kamien Pomorsky (Cehia, Velter 2002, p. 133, catalog nr. LXXV. 314); din necropola de sec. XI, mormântul nr. 209, Nitra-Biserica Sf. Martin, r. Nitra, Slovacia provine un obol carolingian din sec IX, emis de unul din regiilor Carol cel Chel (840-877), Carol cel Gros (884-888) sau Carol cel Simplu (893-923), (Kovács 1989, p. 49, nr. 251; Velter 2002, p. 133, catalog nr. LXIX. 286); din perimetrul unei fortificații de la Šárka, Cehia provine un dinar de Moelle (Aquitania) de la Carol cel Chel (840-877), (Velter 2002, p. 338, nr. LXXVII. 316). În aceste circumstanțe politice și economice, trebuie să ținem cont de creșterea rolului și ponderii în relațiile de schimb din perioada evului mediu timpuriu a grivnei de fier (Pleiner 1989, Bialekova – Turpáková 1989).

¹⁹ Din colecții private provin un dinar milanez emis de Ludovic II (855-875), de la Orșova, jud. Mehedinți și de la Turda, jud. Cluj un denar german emis de Berthold, conte de Bavaria (938-947) (Velter 1996, p. 137).

²⁰ Olteanu *et alii* 2001, 62. A se vedea particularitățile sistemului monetar din vestul Europei în perioada carolingiană: Grierson - Blackburn 1986, pp. 190-259; Grierson 1991, pp. 39-49.

²¹ Velter 1988, p. 252; Velter 1996, p. 136.

Nu punem la îndoială expansiunea spre est a regatului franc, însă nu putem vorbi, pe baza datelor numismatice actuale, despre o „fază carolingiană” în pătrunderea monedelor vest-europene pe teritoriul Transilvaniei²². Confruntările dintre franci și avari au avut o istorie îndelungată, iar lichidarea puterii avară s-a produs treptat. Secolul VIII a însemnat, pentru avari, o perioadă de confruntări militare intense, duse pentru apărarea teritoriilor stăpânite de ei, în special în regiunile de vest și de sud ale Chaganatului²³. Ultimul sfert al sec. VIII (788-796) este marcat de o serie de conflicte militare între puterea avară și francii²⁴. După eșecul campaniei avară din anul 788 în nordul Italiei, a urmat imediat atacul francilor, în urma căruia hotarul bavarez s-a deplasat considerabil spre est. Tentativa avarilor din anul 790 de a pune în discuție noile hotare a fost lipsită de succes. În toamna anului 791 armatele francilor au atacat teritoriile din partea de vest ale Chaganatului avar. Aceste insuccese au reprezentat, de fapt, începutul neînțelegerilor interne din cadrul aristocrației avară, care s-a soldat cu divizarea ei în două tabere. *Tudun (dux de Pannonia)*, conducătorul avarilor și slavilor din partea de vest a Chaganatului, a trecut în anul 795 sub suzeranitatea francilor și s-a creștinat, încercând să-și extindă cu ajutorul acestora influența și asupra teritoriilor din estul Pannoniei, care rămăseseră sub puterea chaganului avar²⁵. În anul 796 avarii sunt atacați de Pepin, regele Italiei, campanie care a afectat din nou puterea avară din Pannonia.

Chaganatul avar este lichidat abia la începutul sec. IX sub loviturile regatului franc condus de Carol cel Mare²⁶ și ale bulgarilor²⁷ conduși de Krum, fapt care a dus la stabilirea, în Câmpia Pannonică, a unor noi realități militaro-politice, ce au avut un impact direct și

²² Velter 2002, p. 132sq., Harta nr. XI.

²³ După periodizarea propusă de K. Horedt, acest interval de timp reprezintă perioada avară târzie (700-792) sau aceasta ar putea fi extinsă până la începutul sec. IX (Horedt 1958, p. 65).

²⁴ Războiul de opt ani (788-796). Daim 2002, p. 279sq.

²⁵ Szöke 1990-1991, p. 146.

²⁶ Kovačević 1977, pp. 94-97.

²⁷ Feher 1955.

asupra regiunilor de la est de Tisa²⁸. Desființarea Chaganatului avar a făcut ca teritoriul său să fie disputat de Imperiul franc de răsărit, Cnezatul moravian și statul bulgar. Acest proces s-a produs treptat, deoarece la curtea lui Carol sunt atestate solii avarie în anii 805, 811 și ultima în 822, care de fiecare dată solicitau ajutor pentru soluționarea conflictelor din Pannonia între conducătorii avari și cei slavi²⁹. În anul 811, după o nouă intervenție a armatei france în Câmpia Pannoniei, Carol i-a chemat la reședința sa de la Aachen pe chagan, pe tudun și pe conducătorii slavi. Astfel, în prima jumătate a sec. IX, Imperiul franc controla practic teritoriile de la vest de Dunăre, organizând acolo mai multe mărci (Avaria, Carinthia, Friul), iar regiunile din bazinul Tisei au intrat în sfera de influență a Chaganatului bulgar³⁰. Pe de altă parte, dispariția supremației politice avarie a favorizat organizarea unor formațiuni politico-militare în rândul triburilor slave: croații s-au stabilit pe teritoriul fostei provincii Dalmația, sârbii s-au așezat în sec. VIII în sudul Serbiei de astăzi, organizându-se către veacul al nouălea, sub cneazul Vlastimir, într-o formațiune statală independentă, ajunsă în curând sub suzeranitatea Imperiului Bizantin. Triburile slave apusene, în lupta lor cu avarii, au format mai multe uniuni tribale, care au stat la baza formațiunii conduse de Samo, pe baza căreia s-a format în sec. IX statul Moravia Mare, în frunte cu Moimo (Mojmir)³¹, care asupra regiunilor de la est de Tisa a avut o influență mai mult de ordin economic și cultural decât politic și militar, deoarece aceste regiuni au intrat în sfera de influență a bulgarilor³².

2. Extragerea și comercializarea sării

Sarea a fost tot timpul un element vital în alimentație, atât în cea a omului, cât și în

aceea a animalelor³³. Începând cu epoca neolitică, atunci când omul a început să fiarbă alimentele, a apărut și necesitatea adăugării de sare în alimentație și, astfel, omul a fost pus în situația de a căuta resursele de sare³⁴. Locuitorii din zonele cu zăcăminte de sare, atât în stare solidă, cât și lichidă, au transformat exploatarea sării și comerțul cu sare într-o ocupație permanentă³⁵.

În spațiul carpato-danubiano-pontic s-au evidențiat peste 200 de masive cu zăcăminte de sare³⁶, dintre care cele mai importante sunt zăcămintele aflate în spațiul intracarpatic, în Maramureș și în Transilvania. În Depresiunea Transilvaniei se evidențiază trei aliniamente, pe latura de vest – Dej, Someșeni, Cojocna, Turda, Ocna Mureșului, Ocna Sibiului, pe latura de sud – Brad, Avrig, Sărata, Perșani și pe latura de est – Mercheașa, Corund, Praid, Sovata și Gurghiu³⁷.

În zonele unde sarea gemă lipsea, oamenii au căutat să obțină sarea din apa sărată³⁸. Prin metoda evaporării s-a putut extrage sare din saramura lichidă. Apa sărată de mare sau din lacuri se obținea prin fierberea apei în vase de dimensiuni mari, după care sarea umedă se tasea în vase mici și apoi se puneau la uscat, în timpul verii la soare, iar în sezoanele mai reci pe o vatră. Sarea obținută prin evaporare avea un grad mai sporit de puritate, în comparație cu sarea minerală. Astfel, putem observa că exploatarea sării este

²⁸ După unele păreri, hotarul între franci și bulgari a fost stabilit pe Tisa Inferioară (Rusu 1977, p. 178; Dumitrașcu 1997, p. 720).

²⁹ Daim 2002, p. 282.

³⁰ Spinei 1996, p. 29.

³¹ Ruttkay 1982.

³² În contextul campaniilor militare ale bulgarilor la nord de Dunăre, se menționează moartea tarkanului Onegavon în râul Tisa, căruia i s-a ridicat un monument în Camera eroilor de la Pliska (Iambor 2005, p. 227).

³³ Calculele contemporane au arătat cantitatea zilnică necesară pentru diferite specii de animale: bovinele – 25-30 gr., cabalinele – 20-40 gr., ovicaprinele – 5-15 gr., porcine – 5-10 gr. (Ciobanu 2001a, p. 100; Ciobanu 2002c, p. 56; Rustoiu 2005, p. 271).

³⁴ Fries-Knoblach 1998. Pentru teritoriul României a se vedea recentul catalog de expoziție realizat sub egida Muzeului Carpaților Răsăriteni: Cavruc - Chiricescu 2006.

³⁵ Extragerea zăcămintelor de argint, aur și sare a fost o ocupație economică importantă pentru locuitorii Transilvaniei până în sec. XX (Slotta *et alii* 2001).

³⁶ Spinei 1996, p. 8; Spinei 1999; Ciobanu 2001a, p. 99; Olteanu *et alii* 2001a, p. 54.

³⁷ Rustoiu 2005, p. 270.

³⁸ În arealul carpato-dunărean există o serie de lacuri cu apă sărată și sărături, cum sunt cele de pe litoralul Mării Negre sau lacurile de stepă din zonele Brăilei și Ialomiței etc., unde după toate probabilitățile sarea se extrage din apa sărată.

o ocupație destul de veche³⁹, care a cunoscut o dezvoltare largă în epocile antică⁴⁰ și medievală⁴¹. Contribuțiile recente ale lui D. Ciobanu⁴², A. Madgearu⁴³ și G. T. Rustoiu⁴⁴ au adus un aport deosebit la cercetarea evoluției acestei îndeletniciri economice la nordul Dunării de Jos în perioadele antică și medievală timpurie.

Sarea gemă se exploata prin extragerea bulgărilor de sare din maluri sau prin săparea de galerii și fântâni. Comerțul cu sare se realiza pe mai multe căi, cu ajutorul plutelor pe principalele artere de apă din Transilvania, Mureșul și Someșul și cu ajutorul carelor sau cailor de povară pe uscat, pe Valea Someșului Mic și de-a lungul Crișului Repede, precum și prin Porțile Meseșului, pe Valea Crasnei spre Sărmășad sau spre Marca, pe Valea Barcăului prin Șimleul Silvaniei⁴⁵. Concentrarea așezărilor antice și medievale timpurii în zonele cu zăcămintele de sare și de-a lungul căilor de comerț reflectă importanța acestei ocupații în diferite perioade istorice. Atestarea așezărilor și necropolelor din sec. VII-IX în apropierea salinelor sau a masivelor de sare de la Cojocna, Ocna Dejului, Sic, Turda (jud. Cluj), Ocnișoara, Uioara-Ocna Mureșului (jud. Alba), Ocna Sibiului (jud. Sibiu), Ocna de Sus, Ocland, Praid (jud. Harghita), Ocnița (jud. Bistrița-Năsăud), Sovata (jud. Mureș), Ocnele Mari (jud. Vâlcea), Slănic (jud. Prahova) etc. ne demonstrează interesul direct al diferitelor populații față de acest zăcământ⁴⁶.

Lipsa zăcămintelor de sare din Peninsula Balcanică și din Câmpia Pannoniei au făcut popoarele din aceste regiuni să lupte deseori nu numai pentru a controla căile de acces la aceste resurse, dar și pentru accesul la piața europeană a comerțului cu sare. Astfel,

sarea a devenit în evul mediu o resursă de interes strategic⁴⁷.

Al doilea Chaganat Avar a ajuns să stăpânească și regiunile de la est de Tisa, fiind sigur interesat de bogățiile regiunii⁴⁸. Existența centrului avar de la Aiud de la începutul secolului al VIII-lea, are o legătură directă cu controlul exploatarea zăcămintelor de sare și a comerțului de pe valea Mureșului⁴⁹. Astfel, unele descoperiri avare din zona Mureșului Mijlociu de la Gâmbaș, Lopadea Nouă, Aiud, Teiuș (jud. Alba) ș.a. ne sugerează controlul stabilit de avari asupra salinelor din această zonă și asupra drumului comercial de pe valea Mureșului, ce asigura legătura cu Pannonia⁵⁰. Totodată, descoperirea numeroaselor așezări și necropole în zonele cu zăcămintele de sare atestă exploatarea pe larg a acestui mineral în secolul al VIII-lea, în perioada dominației avare⁵¹.

Prezența bulgarilor la nordul Dunării este, de asemenea, legată de controlul comerțului cu sare din Transilvania prin Banat spre regiunile central- și sud-est europene. Interesul bulgarilor pentru aceste regiuni are o dublă explicație, anume lipsa zăcămintelor de sare la sud de fluviu și importanța lor strategică și economică pentru comerțul cu sare în Europa. După lichidarea Chaganatului Avar, bulgarii au preluat controlul asupra unor regiuni de la nordul Dunării, printre care și zonele cu zăcămintele de sare. Amintim în acest context conflictul germano-moravian de la finele secolului IX, când regele german Arnulf de Bavaria, fiind în conflict cu regele moravian Sviatopluk, a fost nevoit să apeleze la serviciile conducătorului bulgar Vladimir, trimițând către acesta în anul 892 o solie, pe căi ocolite, pentru a-l ruga să nu mai vândă

³⁹ Ursulescu 1977.

⁴⁰ Wollmann 1996; Gligor 2000.

⁴¹ Berciu - Drăghicescu 1982.

⁴² Ciobanu 1997; Ciobanu 2001a; Ciobanu 2001b; Ciobanu 2002a; Ciobanu 2002b; Ciobanu 2002c; Ciobanu 2002d; Ciobanu 2003a; Ciobanu 2003b.

⁴³ Madgearu 2001a.

⁴⁴ Rustoiu 2005.

⁴⁵ Rustoiu 2005, p. 274.

⁴⁶ Rusu 1975, p. 146, fig. 4; Olteanu *et alii* 2001a, p. 54; Madgearu 2001a, p. 271.

⁴⁷ Madgearu 2001a, p. 271; Madgearu 2005, p. 103.

⁴⁸ Anterior gepizii controlau aceste regiuni, inclusiv comerțul cu sare, dovadă fiind concentrarea necropolelor gepide în zonele în care există zăcămintele salifere (Madgearu 2001a, p. 273, fig. 2).

⁴⁹ Horedt 1958, p. 98.

⁵⁰ Iambor 1982, p. 75; Madgearu 2001a, p. 272. În legătură cu dominația avară în regiune poate fi pus și mult disputatul tezaur de la Sînnicolau Mare (Rusu 1985-1986).

⁵¹ Atragem atenția asupra descoperirilor din grupul Mediaș (Madgearu 2001a, p. 275, fig. 4).

sare moravienilor⁵². Din cauza lipsei acestui mineral în regiunile controlate de moravieni în sec. IX, ei erau nevoiți să-l procure din regiunile intracarpătice⁵³. Astfel, pe parcursul sec. IX comerțul cu sare din Transilvania spre regiunile Europei centrale și de vest era controlat în mare parte de bulgari⁵⁴.

Ungurii au râvnit, de asemenea, la zăcămintele de sare din Transilvania, imediat ce s-au așezat în Pannonia. Acest fapt se constată de-a lungul secolului X și, în special, începând cu sec. XI, când ungurii au stabilit un control efectiv al acestor teritorii⁵⁵. Minele de sare, aur etc. au devenit, astfel, parte a sistemului de monopoluri regale (*regalia*), care constituiau venituri exclusive, destul de considerabile, ale regelui. Interesul regelui față de acest domeniu s-a manifestat și prin stabilirea unor facilități pentru lucrătorii de la minele din Transilvania pentru ai proteja de nobilii locali⁵⁶. Astfel, extragerea sării a devenit de-a lungul evului mediu un subiect nu numai cu caracter economic, ci și politic și chiar religios, Biserica fiind interesată mai mult de donațiile din partea regelui provenite din extragerea și comercializarea sării și din taxele vamale, decât de creștinii din aceste regiuni, așa cum reiese foarte bine din documentele din sec. XI-XIII. Mureșul și Someșul devin principalele căi comerciale și de transport a sării⁵⁷. Dezvoltarea economică ascendentă a regiunilor din apropierea Mureșului mijlociu, Someșului și Crișului Repede are, așadar, o legătură directă cu activitatea de extragere și comercializare a

sării. Râul Mureș asigură relația directă dintre centrele de extragere cu regiunile de comercializare. De la ocnele Uioara, Ocnișoara, Turda, Cojocna, Rona, Șugatag, prin porturile Vințul de Sus, Partoș-Alba Iulia, Lipova, Bistra, Arad, Igrăș, Cenad, Seghedin etc. sarea era transportată mai departe fie pe Tisa, fie pe cale terestră spre regiunile Europei centrale și de sud-est. De la vărsarea Mureșului în Tisa sarea era adusă pe calea apei până la Dunăre, unde pe malul stâng al râului era amplasat depozitul de sare de la *Slankamen*⁵⁸. Râul Someș era, de asemenea, o arteră comercială care asigură legătura de la Ocna Dejului, Sic prin Satu-Mare pe Tisa, apoi prin Tolaj și Szolnok cobora în jos pe râul Tisa. În afară de calea fluvială, sarea era transportată și pe uscat. Una din aceste căi ce lega Transilvania cu Europa de Apus era cea care trecea prin Poarta Meseșului. Carele cu sare plecau de la Cojocna prin Cluj, Creaca, intrau prin Poarta Meseșului, supravegheate de cetățile de la Moigrad și Ortelec, continuându-și drumul prin Zalău, Crasna, Zăuan, Șimleu, Măierșițe, Zalnoc, Supuru de Sus, Tașnăd până la Sălacea. De la Dej sarea era transportată pe uscat prin Var, Jibou, Mirșid și Poarta Meseșului. O altă cale pe uscat mergea pe valea Crișului Repede, asigurând astfel legătura între Transilvania și Bihor, cu vama la Birtin⁵⁹.

Concentrarea produselor de factură bizantină în regiunea Szeged și la confluenței Mureșului cu Tisa, precum și apariția, deși sporadică, a monedelor, aici, nu este întâmplătoare, ci, probabil, toate se înscriu în contextul controlului politic și al comerțului cu sare din această regiune (Harta 2)⁶⁰. Prezența obiectelor de podoabă în mormintele din zonele unde se extrăgea, transporta și comercializa sarea este o dovadă că acestea constituiau obiectul de schimb.

⁵² În *Annales Fuldenses* se menționează că, de teama moravienilor, regele Arnulf a trimis pe căi ocolite și numai pe apă, nu pe drumuri obișnuite, soli la hanul bulgar Vladimir, pentru a reînnoi pacea și alianța între cei doi împotriva dușmanului comun (*Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis*).

⁵³ În regiunile actuale ale Austriei sunt atestate zăcăminte de sare la Ebensee, Aussee, Ischl, Hallstatt, iar în Slovacia doar la Prešov (Treml *et alii* 1995, cu harta răspândirii zăcămintelor de sare în Europa centrală și de vest).

⁵⁴ Madgearu 2001a, p. 276.

⁵⁵ Cele mai vechi descoperiri maghiare provin din zonele apropiate de zăcămintele de sare, de la Alba Iulia și Cluj (Madgearu 2001a, p. 272).

⁵⁶ Iambor 1982, p. 76.

⁵⁷ Kovách 1980, p. 193.

⁵⁸ Iambor 1982, p. 75; Iambor 2005, p. 229.

⁵⁹ Iambor 1982, p. 83.

⁶⁰ Stephenson 2000, p. 43sq., Map 1:3. Piese de podoabă și vestimentația scumpă a constituit nu doar subiectul comerțului, dar și al cadourilor și tributului primit sau plătit. De aceea este necesară analiza complexă a unor astfel de descoperiri în raport cu circumstanțele politice, economice, sociale și culturale ale regiunii.

Concluzii

Din cele relatate mai sus putem concluziona că, în Evul Mediu timpuriu, sarea din zonele salifere de la nordul Dunării de Jos asigură necesitățile popoarelor din Europa centrală și de sud-est, fapt pentru care controlul asupra comerțului cu sare a constituit un veșnic subiect de dispute politice și militare de-a lungul acestei perioade. Zonele cu zăcăminte de sare din Transilvania au fost controlate mai întâi de către gepizi, apoi în secolele VII-VIII au fost dominate de avari, în secolul al IX-lea de bulgari, iar pe parcursul sec. X-XI trec treptat în stăpânirea ungarilor. Afirmatia *Salz macht Geschichte* este, astfel, într-un total valabilă și pentru Transilvania⁶¹.

Utilizarea monedei în comercializarea sării nu este confirmată prin descoperiri monetare în regiunile unde se extrăgea sarea sau de-a lungul Mureșului și Tisei, pe unde se transporta acest produs. Moneda bizantină a ajuns în Transilvania în sec. VIII-IX ocazional și, în cele mai dese cazuri, ca rezultat al plăților efectuate către aliați, respectiv al jafurilor întreprinse de invadatori (avari, slavi, bulgari, unguri). După toate probabilitățile, relațiile comerciale din această perioadă se bazează în continuare pe schimbul în natură, specific societăților cu o economie preponderent agricolă⁶², cu atât mai mult cu cât în sec. VIII-IX este atestat un proces intens de ruralizare a societății și economiei bizantine, cu un impact direct asupra piețelor interne și externe⁶³. O dovadă în acest sens o constituie diverse tipuri de piese de vestimentație și de podoabă descoperite în

necropolele de la nordul Dunării Inferioare⁶⁴, care reprezintă piese de valoare folosite, după toate probabilitățile, în relațiile de schimb sau aduse aici de comunitățile migratoare. Afirmatia *monedă fără comerț și comerț fără monedă* reflectă, așadar, o realitate caracteristică și pentru societățile medievale timpurii din bazinul carpatic⁶⁵. În secolele următoare situația se schimbă, fiind atestată o creștere atât a numărului de monede, cât și a celui al pieselor de podoabă în regiunile unde se extrăgea, transporta și comercializa sarea. Totodată, apare și un șir de documente scrise care relatează despre tranzacțiile cu sare și veniturile de pe urma acestui comerț, ceea ce reflectă avântul comerțului cu sare din Transilvania spre alte regiuni ale Europei și ponderea monedei în relațiile de schimb (Harta 2)⁶⁶.

⁶¹ *Salz macht Geschichte* este titlul unei lucrări care reflectă importanța acestui minereu pentru teritoriile germane (Tremel *et alii* 1995).

⁶² Relațiile comerciale de la începutul sec. VIII dintre Bizanț și Bulgaria erau reglementate prin tratatul din 716, dar caracterul schimbului a fost de ordin natural, păstrându-se până în sec. X, după cum se menționează și în *Cartea Eparhului* (IX, 6).

⁶³ A se vedea detalii privind situația orașelor și localităților rurale bizantine din sec. VIII-IX în lucrările următoare: Lipšic 1953; Lipšic 1960; Každan 1954; Každan 1960; Ostrogorsky 1959; Frančes 1966; Sjuzumov 1967; Ivanov *et alii* 2002.

⁶⁴ A se vedea pentru detalii la Fiedler 1992.

⁶⁵ Mihăilescu-Bîrlița 2003-2005.

⁶⁶ Kováč 1980, pp. 195-198; Iambor 1982, pp. 76-79; Măluțan 1984, p. 251sq.; Madgearu 2001a, p. 280; Madgearu 2005b; Stephenson 2000, p. 44; Simon 2006.

LISTA ILUSTRĂȚILOR/VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Harta 1. Harta descoperirilor monetare de la nordul Dunării Inferioare din sec. VIII-IX.

Karte 1. Die Karte der Münzenfunde aus dem 8.-9. Jh. nördlich der Unteren Donau.

Harta 2: Minele de sare și descoperirile monetare din Transilvania, 900-1204 (după Stephenson).

Karte 2. Die Salzgruben und die Münzenfunde aus Siebenbürgen, 900-1204 (nach Stephenson).

**ZUSAMMENFASSUNG: SALZ MACHT GESCHICHTE:
MÜNZEN OHNE HANDEL UND HANDEL OHNE MÜNZEN IM 8.-9. JH. IN
SIEBENBÜRGEN**

In diesem Studium werden einige Aspekte der numismatischen Lage und des Salzhandels im 8.-9. Jh. in Siebenbürgen analysiert.

Die Naturressourcen machten die zwischen den Karpaten und der Donau liegenden Gebiete seit den ältesten Zeiten anziehend und das Frühmittelalter bildete keine Ausnahme dafür. Die Reichtümer des Bodens von hier werden auch in der Gesta Hungarorum beschrieben: Quod terra illa irigaretur optimis fluiiis, quorum nomina et utilitates seriatim dixit. Et quod in arenis eorum aurum colligerent, et aurum terre illius optimum esset. Et ut ibi foderetur sal et salgenia [...]. Der ungarische Notar erwähnt nicht nur die Fruchtbarkeit des Landes, sondern auch die unterirdischen Reichtümer, wofür seit Jahrhunderte mehrere Völker sich bekämpft haben.

1. Die Lage des Münzumschlages in Siebenbürgen

In den nördlich der Unteren Donau liegenden Gebiete, im allgemeinen und besonders auf dem Territorium Siebenbürgens sind die Münzen des 8.-9. Jh. recht bescheiden vertreten (Karte 1). Aus den heute zur Verfügung stehenden Daten, kennen wir in den zwischen den Karpaten, der Donau und dem Schwarzen Meer liegenden Gebiete drei Kategorien von Münzen aus dieser Zeitspanne: arabische, byzantinische und westeuropäische. Auch wenn sie von Anzahl her wenig sind, konzentrieren sich die Funde in drei unterschiedlichen Gebiete: die zwischen den Karpaten und dem Dnestr liegenden Gebiete, das Territorium der Großen und der Kleinen Walachei (Munteniens und Olteniens), auf dem oberen Lauf der Theiß und in der Gegend der Mündung des Mieresch (Karte 1). Mit einigen Ausnahmen, auf dem eigentlichen Territorium Siebenbürgens fehlen, praktisch, die Münzen für zwei Jahrhunderte (Harta 1). Im binnenkarpatischen Raum sind, bis zur Zeit, 5 byzantinische Münzen bekannt, die vereinzelt gefunden wurden, denen noch weitere 2 Stücke aus unbekanntem Fundorte aus Siebenbürgen hinzufügen sind. Ein follis von Tiberius III (689-705) ist ein unsicherer Fund und stammt aus Mediaș. Eine andere, in Konstantinopel zur Zeit der Herrschaft von Konstantin V und Leon IV (751-775) geprägte Bronzemünze, wurde bei Voila, Kr. Brașov entdeckt. Die restlichen Münzen datieren aus dem vierten Viertel des 9. Jh. Zwei solidi, mit unbekanntem Fundort, wurden zur Zeit der Herrschaft von Basileios I und Konstantin (867-886) geprägt und ein anderer, der durchgelocht ist, stammt aus Poieni de Sus, Kr. Bihor. Die letzte Münze ist ein miliaresion, geprägt in Konstantinopel von Leon VI (886-912) und wurde bei Vădaș, Kr. Mureș gefunden. L. Kovács, der M. Roska anführt, erwähnt auch eine durchgelochte Bronzemünze von Leon VI, die in einem Kindgrab des 10. Jh. aus Hunedoara entdeckt wurde.

Die Gold- und Silberstücke stammen, in der Regel, aus den Subsidien, die von den Byzantinern den Verbündeten bezahlt wurden. Die Münzen von Basileios I der Mazedonier und Konstantin (867-886) und Leon VI (886-912) konnten nördlich der Donau durch die Vermittlung der Ungarn gelingen, die als Verbündeten des Reiches periodisch eine Reihe von Subsidien erhalten haben. Die durchgelochten Münzen von Poieni de Sus und Hunedoara wurden, aller Wahrscheinlichkeiten nach, als Medaillon benutzt.

A.- M. Velter bemerkt richtig, daß die in den ungarischen Friedhöfe aus dem 10.-11. Jh. entdeckten Münzen keinen Zusammenhang mit den wirtschaftlichen Beziehungen dieser Zeitspanne haben. Wir halten aber für unbegründigt, die Hervorhebung einer karolingischen Phase aufgrund einiger vereinzelter Stücke, die in Mähren entdeckt wurden und zweier Stücke aus Privatsammlungen aus Orșova und Turda, sowie auch die Behauptung, daß die karolingische Denaren eine aus dem Westen, längs der Donau kommende und bis zum Schwarzen Meer reichende Handelsrichtung andeuten würden.

Die Ausdehnung des fränkischen Reiches nach Osten beyweifeln wir nicht, aber aufgrund der vorhandenen Daten können wir von einer „karolingischen Phase“ im Eindringen der westeuropäischen Münzen in Siebenbürgen nicht sprechen. Die Konfrontationen zwischen den Franken und den Awaren hatten eine lange Geschichte und die Vernichtung der awarischen Macht geschah allmählich. Für die Awaren, war das 8. Jh. eine Zeit intensen militärischen Konfrontationen zur Verteidigung der von ihnen beherrschten Gebiete, vor allem in den westlichen und südlichen Gebiete des Chaganats. Das letzte Viertel des 8. Jh. ist durch eine Reihe von Konflikten zwischen der awarischen Macht und den Franken gekennzeichnet. Nach dem Mißerfolg des awarischen Feldzuges aus dem Jahre 788 im Norden Italiens folgte sofort ein Angriff der Franken, nach dem die bayerische Grenze beträchtlich nach Osten verlegt wurde. Der Versuch der Awaren aus dem Jahre 790, die neuen Grenzen in Frage zu stellen, war erfolglos. Im Herbst des Jahres 791 haben die Heere der Franken die westlichen Gebiete des awarischen Chaganats angegriffen. Das awarische Chaganat wird erst im beginnenden 9. Jh., unter den Stöße des fränkischen Königreichs Karls des Großen und der von Krum geführten Bulgaren vernichtet, was zur Entstehung neuer militärisch-politischen Tatsachen in der Pannonischen Ebene führte, die eine direkte Einwirkung auch auf die östlich der Theiß liegenden Gebiete hatten. Die Beseitigung des awarischen Chaganats verursachte Ansprüche über dessen Territorium seitens des Ostfränkischen Reiches, des Mährischen Fürstentums und des bulgarischen Staates. Dieser Prozeß geschah allmählich, weil beim Hof Karls sind awarischen Botschaften in den Jahren 805, 811 und die letzte in 822 belegt, die jedesmal Hilfe zur Lösung der Konflikten zwischen den awarischen und slawischen Anführer aus Pannonien forderten.

2. Die Salzausbeutung und der Salzhandel

Das Salz war immer ein lebenswichtige Bestandteil der Ernährung, sowohl für den Mensch, wie auch für die Tiere. Seit der Jungsteinzeit, wann der Mensch begonnen hat, die Lebensmittel zu kochen, ist auch das Bedürfnis entstanden, der Ernährung Salz hinzuzufügen und so ist der Mensch in der Lage gekommen, die Salzressourcen zu suchen. Die Bewohner der Gebiete mit Salzlagerungen, sei es in fester, sei es in fließender Form, haben die Salzgewinnung und den Salzhandel zu einer ständigen Beschäftigung entwickelt.

Im zwischen den Karpaten, der Donau und dem Schwarzen Meer liegenden Raum wurden über 200 Massive mit Salzlagerungen, darunter die wichtigsten diejenigen aus dem binnenkarpatischen Raum, aus dem Marmorosch und aus Siebenbürgen sind. In der Siebenbürgischen Landsenke gibt es drei Alignements von Salzlagerungen, auf der westlichen Seite – Dej, Someșeni, Cojocna, Turda, Ocna Mureșului, Ocna Sibiului, auf der südlichen Seite – Brad, Avrig, Sărata, Perșani und auf der östlichen Seite – Mercheașa, Corund, Praid, Sovata und Gurghiu.

Das Steinsalz wurde durch die Förderung der Salzklumpen aus Felsen oder durch Graben von Stollen und Brunnen gewonnen. Der Salzhandel war auf unterschiedlichen Wege durchgeführt, mit Flöße auf den wichtigsten Flüsse Siebenbürgens, der Mieresch und der Samosch und auf Land, mit dem Wagen oder den Packpferden, auf dem Tal des Kleinen Samoschs und längs der Schnellen Kreisch, während ein anderer Weg durch die Mesescher Tore auf dem Krasnatal nach Sărmășad oder nach Marca, auf dem Tal des Barcăus durch Șimleul Silvaniei lief. Die Anhäufung der antiken und mittelalterlichen Siedlungen in den Gebiete mit Salzlagerungen und längs der Handelswege widerspiegelt die Wichtigkeit dieser Beschäftigungen zu verschiedenen historischen Zeiten. Das Vorhandensein der Siedlungen und der Gräberfelder aus dem 7.-9. Jh. in der Nähe der Salzgruben und der Salzmassive von Cojocna, Ocna Dejului, Sic, Turda (Kr. Cluj), Ocnișoara, Uioara-Ocna Mureșului (Kr. Alba), Ocna Sibiului (Kr. Sibiu), Ocna de Sus, Ocland, Praid (Kr. Harghita), Ocnița, jud. Bistrița-Năsăud, Sovata (Kr. Mureș), Ocnele Mari (Kr. Vâlcea), Slănic (Kr. Prahova) etc. deuten das direkte Interesse gegenüber diesen Lagerungen an.

Das Fehlen der Salzlagerungen in der Balkanischen Halbinsel und in der Pannonischen Ebene machte die Völker aus diesen Gegenden häufig nicht nur um die Herrschaft über die Zugangswege zu diesen Ressourcen, sondern auch um den Zugang zum europäischen Markt des Salzhandels.

Dem zweiten awarische Chaganat ist es gelungen, auch die Gebiete östlich der Theiß zu beherrschen, für deren Reichtümer seinerseits ein sicheres Interesse bestand. Das Vorhandensein des awarischen Zentrums aus Aiud im beginnenden 8. Jh. steht in einem direkten Zusammenhang mit der Bewachung der Ausbeutung der Salzlagerungen und des Handels auf dem Miereschtal. Einige awarische Funde aus dem Gebiet des Mittleren Mieresch, aus Gâmbaș, Lopadea Nouă, Aiud, Teiuș (Kr. Alba) etc. deuten die awarische Bewachung der Salzgruben aus dieser Gegend und des Handelsweges aus dem

Miereschal, der die Verbindung mit Pannonien sicherte. Die zahlreichen Siedlungen und Gräberfelder aus dem Gebiet mit Salzlagerungen belegen gleichzeitig die intensive Ausbeutung dieses Minerals im 8. Jh., zur Zeit der awarischen Herrschaft.

Die Anwesenheit der Bulgaren nördlich der Donau ist, ebenfalls, mit der Bewachung des Handels mit Salz aus Siebenbürgen durch das Banat in der Richtung der mittel- und südosteuropäischen Gebiete. Das Interesse der Bulgaren für diese Gebiete hat eine doppelte Erklärung, nämlich das Fehlen der Salzlagerungen südlich des Stromes und ihre strategische und wirtschaftliche Bedeutung für das europäische Salzhandel. Nach der Beseitigung des awarischen Chaganats, die Bulgaren haben die Herrschaft über einige Gebiete nördlich der Donau, darunter auchjenige mit Salzlagerungen übernommen. Wir erinnern in diesem Kontext den deutsch-mährischen Konflikt aus dem ausgehenden 9. Jh., wann der in Krieg mit dem mährischen König Svjatopluk befindliche deutsche König Arnulf von Bayern gezwungen wurde, an den Dienste des bulgarischen Anführers Vladimir zu greifen und diesem auf Umwege im Jahre 892 eine Botschaft zu senden, um ihn zu bitten, den Mähren kein Salz mehr zu verkaufen. Wegen dem Fehlen dieses Minerals in den von den Mähren im 9. Jh. beherrschten Gebiete, mußten sie sich damit aus den binnenkarpatischen Gebiete besorgen. So, lag im 9. Jh. der Handel mit Salz aus Siebenbürgen in der Richtung der Gebiete Mittel- und Westeuropas in einer großen Maß unter der Bewachung der Bulgaren.

Die Ungarn begehrten ebenfalls die Salzlagerungen aus Siebenbürgen, sofort nachdem sie sich in Pannonien niedergelassen haben. Das kann während des 10. Jh. und, vor allem, seit dem 11. Jh. festgestellt werden, wann die Ungarn eine wirkliche Herrschaft über diese Gebiete erstellt haben. Die Salz-, Goldgruben etc. wurden so zu Bestandteile des Systems königlichen Monopole (regalia), die ausschließliche, recht beträchtliche Einkommen des Königs bildeten. Das Interesse des Königs gegenüber diesem Bereich drückte sich auch durch das Gewähren einiger für die Arbeiter aus den Bergwerke Siebenbürgens aus, um sie von den örtlichen Adligen zu beschützen. So, wurde im Mittelalter die Gewinnung von Salz nicht nur eine wirtschaftliche, sondern auch eine politische und selbst religiöse Sache, denn die Kirche war eher an den königlichen Schenkungen interessiert, die aus der Salzausbeutung und aus dem Salzhandel, sowie aus den Zollgebühren stammten, als an den Christen aus diesen Gebiete, so wie das sich sehr gut aus den Urkunden des 11.-12. Jh. ergibt.

Schlußfolgerungen

Im Frühmittelalter, hat das Salz aus den nördlich der Unteren Donau liegenden Abbaugebiete die Bedürfnisse der Völker Mittel- und Südosteuropas erfüllt, so daß die Bewachung des Salzhandels ständig ein Subjekt politischer und militärischer Auseinandersetzungen war. Die Gebiete mit Salzlagerungen aus Siebenbürgen waren zuerst von den Gepiden beherrscht, später im 7.-8. Jh. von den Awaren, im 9. Jh. von den Bulgaren und während des 10.-11. Jh. komnten sie allmählich im Besitz der Ungarn. Die Behauptung Salz macht Geschichte ist also auch für Siebenbürgen vollkommen gültig.

Durch Münzenfunde aus den Gebiete, woher das Salz ausgebeutet wurde oder aus jenen längs des Mieresch und der Theiß, durch die dieses Erzeugnis transportiert wurde, ist die Benutzung der Münze im Salzhandel nicht belegt. Im 8.-9. Jh. gelang die byzantinische Münze nach Siebenbürgen gelegentlich und, meistens, infolge der Bezahlung der Verbündeten, beziehungsweise der Plünderungen der Einfäller (Awaren, Slawen, Bulgaren, Magyaren). Aller Wahrscheinlichkeiten nach, fußten die Handelsbeziehungen zu dieser Zeit weiter auf dem Tauschhandel, der für die Gesellschaften mit einer überwiegend landwirtschaftlichen Wirtschaft spezifisch ist, um so mehr, als im 8.-9. Jh. ein intensiver Prozeß der Ruralisierung der byzantinischen Gesellschaft und Wirtschaft festgestellt wird, der eine direkte Einwirkung auf den inneren und äußeren Märkte hatte. Der Ausdruck Handel ohne Münzen und Münzen ohne Handel widerspiegelt, also, eine Tatsache, die auch für die frühmittelalterlichen Gesellschaften aus dem Karpatenbecken charakteristisch ist.

BIBLIOGRAFIE / LITERATUR

- Annales Fuldenses* *Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis*, ed. Friedrich Kurze, Heinrich Haefele, *Monumenta Germaniae Historica. SS rerum Germanicarum*, 7, 2nd ed., Hannover, 1891, rpt. 1978.
- Berciu-Drăghicescu 1982 Adina Berciu-Drăghicescu, *Aspecte ale exploatării sării și a comerțului cu sare în Țara Românească în secolele XIV-XVI*, în: *Litua*, II, 1982.
- Bialekova – Turpáková 1989 D. Bialekova, A. Turpáková, *K otázke funkčnosti sekerovitých hriven z pobedima z hl'adiska ich metrologických hodnot*, în: *SN*, X, 1989.
- Butnariu 1981-1982 Viorel Butnariu, *O nouă monedă bizantină de la Gugești (județul Vaslui)*, în: *CI*, XI-XII, 1981-1982.
- Butnariu 1986 Viorel M. Butnariu, *Răspîndirea monedelor bizantine din secolele VI-VII în teritoriile carpato-dunărene*, în: *BSNR*, 131-133 (1983-1985), 1986.
- Cavruc - Chiricescu 2006 V. Cavruc, A. Chiricescu (eds.), *Sarea, Timpul și Omul*, Catalog de expoziție, Sfîntu Gheorghe, 2006.
- Ciobanu 1997 Doina Ciobanu, *Exploatarea sării și a apelor sărate pe teritoriul carpato-dunărean în secolele I-XIII*, în: *Mousaios*, V, 1997.
- Ciobanu 2001a Doina Ciobanu, *Rolul zăcămintelor de sare în istoria politică militară a spațiului carpato-dunărean (secolele I-XIII d. Hr.)*, în: *Mousaios*, VI, 2001.
- Ciobanu 2001b Doina Ciobanu, *Metode și unelte folosite în extragerea sării în spațiul carpato-dunărean în sec. I-XIII*, în: *Mousaios*, VII, 2001.
- Ciobanu 2002a Doina Ciobanu, *Probleme generale privind exploatarea sării în spațiul carpato-dunărean în mileniul I*, în: *Angustia*, 7, 2002.
- Ciobanu 2002b Doina Ciobanu, *Tehnici, metode și unelte folosite în extragerea sării în mileniul I d. Hr. și în prima parte a mileniului II*, în: *Cercetare și Istorie într-un nou mileniu*, Lucrările simpozionului național, Galați, 3-6 mai 2001, Galați, 2002.
- Ciobanu 2002c Doina Ciobanu, *Exploatarea sării în perioada marilor migrații (sec. I-XIII e.n.) în spațiul carpato-dunărean*, Buzău, 2002.
- Ciobanu 2002d Doina Ciobanu, *Sarea – aliment și sursă de venituri pentru locuitorii din nord-estul Munteniei*, în: *Carpica*, XXXI, 2002.
- Ciobanu 2003a Doina Ciobanu, *The role of salt deposits in the political-military history of the carpatho-danubian space in the I-XIII centuries*, în: *SAA*, IX, 2003.
- Ciobanu 2003b Doina Ciobanu, *Exploatarea sării în perioada marilor migrații (sec. I-XIII e.n.) în spațiul carpato-dunărean*, rezumat, în: *Mousaios*, VIII, 2003.
- Ciobanu 2006 D. Ciobanu, *Exploatarea sării în spațiul Carpato-Dunărean în perioada post-romană și cea a marilor migrații*, în: V. Cavruc, A. Chiricescu (eds.), *Sarea, Timpul și Omul*, Catalog de expoziție, Sfîntu Gheorghe, 2006.

-
- Ciupea 1987-1988 Ioan Ciupea, *Observații asupra toponimiei și antroponimiei Țării Făgărașului (I)*, în: ActaMN, XXIV-XXV, 1987-1988.
- Curta 2005 Florin Curta, *Bizantium in Dark-Age Greece (the numismatic evidence in its Balkan context)*, în: BMGS, 29, 2, 2005.
- Daim 1996 F. Daim, *Der Goldschatz von Sînnicolau Mare (Nagyszentmiklos)*, în: F. Daim (Hrsg.), *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren. Burgenländische Landesausstellung 1996 Schloß Halbturn 26. April – 31. Oktober 1996. Begleitbuch und Katalog*, Eisenstadt, 1996.
- Daim 2002 Falko Daim, *Istoriја i arhaeologija avar*, în: MAIET, IX, 2002.
- Dimian 1957 I. Dimian, *Cîteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R.P.R.*, în: SCN, I, 1957.
- Dulea 2002-2003 Olivian Dulea, *Considerații privind locuirea în Banat și Transilvania în secolele VII-VIII p.Chr (III. Monede și descoperiri izolate)*, în: AB, X-XI, 2002-2003.
- Dumitrașcu 1997 Sever Dumitrașcu, *Note istoriografice privind anul 800 e.n.*, în: Apulum, XXXIV, 1997.
- Feher 1955 G. Feher, *Avaro-vizantijskie snošenija i osnovanie bolgarskoj deržavy*, în: AAH, V, 1955.
- Fiedler 1992 Uwe Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, Bonn, 1992.
- Frančes 1966 E. Frančes, *La ville byzantine et la monnaie aux VIIe-VIIIe siècles, contribution au problème de la crise de la ville byzantine*, în: *Byzantinobulgarica*, II, 1966.
- Fries-Knoblach 1998 J. Fries-Knoblach, *Siedlungslandschaft und Salz. Zu Anpassungen und Auswirkungen einer vorgeschichtlichen Technologie in Mittel- und Westeuropa*, în: H. Küster, A. Lang, P. Schauer (Hrsg.), *Archäologische Forschungen in Urgeschichtlichen Siedlungslandschaften. Festschrift für Georg Kossak zum 75. Geburtstag*, Bonn, 1998.
- Gesta Hungarorum* *Gesta Hungarorum*, XXV. *De prudentia tihutj. Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum*, în: *Fontes Daco-Romanorum*, I, traducere și comentarii de Gh. Popa-Lisseanu, București, 1934.
- Gligor 2000 Adrian Gligor, *Scurte considerații privind exploatarea sării în Dacia Romană (cu referire la salinifere)*, în: *Corviniana*, VI, 2000.
- Grierson 1991 P. Grierson, *The coins of Medieval Europe*, London, 1991.
- Grierson - Blackburn 1986 P. Grierson, M. Blackburn, *Medieval European Coinage with a catalogue of the coins in the Fitzwilliam Museum, Cambridge. I The Early Middle Ages (5th - 10th centuries)*, I, Cambridge, 1986.
- Horedt 1958 Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei sec. IV-XIII*, București, 1958.
- Horedt 1968 Kurt Horedt, *Das Awarenproblem in Rumänien*, în: *Študijne Zvesti AÚSAV*, 16, 1968.
- Horedt 1975 Kurt Horedt, *The Gepidae, the Avars and the Romanic population in Transilvania*, în: *Relations between the*

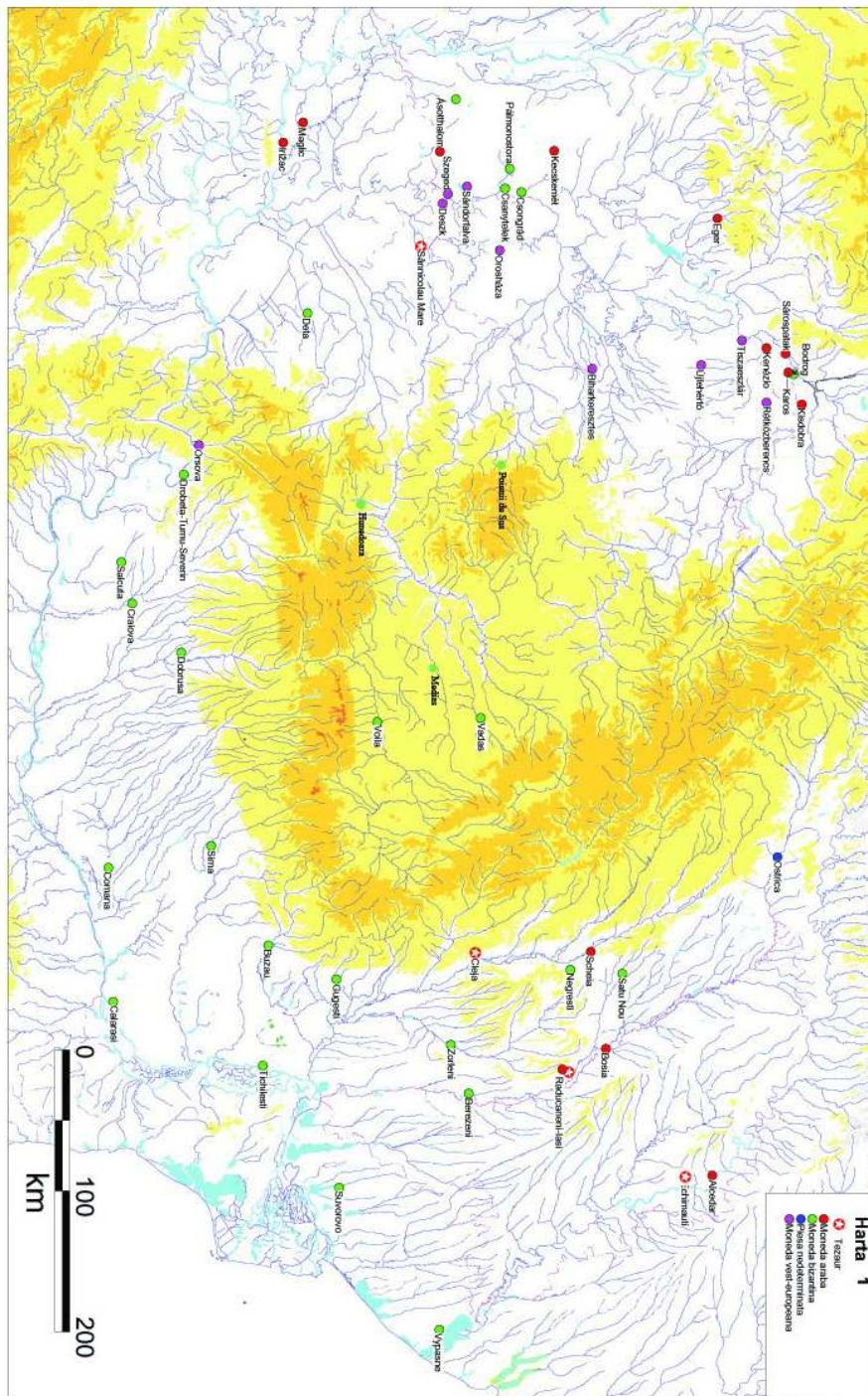
- autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania, București, 1975.*
- Horedt 1976 Kurt Horedt, *Die Brandgräberfelder der Mediașgruppe aus dem 7.-9. Jh. In Siebenbürgen*, în: ZA, 10, 1, 1976.
- Horedt 1986 K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986.
- Horedt 1987 Kurt Horedt, *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert, Probleme und Ergebnisse*, în: B. Hänsel, (ed.), *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert, Südosteuropa-Jahrbuch 17. Band*, Münich/Berlin, 1987.
- Horedt 1988 Kurt Horedt, *Das frühmittelalterliche Siebenbürgen. Ein Überblick*, Thaur/Innsbruck, 1988.
- Iambor 1982 P. Iambor, *Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în: ActaMN, XIX, 1982.
- Iambor 2005 Petru Iambor, *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX-XIII)*, Cluj-Napoca, 2005.
- Ivanov 2002 – 2003 R. Ivanov, *Rimski i rannovizantijski gradove v Bulgaria*, în: *Studies in Memory of prof. Teofil Ivanov*, 1, 2, Sofia, 2002 - 2003.
- Každan 1954 A. P. Každan, *Vizantijskie goroda v VII-XI vv.*, în: SA XXI, 1954.
- Každan 1960 A. P. Každan, *Derevnja i gorod v Vizantii IX-X vv.*, în: *Očerki po istorii vizantijskogo feodalizma*, Moskva, 1960.
- Kolníková 1989 E. Kolníková, *Problémy tovarovo-penažných vzťahov na Slovensku 5. - 10. storočí*, în: SN, X, 1989.
- Kováč 1980 G. Kováč, *Date cu privire la transportul sării pe Mureș, în secolele X-XIII*, în: *Ziridava*, XII, 1980.
- Kovács 1989 L. Kovács, *Münzen aus der ungarischen Landnahmenzeit*, Budapest, 1989.
- Kovačević 1977 Jovan Kovačević, *Avarski Kaganat*, Beograd, 1977.
- Lipšic 1953 E. E. Lipšic, *K voprosu o gorode v Vizantii VIII-IX vv.*, în: VV, VI, 1953.
- Lipšic 1960 E. E. Lipšic, *Očerki istorii vizantijskogo obščestva i kul'tury VIII – pervaja polovina IX veka*, Moskva-Leningrad, 1960.
- Madgearu 2001a Alexandru Madgearu, *Salt trade and warfare in early medieval Transylvania*, în: EN, XI, 2001.
- Madgearu 2001b Alexandru Madgearu, *Românii în opera Notarului Anonim*, Cluj-Napoca, 2001.
- Madgearu 2001c Alexandru Madgearu, *Voievodatul lui Menemorout în lumina cercetărilor recente*, în: *Analele Universității Oradea, Seria Istorie-Arheologie*, 11, 2001.
- Madgearu 2002-2003 Alexandru Madgearu, *Transylvania and the Bulgarian Expansion in the 9th and 10th centuries*, în: ActaMN, 39-40, II, 2002-2003.
- Madgearu 2005a Alexandru Madgearu, *The Romanians in the Anonymous Gesta Hungarorum. Truth and fiction*, Cluj-Napoca, 2005.
- Madgearu 2005b Alexandru Madgearu, *Salt Trade and Warfare: the Rise of the Romanian-Slavic Military Organization in Early Medieval Transylvania*, în: Fl. Curta, (ed.), *East Central & Eastern Europe in the Early Middle Ages*, Michigan, 2005.

-
- Măluțan 1984 C. Măluțan, *Drumurile sării din nord-vestul Transilvaniei medievale*, în: ActaMP, VIII, 1984, p. 249-255.
- Mihăilescu-Bîrliba 2003-2005 V. Mihăilescu-Bîrliba, *Comerț fără monedă și monedă fără comerț în Dacia preromană*, în: CN IX-XI, 2003-2005.
- Musteață 2007 S. Musteață, *Răspândirea monedei islamice timpurii la nordul Dunării de Jos în sec. VIII-X*, în: *Monedă și comerț în sud-estul Europei*, I, Sibiu, 2007, (= Bibliotheca Brukenthal, IX).
- Oberländer-Târnoveanu 2000 Ernest Oberlander-Târnoveanu, *Coins and History. The Case of the Area of the Iron Gates of the Danube during 10th – 11th Centuries*, în: *Istros*, X, 2000.
- Oberländer-Târnoveanu 2002 Ernest Oberländer-Târnoveanu, *La răscruce de vremuri – tranziția de la antichitate la evul mediu timpuriu în zona Porților de Fier ale Dunării – un punct de vedere numismatic*, în: CN, VIII, 2002.
- Olteanu et alii 2001 Șt. Olteanu, M. Rusu, O. Iliescu, *Structuri economice (cultura cerealelor, creșterea animalelor, exploatarea bogățiilor miniere, practicile meșteșugărești, circulația mărfurilor și a banilor)*, în: Șt. Pascu, R. Theodorescu (eds.), *Istoria Românilor. Genezele românești*, vol. III, București, 2001.
- Ostrogorsky 1959 G. Ostrogorsky, *Byzantine Cities in the Early Middle Ages*, în: DOP, XII, 1959.
- Pleiner 1989 R. Pleiner, *K otázce funkce a rozšíření sekerovitých hriven*, în: SN, X, 1989.
- Preda 1972 Constantin Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunile carpato-dunărene*, în: SCIV, 23, 3, 1973.
- Rabinovič 1999 R.A. Rabinovič, *Dirhemy na teritoriî Moldovy: kul'turno-istoričeskij kontekst*, în: *Stratum Plus. Vremja deneg*, 6, 1999.
- RepBrașov 1996 Florin Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, 2, Brașov, 1996.
- RepMureș 1995 Valeriu Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Târgu Mureș, 1995.
- Rustoiu 2005 Gabriel Tiberiu Rustoiu, *Exploatarea sării și habitatul uman în Transilvania în a doua jumătate a secolului V și prima jumătate a secolului VI*, în: C. Cosma, A. Rustoriu, (eds.), *Comerț și civilizație. Transilvania în contextul schimburilor comerciale și culturale în antichitate*, Cluj-Napoca, 2005.
- Rusu 1975 Mircea Rusu, *Avars, Slavs, Romanic Population in the 6th – 8th Centuries*, în *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, București, 1975.
- Rusu 1977 M. Rusu, *Transilvania și Banatul în secolele VI-IX*, în: *Banatica*, IV, 1977.
- Rusu 1978 M. Rusu, *Populațiile turce, slavii și autohtonii din bazinul carpato-dunărean în veacurile VI-IX*, în: AIIC, XXI, 1978.
- Rusu 1985-1986 Mircea Rusu, *Tezaurul de la Sînnicolau Mare (Noi puncte de vedere)*, în: AIIC, XXVII, 1985-1986.

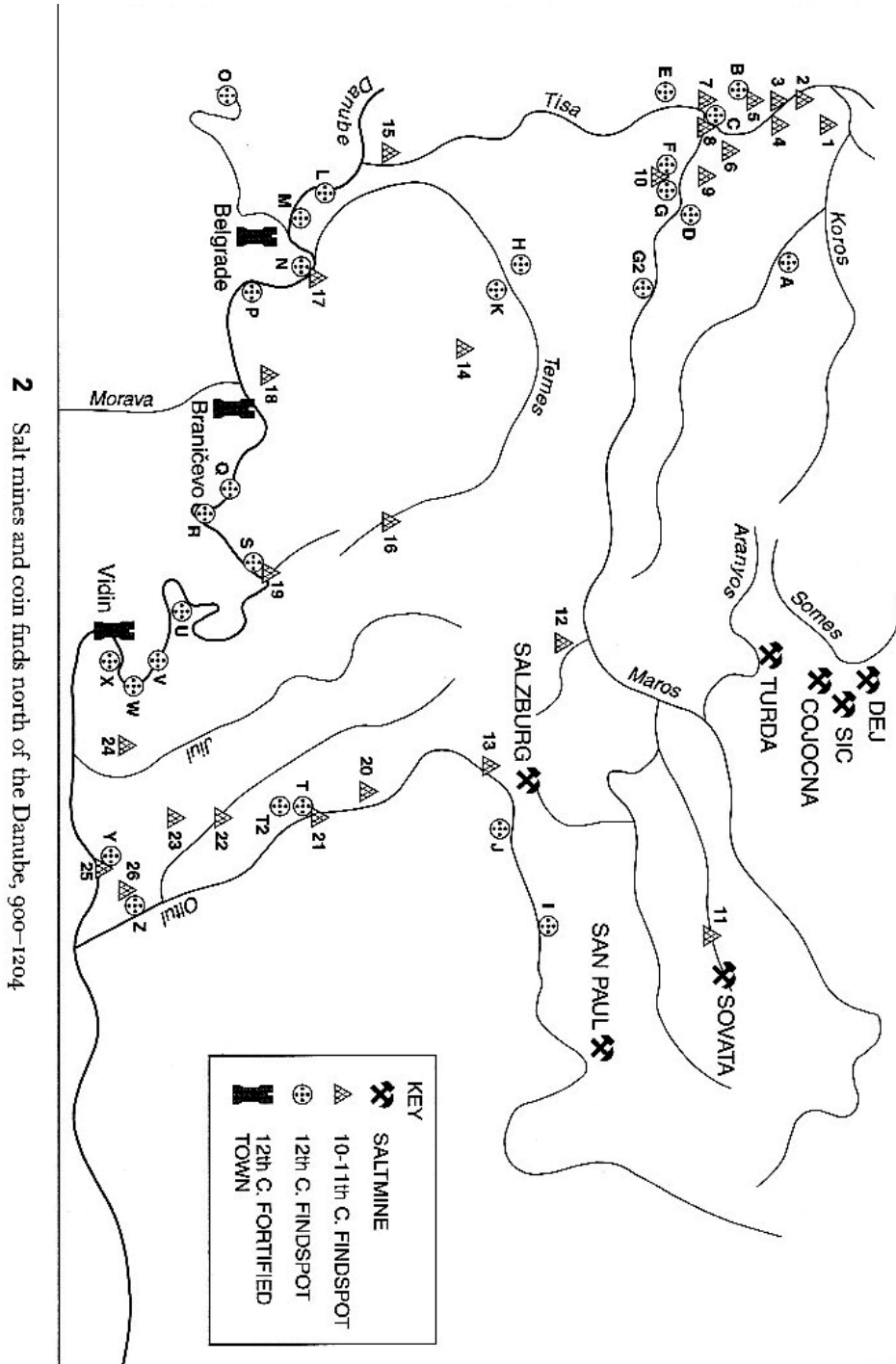
- Ruttkey 1982 Alexander Ruttkey, *The Organization of Troops, Warfare and Arms in the Period of the Great Moravian State*, în: *SlArch*, XXX, 1, 1982.
- Sășianu 1983 A. Sășianu, *Descoperiri monetare antice și bizantine în Bihor*, în: *Crisia* 13, 1983.
- Slota et alii 2001 R. Slotta, V. Wollmann, I. Dordea, (Hrsg.), *Silber und Salz in Sibenbürgen. Katalog zur Ausstellung im Deutschen Bergbaumuseum Bochum vom 27. Oktober 2002 bis zum 30. März 2003*, Bochum, 2001.
- Spinei 1996 Victor Spinei, *Ultimele valuri migratoare de la nordul Mării Negre și Dunării de Jos*, Iași, 1996.
- Spinei 1999 Victor Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași, 1999.
- Stephenson 2000 P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A political study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge, 2000.
- Szöke 1990-1991 Szöke, Béla Miklós, *The Question of Continuity in the Carpathian Basin of the 9th Century A.D.*, în: *Antaeus*, 19-20, 1990-1991.
- Sjuzjumov 1967 M. Ja. Sjuzjumov, *Vizantijskij gorod (seredina VII – seredina IX v.)*, în: *VV*, 27, 1967.
- Talvio 2000 T. Talvio, *Islamic and Western Coins as Jewellery in Viking-Age Finland*, în: B. Kluge/B. Weisser (Hrsg.), *XII. Internationaler Numismatischer Kongress, Berlin 1997, Akten-Proceedings-Actes*, II, Berlin, 2000.
- Treml et alii 1995 M. Treml, R. Riepertinher, E. Brockhoff, (eds.), *Salz macht Geschichte. Katalog*, Augsburg, 1995.
- Ursulescu 1977 Nicolae Ursulescu, *Exploatarea sării din saramură în neoliticul timpuriu, în lumina descoperirilor de la Solca (jud. Suceava)*, în: *SCIVA*, 28, 3, 1977.
- Ursulescu 1996 N. Ursulescu, *L'utilisation des sources salées dans le néolithique de la Moldavie (Roumanie)*, în: *Nature et Culture* I, 68, 1996.
- Văžarova 1971 Ž. Văžarova, *Slavjani i prabălgari po dannii na nekropolite ot VI-XI v. na teritorijata na Bălgarija*, Sofia, 1971.
- Velter 1988 Ana-Maria Velter, *Unele considerații privind circulația monetară din sec. V-XII în bazinul carpatic (cu specială privire asupra teritoriului țării noastre)*, în: *SCIV*, 39, 3, 1988.
- Velter 1996 Ana-Maria Velter, *Considerații de ordin economic și politic privind începutul pătrunderii monedelor vest-europene în Transilvania*, în: *CN*, VII, 1996.
- Velter 2002 Ana-Maria Velter, *Transilvania în secolele V-XII. Interpretări istorico-politice și economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic, secolele V-XII*, București, 2002.
- Wollmann 1996 V. Wollmann, *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia Romană*, Cluj-Napoca, 1996.
- Zrínyi 1976 Andrei Zrínyi, *Repertoriul localităților din județul Mureș în descoperirile arheologice din secolele IV-XIII e.n.*, în: *Marisia*, 6, 1976.

ABREVIERI / ABKÜRZUNGEN

AB	Analele Banatului. Muzeul Banatului, Timișoara, România.
AAH	Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta, Ungaria.
AIIC	Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, România.
ActaMN	Acta Musei Napocensis. Publicația Muzeului de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, România.
ActaMP	Acta Musei Porolissensis. Anuarul Muzeului de Istorie și Artă Zalău, România.
<i>Angustia</i>	Angustia. Revista Muzeului Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe, România.
<i>Antaeus</i>	Antaeus, Budapesta, Ungaria.
<i>Apulum</i>	Apulum, Acta Musei Apulensis, Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, România.
<i>Banatica</i>	Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița, România.
BMGS	Bizantine and Modern Greek Studies.
BSNR	Buletinul Societății Numismatice Române, București.
<i>Byzantinobulgarica</i>	Byzantinobulgarica. Institutul de Istorie, Academia de Științe, Bulgaria.
<i>Carpica</i>	Carpica, Muzeul Județean de Istorie și Artă, Bacău, România.
<i>Corviniana</i>	Corviniana. Acta Musei Corvinensis, Muzeul Castelul Corvineștilor, Hunedoara, România.
CN	Cercetări numismatice, Muzeul Național de Istorie a României, București.
<i>Crisia</i>	Crisia, Oradea, România.
CI	Cercetări istorice, Muzeul de istorie a Moldovei, Iași, România.
DOP	Dumbarton Oaks Paper, Washington D.C., USA.
EN	Ephemeris Napocensis, Academia Română, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca, România.
<i>Istros</i>	Istros, Buletinul Muzeului Brăilei, România.
<i>Litua</i>	Litua. Târgu Jiu, România.
MAIET	Materialy po Arheologii, Istorii i Etnografii Tavrii, Simferopol', Ukraina.
<i>Marisia</i>	Marisia. Studii și Materiale, Muzeul Județean Mureș, Târgu-Mureș, România.
<i>Mousaios</i>	Mousaios. Buletin Științific al Muzeului Județean Buzău, România. (Studii și cercetări de istorie buzoiană).
SA	Sovetskaja Archeologija, Moskva.
SAA	Studia Antiqua et Archaeologica, Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași.
SCIV (A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche, București, România. (din 1974 Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie).
SCN	Studii și Cercetări de Numismatică, București, România.
SIArch	Slovenská Archeológia, Archeologický Ústav SAV, Revista Institutului de Arheologie al Academiei Slovice de Științe din Nitra, Slovacia.
SN	Slovenská Numizmatika, Bratislava, Slovacia.
ŠZ AÚSAV	Študijne Zvesti AÚSAV, Nitra, Slovenia.
<i>Stratum Plus</i>	Stratum Plus. Revista Școlii Superioare de Antropologie, Chișinău.
VV	Vizantijskij Vremennik, Leningrad/Moskva.
ZfA	Zeitschrift für Archäologie, Berlin, Germania.
<i>Ziridava</i>	Ziridava, Studii și Cercetări, Muzeul Județean Arad, România.

1.

2.

**TEZAURUL MONETAR MEDIEVAL DESCOPERIT LA
VURPĂR (BORBEREK), JUDEȚUL ALBA**

OLTEA DUDĂU

Muzeul Național Brukenthal
oltea.dudau@brukenthalmuseum.ro

ALEXANDRU GH. SONOC

Muzeul Național Brukenthal
sandysonoc@yahoo.com

Key – words: hoard, denarii banales pro Sclavonia, Vurpăr, Dr. Mauksch, Brukenthal.

Abstract. The coin hoard (46 denarii banales pro Sclavonia, 1269 - 1325) was found at Vurpăr/Borberek – Weingärten and belonged to Dr. Mauksch's numismatic collection, which is kept in the Brukenthal National Museum. Burying this hoard can be connected with some political problems, due to the reconfirmation by King Charles Robert d'Anjou of King Andrew's II Diploma (1224), culminating with the uprising of the Saxons in 1324.

Tezaurul prezentat în lucrarea de față este o parte componentă a colecției numismatice dr. Mauksch¹. Monedele au fost descoperite, conform notiței originale de pe plicul în care a fost păstrat în colecție, Vurpăr/Borberek, județul Alba, în locul numit Weingärten/Vii². Condițiile de descoperire a monedelor, s-au alte date privind un eventual recipient nu ne sunt cunoscute.

Micul depozit de la Vurpăr³ este constituit din 46 de denarii banales pro Sclavonia, monede de argint mărunte, emise în numele regalității maghiare de către banii Slavoniei. Monedele tezaurului se datează

între 1269-1325 și au fost emise de către regii: Bela IV, ban Heinrich von Güssing (1269-1270), Ștefan V, ban Joachim Pectari (1270-1272), Ladislau IV (1272-1290), diferiți bani, Andrei III (1290-1301), diferiți bani și Carol Robert de Anjou, diferiți bani. Piesele care încheie, din punct de vedere cronologic, tezaurul sunt cei doi denarii banales emiși între 1322-1325.

Monedele sunt păstrate relativ bine, legenda aversului fiind lizibilă, ceea ce a condus la identificarea unor diferențe față de catalogul Rengjeo, anume numerele 1, 3, 4, 8 - 12, 20 - 22, 32 - 34, 36 - 45.

Titlul ridicat al metalului și cantitatea mare în care au fost bătute emisiunile pro Sclavonia se datorează bogatelor zăcăminte de argint locale. Importanța economică a cămării Slavoniei și a emisiunilor sale de argint a fost solidă de-a lungul mai multor decenii, de la 1255 până la 1330⁴. În virtutea acestor calități intrinsece și a cererii de monedă mărunță de argint cu titlu ridicat de pe piață, denarii banali ai regalității maghiare au fost primiți în circulație și teaurizați, depozitele monetare care au în componența lor asemenea piese

¹ Chirurgul oftalmolog dr. Friedrich Mauksch a fost o personalitate medicală cunoscută și unul dintre fruntașii comunității săsești din Sebeș. În anul aniversar 2003, Muzeul Național Brukenthal a primit ca donație, în mod aproape simbolic, această importantă colecție numismatică. Monedele au venit să se alăture colecției arheologice care, conform dorinței Dr. Mauksch, a fost donată în 1938 Muzeului Brukenthal, constituindu-se astfel lăsamântul cultural Mauksch.

² Fig. 1 - plicul în care a fost adus în Muzeul Brukenthal tezaurul de la Borberek. Pe plic colecționarul dr. Mauksch a scris locul de descoperire a monedelor – „Borberek – Weingärten”, adică „Vurpăr – Vii”.

³ Nr. inv. în Muzeul Național Brukenthal T 4742 - T 4787.

⁴ Pál 2006, p. 181sqq.

numărând în mod frecvent sute de exemplare. De asemenea, în descoperirile monetare izolate efectuate în timpul cercetărilor arheologice⁵ desfășurate pe teritoriul orașului Sibiu în ultimii ani sunt prezenți câțiva denari și chiar o jumătate de denar banal, emis în timpul banului Mikac Mihaljević (1325-1343)⁶.

Cele mai consistente tezaure având în componență asemenea monede au fost descoperite la Sășarm, Sebiș, Cenad sau Bogodini⁷, numărând sute de *denarii banales pro Sclavonia*. În egală măsură, acești denari sunt prezenți și în tezaure mai puțin consistente, cum ar fi cele de la Obad sau Codlea⁸. La aceste ultime depozite se aliniază și tezaurul de la Vurpăr.

Valoarea acumulării trebuie să fi fost relativ modestă, față de marile tezaure de câteva sute de piese. Însă este posibil ca în contextul economic din prima jumătate a secolului al XIV-lea ea să fi contat destul de mult, din moment ce proprietarul monedelor a găsit de cuviință să încerce să le ferească de un anume pericol evident, căruia se pare că el însuși nu i-a mai supraviețuit. Tezaurul de la Vurpăr cântărește în total 34,38 grame, adică aproximativ a șasea parte dintr-o marcă de Transilvania⁹. Această sumă, de 46 de denari, era apropiată de suma de 56 de denari, care constituia valoarea unei „mărci de plată” în Transilvania la 1336. Care era importanța economică a acestei sume se poate stabili cu relativitate consultându-se documentele contemporane păstrate. Astfel, în anii 30' ai secolului XIV, cu două mărci de argint sau cu cinci mărci de denari ”care umblă în această vreme” se puteau cumpăra cai obișnuiți, de muncă¹⁰. La 1336, darea de poartă la care erau obligați iobagii de către regalitatea maghiară era de 18 denari, așadar cu banii din tezaurul de la Vurpăr se putea plăti această dare, considerată foarte oneroasă, pentru cel puțin două porți¹¹.

În ceea ce privește acumularea, respectiv încheierea acumulării, urmată de ascunderea tezaurului de la Vurpăr, trebuie să formulăm constatarea că încheierea și ascunderea este apropiată în timp de decretul regelui Carol Robert, care în 6 ianuarie 1323 dă dispoziție să se bată denari noi, așa încât „...2 denari banali vechi să se schimbe cu un denar nou...”. Aspectul acestor noi emisiuni era diferit de ceea ce a cunoscut pe piață la momentul respectiv, iar titlul argintului era mai scăzut¹². Această stare de fapt putea conduce la posibilitatea ca proprietarul tezaurului să aplice axioma cunoscută că „moneda rea scoate din circulație moneda bună”, respectiv denarii banali emiși conform legislației anterioare decretului de la 6 ianuarie 1323. Din aceste monede mai vechi este format în exclusivitate tezaurul de la Vurpăr, așa încât este posibil să avem un tezaur de acumulare, în care selecția pieselor componente să fi fost influențată de împrejurările economice mai sus amintite.

*

În 1882, episcopul evanghelic Georg Daniel Teutsch, cel mai important istoric sas din sec. XIX, remarca faptul că există un număr redus de izvoare referitoare la răscoala din 1324 a sașilor împotriva regelui maghiar Carol Robert d'Anjou¹³. În urma stingerii liniei masculine a dinastiei arpadiene prin moartea regelui Andrei III (1301), luptele pentru tronul Ungariei au fost purtate, după retragerea din competiție a pretendentului minor Venčeslav de Boemia și, apoi, după eliminarea succesorului său, Otto de Bavaria, excomunicat de către arhiepiscopul Toma de Esztergom și apoi luat prizonier (1307) de către Ladislau Kán, voievodul Transilvaniei (1295-1315), care i-a confiscat Sf. Coroană a Sf. Rege Ștefan și l-a trimis ca prizonier unui voievod român, de "dincolo de pădure", de unde s-a reîntors în Bavaria (1308) prin cnezatul de Halici, cărmuit pe atunci de ruda sa, cneazul Jurij și prin Polonia, unde ajunge prizonier al regelui de aici, doar între Carol Robert d'Anjou, susținut de papalitate și

⁵ Dudău *et alii* 2007, p. 208. Dudău 2007, p. 224.

⁶ Beșliu Munteanu 2008, p. 99.

⁷ Sabău 1958, *Tabloul nr. 1*. Pap 2002, s. v.

⁸ Velter 1996, p. 142.

⁹ Stoicescu 1971, p. 286.

¹⁰ Sabău 1960, pp. 34sq.

¹¹ Sabău 1960, p. 55.

¹² Pál 2006, p. 182.

¹³ Teutsch 1882, p. 49.

Ladislau Kán, el însuși excomunicat de către Vincențiu, arhiepiscopul de Kalocsa, cu toate că Otto de Bavaria a continuat să poarte până la moarte (1312) titlul de rege al Ungariei¹⁴. Agnes de Habsburg, soția lui Andrei III, s-a retras în 1317 de la Viena la domeniul familial de la Königsfelden (Elveția)¹⁵, unde tatăl ei, Albrecht I, căzuse victimă unei conjurații nobiliare (1308) și unde fusese întemeiată, în memoria acestuia, o mănăstire dublă, a călugărilor franciscani și a clariselor, devenită apoi necropolă a familiei¹⁶. Ladislau Kán, deși l-a recunoscut pe Carol Robert d'Anjou drept rege al Ungariei (1308), a refuzat să-i predea acestuia Sf. Coroană, și, ca urmare a eșecului negocierilor purtate cu el în acest scop de către legatul papal, cardinalul Gentile, a fost excomunicat de către acesta (1309), sub pretextul căsătoriei fiicei sale cu regele sârb de confesiune ortodoxă Ștefan Uroš II Milutin, ceea ce l-a determinat, până la urmă, pe voievod să predea Sf. Coroană (1310) și să promită și restituirea drepturilor și veniturilor regale uzurpate, însă, rămânând în continuare voievod al Transilvaniei până în 1315, a împiedicat instalarea garnizoanelor regale în cetăți și chiar a succesorului său, Nicolae Pok, în funcție¹⁷. În condițiile acestor lupte, în care sunt implicați diferiți magnați din Ungaria și Transilvania, susținuți de monarhii vecini (cneazul Andrei de Halici, pretendentul la tron al revoltaților, regele sârb Ștefan Uroš II Milutin și, poate, Basarab I, domnul Valahiei)¹⁸ și a celor duse de regalitate împotriva fiilor lui Ladislau Kán și a partizanilor acestora (1316-1322)¹⁹, sașii au rămas, în general, fideli voievozilor Transilvaniei, întrucât ei dețineau și funcția de comite de Sibiu²⁰, dar au profitat de criza de autoritate pricinuită de aceste confruntări interne pentru a-și continua îndelungatul lor

conflict cu episcopul Transilvaniei, ajungând chiar ca în luna februarie a anului 1308 să devasteze din nou Alba Iulia, reședința acestuia²¹. În contextul acestor tulburări,

²¹ Makkai 1990, p. 201; cf. Pop 2003, p. 237. După ce în 1307 ocupase domeniile și bunurile episcopiei Transilvaniei și a arestat mai mulți canonici, la 7 ianuarie 1308 voievodul Ladislau Kán a silit un conciliu convocat la Alba Iulia să îl aleagă episcop al Transilvaniei pe fiul său, un copil (Pascu 1971, p. 197; Pascu 1989, p. 424; Pop 2003, p. 236). Unul dintre motivele conflictului sașilor cu episcopul Transilvaniei îl constituie, de altfel, faptul că, în urma colonizării interne, în centrul Transilvaniei și în regiunea Unterwald au fost înființate noi așezări săsești, care însă, din punct de vedere religios, nu erau subordonate prepozitului de Sibiu și, prin acesta, primatului Ungariei, arhiepiscopul de Gran (Esztergom), ci episcopului Transilvaniei (Wagner 1990, p. 16). Ladislau Kán i-a împiedicat pe sași, care îl sprijineau pe Otto de Bavaria, să ia legătura cu legatul papal, cardinalul Gentile și le-a poruncit preoților sași, în termeni aspri, să plătească dijma capitulului din Alba Iulia, amenințându-i și cu represalii în caz de refuz (Pascu 1981, p. 199; Pop 2003, p. 237); acestea au fost motivele care i-au determinat pe sași să atace și să devasteze orașul Alba Iulia (Pop 2003, p. 237). Încă mult mai devreme, în 1276, datorită abuzurilor legate de strângerea dijmei episcopale, sașii din cele 7 scaune, sub conducerea lui Alard de Ocna Sibiului, s-au răscolit, iar în 1277, conduși de fiul acestuia, Gian sau Gaan, au intrat înarmați în orașul Alba Iulia și au prădat catedrala, pe care au ars-o, cu mai mulți canonici în ea (Pascu 1957, pp. 51 și 79; Pascu 1971, p. 176; Năgler 1997, p. 87; cf. Urkundenbuch, I, nr. 314). Se pare că această răscoală, la care Th. Năgler crede că românii nu ar a fi participat (Năgler 1997, p. 88), a avut o extindere mai mare, deoarece, pe lângă faptul că sașii au ucis un mare număr de oameni și au distrus și alte biserici din Alba Iulia, încât în 1282 regele acordă o serie de proprietăți și venituri pentru refacerea catedralei, ei au mai distrus și Clujul, care a trebuit să fie repopulat cu noi *hospites*, înzestrați cu diferite libertăți și privilegii, iar supușii episcopului Transilvaniei au fost scoși de sub jurisdicția voievodului (Pascu 1971, p. 177). Această răzvrătire a sașilor împotriva episcopului Petru s-a produs în condițiile crizei autorității regale, manifestată și în atitudinea voievodului Litovoi din nordul Olteniei și a fratelui său, Bărbat, care și-au extins stăpânirea și la nord de Carpați, fără a vroi să mai plătească tribut regelui maghiar (Pascu 1971, p. 182; cf. Makkai 1990, p. 200). După părerea noastră, sașii din Călnic nu par însă a fi participat în 1277 la distrugerea catedralei episcopale din Alba Iulia, căci comitele Daniel, unul dintre fii greavului Chyl de Călnic, se oferă chezaș pentru meșterul Henk din Călnic, care încheiește cu episcopul un contract privind refacerea șarpantei acoperișului catedralei (Porumb - Firea 2007, p. 20).

¹⁴ Pădureanu 1992-1994; cf. Pascu 1971, pp. 197-200; Pop 2003, p. 236sq.

¹⁵ Germann 1996-2004, p. 9.

¹⁶ Germann 1996-2004, p. 8sq.

¹⁷ Makkai 1990, p. 201; cf. Pascu 1971, p. 200sq.; Pop 2003, p. 237sq.

¹⁸ Pascu 1971, p. 201; Pop 2003, p. 238.

¹⁹ Makkai 1990, p. 201; cf. Pascu 1971, p. 201sq.; Pascu 1989, p. 425sq.

²⁰ Pascu 1971, p. 249sq.; Makkai 1990, p. 201.

răscoala sașilor, provocată de încălcarea repetată de către voievodul Transilvaniei a prevederilor din Diploma andreiană (1224), reconfirmată în 1317 de către regele Carol Robert d'Anjou²², a constituit un eveniment extrem de grav, care a făcut necesară participarea personală a regelui la reprimarea ei.

G. D. Teutsch, studiind data și locul în care regele emite în anul 1324 diferite documente, a reușit să reconstituie, într-o oarecare măsură, desfășurarea campaniei pornită de rege împotriva răsculaților²³. În lunile februarie, martie și mai 1324, regele se află de mai multe ori la Vissegrad, iar campania militară începe, se pare, la data de 8 mai²⁴. Două luni mai târziu, campania era deja în plină desfășurare, căci în luna iulie regele se află în bazinul Târnavelor: la 10 iulie, la Crăciunel (*juxta fluvium Kukulleu prope domum Karachyni*), iar la 25 iulie la Șona (*juxta fluvium Kukulleu prope villam Zepmezeu*)²⁵. În vreme ce grosul oștirii, comandat de către o rudă a regelui, Toma (Tamás) Szécsényi (din neamul Kácsik), voievodul Transilvaniei, se îndrepta spre sud-estul țării, regele pare a fi preferat să rămână cât mai aproape de focarul răscoalei și de principalul oraș sășesc, căci la 10 august el se găsește încă în apropiere de Sibiu (*prope Scybinium*), iar două documente din 1326, care vorbesc despre însușirea abuzivă a doi cai ai magistrului Ugrinus, în valoare de 40 de mărci, de către magistrul Emeric, pe vremea când regele se afla în Transilvania, fapt confirmat de nobilul Johannes de Saag, care văzuse acest lucru pe când se întorcea din cetatea Sibiului la oastea regală (*quod domino rege in terra Transsilvana existente, cum idem Johannes de civitate Zybinensi ad exercitum*

domini regis rediret, vidisset)²⁶, ceea ce înseamnă că în apropierea orașului se găsea nu doar suita regală, ci chiar trupe comandate de către rege. Prezența sa în această regiune se explică prin faptul că sașii de aici, sub conducerea lui Ioan de Tălmăciu, au ocupat cetatea Salgo de pe râul Sibiel și cele 9 sate aparținătoare de aceasta²⁷, care anterior aparținuseră fiilor lui Ladislau Kán, aflați în conflict cu regele²⁸. Campania de pedepsire a sașilor răsculați pare a se fi desfășurat, de altfel, în condiții dificile, căci regele se temea de o incursiune a tătarilor, pe care se pregătea să o preîntâmpine prin prezența sa la Orăștie, unde se găsește în zilele de 12-14 august (*in terra Transsilvana prope civitatem Waras; prope Varas*)²⁹; cu toate acestea, la 24 august regele se află deja la Vissegrad³⁰. Din suita cu care el venise în Transilvania făcuse parte probabil și primatul Ungariei, arhiepiscopul de Gran (Esztergom), care, aflat lângă Slimnic (*juxta Stolcumberg*), promitea la 20 august lui Thomas, protopopol de Sibiu, un canonicat în arhiepiscopatul său, precum și unele venituri³¹, poate pentru serviciile aduse în pacificarea sașilor sibieni. Înfrângerea răsculaților de către oștirea condusă de către voievodul Thomas a avut loc în bătălia dată sub zidurile cetății Rupea (*sub castro Kuholm*), din care sașii au fost siliți să iasă și unde conducătorul lor, Henning din Petrești, a fost omorât³²; asediul cetății a avut loc abia la sfârșitul lunii august sau la începutul lunii septembrie, fără însă ca luptele să fi fost încheiate până la 2 septembrie³³. Victoria a fost obținută cu sprijinul cumaniilor³⁴, veniți în ajutorul voievodului, probabil la porunca regelui (*iidem Comani victoriam contra ipsos Saxones obtinuissent et praedictus comes Henningus in eadem pugna exstitisset gladio interemtus est*

Probabil la începutul sec. XV, în contextul tulburărilor provocate de alegerea lui Sigismund de Luxemburg ca rege al Ungariei, catedrala din Alba Iulia a fost din nou devastată de către sași, care au răpit de aici ornatele, cărțile, odoarele și alte bunuri, a căror restituire amintitul rege o solicită la 20 aprilie 1436 (Pascu 1986, p. 274).

²² Nägler 1997, p. 88sq.

²³ Teutsch 1882.

²⁴ Teutsch 1882, p. 49.

²⁵ Teutsch 1882, p. 49sq.

²⁶ Teutsch 1882, p. 50.

²⁷ Pascu 1971, p. 250.

²⁸ Pascu 1971, p. 202.

²⁹ Teutsch 1882, p. 50.

³⁰ Teutsch 1882, p. 50.

³¹ Teutsch 1882, p. 50.

³² Velescu 1964, p. 37; cf. Pascu 1957, p. 67sq. În 1882, G. D. Teutsch considera însă că nu se cunoaște unde și când s-a dat bătălia hotărâtoare (Teutsch 1882, p. 51).

³³ Teutsch 1882, p. 50sq.

³⁴ Teutsch 1882, p. 51; Pascu 1971, p. 250.

et per hoc [in] infidelitatem contra regiam Maiestatem incidisset), fără a se ști însă dacă ei fuseseră chemați înainte sau abia după reîntoarcerea regelui în Ungaria³⁵; cert este că e vorba despre cumanii din Câmpia Maghiară și nu de către cei de la granițele de sud-est ale Transilvaniei³⁶, încât nu poate fi speculată nici o legătură între participarea cumanilor la reprimarea răscoalei sașilor și teama de o neașteptată invazie tătară, datorată tocmai faptului că astfel s-ar fi produs o slăbire a apărării în zona Carpaților de Curbură. Voievodul, care, în împrejurimile Sibiului, primise domeniul cetății Salgo, confiscat lui Ioan, fiul lui Conrad de Tălmăciu, pentru cunoscută necredință (*per notam infidelitatis*)³⁷, este cunoscut pentru cupiditatea cu care și-a însușit o parte considerabilă din averile confiscate de la dușmanii regelui, printre care se numărau și familii cu prestigiu, precum cele ale unor căpetenii tribale din vremea lui Arpad, care, chiar și în situația în care au câștigat iertarea regală, și-au pierdut însă influența politică³⁸; cu toate acestea, el retrocedează însă la 23 martie 1325 copiilor greavului Henning din Petrești, pentru suma de 200 de mărci de argint fin³⁹, bunurile confiscate de rege de pentru înaltă trădare de la acesta din urmă și care îi fuseseră dăruite lui⁴⁰. Dorința voievodului de a deveni domn al Țării Românești, ca și a regelui de a-și afirma stăpânirea și asupra teritoriilor de la sud de Carpați, poate și sprijinul acordat de către Basarab I fiilor lui Ladislau Kán, care încă și în 1329 mai săvârșeau incursiuni, incendii și distrugerii în voievodatul Transilvaniei, a și determinat, de altfel, campania din septembrie – noiembrie 1330, catastrofal încheiată pentru armata maghiară, fapt care a atras o temporară

dizgrație a lui Thomas Szécsényi, până în 1342⁴¹.

La răscoală au luat parte toți sașii din Transilvania (*cum universi Saxones Transsilvani ausu temerario contra domini nostri regis potentiam hostiliter insurexissent et per hoc in infidelitatem incidissent*)⁴², dar dacă și românii au participat la această mișcare nu se știe⁴³. Pentru Carol Robert d'Anjou, răscoala a reprezentat o problemă extrem de gravă, de vreme ce, în 1324, pentru ajutorul dat în reprimarea ei, nobilimea transilvăneană primește drept răsplată scutirea de impozite⁴⁴, în condițiile în care emanciparea sa de sub controlul regalității s-a produs mai lent decât în restul regatului⁴⁵. Regele a reorganizat cu acest prilej instituțiile politico-administrative ale sașilor, care, deși anterior trăiau în 4 teritorii independente unele de altele (comitatele și provincia Sibiu), aveau provincia Sibiu drept centru, fapt pentru care atribuțiile comitelui ei au fost limitate, iar teritoriul împărțit în scaune, conduse de judecători regali proveniți din rândurile familiilor de greavi credincioase⁴⁶ (atestați pentru prima oară în anul 1329⁴⁷) și, pentru că principala cauză a răscoalei sașilor a fost faptul că autonomia lor era amenințată de către voievodul Transilvaniei, demnitatea de voievod a fost separată de aceea de comite de Sibiu⁴⁸, iar voievodul Toma Szécsényi, care deținuse și această demnitate⁴⁹, a fost înlocuit din ea, pentru a-i liniști pe sași, cu o persoană agreeată de către aceștia⁵⁰.

Firește, întreaga regiune Unterwald și, mai cu seamă, scaunul Sebeșului, din care făcea parte și satul Petrești, de unde provenea greavul Henning, a cărui responsabilitate este precis indicată de izvoarele scrise (*comes*

³⁵ Teutsch 1882, p. 51.

³⁶ Pascu 1989, p. 427; Makkai 1990, p. 201.

³⁷ Pascu 1971, p. 249; Pascu 1989, p. 426; Makkai 1990, p. 202.

³⁸ Makkai 1990, p. 201sq. Același voievod, intrat în conflict cu episcopul Transilvaniei, a pus să fie jefuit și ars orașul Alba Iulia (Pascu 1957, p. 50), iar vicevoievodul său, Péter, dorea chiar să ardă din nou catedrala (Pascu 1957, p. 50sq.).

³⁹ Teutsch 1882, p. 51.

⁴⁰ Teutsch 1882, p. 51; Pascu 1989, p. 161.

⁴¹ Pascu 1971, p. 250sq.; Pascu 1989, p. 427sq.

⁴² Teutsch 1882, p. 51; Pascu 1989, p. 427.

⁴³ Năgler 1997, p. 89.

⁴⁴ Pascu 1957, p. 38; Makkai 1990, p. 203.

⁴⁵ Makkai 1990, p. 203.

⁴⁶ Pascu 1989, p. 75; cf. Năgler 2003, p. 223; Pop 2003, p. 242.

⁴⁷ Pop 2003, p. 242.

⁴⁸ Pop 2003, p. 242.

⁴⁹ Pascu 1957, p. 67; Pascu 1971, p. 248; Pascu 1989, p. 426.

⁵⁰ Pascu 1971, p. 250; Pascu 1989, p. 427.

Henningus de villa Petri erecto vexillo aggregata multitudine Saxonum tanquam primipilarius ipsorum)⁵¹, au suferit de pe urma confunțărilor dintre sași și trupele regale, chiar dacă, în actualul stadiu al cercetărilor, nu există izvoare scrise îndeajuns de relevante pentru cunoașterea impactului acestor evenimente asupra populației locale. În aceste împrejurări credem că a fost ascuns și fragmentul de tezaur căruia îi aparține acest lot de monede din colecția dr. Mauksch, descoperit, foarte probabil, undeva în regiunea Unterwald, nu prea departe de Sebeș, unde locuia și își desfășura activitatea de oftalmolog acest medic sas pasionat de numismatică, respectiv de Orăștie, zona în care, pentru o vreme, s-a oprit regele Carol Robert d'Anjou, din rațiuni de ordin militar, legate de ocuparea focarului răscoalei și de apărarea regatului împotriva unei posibile invazii tătare, fie pe valea Mureșului, prin pasurile care legau estul Transilvaniei de Moldova, fie prin Țara Bârsei și Țara Făgărașului.

⁵¹ Teutsch 1882, p. 51.

LISTA MONEDELOR

– Numărul de ordine din LISTA MONEDELOR corespunde numărului de ordine din planșe –
– Die Laufzahl aus dem VERZEICHNIS DER MÜNZEN entspricht der Laufzahl aus den Tafeln –

SLAVONIA

Rege al Ungariei Bela IV (1235-1270)

Nr. crt.	Ban emitent	Nr. cat. <i>Rengjeo</i>	Greutate (grame)	Diametru (mm)	Nr. inv.
1	Ban în Slavonia Heinrich von Güssing (1269-1270) (?)	117, dar pe av. SCLAVOA., AV în ligatură; pe rv. boboc în semilună. Varietate neglijentă.	0,89	16,3 x 16,1	T 4776
2	Idem	Rengjeo –, sigle: L – pasăre.	0,57	15 x 14,7	T 4771
3	Idem	105, dar sigle: R – h; varietate neglijent emisă	0,84	16,3 x 15,5	T 4759

Rege al Ungariei Ștefan V (1270-1272)

4	Ban în Slavonia Joachim Pectari (1270-1272)	136, dar pe av. SCLAVOnIAR și fără punct la începutul legendei; sigle: S - R	0,72	15 x 14,5	T 4770
---	---	--	------	-----------	--------

Rege al Ungariei Ladislau IV (1272-1290)

5	Diferiți bani	154; sigle: R – L	0,71	15,3 x 15,3	T 4745
6	Idem	154; sigle: R – L	0,86	15,8 x 15,6	T 4749
7	Idem	154; sigle: R – L	0,75	15,7 x 15	T 4762
8	Idem	154; sigle: R – L, dar pe rv. fără boboc în semilună	0,86	15,3 x 15,2	T 4753
9	Idem	154; sigle: R – L, dar pe rv. fără boboc în semilună	0,72	15 x 14,3	T 4764
10	Idem	154; sigle: R – L, dar pe rv. fără boboc în semilună	0,64	15,3 x 15,3	T 4767
11	Idem	154, dar pe av. punct după P; sigle: R – L; av. neglijent gravat, moneda neglijent frapată	0,83	15,3 x 15	T 4751
12	Idem	154, dar pe av. REIS P SCLAVOnIA și pe rv. fără boboc în semilună; sigle: R – L, iar L răsturnat	0,71	16 x 15,3	T 4773
13	Idem	158; sigle: R – L	0,77	15 x 15	T 4756
14	Idem	160; sigle: R – R - L	0,85	15,7 x 15	T 4754
15	Idem	160; sigle: R – R - L	0,61	15 x 14,7	T 4757
16	Idem	160; sigle: R – R - L	0,66	15 x 14,2	T 4760
17	Idem	160; sigle: R – R - L	0,84	15,5 x 15,3	T 4761
18	Idem	160; sigle: R – R - L	0,82	16 x 15,6	T 4765
19	Idem	160; sigle: R – R - L	0,87	15,2 x 15,2	T 4766
20		160; sigle: R – R – L, dar pe rv. în L un boboc	0,80	15,6 x 15,5	T 4744

21	Idem	160; sigle: R – R – L, dar SCLAVOnA, AV în ligatură și boboc în semilună	0,92	15,7 x 15,4	T 4752
22	Idem	160; sigle: R – R – L, dar punct pe av. la sfârșitul legendei	0,74	16,1 x 15,2	T 4763
23	Idem	162; sigle: R – R – L	0,62	15,2 x 14,4	T 4777
24	Idem	163; sigle: R – R – L	0,73	15,4 x 15,3	T 4743
25	Idem	163; sigle: R – R – L	0,77	15,1 x 15,1	T 4746
26	Idem	163; sigle: R – R – L	0,86	15,7 x 15	T 4755
27	Idem	163; sigle: R – R – L	0,60	15 x 14,7	T 4748
28	Idem	163; sigle: R – R – L	0,68	15,6 x 15	T 4750
29	Idem	163; sigle: R – R – L	0,69	15,2 x 15,1	T 4758
30	Idem	163; sigle: R – R – L	0,69	15,3 x 15,3	T 4768
31	Idem	164; sigle: R – R – L	0,69	15,3 x 15,3	T 4747
32	Idem	170; dar pe av. MOETA; sigle S – L, L răsturnat	0,62	15,7 x 15,5	T 4742
33	Idem	170, dar pe Av. MOETA REGIS; sigle S – L	0,66	15,2	T 4772
34	Idem	176; sigle: L – S, L răsturnat	0,85	15,3 x 15	T 4774

Rege al Ungariei Andrei III (1290-1301)

35	Diferiți bani	189; sigle: R – A	0,67	14,6 x 14,2	T 4783
36	Idem	189; sigle: R – A, dar pe rv. în spatele capetelor • - •	0,71	14,7 x 14,5	T 4780
37	Idem	189; sigle: R – A, dar pe rv. în spatele capetelor • - •	0,60	15,2 x 15	T 4781
38	Idem	189; sigle: R – A, dar pe rv. în spatele capetelor • - •	0,74	15,4 x 14,7	T 4782
39	Idem	189; sigle: R – A, dar pe rv. în spatele capetelor • - •	0,80	15,3 x 15	T 4784
40	Idem	189; sigle: R – A, dar pe rv. în spatele capetelor • - •	0,90	15,5 x 15	T 4785
41	Idem	189; sigle: R – A, dar pe rv. în spatele capetelor • - •	0,57	15 x 14,1	T 4786
42	Idem	189; sigle: R – A, dar pe rv. în spatele capetelor • - •	0,74	15,3 x 15	T 4787
43	Idem	195; sigle: R – A, dar pe rv. în spatele capetelor • - • și trei boboci pe brațul crucii	0,63	15,3 x 15	T 4779
44	Idem	198; dar pe av. SCLAOnIA; sigle: R – A	0,78	15	T 4775

Rege al Ungariei Carol Robert de Anjou

45	Ban în Slavonia Nikolaus (1322-1325)	229-256, dar legenda cu literele desenate diferit de legendele catalogului; sigle: o - o	0,89	15,5 x 15	T 4769
46	Idem	229, dar ultimul N în oglindă	0,91	15,7 x 14,7	T 4778

**ZUSAMMENFASSUNG: DER BEI VURPĂR (BORBEREK),
KREIS ALBA ENTDECKTE MÜNZHORT**

Der hier besprochene Münzhort gehört der numismatischen Sammlung Dr. Mauksch zu und besteht aus mittelalterlichen Silberprägungen, nämlich aus 46 von den slawonischen Banen im Namen des ungarischen Königreichs geprägten Münzen, die als denarii banales pro Slavonia bekannt sind. Die Münzen dieses Hortes werden zwischen 1269-1325 datiert. Die Stücke, die aus chronologischer Hinsicht den Münzhort abschließen, sind die beiden zwischen 1322-1325 geprägten denarii banali.

Der Münzhort wurde, laut der originellen Anmerkung auf dem Briefumschlag in dem sie in der Sammlung aufbewahrt wurden, bei Burgberg/Vurpăr/Borberek – **Weingärten/Vii** entdeckt. Die Umstände dieses Münzenfundes sind unbekannt. In der Sammlung, die Münzen wurden zusammen aufbewahrt und hatten, vor ihrer Restaurierung und Konservierung, eine quasiidentische Patina, was uns zu vermuten machte, daß sie wenigstens ein Teil eines Münzhortes darstellen.

Wir glauben daß die Vergrabung dieses Münzhortes könnte mit den Ereignisse verbunden werden, die in Zusammenhang mit dem von der wiederholten Verletzung der in 1317 vom König Karl Robert d'Anjou neubestätigten Vorschriften des andreaschen Diplom (1224) verursachten Aufstand der Siebenbürger Sachsen aus 1324 geschahen. In diesen Bedingungen, ist es möglich, daß es im ganzen Gebiet des Unterwaldes, woher dessen Anführer, Graf Henning von Petersdorf stammte, sowie in einigen Gegenden am Rand dieses Gebietes, zu Konfrontationen zwischen den Aufständischen und dem königlichen Heer gekommen ist. Übrigens, aus militärischen Überlegungen, die mit der Besatzung des Herdes des Aufstandes und mit der Verteidigung des Königreiches gegen einen möglichen tatarischen Überfall, sei es auf dem Miereschal, durch die Ostsiebenbürgen mit Moldau verbindenden Pässe, sei es durch dem Burzenland und dem Fogarascher Land zusammenhängen, hat sich der König eine Zeit bei Broos/Orăștie/Szászváros aufgehalten.

BIBLIOGRAFIE / LITERATUR

- Beșliu Munteanu 2008 P. Beșliu Munteanu 2008, *Spitalul medieval din Sibiu*, Sibiu, 2008.
- Dudău 2007 O. Dudău, *Descoperiri monetare pe teritoriul orașului Sibiu*, în: *Monedă și Comerț în sud-estul Europei*, I, Sibiu, 2007.
- Dudău et alii 2007 O. Dudău, S. A. Luca, A. Georgescu, M. D. Lazăr, CL. Munteanu, *Monedele descoperite în urma cercetărilor arheologice efectuate în Piața Mică din Sibiu în anul 2006*, în: *Monedă și Comerț în sud-estul Europei*, I, Sibiu, 2007.
- Germann 1996-2004 Germann Georg, *Ungarisches im Bernischen Historischen Museum / A Berni Történelmi Múzeum magyar emlékei*, Bern – Budapest, 1996-2004.
- Makkai 1990 László Makkai, *Herausbildung der ständischen Gesellschaft (1172-1526)*, în: Béla Köpeczi (Hg.), *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest, 1990.
- Nägler 1997 Thomas Nägler, *România și sașii până la 1848 (relații economice, sociale și politice)*, Sibiu, 1997.
- Nägler 2003 Thomas Nägler, *Transilvania între 900 și 1300*, în: Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I (până la 1541), Cluj-Napoca, 2003.
- Pál 2006 Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*, Cluj-Napoca, 2006.
- Pap 2002 F. Pap, *Repertoriul numismatic al Transilvaniei și Banatului sec. 11–20. Despre circulația monetară în Transilvania și Banat sec. 11–20*, Cluj-Napoca, 2002.
- Pascu 1957 Ștefan Pascu, *Bobîlna*, [București], 1957.

-
- Pascu 1971 Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1971.
Pascu 1986 Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, 1986.
Pascu 1989 Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj-Napoca, 1989.
Pădureanu 1992-1994 Dominiuț I. Pădureanu, *Noi considerații pe marginea unor referiri la români în "Ottokars österreichische Reimchronik" (1285-1309)*, în: *Sargetia*, 25, 1992-1994.

Pop 2003 Ioan-Aurel Pop, *Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea (cca. 1300-1456)*, în: Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I (până la 1541), Cluj-Napoca, 2003.

Porumb - Firea 2007 Marius Porumb, Ciprian Firea, *Cetatea Câlnic*, București, 2007.
Sabău 1958 I. Sabău, *Circulația monetară în Transilvania secolelor XI – XIII, în lumina izvoarelor numismatice*, în: SCN, II, 1958.
Sabău 1960 I. Sabău, *Contribuții la studiul circulației monetare în Transilvania în prima jumătate a secolului al XIV-lea*, în: SMIM, IV, 1960.
Stoicescu 1971 N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, 1971.
Teutsch 1882 G. D. Teutsch, *Zur Geschichte des Aufstandes der Sachsen gegen den König Karl Robert im Jahre 1324*, în: KVSL, 5/5 (1882).
Velescu 1964 O. Velescu, *Cetăți țărănești din Transilvania*, București, 1964.
Velter 1996 A.-M. Velter, *Tezaurul de la Codlea, jud. Brașov și unele aspecte ale circulației monetare din Transilvania în secolul al XIV-lea*, în: BSNR, LXXXVI- LXXXVII (1992-1993), nr. 140-141.

Wagner 1990 Ernst Wagner, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Ein Überblick*, 6., durchgesehene und erweiterte Auflage, Thaur bei Innsbruck, 1990.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE / BIBLIOGRAPHISCHE ABKÜRZUNGEN

- BSNR Buletinul Societății Numismatice Române, București.
KVSL Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Sibiu.
Rengjeo I. Rengjeo, *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*, Graz, 1959.
Sargetia Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva.
SCN Studii și Cercetări de Numismatică, București.
SMIM Studii și Cercetări de Istorie Medie, București.
Urkundenbuch Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, București.

SCARA 2:1

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

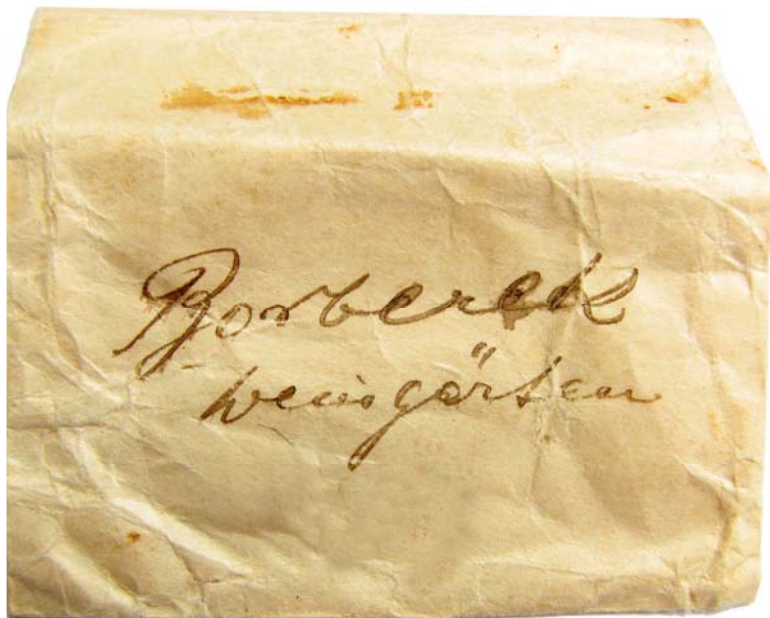

Fig. 1.

**UN PRESUPUS TEZAU DE DENARII PARVI DE LA SIGISMUND DE LUXEMBURG
DIN COLECȚIA DR. MAUKSCH ȘI CÂTEVA CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA
CAMPANIA DIN TRANSILVANIA A SULTANULUI MURAD II (1438) ȘI LA
REFLECTAREA EI ÎN IZVOARELE SCRISE**

ALEXANDRU GH. SONOC
Muzeul Național Brukenthal
sandysonoc@yahoo.com

OLTEA DUDAU
Muzeul Național Brukenthal
oltea.dudau@brukenthalmuseum.ro

Key – words: *hoard, denarii parvi, Georgius of Hungary, Dr. Mauksch, Brukenthal.*

Abstract. *The supposed coin hoard fragment (75 denarii parvi, 4 denarii and 2 quartings) belonged to Dr. Mauksch's numismatic collection, kept in the Brukenthal National Museum. Hiding of the coins can be connected with uncertain economic situation on the eve of the Bobâlna uprising, or, more probably, to the tragic events caused by Murad's II campaign in southern Transylvania (August-September 1438), known because of Georgius of Hungary's memories (the so-called 'Student of Romos').*

Presupusul tezaur care constituie obiectul articolului de față face parte din colecția numismatică Dr. Mauksch, intrată în patrimoniul Muzeului Național Brukenthal în anul 2003, ca urmare a ducerii la îndeplinire a dorinței testamentare a colecționarului¹.

Locul, condițiile, eventualul recipient și alte amănunte legate de descoperirea monedelor ne sunt necunoscute. Tot ce putem spune este că monedele² – emisiuni medievale maghiare de argint și de billon – au fost păstrate împreună în colecția Dr. Mauksch și prezentau, înainte de restaurarea și conservarea lor³ patină cvasi-identică, fapt care ne-a îndrumat spre presupunerea că ele constituie cel puțin un fragment de tezaur. Păstrarea și ocrotirea unor piese de asemenea factură modestă este cu atât mai meritorie cu cât

monedele de acest fel nu erau și nu sunt nici în prezent considerate drept o investiție sigură pentru colecționari. Nici chiar colecțiile numismatice consacrate, alcătuite în ultimele două secole, nu abundă în astfel de monede puțin spectaculoase, deși producția monetară de argint din timpul lui Sigismund de Luxemburg a fost destul de importantă, dacă ar fi să luăm în considerare materialul numismatic rezultat din cercetările arheologice din Sibiu, din Buda și din Vișegrad⁴. Deși bibliografia numismatică românească de specialitate nu cunoaște prea multe acumulări monetare similare, apariția unui tezaur cu structură foarte apropiată⁵, provenind din Sighișoara, deci dintr-o zonă nu prea depărtată de locul de constituire a colecției Dr. Mauksch, ne-a determinat să publicăm cele optzeci și una de monede sub forma amintită. Marea similitudine dintre cele două acumulări monetare, vehicularea lor, anterior intrării într-

¹ Intrată în patrimoniul Muzeului Național Brukenthal în anul 2003, ca urmare a îndeplinirii dorinței testamentare a colecționarului. Din aceeași colecție face parte și tezaurul de la Vurpăr (Borberek), vezi *supra*.

² În Muzeul Național Brukenthal cu nr. inv. T 3622 – T 3698 și T 3789 – T 3792.

³ Aducem aici cuvenitele mulțumiri dlui Călin Bobic, restaurator în Laboratorul Zonal Sibiu.

⁴ Dudău 2007, pp. 219, 221-222, 228 și bibliografia aferentă; Dejan 2007, pp. 101-103; Dejan 2007a, pp. 113-117; 153-162.

⁵ Keve 2007, p. 187.

o colecție organizată, de către persoane care nu aveau în atenție conservarea integrității unei descoperiri monetare, precum și relativa apropiere geografică a punctelor de „recoltare” pentru colecționari, conduce la presupunerea că, având în vedere absența oricăror informații legate de împrejurările descoperirii, cele două acumulări ar putea constitui, de fapt, un singur tezaur, divizat de descoperitori la o dată pe care nu o putem preciza. În același timp, însă, nu putem pierde din vedere nici faptul că și orașul Sighișoara a avut de suferit de pe urma invaziei turcești care a prilejuit ascunderea acumulării monetare de care ne ocupăm⁶, așa încât din punctul de vedere al existenței unui singur tezaur sau a două suntem constrânși să rămânem pe terenul ipotezelor.

Presupusul tezaur este format din șaptezeci și cinci de *denarii parvi*, patru *denarii* și doi *quarting*-i, dintre care unul păstrat fragmentar. În ceea ce privește starea de conservare a monedelor, precizăm că ele au fost supuse încă din vechime, în cea mai mare parte, după cum se poate constata din *Lista monedelor*, procesului de tăiere, adică de micșorare a pastilei monetare, practică aplicată în mod curent în cursul procesului de rulare a capitalului lichid începând din antichitatea târzie și până în timpurile moderne. Această operațiune de ajustare era întotdeauna cerută de piață, respectiv de necesitatea de a se pune de acord valoarea de circulație pe piață a unei monede cu valoarea sa intrinsecă, adică cea dată de cantitatea de metal prețios conținută. Ambele valori erau, de fapt, într-o permanentă schimbare, valoarea de piață fluctuând în special în funcție de prețul aurului și al argintului, de circumstanțele momentului – război, criză economică etc.

În conformitate cu lucrarea lui Huszár⁷, monedele tezaurului în discuție se datează între 1387-1437. Monedele care încheie, din punct de vedere cronologic, tezaurul sunt cei doi *quarting*-i, emiși între 1430-1437. Datarea mai strânsă a procesului de teaurizare este destul de dificil de stabilit, deoarece marea majoritate a monedelor se datează foarte larg,

toți cei șaptezeci și cinci de *denarii parvi* fiind emiși între 1387-1427. Dată fiind această stare de fapt, este greu de crezut că toate monedele din tezaur au fost emise concomitent și că au ajuns tot concomitent în mâna ultimului proprietar în viață. În mod real, ele au circulat, așa cum lasă să se concluzioneze starea lor de conservare, un timp oarecare până să fie ascunse. Trebuie menționat aici că starea de conservare a celor mai numeroase monede este destul de bună, toate monedele respective fiind lizibile, imposibilitatea de stabilire sau citire a siglelor fiind consecința neglijenței manifestate la emiterea pieselor și nu a întrebuințării lor în circulație până la erodare. Astfel, un mare număr de *denarii parvi* au fost bătuți aplicându-se excentric ștanțele, așa încât siglele au rămas parțial sau total în afara pastilei monetare folosite. Greșelile de emisie de acest gen este explicabilă la monedele de mică valoare, a căror proces de producție energofag conform nivelului tehnicii contemporane, trebuia să fie mai puțin costisitor decât lor valoarea de piață și intrinsecă. Această categorie de monedă era lansată și primită pe piață chiar cu aceste imperfecțiuni, producția de numerar fiind, se pare, mai mică decât cererea de pe piață.

Este greu de stabilit evoluția gravurii ștanțelor monetare cu care au fost emise monedele din presupusul tezaur pe parcursul a patru decenii, chiar dacă desenul este relativ simplu. Dificultatea constă în parte și din cauza numărului redus de monede din care este compus depozitul studiat. Totuși, la o mai atentă examinare, cele mai timpurii monede par a fi cele mai uzate în circulație⁸, cu flanul monetar mai gros și care, netăiate, au un diametru mai mare cu câteva fracțiuni de milimetru decât cele pe care le considerăm mai târzii.

Denarii și *denarii parvi* din tezaurul prezentat constituie două dintre puținele tipuri de monedă de argint emisă de regatul maghiar în timpul lui Sigismund de Luxemburg. Teaurizarea lor este cu atât mai mult explicabilă. Dată fiind starea de conservare relativ bună a monedelor, considerăm că

⁶ Vezi *infra*.

⁷ Huszár 1979, p. 93sq.

⁸ Nr. 42, 52, 52, 56, 70 din *Lista monedelor*.

monedele acestui mic depozit au fost strânse de către proprietar treptat, probabil că la scurt timp după ce au fost emise. Având în vedere etapa relativ mare de timp – anii 1387-1427 – de-a lungul căreia au fost emiși *denarii parvi* de către regatul maghiar, optăm pentru definirea depozitului aflat în studiu drept tezaur de acumulare. Valoarea acestui mic tezaur pare să fi fost mai curând o valoare de întrebuințare, decât una intrinsecă în climatul economic din prima parte a secolului XV, când se consideră că modalitățile de plată în numerar deveniseră o procedură curentă în regatul maghiar⁹.

Greutatea totală a monedelor din acest presupus tezaur este de 22,85 grame, dintre care 1,29 grame sunt argint suberat, calitate pe care o întrunesc numai cei patru denari și cei doi quartering-i, *denarii parvi* fiind emiși, cel puțin atât cât se poate stabili examinarea monedelor fără analiză chimică, din argint cu titlu corespunzător. Suma, la 1427, ar fi fost de aproximativ 42 denari, adică aproximativ a șaptea parte dintr-un florin¹⁰.

Raportat la unitatea economică de calcul utilizată în epocă – marca de argint – monedele din tezaurul luat în studiu aveau o valoare de piață destul de scăzută, cu atât mai mult cu cât prețul argintului era fluctuant în raport cu prețul aurului, iar ambele erau legate de politica economică, în primul rând fiscală, a regalității maghiare¹¹. Astfel, moneda de argint, emisă cu un titlu mai mult sau mai puțin scăzut, dar evoluând rapid spre aspectul unei monede de inflație în timpul domniei lui Sigismund de Luxemburg¹², a constituit unul dintre motivele de nemulțumire majoră a populației în preajma răscoalei de la Bobâlna.

Ascunderea tezaurului aflat în discuție poate fi legată atât de nesiguranța economică legată de felul în care au fost colectate dările în preajma răscoalei de la Bobâlna, cât și de incursiunile turcești care au avut loc în Transilvania puțin după acest eveniment, în 1438.

În Transilvania sunt cunoscute ce-i drept, după anul 1427, incursiuni otomane însă de mai mică importanță, dar înainte de evenimentele din 1437-1438. Astfel, după ce Dan II, voievodul Valahiei, a încheiat în 1428 pace cu turcii, Sigismund de Luxemburg a fost nevoit să încheie și el o înțelegere cu aceștia în 1429, care a durat până în 1432, când o oaste otomană, pe care și voievodul valah Alexandru Aldea a trebuit să o însoțească, a pătruns prin pasul Bran și a pustiit Țara Bârsei vreme de 13 zile¹³, iar de suferit au avut și scaunul săsesc Rupea și chiar părți ale ținutului secuiesc, iar Brașovul, ale cărui suburbii lipsite de apărare au fost jefuite, a rezistat cu succes unui asediu¹⁴; trupele otomane nu au ajuns însă, se pare, să asedieze și Sibiul¹⁵. Această campanie a fost condusă chiar de către sultanul Murad II¹⁶ și a avut loc, se pare, concomitent cu atacul unei oști conduse probabil către Alibeg Evrenosbeğoglu, care a pătruns prin pasul Turnu Roșu și a asediat fără succes orașul Sibiu¹⁷. Un alt atac otoman, probabil de mică anvergură, pornit din Valahia, pare a fi avut loc în anul 1433, dar cu privire la acesta nu există decât date puține și nu prea clare, din 1434 și 1435¹⁸. Dar nici unul dintre aceste atacuri nu pare a fi afectat orașul Sebeș și regiunea Unterwald, situată în apropierea acestuia. În 1437, anul în care în Transilvania a izbucnit o gravă răscoală țărănească, cunoscută drept *răscoala de la Bobâlna*¹⁹, a

¹³ Gündisch 1974, p. 421sq.

¹⁴ Gündisch 1974, p. 422.

¹⁵ Gündisch 1974, p. 423.

¹⁶ Minea 1928, pp. 106, 113-118.

¹⁷ Minea 1928, pp. 115-118.

¹⁸ Gündisch 1974, p. 423.

¹⁹ Această mișcare socială a afectat o arie întinsă, din părțile Năsăudului până în cele ale Albei, din marginea Secuimii până dincolo de Munții Apuseni (Pascu 1957, p. 208); cu excepția, poate, a unor domenii nobiliare care constituiau enclave pe teritoriul locuit de sași în sudul Transilvaniei, precum Dârlos, Mălâncrav și Ferihaz, care au avut de suferit probabil în a doua fază a ei, deci înainte de 6 octombrie 1437 (Pascu 1957, p. 173sq.), răscoala nu s-a întins și spre această parte a țării. Teritoriul scaunelor săsești Orăștie, Sebeș și Miercurea nu a fost, prin urmare, direct afectat. Tulburările au durat din primăvara anului 1437 până prin ianuarie – februarie 1438 (Pascu 1957, pp. 105-109, 199sq. și 209) și nu până în 1439, cum se credea în trecut (Minea 1928, p. 156). În sudul Transilvaniei

⁹ Pál 2006, p. 288sq.

¹⁰ Huszár 1979, p. 12.

¹¹ Pál 2006, p. 214sq.

¹² Huszár 1979, p. 12.

cărei consecință a fost constituirea "uniunii frățești" a celor trei "națiuni politice" (nobilimea, secuii și sașii), care va constitui baza sistemului constituțional al țării până în prima jumătate a secolului XIX, un detașament turcesc a ajuns în fața Sibiului, iar cetățenii orașului, sub comanda judeului regal Antonius Trautenberger i-au ieșit înaintea și au izgonit această avangardă a unei oștiri mai numeroase, ceea ce a și dus la întreruperea campaniei otomane pornite împotriva Transilvaniei²⁰. În

însă, diferite mișcări țărănești au avut loc mai ales pe teritoriul comitatelor, dar fie în perioada 1427-1436, precum cele de pe domeniul cetății Deva, reprimare de voievodul Transilvaniei (Pascu 1957, p. 80sq.), fie în cursul ultimei faze sau chiar după sfârșitul răscoalei de la Bobâlna, ca în cazul unei răscoale a românilor din Țara Făgărașului, la care se referă un document datat la 18 iunie 1438 (Pall 1958-1959, p. 18, nr. 42).

²⁰ Kroner 2007, p. 74. Acest atac este negat de către G. Gündisch (Gündisch 1974, p. 423). El pare totuși a fi avut loc după izbucnirea răscoalei de la Bobâlna, când nobilimea era ocupată cu reprimarea ei (Pascu 1957, p. 101; cf. Minea 1928, p. 80), dar fusese pregătit dinainte, pentru că la 7 februarie 1437 regele Sigismund de Luxemburg îi scria din Praga lui Péter Cseh să vegheze, împreună cu ceilalți slujbași, pentru ocrotirea Transilvaniei împotriva năvalei "*preasângeroșilor turci*", care, în acele zile, s-au năpustit "*ca niște lupi lacomi*" asupra Ungariei de Jos, săvârșind mari prădăciuni și pregătindu-se a năvăli și în Transilvania (Pascu 1957, p. 102). De altfel, la începutul lunii iunie 1437 și comitele secuilor se arată pregătit de a veni în grabă în sprijinul brașovenilor, dacă cete turcești vor veni dinspre Valahia (Gündisch 1974, p. 423). În lunile iunie – iulie 1437, o oaste maghiară, în rândurile căreia luptau și polonezi, cehi și români, a trecut Dunărea pe la Pojejena, a atacat teritoriile stăpânite de către despotul Gheorghe Branković, a incendiat flota turcă la Stalač, precum și cetatea Kruševac, l-a înfrânt la Semendria (Smederevo) pe Alibeg Evrenosbeğöglu și a luat un mare număr de prizonieri (Minea 1928, p. 143; cf. Ciocîltan 1976a, p. 1789). În septembrie 1437 se vorbește însă din nou despre primejdia unui atac otoman (Pall 1958, p. 17sq.), dar ar putea fi mai probabil cel din 1438. Potrivit unei practici curențe a lor (Gündisch 1974, p. 423), turcii au profitat, evident, de situația creată de războaiele husite și, în Transilvania, de răscoala țărănilor, deși nici un izvor nu menționează acest lucru (Ciocîltan 1976a, p. 1776). De altfel, chiar darea de jumătate de florin pentru fiecare poartă iobăgească, introdusă în 1395 pentru a asigura cheltuielile prilejuite de luptele împotriva turcilor (Pascu 1957, p. 38sq.), fusese folosită pentru războiul dus împotriva husiților (Pascu 1957, p. 39). Situația devenise și mai dificilă prin faptul că, în conformitate cu hotărârea Dietei de la Timișoara (1397), jumătate din

dijmele bisericești destinate apărării împotriva turcilor nu mai erau plătite Bisericii, ci urmau a fi reținute de către stăpânii de pământ, pentru a le preda regelui (Pascu 1957, p. 51), iar nobilii, prevalându-se de obligația ca 20 de gospodării țărănești să trimită un om bine echipat la război împotriva turcilor (Pascu 1957, p. 39), au început să recruteze abuziv și iobagi ai Bisericii, încât în 1434 Conciliul de la Basel a redat clerului dreptul de a strânge noi impozite în vederea războiului de la preoți, nobili și alți laici (Pascu 1957, p. 52), ceea ce, în Transilvania, a generat o serie de abuzuri din partea episcopului Gheorghe Lépes și, în final, a dus la declanșarea răscoalei de la Bobâlna. Datorită primejdiei interne și externe, actul de înnoire a uniunii frățești (*fraterna unio*) dintre nobili, sași și secuii, încheiat la Turda, la 2 februarie 1438, prevedea atât ajutorul reciproc pentru reprimarea răscoalelor țărănești, cât și împotriva atacurilor turcești (Pascu 1957, pp. 155 și 231), încât *unio trium nationum*, reînnoită de mai multe ori, poate fi considerată ca fiind un pact împotriva inamicilor interni și a turcilor (Gündisch 1978, p. 35). În schimb, chiar dacă s-ar putea presupune, cu oarecare temei, că lipsa referirilor izvoarelor scrise la condițiile favorabile pe care efectele răscoalei de la Bobâlna le-au reprezentat pentru succesul campaniei lui Murad II în Transilvania ar putea fi explicată prin atitudinea de clasă a autorilor lor, credem însă că este mai greu de argumentat ipoteza că și țărani s-ar fi folosit, în momentul izbucnirii răscoalei, de preocuparea nobilimii de a se apăra împotriva unui atac otoman (Pascu 1957, p. 101) și, eventual, de faptul că armata regală nu putea interveni în Transilvania. Pe de altă parte, datorită faptului că regele Sigismund de Luxemburg decedase la 9 decembrie 1437 (Minea 1928, p. 157; Ciocîltan 1976a, p. 1776; Ciocîltan 1976b, p. 438; Columbeanu - Valentin 1978, p. 36; Inalcık 1996, p. 65.), dar și pentru că tocmai în vara anului 1437 propaganda pentru reunificarea Bisericii ajunsese la apogeu, iar la Constantinopol fuseseră trimiși numeroși călugări dominicani și franciscani, sub conducerea lui Iacob de Primadizzi, dintre care o parte trebuiau să reformeze conventul franciscan din Caffa, iar alta să se instaleze chiar la Adrianopol, în capitala Imperiului otoman (Pall 1958-1959, p. 11), este posibil, așa cum presupunea și V. Ciocîltan (Ciocîltan 1976a, p. 1788sq.; Ciocîltan 1976b, p. 444sq.), ca sultanul Murad II să fi avut în vedere și intimidarea puterilor creștine, prin această campanie împotriva Ungariei, al cărei suveran fusese și împărat al Sf. Imperiu Roman și pe care dorea să se "răzbune" postum, pentru faptul că în 1436 îl incitase la revoltă pe Ibrahim, beiuul Karamaniei, cel mai perseverent dușman al său din Anatolia și pentru amintita înfrângere suferită în 1437 în Serbia de o oaste otomană (Ciocîltan 1976a, p. 1789). Într-adevăr, patriarhul de Constantinopol plecase la 24 noiembrie 1437, iar împăratul Ioan VIII la Paleologul la 25 noiembrie 1437 spre Italia, ajungând la 8 februarie 1438 la Veneția, iar din martie 1438 și până la sfârșitul anului au luat parte la lucrările Conciliului de la Ferrara,

anul următor, probabil în lunile iunie – iulie (după punctul de vedere tradițional)²¹ sau, cel mai probabil, în august – septembrie (după părerea lui V. Ciocîltan)²², în cursul căreia a

transferat în 1439 la Florența (Pall 1958-1959, p. 12). Unirea Bisericii a fost promulgată la 6 iulie 1439, iar delegațiile bizantine au părăsit Florența în mai multe grupuri, între 20 iulie – 26 august, iar Veneția la 19 octombrie 1439 (Pall 1958-1959, p. 13, n. 18); mai târziu, în 1442, coptii au acceptat și ei, dar tot pentru o scurtă vreme, Unirea cu Roma, însă mesagerii catolici nu au putut ajunge și în Ethiopia, spre a încheia un acord de unire și cu Biserica etiopiană (Pall 1958-1959, p. 15). În acest context, acțiunile antihusite ale închizitorului franciscan Iacob de Marchia, trimis în Transilvania, sunt privite de reprezentanții papei ca fiind îndreptate împotriva celor ale căror fapte contribuie la slăbirea capacității de rezistență a creștinilor împotriva primejdiei otomane (Pall 1958-1959, p. 16). Faptul că turcii au profitat de consecințele răscoalei de la Bobâlna a și fost remarcat, de altfel, de unii cercetători moderni (Ciocîltan 1976a, p. 1776; Ciocîltan 1976b, p. 439; cf. Minea 1928, p. 158sq.).

²¹ Un cronicar turc anonim din 1486 spune că această campanie a avut loc în anul Hegirei 841, care s-a încheiat la 23 iunie 1438, cronicarul Aşıkpaşazade și compilatorul său Mehmed Neşi spun că sultanul ar fi devastat Ungaria (de fapt, Transilvania) vreme de 45 de zile, iar Hoça Efendi Sa'deddin că această campanie ar fi durat două luni de zile și Idris Bitlisi chiar 4 luni, în vreme ce Bartholomaeus de Yano spune că expediția din 1438 a avut loc în luna august, punct de vedere susținut cu unele nuanțe (prădarea orașului Sebeş la 10 august sau la 24 august 1438) și de o compilație de la sfârșitul sec. XVI și începutul sec. XVII (*Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*), ceea ce a fost pus la îndoială de către unii autori, pentru că la 19 iunie 1438 regele Albert II de Habsburg amână un proces din cauza pregătirii oastei pentru un război împotriva turcilor, iar la 10 august 1438 regina Elisabeta, soția acestuia, restituie deja fiilor lui Stanislaus Báthory o moșie confiscată de către voievodul Desideriu de Losoncz pentru faptul că nu s-au prezentat la oastea ridicată sau care trebuia ridicată împotriva turcilor, sub cuvânt că moșia le fusese devastată de către țărani răsculați, în vreme ce cronicarul polonez Jan Długosz, contemporan cu evenimentele, vorbește de prădarea Transilvaniei de către turci în miezul verii (Pall 1958-1959, p. 21; cf. Gündisch 1974, p. 426).

²² V. Ciocîltan susține că această campanie ar fi avut loc în luna august (Ciocîltan 1976a, p. 1769; Ciocîltan 1976b, p. 438), bazându-se pe afirmațiile din scrisoarea lui Jodocus von Heilbronn, că sultanul ar fi intrat în Transilvania la 7 august: <imperator Turcorum> intravit tercia feria ante festum sancti Laurentii terram regis Ungariae fidelium Septemcastrensium (Ciocîltan 1976a, p. 1768). Autorul citat consideră că documentul referitor la retocedarea moșiei confiscate de Desideriu

fost afectată întreaga parte de sud a Transilvaniei, din Țara Hațegului până în Țara Bârsei, numeroasei oștiri otomane, condusă chiar de către sultanul Murad II și care includea și contingente sârbești²³, printre care și cele ale despotului Gheorghe Branković²⁴, a cărui fiică, Mara, fusese dată în căsătorie sultanului (1433), în speranța îndepărtării primejdiei cuceririi otomane²⁵, fusese nevoit să i se alăture și voievodul Valahiei, Vlad Dracul²⁶.

de Losoncz se referă la neprezentarea la chemarea sub arme făcută în primăvara anului 1438 și că oastea strânsă atunci ar fi fost demobilizată de către voievodul care crezuse că revărsarea Dunării a înlăturat primejdia unui atac otoman (Ciocîltan 1976a, p. 1770). Oricum, potrivit scrisorii lui Jodocus von Heilbronn, la 11 septembrie turcii au ieșit din Țara Bârsei (*exiverunt ... per ... Porciam*), deci campania ar fi durat, în total, cca. 23 de zile (Ciocîltan 1976a, p. 1770). De altfel, chiar Bartholomaeus de Yano identifica, potrivit unei practici frecvente în epocă, Transilvania cu teritoriul locuit de sași, care s-ar întinde cale de 8 zile în lungime și 3 în lățime (*patria Transylvania, quae, ut frater mihi narrat ex praeda redemptus, octo dierum longitudine et trium latitudine tendebatur*) (Pall 1958-1959, p. 17; Ciocîltan 1976a, p. 1770), iar acest drum putea fi parcursă încă și mai repede de o oaste grăbită de zvonuri de trădare (Ciocîltan 1976a, p. 1771). Durata mai mare indicată de sursele otomane s-ar putea să se datoreze și faptului că ele iau în considerare și drumul dus – întors până la Adrianopol, apreciat într-un singur sens la 20 de zile de mers (Ciocîltan 1976a, p. 1771).

²³ Makkai 1990, p. 223.

²⁴ Ciocîltan 1976a, pp. 1772 și 1789; Ciocîltan 1976b, p. 438. După Mehmed Neşi, despotul Gheorghe Branković ar fi participat la campania întreprinsă în Transilvania de către Murad II în anul 1438 și ar fi alcătuit avangarda, până la ieșirea trupelor otomane din Transilvania și intrarea lor în Țara Românească (Decei 1978a, p. 88), dar A. Decei crede că atacul otoman asupra Semendriei, care a dus la desființarea statului sârb, a avut drept cauză tocmai refuzul lui Gheorghe Branković de a lua personal parte la această expediție și tratativele sale cu regele Albert II, fapt pentru care cei doi fii ai săi au fost orbiți și închiși la Tokad (Decei 1978a, p. 89). Trupelor despotului Gheorghe Branković, care, după cum crede A. Decei, au avut doar rolul de a facilita trecerea prin Banat (Decei 1978a, p. 88, n. 2), li se puteau adăuga, eventual, cele ale lui Ștefan Tvrtko II, care stăpânea Bosnia Superioară, ca supus al sultanului (Minea 1928, p. 143) și, poate, cele ale lui Ștefan Vukčić.

²⁵ Minea 1928, pp. 143 și 158; Ciocîltan 1976a, p. 1789; Ciocîltan 1976b, p. 445; Decei 1978a, p. 86.

²⁶ Capesius 1943, p. 584; Ciocîltan 1976b, p. 438; cf. Decei 1978a, p. 88. Contrar zvonului consemnat de

Deși acesta trecuse relativ recent de partea turcilor²⁷, în urma atacului otoman din 1436 asupra Valahiei²⁸, ginerele fostului rege, Sigismund de Luxemburg, Albert (Albrecht) II de Habsburg, ales rege al Ungariei la 18 martie 1438²⁹ și aflat în conflict atât cu nobilimea maghiară³⁰, cât și, pentru stăpânirea asupra Cehiei, cu regele polonez Wladislaw III, care îi va și urma curând la tronul Ungariei³¹,

către Johannes von Bachenstein pe scrisoarea lui Jodocus von Heilbronn (Ciocîltan 1976a, p. 1775) și tuturor izvoarelor turcești vechi, bizantine și săsești, Fr. Babinger, luând în considerare o posibilitate de interpretare a cronicii lui Hoça Efendi Sa'deddin (Gündisch 1974, p. 423sq., n. 39), este de părere că sultanul Murad II nu a participat la campania din Transilvania, care ar fi fost condusă, în numele său, de către Alibeg Evrenosbeğöglu (Babinger 1953, p. 13). În primăvara anului 1436, acest beg de Vidin a mai întreprins o incursiune de 40 de zile în Banat, care a afectat împrejurimile Timișoarei (Ciocîltan 1976b, p. 439; cf. Minea 1928, p. 143). Bogăția prăzii luate de Alibeg Evrenosbeğöglu, care ajungea, în cazul unor ostași, chiar la 1 000-2 000 de florini, după cum spune Mehmed Neşri (Decei 1978a, p. 87), l-a și făcut pe Hoça Efendi Sa'deddin să sugereze că acesta ar fi fost motivul pentru care ținta inițială a campaniei din 1438 a fost Timișoara (Ciocîltan 1976a, p. 1776; cf. Decei 1978a, p. 88).

²⁷ Columbeanu - Valentin 1978, p. 36 (cu omiterea adjectivului posesiv *nostrarum*, datorită presiunii ideologiei naționaliste românești, care nu accepta ideea suzeranității regelui maghiar asupra Valahiei); cf. Pall 1958-1959, p. 19. Documentul, emis la Buda și prin care se comunică sfatului și comunității din Brașov că voievodul Vlad Dracul s-a obligat să nu le pricinuiască pagube și să îi apere împotriva năvălirilor turcilor, este datat la 14 februarie 1438 (Urkundenbuch, V, nr. 2303), nu la 4 februarie 1438, cum eronat afirmă autorii citați (Columbeanu - Valentin 1978, p. 36).

²⁸ Ciocîltan 1976a, p. 1780; Ciocîltan 1976b, p. 440. În schimb, I. Minea nu poate preciza anul în care s-a petrecut acest eveniment (Minea 1928, p. 157), iar cu un alt prilej chiar V. Ciocîltan era de părere că nu se știe exact nici în ce împrejurări istorice a avut loc această schimbare politică (Ciocîltan 1976a, p. 1779).

²⁹ Pall 1958-1959, p. 15.

³⁰ Minea 1928, pp. 158, 161 și 168; cf. Ciocîltan 1976a, p. 1776. Conflictul dintre regalitatea și nobilimea maghiară se datorează nu numai tendințelor centrifuge ale feodalilor maghiari, ci și nemulțumirii față de faptul că regele era mai interesat de asigurarea stăpânirii sale asupra Cehiei decât de problema apărării Ungariei și Transilvaniei împotriva primejdiei otomane (Minea 1928, p. 168).

³¹ Pall 1958-1959, p. 23; cf. Minea 1928, p. 158; Ciocîltan 1976a, p. 1788sq.; Ciocîltan 1976b, p. 445. Cu

toate că a avut loc simultan cu un atac polonez în Cehia, este greu de afirmat, în actualul stadiu al cercetărilor, că invazia din 1438 ar fi reprezentat urmarea unei înțelegeri dintre Polonia și Imperiul otoman (Ciocîltan 1976b, pp. 445 și 440sq.; cf. Ciocîltan 1976a, pp. 1782-1784), dar este evident că turcii au știut să profite de situația creată de problemele politice create de succesiunea lui Sigismund de Luxemburg (Ciocîltan 1976a, p. 1776; Ciocîltan 1976b, p. 445), cum, de altfel, au și remarcat în epocă diferite surse transilvănene (Ciocîltan 1976a, p. 1776; Ciocîltan 1976b, p. 438sq.). Deși într-o notă marginală de pe scrisoarea adresată la 11 septembrie 1438 din Viena de către Jodocus von Heilbronn, *magister licentiat*, lui Johannes von Bachenstein, *locumtenens auditoris camere sacri concilii Basiliensis*, se afirmă că relațiile de rudenie ale regelui Poloniei cu Vlad Dracul (*dux Walachie est affinis regis Polonie*), ca văr (*sororius*) al voievozilor moldoveni Iliăș și Ștefan, ar fi cauza (*fomentum*) atacului otoman din 1438 asupra Ungariei (Ciocîltan 1976a, p. 1782; Ciocîltan 1976b, p. 440) și cu toate că Vlad Dracul acordă un privilegiu comercial negustorilor din Liov la 8 septembrie 1439, chiar în ziua în care amintirii voievozi moldoveni prestează omagiul și jurământul de fidelitate regelui polonez Wladislaw III (Ciocîltan 1976a, p. 1784; Ciocîltan 1976b, p. 441), nu se poate afirma că Vlad Dracul ar fi slujit drept mediator între polonezi și turci în declanșarea unei acțiuni comune împotriva Ungariei în anul 1438 (Ciocîltan 1976a, p. 1784; Ciocîltan 1976b, p. 440sq.). De altfel, în privilegiul acordat negustorilor din Liov, titlul domnesc al lui Vlad Dracul include și afirmația că domnește "peste toată țara Ungrovlahiei până la mare" (Minea 1928, p. 148sq.), ceea ce implică stăpânirea asupra cetății Chilia, însă doar până înainte de 14 mai 1441, când întinderea până la mare a teritoriilor peste care domnea nu mai este menționată (Minea 1928, p. 148sq.). Despre Cetatea Albă trebuie precizat însă că izvoarele scrise o arată în 1438 și în noiembrie 1440 ca fiind stăpânită doar de către Ștefan, fratele lui Iliăș, fără însă ca ea să-i fi revenit în urma împăcării sale cu Iliăș din 1435 (Minea 1928, p. 147), când primise doar Chilia cu vămile și bălțile ei, ținutul și orașul Vaslui, ținutul Tutova și orașul Bârlad cu împrejurimile sale, morile din Covurlui, orașul Tecuci și moșia Olteni, cu toate veniturile (Minea 1928, p. 144). De aici nu rezultă deloc că în septembrie 1439 Vlad Dracul ar mai fi fost în bune relații cu Ștefan, fără a se putea preciza însă dacă teritoriul de până la mare fusese luat acestuia ca urmare a unei acțiuni proprii a voievodului Valahiei sau a unei alianțe încheiate cu acesta de către Iliăș. I. Minea presupunea chiar că Vlad Dracul ocupase teritoriile limitrofe Mării Negre ca aliat al lui Iliăș, ca urmare a faptului că fratele acestuia căuta să se afirme ca singur stăpânitor asupra sudului Moldovei (Minea 1928, p. 149). Vlad Dracul se înrudea, de altfel, doar cu Iliăș, nu și cu Ștefan (Minea 1928, p. 190), prin faptul că, potrivit afirmațiilor lui J. Długosz, se căsătorise cu fiica lui Iliăș (Ciocîltan 1976a, p. 1782), iar Iliăș, născut în 1409, era

fuse nevoit, sub previzibilă amenințare a unei noi invazii otomane, să îi încredințeze paza trecătorilor din Carpații Meridionali, numindu-l, din prudență, într-o scrisoare adresată brașovenilor la 14 februarie 1438 "*credinciosul nostru ilustru Vlad, voievod al părților noastre de peste munți*" (*fideli nostro magnifico Wlad, vaivodae partium nostrarum*

fiul lui Alexandru cel Bun cu Ana, cunoscută și sub numele de Neața, pe când Ștefan, născut în 1411, era fiul lui Alexandru cel Bun cu Stanca (Minea 1928, p. 126, n. 2). Iliș era căsătorit cu Maria Oligmondovicz, sora reginei Sofia, soția lui Wladislaw II (Minea 1928, p. 127, n. 1), care l-a sprijinit și după încoronarea lui Wladislaw III, când Iliș era închis la Sieradz, ca o garanție a bunelor relații ale Poloniei cu fratele său, Ștefan (Minea 1928, p. 139sq.). Ca urmare a înrudirii lui Vlad Dracul cu Iliș, el îl susține și pe fiul acestuia, Roman, împotriva lui Petru II, cumnatul lui Ioan de Hunedoara (Minea 1928, p. 272) și frate al lui Iliș și al lui Ștefan, ca fiind fiul din ultima căsătorie a lui Alexandru cel Bun, cu Marina (Minea 1928, p. 149). Pe de altă parte, în momentul invaziei tătare din noiembrie – decembrie 1439, care a afectat întreaga Moldovă, atât partea aflată sub controlul lui Iliș, cât și cea stăpânită de către Ștefan, între cei doi domni concurenți încă nu se ajunsese la acte de ostilitate deschisă (Minea 1928, p. 148). Ocuparea teritoriilor limitrofe Mării Negre nu i-a atras lui Vlad Dracul repercursiuni (Minea 1928, p. 177), cel puțin nu imediate sau care mai pot fi recunoscute astăzi ca atare; pe de altă parte, faptul că în 1440 izvoarele scrise îl indică din nou pe Ștefan ca singur stăpânitor peste Cetatea Albă, arată că acesta o recuperase deja (de la Vlad Dracul, probabil împreună cu Chilia?). Nici Chilia, nici Cetatea Albă nu sunt însă expres menționată în nici unul dintre documentele care pot fi luate în considerare la precizarea stăpânirii asupra acestor două cetăți din sudul Moldovei. Nu există, deocamdată, nici documente care, în ciuda înrudirii dintre ei, să ateste relații directe între Vlad Dracul și Iliș, deși aceste relații s-au ameliorat după 1433 și, în special, după 1436 (Ciocîltan 1976a, p. 1784). De aceea, afirmațiile din însemnările cu privire la cauzele campaniei sultanului Murad II în Transilvania de pe scrisoarea lui Jodocus von Heilbronn trebuie privite cu circumspecție, deși, după părerea lui V. Ciocîltan, tăcerea lui J. Długosz față de problema zvonurilor existente în regatul Ungariei cu privire la soliile schimbate între Polonia și Imperiul otoman ar putea argumenta existența unei înțelegeri antimaghiare între cele două părți (Ciocîltan 1976a, p. 1782sq.), incriminată, de altfel, de către partea maghiară și în fața papei Eugen IV și de care regele polonez a și trebuit să se dezvinovățească (Ciocîltan 1976a, p. 1783), însă fără ca Vlad Dracul să fi avut vreun rol în încheiere ei, tocmai datorită suspiciunilor tuturor cu privire la politica sa oscilantă (Ciocîltan 1976a, p. 1784).

Transalpinarum). Potrivit unui document raguzan din 3 iulie 1437, Vlad Dracul, însoțit de o suită numeroasă (300 de curteni), venise cu puțin timp în urmă la Brussa, unde, prin făgăduiala de a-i permite trecerea peste teritoriul țării sale spre Transilvania, a reușit să câștige bunăvoința lui Murad II³². Atitudinea

³² Columbeanu - Valentin 1978, p. 34sq.; cf. Minea 1928, p. 157. V. Ciocîltan este de părere că vizita lui Vlad Dracul la Brussa a avut loc fie la sfârșitul anului 1436, fie la începutul anului 1437 (Ciocîltan 1976b, p. 440; cf. Ciocîltan 1976a, p. 1781). Nu este clar însă dacă înțelegerea nu a fost garantată cumva prin fiii lăsați ca ostateci la curtea sultanului, cum susțin unii autori (Minea 1928, p. 157; Columbeanu - Valentin 1978, p. 35; Decei 1978a, p. 87), pe baza unei referiri dintr-o scrisoare adresată de către Vlad Dracul brașovenilor, conjecural datată în 1438, dar care ar putea fi datată și în anul 1444 (Minea 1928, p. 163, n. 2), mai ales că Vlad Dracul adus frecvent o politică oscilantă, în funcție de raportul de forțe dintre Ungaria și Imperiul otoman. N. Stoicescu era, totuși, de părere că Vlad Țepeș ar fi fost ostatic abia din 1442, poate până la prima sa domnie, în toamna anului 1448 (Stoicescu 1976, p. 11sq. și 228), iar C. Rezachevici spune că în 1442-1443, până la urcarea pe tron a lui Vlad Dracul, fiul său, Vlad (Țepeș), a fost închis împreună cu el la Gallipoli și că între 1443-1448 a fost ținut, cu intermitențe, ca ostatic la Egrigöz, împreună cu fratele său, Radu (Rezachevici 1976, p. 1745). Mai recent, fără a proceda la o critică a izvoarelor și doar pe baza presupunerilor altor istorici, R. Șt. Vergatti spune că Vlad Țepeș a fost ostatic vreme de aproape trei ani, după reinstalarea tatălui său pe tron, în 1443 (Vergatti 2006, p. 16). În schimb, I. Minea credea că Vlad Țepeș a rămas ostatic doar până în 1442, când, în urma dezastrului otoman de pe Ialomița, Vlad Dracul a recâștigat încrederea sultanului și a fost reșezat pe tron (Minea 1928, p. 192sq., n. 6), ceea ce și explică prezența fiului său alături de el, în Valahia, în 1445 (Minea 1928, p. 236), iar Radu cel Frumos a continuat să rămână ostatic până în 1462, când a fost instalat în domnie (Minea 1928, p. 192sq., n. 6). Se știe că fiii lui Vlad Dracul au fost dați ca ostateci după sosirea tatălui lor la Adrianopol, iar după arestarea și închiderea acestuia la Gallipoli, evenimente care au avut loc după 11 octombrie 1441 și înainte de 2 septembrie 1442, ei au fost internați la Egrigöz, adică la Nymphaion, în Asia Mică (Minea 1928, pp. 179sq. și 184sq.). În această situație, foarte verosimilă, rămâne neclar de ce, dacă amintita scrisoare datează din 1444, Vlad Dracul vorbește, totuși, despre copilașii lăsați să fie măcelăriți; ar putea fi vorba, pe lângă Radu, despre alți fii de boieri, lăsați împreună cu acesta ca ostateci (Decei 1978a, p. 87), potrivit unei practici curențe, prin care turcii se asigurau că părinții acestora îl vor împiedica pe domnitor să-și încalce făgăduielile de fidelitate. Pe de altă parte, chiar dacă nu se iau în considerare afirmațiile

din 1438 a voievodului valah, care, pentru a-și păstra tronul, renunțase la sprijinul regelui maghiar, în schimbul bunăvoienței sultanului³³ și care, astfel, a devenit suspect de a fi trădat interesele suzeranului său, se datorează unei evaluări lucide a situației interne din Ungaria și, mai ales, din Transilvania, unde, în urma răscoalei de la Bobâlna, mobilizarea unor mari forțe militare era deocamdată cu neputință³⁴,

eronate ale cronicarului M. Beheim, respectiv ale informatorului său, Hans Mägest, cu privire la cei doi frați ai lui Vlad Dracul aflați ostatici la turci în cursul bătăliei de la Varna (Minea 1928, pp. 236 și 250) și care ar putea reflecta o confuzie, datorită identității de nume dintre tată și fiu, se știe însă că, după afirmațiile cronicarului bizantin Dukas, în contextul tratatelor de pace începute în 1443, care au dus la pacea de la Szeged, turcii ar fi propus, printre altele, nu numai retrocedarea fiilor orbiți ai despotului Gheorghe Branković, ci și a celor doi fii ai lui Vlad Dracul, păstrați ca ostatici (Minea 1928, pp. 220 și 236). O altă explicație, la fel de facilă ca și eroarea celor două surse medievale, ar putea fi însă existența unui alt frate, mai mic, al lui Vlad Țepeș și Radu cel Frumos, care ar fi decedat curând după 1444 și care, din această cauză, nu a mai fost menționat ulterior de izvoarele scrise. Trebuie remarcat că, adesea, sursele referitoare la fiii lui Vlad Dracul cuprind numeroase confuzii; astfel, deși Mircea, fiul cel mai vârstnic al lui Vlad Dracul, lăsat ca locțiitor când acesta a plecat la Adrianopol și care a și devenit domn după închiderea tatălui său la Gallipoli, a fost executat în 1442, la Târgoviște, din ordinul lui Ioan de Hunedoara (Minea 1928, pp. 183-187), unele surse (Chalkokondylas, Ioan Thurcozi, Jan Długosz și Antonio Bonfini) afirmă că Vlad Dracul a fost decapitat împreună cu un fiu al său, care mai întâi ar fi fost orbit sau că un alt fiu ar fi fost orbit cu acest prilej, considerându-l ca fiu al lui Vlad Dracul și confundându-l cu Mircea pe pretendentul Stanciu sau Danciu, identificat cu Dan III sau cu un fiu nelegitim al lui Dan II sau cu un fiu legitim al lui Dan III, care într-adevăr fusese orbit și apoi executat de către protectorul său, Ioan de Hunedoara (Minea 1928, pp. 274-275).

³³ Columbeanu - Valentin 1978, p. 34.

³⁴ Makkai 1990, p. 223. Ungaria, ea însăși amenințată, nu a putut strânge decât câteva sute de oameni, care însă, în loc de a se grăbi spre câmpul de luptă, au zăbovit la Szeged (Pascu 1989, p. 448). Potrivit unei opinii mai vechi, marcată de unele clișee cu privire la ireductibilitatea antagonismelor de clasă, nobilimea era mai interesată în reprimarea răscoalei decât de apărarea împotriva atacului otoman, cerută de voievodul Desideriu de Losoncz, invocând pierderile suferite în cursul răscoalei, ceea ce a făcut ca invadatorii să nu întâmpine nici o rezistență serioasă în câmp deschis, ci doar din partea unor cetăți (Pall 1958-1959, p. 17sq.); dimpotrivă, V. Ciocîltan crede că invazia otomană

iar posibilitatea de o întrebuița în afara granițelor regatului maghiar părea chiar primejdioasă³⁵. Ulterior, Vlad Dracul i-a și explicat reginei Elisabeta și, ceva mai târziu, regelui Albert II, că "din frică de moarte" (*timore mortis*) ar fi însoțit trupele sultanului³⁶; într-adevăr, potrivit însemnărilor de pe scrisoarea lui Jodocus von Heilbronn, teama de moarte și de devastarea țării sale (*timore mortis et devastacionis terre sue etc.*) l-ar fi determinat pe voievodul valah ca, prin încălcarea făgăduielilor de fidelitate, să devină dintr-un *iuratus officialis* al regelui maghiar un *campiductor* al trupelor otomane³⁷. Oricum, cererea lui Vlad Dracul ca regele să-i dăruiască o cetate din Transilvania în care să se poată refugia, rămasă fără răspuns până în noiembrie 1438, nu pare a-și fi găsit o rezolvare favorabilă din partea regelui față de care încercase să se scuze, ceea ce l-a și determinat puțin mai târziu pe domnitorul, a cărui fidelitate era pusă la îndoială atât de către suveranul maghiar, cât și de către sultan, să se îndrepte spre Adrianopol, în ciuda primejdiei care îl pândea, pentru a-și reafirma supunerea față de Înalta Poartă³⁸.

După o încercare nereușită de traversare a fluviului revărsat mai sus de Porțile de Fier, menționată expres de principalul izvor transilvănean referitor la această campanie (*cuiusdam fluvii innundatio (deo sic disponente)*)³⁹, sultanul a trecut

fusese favorizată de faptul că amintitul voievod al Transilvaniei, care crezuse că ținta oștirii inamice o constituie Buda, și-ar fi demobilizat prematur trupele (Ciocîltan 1976a, pp. 1770 și 1776; Ciocîltan 1976b, p. 439).

³⁵ Columbeanu - Valentin 1978, p. 37; cf. Mureșan 1957, p. 19; Ciocîltan 1976a, p. 1778.

³⁶ Ciocîltan 1976b, p. 441.

³⁷ Ciocîltan 1976a, p. 1784; Ciocîltan 1976b, p. 441.

³⁸ Ciocîltan 1976b, p. 442sq.; cf. Ciocîltan 1976a, pp. 1784-1786.

³⁹ Capesius 1943, p. 584. Deoarece V. Ciocîltan crede că această revărsare a oprit înaintarea otomană spre Buda (Ciocîltan 1976a, p. 1776; Ciocîltan 1976b, p. 439), este de presupus că încercarea de trecere a Dunării ar fi avut loc mult mai departe de zona Porților de Fier, după părerea noastră totuși la est de vărsarea Tisei, datorită înaintării spre Porțile de Fier ale Transilvaniei. Autorul citat nu pare însă a fi sigur dacă avantajele atacării Transilvaniei în 1438 fuseseră conștientizate încă dinainte, de la Adrianopol, ci mai curând este

Dunărea pe la Vidin⁴⁰ sau pe la Nicopole⁴¹. Obiectivul real al acestei expediții a lui Murad II este destul de controversat, dar este evident că ea nu a fost o întreprindere întâmplătoare, neplanificată, precum cele mai multe atacuri otomane din această epocă, deși este evident că nu s-a putut avea în vedere instaurarea unei stăpâniri durabile asupra teritoriilor invadate⁴². Zvonul consemnat la sfârșitul anului 1438 de către Johannes von Bachenstein, *locumtenens auditoris camere sacri concilii Basiliensis*, că sultanul ar fi vrut "să vadă" Germania și că speră ca în curând să poată sosi aici (*et dicitur ipse rex Turcorum valde desiderare velle videre Germaniam seu Teutoniā et sperare se posse in brevi pervenire*) pare, mai curând, un produs al propagandei de război otomane decât un țel real⁴³. Ținta oștirii otomane o reprezenta Buda, după cum spune cronicarul

dispus să creadă că decizia a fost luată la fața locului de către sultanul care "a făcut din nevoie virtute", având de partea sa avantajul surprizei totale, la fel ca și ceva mai târziu, în cazul atacului asupra ținutului secuiesc (Ciocîltan 1976a, p. 1776), la mijlocul lunii noiembrie 1438 (Ciocîltan 1976a, p. 1771). De aceea, capelanul regelui Albert II credea chiar că sultanul simulase că ar fi pornit împotriva unei alte părți a regatului (*sed imperator Turcorum, postquam venit ad Walachiam seu partes Transalpina set appropinquavit regno Ungarie simulavit se iturum contra alium districtum Ungarie*) (Ciocîltan 1976a, p. 1775).

⁴⁰ Mureșan 1978, p. 19. Acest lucru este susținut și de cronicile otomane ale lui Mehmed Neși și Hoça Efendi Sa'deddin (Minea 1928, p. 159, n. 4; Gündisch 1947, p. 8; Gündisch 1974, p. 423; Decei 1978a, p. 88; cf. Ciocîltan 1976a, p. 1772). O lucrare istorică plină de ficțiuni, scrisă *ad usum Delphini* în cercurile saraiului Topkapı în sec. XVI-XVII (Decei 1978b, p. 222), afirmă, de asemenea, că sultanul Murad ar fi trecut Dunărea în amonte de Vidin, însă în apropiere de cetatea Florentin, sub care se află o trecătoare numită Kamen (Decei 1978b, p. 215sq.). Cetatea Florentin (în turcă *Florendin*) este cea construită pe malul drept al Dunării, în fața cetății Severin, de către condotierul florentin Pippo Spano (Filippo dei Scolari), aflat în slujba lui Sigismund de Luxemburg, care îl numise comite (*ispán*) de Timișoara (Decei 1978b, p. 219).

⁴¹ Columbeanu - Valentin 1978, p. 37. Această ipoteză se bazează pe afirmațiile cronicarilor J. Długosz și Dukas (Minea 1928, p. 159, n. 4). De aceea, B. Capesius nu discută această problemă, ci vorbește doar de trecerea Dunării pe la Vidin sau Nicopole (Capesius 1943, p. 584).

⁴² Ciocîltan 1976a, p. 1787sq.; Ciocîltan 1976b, p. 444.

⁴³ Ciocîltan 1976a, p. 1775; Ciocîltan 1976b, p. 438.

Idris Bitlisi (cca. 1500)⁴⁴, pe când Hoça Efendi Sa'deddin arată că ar fi fost vorba de Timișoara și apoi de Transilvania, însă ploile au făcut ca planul inițial să fie schimbat și să fie atacată Transilvania⁴⁵. Faptul că intenția lui Murad II era de a devasta întreaga Ungarie (*ea intentione ut totam Ungariam devastaret*) este menționat de Georgius de Hungaria, iar cronicarul turc Koça Hüseyin spune și el că sultanul pornise, de fapt, către Buda⁴⁶. Prin urmare, doar o calamitate a naturii a schimbat direcția unei invazii de proporții⁴⁷, care fusese organizată în condițiile interne și externe cele mai nefavorabile pentru inamic și care era menită de a înspăimânta țările creștine în ajunul proiectatei refaceri a unității Bisericii⁴⁸. Despre mărimea efectivelor puse în mișcare de către sultan există informații contradictorii. Potrivit însemnărilor lui Johannes von Bachenstein pe scrisoarea lui Jodocus von Heilbronn, ar fi fost aproape 100 000 de ostași, dintre care aproape 15 000 de femei, care făceau ca oastea să pară mai mare și îi îngrozeau pe credincioșii din regat (*gens armorum extendit se ad 100 milia et dicuntur in eadem esse circa 15 milia mulierum sub armis, ut majorem apparenciam faciant et exterreant fideles regni*), iar Jodocus von Heilbronn arăta că turcii dispuneau de aproape 1 000 de cămile, care purtau corturile (*camelos habuerunt <Turci> circa mille portantes tentoria eorum*), pe când Georgius de Hungaria vorbea de 300 000 de ostași, în vreme ce cronicarii otomani Oruk bin Adil și Koça Hüseyin, care spun că la expediția sultanului au participat atât trupele din Rumelia, cât și cele din Anatolia, avansează un număr de 70 – 80 000 de ostași⁴⁹.

În Transilvania, bântuită pe atunci de foamete, trupele otomane au pătruns prin Porțile de Fier ale Transilvaniei, unde cneazul Căndea le-a opus o zadarnică rezistență, după

⁴⁴ Ciocîltan 1976a, p. 1775sq.; cf. Gündisch 1974, p. 424.

⁴⁵ Gündisch 1974, p. 424; cf. Ciocîltan 1976a, p. 1776.

⁴⁶ Ciocîltan 1976a, p. 1775sq.; Ciocîltan 1976b, p. 438; cf. Gündisch 1947, p. 8.

⁴⁷ Gündisch 1947, p. 8; Ciocîltan 1976b, p. 445.

⁴⁸ Ciocîltan 1976b, p. 445.

⁴⁹ Ciocîltan 1976a, p. 1774; cf. Decei 1978a, p. 88.

înfrângerea căreia și după distrugerea târgului Râu de Mori, acestea s-au îndreptat spre Sibiu, pustiind totul în cale până la Sebeș⁵⁰; dacă opinia lui V. Ciocîltan cu privire la durata totală a campaniei din 1438⁵¹ este corectă, a fost vorba, de fapt, de o înaintare rapidă, în cursul căreia oastea otomană, care s-a împărțit în grupuri mai mici, a prădat din mers⁵². Din regiunile lovite de această invazie, oamenii s-au refugiat pe teritoriul comitatelor situate mai spre nord, dar, după trecerea primejdiei, dorind să se reîntoarcă, ei au întâmpinat împotrivirea nobililor locali și a episcopului Transilvaniei, Gheorghe Lépes, ale cărui abuzuri și determinaseră, de altfel, izbucnirea răscoalei de la Bobâlna⁵³, de vreme ce un document emis de către regele Albert II la 14 septembrie 1439 în tabăra militară situată la un vad al

Tisei, numit *Tüdörév*, interzice, în vederea reglementării acestei situații, oprirea reîntoarcerii iobagilor regali refugiați, dar și a plecării iobagilor care doresc să se strămute pe *fundus regius*⁵⁴. Prezența regelui aici își găsește explicația într-o campanie antiotomană pornită spre sfârșitul lunii iulie, după ce, ajuns la Buda (mai 1439), în urma încheierii unor dificile negocieri de pace cu Polonia, el decisese să acorde o atenție mai mare părții răsăritene a statului său, dar care, ca urmare a lamentabilei risipiri a oastei strânse în acest scop, a rămas fără nici un rezultat, cu excepția unor hotărâri referitoare la comportamentul unora dintre supușii săi în cursul invaziei otomane din 1438⁵⁵. În realitate, eșecul campaniei se datorează faptului că Dieta de la Buda a îngăduit regelui să mobilizeze nobilimea doar dacă nu va putea face față singur situației, iar mica oaste de cca. 20 000 de oameni pe care el a putut-o strânge spre a veni în ajutorul despotului Gheorghe Branković, atacat atât de către Ștefan Vukčić, cât și de către sultan, a fost lovită de o epidemie de dizenterie, căreia la 27 octombrie 1439 i-a căzut victimă chiar regele⁵⁶, care, în vederea unei campanii otomane plănuită pentru primăvara anului următor, fusese nevoit să instituie o *taxa generalis*, pentru echiparea unei armate de mercenari⁵⁷.

Tocmai cu privire la soarta orașului Sebeș, unde locuia dr. Friedrich Mauksch, colecționarul de la care provine acest fragment de tezaur, descoperit foarte probabil undeva în împrejurimi, există informații destul de amănunțite, datorită relatărilor unui martor al evenimentelor, cunoscut în literatura germană din Transilvania sub denumirea de "Studentul din Romos", capturat la vârsta de 15-16 ani. Acesta, ajuns în Asia Mică și câștigând, după 20 de ani de robie, bunăvoința ultimului său

⁵⁰ Minea 1928, p. 159sq.; Gündisch 1947, p. 8sq.; Gündisch 1974, p. 424; Ciocîltan 1976a, p. 1772; Columbeanu - Valentin 1978, p. 37; cf. Mureșan 1957, p. 19. I. Minea, care insistă asupra faptului că deși *fraterna unio* prevedea ajutorul reciproc împotriva atacurilor turcești, invazia din 1438 nu a întâmpinat nici o rezistență din partea părților care au încheiat-o (Minea 1928, p. 158) și că în Transilvania nu era pregătită în acest scop nici o armată, ci existau doar cetăți capabile de a face față unui asediu mai lung sau mai scurt (Minea 1928, p. 159), susține chiar că, datorită problemelor create de răscoala din 1437, trupelor sultanului i s-au opus, practic, doar românii din Țara Hațegului și din Banat (Minea 1928, p. 80); lipsa unei împotriviri mai serioase față de înaintarea oștirii otomane este susținută atât de afirmațiile lui Georgius de Hungaria cu privire la faptul că sultanului nu i-ar fi stat în cale nici o piedică (*nullo sibi impedimento obstante*), cât și de cele ale cronicarului turc Hoça Efendi Sa'deddin, care spune că "nici o umbră de creștin" nu ar fi încercat să apere țara, deoarece oastea strânsă de Desideriu de Losoncz fusese deja trimisă *ad propria*, adică demobilizată (Ciocîltan 1976a, p. 1770; Ciocîltan 1976b, p. 439). În ceea ce privește luptele duse în Țara Hațegului, trebuie precizat că, de fapt, aici turcii au prădat domeniile nobililor din familia Căndea (Pall 1958-1959, p. 18), care nu le-au putut opune, probabil, decât o rezistență slabă, dar care la 8 septembrie 1438 au fost recompensați cu dreptul de a administra venitul podului de la Porțile de Fier (Ciocîltan 1976a, p. 1786). Anterior, fără a cunoaște acest lucru, B. Capesius afirmase că nu se poate preciza dacă oastea lui Murad II a pătruns în Transilvania prin Porțile de Fier ale Transilvaniei sau prin pasul Turnu Roșu (Capesius 1943, p. 584).

⁵¹ Ciocîltan 1976a, pp. 1769sqq.

⁵² Ciocîltan 1976a, p. 1770.

⁵³ Pall 1958-1959, p. 18; cf. Ciocîltan 1976a, p. 1772sq.

⁵⁴ Urkundenbuch, V, nr. 2357. Datorită faptului că toponimul ar trebui înțeles ca *Titelröv* (Ciocîltan 1976a, p. 1786; Ciocîltan 1976b, p. 443), acest vad trebuie localizat lângă Titel, în Banatul sârbesc.

⁵⁵ Ciocîltan 1976a, pp. 1785sqq.; Ciocîltan 1976b, p. 442sq.

⁵⁶ Minea 1928, p. 161; cf. Ciocîltan 1976a, p. 1786 (care vorbește de o armată de cca. 24 000 de oameni, risipită de indisciplină și de molimă).

⁵⁷ Ciocîltan 1976a, p. 1786.

stăpân, a putut să fugă, după care, ajuns călugăr dominican, a scris o cărticică intitulată *Tractatus de moribus, conditionibus et nequicia Turcorum*, care reprezintă prima descriere erudită a vieții turcești datorată unui european și, totodată, prima carte cunoscută a unui autor transilvănean⁵⁸; este, totodată, prima carte în care texte turcești sunt redată în scriere europeană (latină)⁵⁹, fapt pentru care este considerată ca fiind de o deosebită valoare pentru studiul lingvisticii orientale⁶⁰. Așa cum în 1943 a remarcat C. Göllner, pe baza unei referiri la convertirea la religia catolică a unor prizonieri turci, aduși de cardinalul-amiral Olivieri Caraffa la Roma în 23 ianuarie 1473 și care au fugit după câțiva ani (*post aliquos annos*), lucrarea nu poate a fi fost scrisă decât puțin mai devreme de 1475-1476 și nu pe la cca. 1460, cum lăsa Martin Luther în 1530 să se înțeleagă⁶¹; deoarece aceeași lucrare se referă la Murad II ca la tatăl sultanului care domnea în vremea când ea era scrisă, adică al lui Mahomed II (*Moratheg, pater illius qui nunc regnat, videlicet Mehemeteg*), care a murit la 3 mai 1481⁶², ea nu poate fi scrisă decât înainte de această dată, deci cândva în perioada 1475/1476-1481⁶³. Autorul ei este cunoscut în istoriografie sub numele de *Captivus Septemcastrensis, Frater Schebeschensis* sau, uneori, drept *Georgius de Hungaria* (decedat la 3 iulie 1502, în vârstă de 80 de ani și înmormântat la Roma, în biserica

Santa Maria sopra Minerva, lângă Johannes de Foessulis, adică lângă pictorul Fra Angelico)⁶⁴. Datorită amenințării crescânde pe

⁵⁸ Kroner 2007, p. 75; cf. Capesius 1967, p. 45 (unde se spune că este vorba de prima carte tipărită a unui autor transilvănean); Wagner 1990, p. 40. B. Capesius este însă de părere că nu se poate preciza unde anume locuise ultimul stăpân al autorului transilvănean (Capesius 1943, p. 591), deși este de părere că, foarte probabil, undeva dincolo de insula Chios, în Asia Mică (Capesius 1943, p. 592sq.). O ediție mai recentă a lucrării prizonierului transilvănean: *Tractatus* (1993).

⁵⁹ Capesius 1967, p. 45.

⁶⁰ Capesius 1967, p. 45sq.

⁶¹ Göllner 1943, p. 601: *hic liber ante captam Constantinopolim i.e. ante 70 annos editus* (în prefața traducerii); *cunditur libellus de ritu et religione Turcarum ante 70 fere annos editus* (comunicare făcută unui prieten la 3 ianuarie 1530).

⁶² Decei 1936-1981, p. 686, n. 4; Göllner 1943, p. 602.

⁶³ Această datare a fost propusă, fără alte explicații, încă de către G. Krasser, în 1938 (Krasser 1938, p. 228). F. Pall a exprimat un punct de vedere asemănător (1470-1480): Pall 1974, p. 100.

⁶⁴ *Fra Angelico* sau *Beato Angelico*, pe numele său latinizat *Johannes de Foessulis*, se numea Giovanni da Fiesole (Pall 1974, p. 100). După părerea noastră, identificarea cu Georgius de Hungaria a autorului tratatului despre moravurile turcilor, susținută de diferiți autori (Streitfeld 1973; cf. Capesius 1943, p. 577sq.) este cea mai credibilă ipoteză, indiferent dacă acest călugăr dominican ar fi fost originar sau nu din Romos, cum pe baza unei tradiții locale și a unei glose, probabil din sec. XVII, a susținut istoriografia săsească mai veche (Capesius 1943, p. 580sq.) și dacă (după părerea noastră, cel mult înainte de călugărire!) el se numea sau nu Johannes Kloor, potrivit unei tradiții din Romos consemnate de către A. Amlacher, după care ar fi vorba de un descendent al unei vechi familii de staroști ai satului (Capesius 1943, pp. 579 și 581sq.; cf. Krasser 1938, p. 230), dar potrivit căreia prizonierul revenit în satul pustiit purta numele monahal Johannes (Capesius 1943, p. 594). De altfel, în prezent se cunoaște că Georgius de Hungaria apare menționat ca autor încă de la prima ediție a lucrării (Pall 1974, pp. 97sq.). Cu excepția glosei târzii și a tradiției locale, nu există însă nimic care ar susține că Georgius de Hungaria ar fi originar din Romos; de altfel, așa cum reiese dintr-un pasaj citat de A. Decei, care nu contestă însă această tradiție (Decei 1936-1938, p. 685sq.), Georgius de Hungaria afirmă că s-ar fi născut într-un oraș din apropiere de orașelul unde a mers la studii, adică Sebeș (*Der ich vor einem jar von der stat meiner geburt hinweck zogen war, und studierung halb in ein Stätlin auf Ungarisch Schebesch, auff Teutsch Müllenbach, mich thon hett ...*) (Decei 1936-1938, p. 690), deci nicidecum într-un sat, ca Romos. Vechile opinii cu privire la identitatea și originea etnică a amintitului autor au fost discutate critic de către B. Capesius (Capesius 1943, pp. 576-584), care considera că proveniența sa din Romos și numele Johannes Kloor nu sunt nici dovedite, dar nici imposibile (Capesius 1943, p. 581). Mai recent, F. Pall admite de asemenea că, deși locul nașterii nu este cunoscut, Georgius de Hungaria este un sas și, prin urmare, provine din zonele centrale sau meridionale ale Transilvaniei (Pall 1974, p. 99). B. Capesius a respins identificarea călugărului cu Ioan Laszki (Capesius 1943, p. 576sq.), cu dominicanul Ricardus sau Riccoldus de Monte Croce (Capesius 1943, p. 578) și cu doctorul Michael Pancratius (Capesius 1943, p. 578sq.), datorată unui fals (în primul caz) și unor confuzii. Mai recent, F. Pall a arătat că nici identificarea cu inicerul de origine sârbă Mihail Konstantinović din Ostrovica nu poate fi luată în considerare (Pall 1974, p. 97). Anterior, la sfârșitul anilor '50 ai sec. XX, rezumând stadiul de atunci al cercetărilor, tot F. Pall discutase diferite opinii, corecte sau eronate, referitoare la lucrarea prizonierului transilvănean și la autorul ei: *Captivus Septemcastrensis* a fost identificat fără argumente (*după părerea sa de*

care, mai ales după bătălia de la Mohács (1526) și după primul asediu al Vienei (1529), Imperiul otoman a ajuns să îl reprezinte pentru Europa⁶⁵, lucrarea lui Georgius de Hungaria a

atunci!) cu un călugăr dominican, Georgius de Hungaria, iar lucrarea sa cu *Tractatus quidam de Tourcis prout ad presens ecclesia sancta ab eis affligitur*, compus la Roma și transcris în 1500 de către Wolfgang Veichtner, dar a cărui ediție din 1481 arată că fusese întocmit în 1474, că autorul ei ar fi fost dus în robie în 1436, că ar fi unul și același cu Bartholomej Georgijević, cunoscut drept "Ienicarul Sârb", respectiv că lucrarea sa ar fi un rezumat al scrierii acestuia din urmă (*Libellus de Turcarum moribus*), publicată însă mai târziu, la 1543 sau că, după răscumpărarea sa din robie, ar fi revenit în patrie, ceea ce nu rezultă însă din amintirile lui *Captivus Septemcastrensis* (Pall 1958-1959, p. 16sq., n. 35) și reprezintă, de fapt, doar o tradiție locală de la Romos, formată pe baza unei presupunerii nefondate a învățatului sas J. Seivert, preluată și în istoriografia și literatura săsească a sec. XIX (Capesius 1943, pp. 581 și 593-597; Capesius 1967, p. 45; cf. Krasser 1938, p. 230sq.). În parte, aceste opinii fuseseră comentate anterior și de către G. Krasser (Krasser 1938, p. 230sq.), care respingea posibilitatea identificării autorului transilvănean cu Georgius de Hungaria (Krasser 1938, p. 230), dar admite, în schimb, deși cu rezerve, opinia lui J. Seivert și tradiția din satul Romos, că ar fi fost originar din această localitate și chiar aceea mai veche, consemnată în 1553, că în urma invaziei din 1438 ar fi supraviețuit doar 7 frați (dintre care unul se numea Georg Hadnag), care s-au salvat refugiindu-se în munți, pe care caută să o concilieze cu aceea mai recentă, consemnată de către A. Amlacher (Krasser 1938, p. 230sq.); așa se face că G. Krasser, care se întreabă dacă nu cumva numele Kloor nu s-a impus cumva mai târziu, presupune chiar că ar fi existat un al optulea frate (Krasser 1938, p. 231), căzut în captivitatea otomană, care ar fi autorul tratatului despre moravurile turcești. F. Pall a arătat că Georgius de Hungaria este născut pe la 1422 (Pall 1974, p. 99) și că a decedat la Roma la 3 iulie 1502 (Pall 1974, p. 100); diferite surse vorbesc chiar de minuni săvârșite de acest călugăr dominican (Pall 1974, p. 100). Acest autor nu trebuie confundat însă cu acel Georgius de Hungaria care a trăit în aproximativ aceeași epocă și care în 1499 a scris o lucrare de aritmetică, dar care nu a fost călugăr dominican (Pall 1974, p. 101).

⁶⁵ Krasser 1938, p. 229. În această perioadă, din care datează majoritatea edițiilor lucrării lui Georgius de Hungaria (și, mai ales, cele protestante), se constată un viu interes al sultanului Süleymân I pentru disputele confesionale din Europa Centrală și Occidentală (Inalcık 1996, p. 84sq.), care se manifestă și în scrisoarea pe care le-o adresează principilor protestanți din Liga de la Schmalkalden, cărora le cere să continue cooperarea militară cu Franța împotriva Habsburgilor și le promite amnistia în cazul pătrunderii trupelor otomane în

cunoscut până în 1550 încă 9 ediții latine și 11 ediții germane, dintre care una (cea din 1530) cu un cuvânt înainte scris chiar de către Martin Luther⁶⁶. O ediție a textului original a fost tipărită în 1530, la sfatul lui Erasmus din Rotterdam⁶⁷, iar ultima ediție veche a lucrării datează din anul 1596 și a fost publicată în contextul istoric marcat de intensificarea acțiunilor Ligii Sfinte împotriva Imperiului otoman⁶⁸; această apariție singulară, la multă vreme după reeditările mai frecvente de la începutul și de la mijlocul secolului XVI, arată că acum războiul antiotoman nu mai prezenta

Europa Occidentală, dându-le a înțelege că, prin faptul că se ridicaseră împotriva papei și distrugeau "idolii", protestanții erau mai apropiați de musulmani (Inalcık 1996, p. 84). Această atitudine, al cărei efect imediat a fost progresul Reformei, în special în Ungaria și Transilvania, fapt care a făcut să se și vorbească de "calvino-turcism" (Inalcık 1996, p. 84sq.), i-a determinat pe Habsburgi să facă o serie de concesii protestanților (Inalcık 1996, p. 84).

⁶⁶ Kroner 2007, p. 75; cf. Decei 1936-1938, p. 686; Pall 1958-1959, p. 16; Philippi 1991, p. 26. Un fragment din introducerea scrisă de către M. Luther: Capesius 1943, p. 598. Traducătorul în limba germană al scrierii lui Georgius de Hungaria nu a fost însă M. Luther, ci cosmograful Sebastian Franck din Donau-Wörth, un prieten al acestuia (Decei 1936-1938, p. 687; Capesius 1944). Edițiile occidentale ale lucrării, fie latinești, fie germane, sunt rare (Decei 1936-1938, p. 687), inclusiv în România (Decei 1936-1938, p. 685); la Biblioteca Apostolica Vaticană (*Inc. IV, 543*) se păstrează un exemplar din *editio princeps*, apărută la Roma în 1480 (Pall 1974, p. 102, n. 38). Din lucrarea lui Georgius de Hungaria se păstrează și două copii manuscrise: la Biblioteca Apostolica Vaticană (*Cod. Lat. 9522 f. 41-68*), una realizată în 1499, la Kirschgarten, lângă Worms și una la Stadtbibliothek din Nürnberg (*Cent. V* sau *VI, Append. 18*, pe 32 de foi de hârtie), care este datată în 1491 (Pall 1974, p. 102sq.). F. Pall considera, în 1974, că o ediție critică a textului latin al lucrării, bazată pe eventualul manuscris original sau măcar pe ediția întâi, de la Roma, ar fi binevenită, mai ales dacă se iau în considerare numeroasele modificări arbitrare de ortografie, schimbări de cuvinte, intercalări de expresii și omisiuni, uneori chiar de părți de frază, pe care textul le-a suferit mai ales în reeditările din sec. XVI, mai accesibile cercetătorilor (Pall 1974, p. 103sq.).

⁶⁷ Göllner 1944, p. 106sq., nr. 21. Este vorba, de fapt, de o coloționare a trei scrieri diferite care tratează despre turci: *Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo*, Basel, 1530, a lui Erasmus din Rotterdam, urmată de lucrarea lui Georgius de Hungaria și de aceea a lui Sabellicus (Göllner 1944, p. 94sq.).

⁶⁸ Krasser 1938, p. 229.

mare interes pentru populația statelor germane⁶⁹. De altfel, Martin Luther și, în general, protestanții au avut o atitudine pasivă față de amenințarea otomană, în care vedeau o pedeapsă divină, însă atunci când ea a început să pună în pericol și Sf. Imperiu Romano-German, protestanții au oferit ajutor militar și financiar lui Ferdinand de Habsburg, în schimbul unor concesiuni, iar acesta, urmând exemplul venețienilor, a intrat în tratative cu Persia safavidă, în vederea unor acțiuni coordonate împotriva Imperiului otoman⁷⁰.

Dominicanul Georgius de Hungaria povestește că orașul a fost asediat de o mare oaste turcească, iar voievodul valah, un mai vechi prieten al sebeșenilor⁷¹, s-a oferit ca

mijlocitor, propunând conducerii orașului, ale cărui ziduri erau prea slabe pentru a putea rezista unui asalt, să renunțe la împotrivire, în următoarele condiții: locuitorii să plece cu sultanul în Turcia și, în caz că nu le place acolo, să se reîntoarcă, iar conducerea orașului poate, cu îngăduința sultanului, să plece în Valahia și să trăiască acolo, sub ocrotirea voievodului⁷². Pentru a evita o baie de sânge, majoritatea populației și cetățenii de frunte, au primit, la sfatul parohului Antonius, doctor al Universității din Viena, această ofertă⁷³ și doar unii sebeșeni mai îndârjiți (un nobil și fratele său, care fusese castelan, precum și alte câteva persoane) s-au retras într-un turn, pentru a muri mai curând decât de a pleca în robie, iar turcii, pentru că nu puteau cuceri turnul altcumva, au strâns lemne împrejurul său și le-au aprins, capturându-i pe supraviețuitori, printre care și studentul ce avea să fie cunoscut ulterior drept Georgius de Hungaria⁷⁴. Din însemnările capelanului regelui Albert II pe scrisoarea lui Jodocus von Heilbronn știm, în prezent, că amintitul doctor Antonius avea, ca paroh, un venit anual de aproape 1 000 de ducați⁷⁵.

Din proprie experiență, desigur, Georgius de Hungaria povestește cum negustorii de sclavi veneau pe urmele oștirii,

⁶⁹ Krasser 1938, p. 229sq.

⁷⁰ Inalcik 1996, p. 85.

⁷¹ Această afirmație credem că s-ar putea referi la perioada 1431-1432, când lui Vlad Dracul, pe atunci pretendent la tronul Valahiei și aflat sub protecția lui Sigismund de Luxemburg, îi fusese încredințată, în urma vizitei sale la Nürnberg, supravegherea granițelor sudice și răsăritene ale Transilvaniei, spre nemulțumirea brașovenilor, interesați, până la invazia otomană din anul 1432, de păstrarea unor bune relații atât cu voievodul Alexandru Aldea, cât și cu Moldova, care îl susținea pe acesta și care, până în 1431, ca aliată a Poloniei, fusese ostilă Ungariei (Minea 1928, pp. 118-121); de această perioadă se leagă și funcționarea monetăriei de la Sighișoara, a cărei monedă era destinată unor zone din sudul Transilvaniei (Țara Făgărașului și Țara Bârsei) și din Valahia și care a rămas sub controlul lui Vlad Dracul chiar și după 1435, când acesta a devenit domn al Valahiei, dar a cărei existență afecta și ea interesele brașovenilor, unde funcționa o monetărie concurentă (Minea 1928, pp. 121-124). Atunci când Vlad Dracul a primit de la Sigismund de Luxemburg dreptul de a emite monedă în Transilvania, regele-împărat se angaja de a reglementa problema monetăriei transilvănene cu cavalerii teutoni stabiliți în zona Clisurii Dunării, care primiseră venitul monetăriei din Sibiu și Brașov, estimat la aproximativ 150 000 florini (Minea 1928, p. 122). Deși magistrul teuton Nicolae de Redwitz se intitula și comite al monetăriei regale din Sibiu, o scrisoare colectivă a cavalerilor teutoni din 7 martie 1432, adresată marelui magistru al ordinului, arată că monetăriile din Transilvania nu le-au adus, de fapt, nici un venit (Minea 1928, pp. 117 și 122, n. 1). Abia la 16 octombrie 1441, prin răspunsul voievozilor Nicolae de Ujlak și Ioan de Hunedoara adresat brașovenilor în legătură cu obiecțiile lor față de intenția deschiderii aici a unei monetării voievodale, Vlad Dracul pierde controlul și, implicit, veniturile monetăriei din Brașov (Minea 1928, pp. 123 și 178sq.) și, evident, al tuturor celorlalte monetării din

Transilvania, fără însă ca el să fie oficial considerat, la această dată, ca dușman al Ungariei (Minea 1928, p. 123). Monetăria voievodală funcționa deja la Brașov la 6 iunie 1443, când Ioan de Hunedoara ordona trimiterea de unelte și meșteri pentru deschiderea unei monetării voievodale și la Sighișoara (Minea 1928, p. 123).

⁷² Kroner 2007, p. 74; cf. Minea 1928, p. 160; Mureșan 1957, p. 19; Gündisch 1974, p. 424; Columbeanu - Valentin 1978, p. 37sq.; Makkai 1990, p. 223. Într-adevăr, înainte de a doua jumătate a sec. XV, prizonierii eliberați din robie se puteau reîntoarce în țările de origine, dar ulterior, datorită lipsei forței de muncă, ei au fost obligați să rămână în Imperiul otoman (Göllner 1943, p. 607). Aceasta și reprezintă, de altfel, o explicație pentru faptul că la 25 august 1629 locțiitorul marelui vizir i-a interzis ambasadorului imperial Hans Ludwig, baron von Kuefstein, repatrierea celor 6 robi creștini pe care acesta îi răscumpăraseră, sub cuvânt că scrisorile lor de eliberare ar fi valabile doar pe teritoriul Imperiului otoman (Teplý s.a., p. 52).

⁷³ Pall 1958-1959, p. 19; Kroner 2007, p. 75.

⁷⁴ Kroner 2007, p. 75; cf. Minea 1928, p. 160; Capesius 1943, p. 585sq.

⁷⁵ Ciocîltan 1976a, p. 1772.

cumpărând prizonierii adesea chiar la fața locului din mâinile celor care i-au prins, pentru a-i ușura de povară, fie spre a-i pune din nou în vânzare la târgurile de sclavi, fie spre a-i oferi spre răscumpărare⁷⁶; zguduitoare informații cu privire la soarta prizonierilor luați de turci la mijlocul secolului XV se regăsesc și într-o scrisoare din 12 decembrie 1438 (*Epistola de crudelitate Turcorum*), adresată de către călugărul franciscan observant Bartholomaeus de Yano confratelui Albert de Sarteano⁷⁷, precum și în alte izvoare (relatarea din 17 noiembrie 1436 a călugărului dominican Ioan din Ragusa, bula de cruciadă din 1 ianuarie 1443 a papei Eugen IV, scrisoarea din 7 decembrie 1444 a umanistului Chiriac din Ancona)⁷⁸. De fapt, situația prizonierilor creștini a fost adesea mult mai ușoară decât aceea prezentată stereotip în majoritatea izvoarelor creștine și nici lui Georgius de Hungaria, deși vorbește de *durissima captivitas*, nu i-a mers întotdeauna chiar rău, după cum reiese chiar din relatările sale⁷⁹, deoarece, datorită lipsei forței de muncă pe domeniile feudalilor turci, robii aduși procurați prin campaniile militare purtate de către Imperiul otoman, care aveau aici un statut asemănător celui al iobagilor din țările europene, erau colonizați în sate aparte, în care aveau dreptul de a se căsători între ei, stăpâneau case și lucrau ogoarele, iar pentru a preveni încercările lor de fugă, aveau posibilitatea ca, din banii agonisiți, să se răscumpere, în conformitate cu prevederile unei înțelegeri încheiate în fața judecătorului și întărită, după răscumpărare, printr-o scrisoare

imperială de eliberare⁸⁰. Se cunosc chiar și situații, condamnate de discursul religios creștin⁸¹, în care țărani răsculați s-au refugiat în Imperiul otoman sau în care țărani liberi din Balcani s-au stabilit de bună voie în Asia Mică, după cum adesea cei persecutați din motive religioase în țările creștine erau atrași de toleranța religioasă a turcilor⁸². Datorită descrierilor obiective ale societății otomane, pe care a cunoscut-o direct, lucrarea prizonierului transilvănean diferă de tonul deformat de ură religioasă al predicatorilor cruciadei și se numără printre scrierile care prezintă veridic Imperiul otoman, precum aceea a ioanitului Antoine Geuffroy⁸³ sau cele ale altor prizonieri creștini, dintre care cele mai importante sunt cele datorate croatului Bartholomej Georgijević (un student capturat în bătălia de la Mohács) și genovezului G. A. Menavino (un copil de 12 ani, capturat de pirați și crescut în palatul sultanului Baiazid II), care prezintă, de asemenea, informații despre tradițiile turcești și, prin aceasta, se deosebesc de alte scrieri din această categorie, care, de obicei, prezintă doar întâmplări particulare⁸⁴, precum cele ale bavarezului Schiltberger, ajuns mercenar în oastea otomană a lui Baiazid I⁸⁵ sau lucrarea lui Jörg din Nürnberg, un turnător de tunuri aflat în slujba sultanului Mahomed II, care a și preluat unele fragmente din opera lui Georgius de Hungaria⁸⁶. Aceste scrieri ale unor foști prizonieri sunt superioare lucrărilor elaborate de diferiți cărturari din acea vreme, care nu cunoșteau personal Imperiul otoman și populația acestuia, iar istoria sa i-o construiau artificial din compilații, citate din autorii antici

⁷⁶ Kroner 2007, p. 75. În urma marilor campanii victorioase întreprinse de trupele otomane, răscumpărarea prizonierilor devenea mult mai profitabilă decât vânzarea lor pe piața internă, la un preț adesea destul de scăzut (Dumitrescu 1997, pp. 12 și 15-17); prizonierii vânduți în tabără aveau, de asemenea, un preț mic, deoarece erau greu de întreținut (Dumitrescu 1997, p. 16sq.). Astfel, chiar în 1438, o prizonieră frumoasă fusese vândută cu prețul unei perechi de cizme, iar 4 prizonieri sârbi pentru un cal (Dumitrescu 1997, p. 15).

⁷⁷ Pall 1958-1959, p. 18sq.

⁷⁸ Pall 1958-1959, p. 20.

⁷⁹ Pall 1974, p. 99.

⁸⁰ Göllner 1943, p. 606sq. În conformitate și cu cerințele unui pasaj coranic (24:33), eliberarea sclavilor este o faptă recomandabilă (Clot 1989, p. 199). Deoarece ca urmare a eliberării prin răscumpărare în schimbul unei sume convenite între rob și stăpânul său, robul devenea un supus nemusulman al statului otoman, fără posibilitatea părăsirii teritoriului Imperiului și pentru că munca unui om liber era mai productivă decât aceea a unui rob, statul otoman a încurajat această formă de eliberare (Dumitrescu 1997, p. 20).

⁸¹ Göllner 1943, p. 608.

⁸² Göllner 1943, p. 607.

⁸³ Göllner 1943, p. 615.

⁸⁴ Göllner 1943, p. 634.

⁸⁵ Göllner 1943, p. 627sq.

⁸⁶ Göllner 1943, pp. 628-631.

și pasaje biblice⁸⁷. Lucrarea dominicanului Georgius de Hungaria, instrumentalizată de către protestanții luterani în disputele lor teologice cu catolicii, a contribuit, totodată, la o mai bună cunoaștere a islamului de către creștini și la o mai bună înțelegere de către aceștia a mentalităților și tradițiilor turcești⁸⁸, tocmai într-o perioadă în care discursul religios creștin ataca virulent ereziile și islamul⁸⁹, de obicei fără ca predicatorii cruciadei să cunoască realitățile otomane și, uneori, chiar fără ca aceștia să fi văzut vreodată un turc⁹⁰, iar o abordare obiectivă era privită ca primejdioasă, cum o arată chiar precauțiile și teama ioanitului Antoine Geuffroy față de intenția publicării amintirilor sale⁹¹. Lucrarea prizonierului transilvan, una dintre primele descrieri demne de luat în considerare a tradițiilor turcești din literatura europeană, a fost considerată de către J. von Hammer drept prima istorie otomană scrisă de un german⁹²; totodată, ea este privită drept cea mai veche lucrare cunoscută a unui scriitor german din Transilvania⁹³, iar sașii se mândresc cu faptul că ea a reținut atenția lui Martin Luther și că a fost prefațată de către acesta⁹⁴. Din punct de vedere al atitudinii sale față de alteritatea confesională, Georgius de Hungaria se găsește la limita care separă rigida atitudine medievală, de apărare a dogmelor creștine, de obiectivismul umanist al observării vieții turcești⁹⁵. Sub influența dogmei staliniste a continuei ascuțiri a luptei de clasă, B. Capesius a afirmat, de asemenea, că acest călugăr dominican, ca reprezentant al clerului inferior, s-ar fi aflat sub influența atitudinii ostile a maselor populare față de modul de viață al elitelor feudale din acele timpuri⁹⁶, vizibilă mai ales în admirația sa pentru austeritatea turcilor, inclusiv a elitelor otomane și, în primul rând, a sultanului Mahomed II

(capitolul IX); în realitate, așa cum o arată prezentarea pe care o face în capitolul XII austerei vieți cotidiene a musulmanilor în raport cu viața ușuratică pe care o duc creștinii (și, mai ales, femeile, pe care le consideră, potrivit unei concepții specifice epocii, ca fiind înclinate spre lux și imoralitate), avem de a face cu locuri comune discursului creștin moralizator, cu nuanțe apocaliptice, specific predicatorilor cruciadei, care prezentau adeseori creșterea puterii otomane ca pe o pedeapsă divină pentru încălcarea de către creștini a poruncilor divine, căci în această epocă, anterioară marilor descoperiri geografice, încă nu poate fi vorba de atracția umanismului secolele XVI-XVII pentru imaginea Bunului Sălbatic, ca exponent al unei umanități exotice, încă neatinsă sau prea puțin afectată de tarele civilizației, deoarece, în diferite domenii ale culturii și chiar în unele acțiuni sociale, aceasta se va manifesta puternic abia mult mai târziu, în epoca iluministă și, la unii reprezentanți ai romantismului, chiar în secolul XIX.

După capitularea orașului Sebeș, de-a lungul a aproape două luni, trupele otomane au cucerit Alba Iulia⁹⁷, unde au jefuit tezaurul domului și arhiva⁹⁸, iar în apropiere poate și satul Cricău⁹⁹, apoi și localitățile Călnic, Ocna Sibiului, Slimnic, Mediaș și Sighișoara, precum și diferite așezări din scaunele Șeica Mică, Mediaș, Nocrich și Cincu și, după unele opinii, poate chiar și mănăstirea cisterciană de la Cârța ar fi avut din nou de suferit cu acest prilej (cum se crede că s-a întâmplat și în anii 1421 și 1432), dar nu au reușit să cucerească Cetatea de Baltă și nici orașele Sibiu și Brașov, devastând însă suburbiile acestora, după care, încărcate de o pradă bogată, au părăsit în grabă Transilvania prin pasul Bran¹⁰⁰, probabil datorită zvonurilor aduse la

⁸⁷ Göllner 1943, p. 627.

⁸⁸ Göllner 1943, p. 621.

⁸⁹ Göllner 1943, p. 614.

⁹⁰ Göllner 1943, p. 625.

⁹¹ Göllner 1943, p. 615.

⁹² Göllner 1943, p. 624; cf. Decei 1936-1938, p. 687sq.

⁹³ Capesius 1943, p. 599; Capesius 1967, p. 45.

⁹⁴ Capesius 1943, p. 599.

⁹⁵ Capesius 1967, p. 44.

⁹⁶ Capesius 1967, p. 46.

⁹⁷ Pascu 1989, p. 449; Makkai 1990, p. 223.

⁹⁸ Gündisch 1947, p. 9; Gündisch 1974, p. 425.

Însemnările de pe scrisoarea lui Jodocus von Heilbronn afirmă că veniturile anuale ale canonicilor domului din Alba Iulia erau de aproximativ 200 de ducați, iar cele ale altor prelați din oraș de aproape 1 000 de ducați (Ciocîltan 1976a, p. 1772).

⁹⁹ Gündisch 1974, p. 425.

¹⁰⁰ Minea 1928, p. 160; Mureșan 1957, p. 19; Gündisch 1974, pp. 425sq și 430; Columbeanu - Valentin 1978,

cunoștința sultanului de către begul Isaak, consemnate, de altfel, atât de către cronicarul bizantin Dukas, cât și de către Fadullah, secretarul sultanului și de cronicarul turc Mehmed Neşri, că, în înțelegere cu ungurii, Vlad Dracul s-ar pregăti să atace spatele oștirii turcești și liniile ei de aprovizionare¹⁰¹. Intervenția voievodului valah în favoarea locuitorilor orașului Sebeș, faptul că, la fel ca și Gheorghe Branković, pare a fi contribuit la întârzierea înaintării oastei otomane și, poate, chiar faptul că imposibilitatea invadatorilor de a cuceri unele orașe săsești este posibil să se fi datorat înștiințării din vreme a conducerii lor, prin trimișii săi de taină¹⁰², îl putuse oricum compromite în ochii sultanului și i-a dat chiar speranța că s-ar putea reabilita în fața regelui maghiar, căruia mai târziu i-a și cerut, însă fără succes, să-i dăruiască o cetate de refugiu (*quod*

ipse rex assignet sibi locum munitum in Ungaria, ad quem in simili casu possit habere)¹⁰³. De altfel, la întoarcerea din Transilvania a oștilor otomane încărcate de pradă, avangarda lor nu o mai asigură despotul Gheorghe Branković, ca până atunci, ci această misiune revenise lui Vlad Dracul¹⁰⁴, prin țara căruia ele trebuiau să treacă. Aici, voievodul valah a organizat o mare petrecere și a împărțit daruri¹⁰⁵, pentru a salva aparențele amicitiei¹⁰⁶. Cu toate că și el l-a copleșit, la rândul său, cu daruri, Murad II a poruncit întărirea fortificațiilor cetății Giurgiu și a garnizoanei acesteia¹⁰⁷, iar mai târziu, înainte de confruntările cu Ungaria din anul 1442, îl va și aresta la sosirea sa la Adrianopol, fapt care și determină o reînnoire a actului de supunere al voievodului valah față de el¹⁰⁸. Tocmai ca urmare a dificultăților Ungariei de a-și asigura, în aceste condiții, securitatea granițelor sale sudice, spre sfârșitul anului 1438, Ioan de Hunedoara și fratele său cu același nume, care, ca vasali ai regelui Sigismund de Luxemburg, se găseau din 1436 în Cehia, participând la campania împotriva husiților¹⁰⁹, sunt numiți bani de Severin,

p. 38. La Sighișoara și la Mediaș se pare că devastările au atins doar teritoriul din afara zidurilor cetății (Ciocîltan 1976a, p. 1772; cf. Decei 1978b, p. 217, n. 1). Deși se pare că mănăstirea cisterciană de la Cârța a fost cruțată de distrugerii în cursul invaziei otomane din 1438 (Reissenberger 1894, p. 26), bătrânul ei abate, Michael, care a condus mănăstirea vreme de 24 de ani și, datorită vârstei sale, ajunsese în imposibilitatea de a-și exercita în mod corespunzător atribuțiile, demisionează în favoarea lui Johannes de Bornequel, doctor în teologie, după ce voievodul Valahiei încercase să impună intrarea în mănăstire a unui anume Mihail, paroh de Târgoviște, împotriva oricărui drept, a regulamentului ordinului și al mănăstirii și spre ofensa regelui (Reissenberger 1894, p. 26sq.), profitând probabil tot de situația creată în zonă de criza autorității regale și de atacul otoman; I. Minea considera însă, dimpotrivă, că demisia bătrânului abate în favoarea unui confrate ar contraveni regulamentelor și că era dreptul voievodului de a numi un abate (Minea 1928, p. 177). După părerea noastră, Vlad Dracul a abuzat de puterea sa de duce de Făgăraș. În ceea ce privește sfârșitul primei faze a campaniei otomane în Transilvania din 1438, scrisoarea lui Jodocus von Heilbronn spune că la 11 septembrie turcii au ieșit din Țara Bârsei (*exiverunt ... per ... Porciam*) (Ciocîltan 1976a, p. 1770). Totuși, V. Ciocîltan crede că mănăstirea nu a avut de suferit de pe urma invaziei otomane din 1438 (Ciocîltan 1976a, p. 1772), ceea ce credem că s-ar putea explica tot printr-o intervenție a lui Vlad Dracul.

¹⁰¹ Columbeanu - Valentin 1978, p. 39; cf. Minea 1928, pp. 161sq. și 176; Ciocîltan 1976a, pp. 1780 și 1785. Aceste suspiciuni ar fi determinat chiar accelerarea primei faze a campaniei otomane din 1438 (Ciocîltan 1976a, p. 1771).

¹⁰² Ciocîltan 1976b, p. 442; cf. Ciocîltan 1976a, p. 1785.

¹⁰³ Ciocîltan 1976a, pp. 1784-1786; Ciocîltan 1976b, p. 442sq.

¹⁰⁴ Ciocîltan 1976a, p. 1773; cf. Decei 1978a, p. 88.

¹⁰⁵ Ciocîltan 1976a, p. 1773; cf. Decei 1978a, p. 88.

¹⁰⁶ Ciocîltan 1976a, p. 1781.

¹⁰⁷ Minea 1928, p. 162; Columbeanu - Valentin 1978, p. 39.

¹⁰⁸ Ciocîltan 1976a, pp. 1779-1781; Ciocîltan 1976b, p. 440.

¹⁰⁹ Mureșan 1957, p. 33sq.; Columbeanu - Valentin 1978, p. 45. Acesta pare a fi motivul pentru care, după cum credea C. Mureșan, ei nu au luat parte la reprimarea răscoalei de la Bobâlna (Mureșan 1957, p. 35), în cazul căreia se admite însă existența unei influențe a ideilor husite (Pascu 1957, pp. 39 și 90-95; Pascu 1986, p. 298sq.; Makkai 1990, p. 221; Roth 1996, p. 42; Pop 2003, p. 253). În realitate, în perioada în care răscoala de la Bobâlna ajunsese la apogeu, Ioan de Hunedoara nu se găsea deloc în Cehia, ci în Serbia, întrucât se știe că el s-a remarcat în campania întreprinsă la sud de Dunăre în lunile iunie – iulie 1437 de către o oaste maghiară, în rândurile căreia luptau și polonezi, cehi și români, încheiată cu înfrângerea la Semendria a lui Alibeg Evrenosbeğoglu (Minea 1928, p. 143). Șt. Pascu considera chiar că numirea celor doi frați ca bani de Severin în 1438 ar fi fost, totuși, anterioară campaniei otomane care a devastat sudul Transilvaniei și care ar fi fost precedată de o victorie a

însărcinați fiind cu apărarea cetăților Severin, Orșova și Mehadia¹¹⁰, așadar pentru a se opune unui nou atac turcesc pornit de peste Dunăre sau din Valahia, pe valea Cernii, spre Țara Hațegului și, apoi, pe valea Mureșului, spre centrul Transilvaniei sau chiar spre Ungaria. Această măsură s-a dovedit înțeleaptă, pentru că amintitul Bartholomaeus de Yano vorbește și de un atac otoman din luna octombrie 1438, menționat de altfel și de analele sârbești¹¹¹; este vorba de campania care a dus la ocuparea despotatului Serbiei, transformat în 1439 în provincie otomană¹¹². Prin cucerirea Semendriei (18 august 1439), de puțină vreme întărită de către despotul Gheorghe Branković și considerată, de aceea, de turci drept cheia regatului Ungariei și chiar a "liniștii" în Anatolia, într-o perioadă în care întreaga regiune strategică cuprinsă între Dunărea de Jos și Strâmători, ai cărei piloni o formau cetățile Constantinopol, Belgrad, Buda, Chilia și Cetatea Albă și în care, în lipsa unei flote capabile să contracareze eficient puterea maritimă a republicilor italiene Veneția și Genova, pentru care accesul în Marea Neagră era de o importanță vitală, chiar securitatea Imperiului otoman, care se întindea deja pe două continente, putea fi ușor amenințată, a fost înlăturat unul dintre bastioanele rezistenței antiotomane, care întârzia cucerirea Constantinopolului¹¹³.

În general, se afirmă că, în urma acestui atac, multe sate din regiunea Unterwald și din aceea a Sibiului au fost

pustiite, încât unele localități săsești din regiunea Unterwald nu și-au mai putut reveni niciodată și au fost luate în posesie de locuitori de altă origine etnică¹¹⁴; dimpotrivă, unii istorici sași contemporani cred că satele românești, mai retrase și mai sărace decât așezările sașilor și secuilor, au prezentat un interes mai scăzut pentru invadatori și, astfel, rămânând mai ferite de atacurile lor, au constituit un adevărat rezervor pentru repopularea așezărilor devastate¹¹⁵, alături de elementele românești imigrate din Moldova și Valahia, ca urmare a transumanței, devastărilor provocate și acolo de războaie sau exploatarea feudale¹¹⁶. H. Roth este de părere că aceste schimbări demografice survenite în urma conflictelor dintre Imperiul otoman și Regatul Ungariei, respectiv Principatul Transilvaniei și Imperiul habsburgic pot fi bine sesizate în Crișana și în Banat, intens locuite înaintea perioadei dominației otomane de o populație maghiară, dar unde recolonizarea ulterioară a teritoriilor devastate cu elemente de origine sârbă, croată și românească a adus importante schimbări de ordin etnic și, în parte, confesional¹¹⁷. Din păcate, procesul de colonizare a satelor săsești cu elemente românești este insuficient studiat și, de aceea, este mai greu de urmărit cronologic și teritorial, încât nu se poate preciza, deocamdată, în ce măsură o astfel de colonizare s-a realizat și în așezările devastate de campaniile otomane de la mijlocul secolului XV. Se apreciază, totuși, că doar între 1420-1493 ar fi avut loc 15 atacuri otomane asupra Transilvaniei¹¹⁸, deși este posibil ca incursiunile mai puțin importante, ale unor cete mici de călăreți, nici să nu fi fost menționate în cronică¹¹⁹; afectate au fost, în

celor doi frați asupra turcilor *in partibus Transalpinis*, adică undeva în Valahia, în apropierea frontierelor Banatului (Pascu 1989, p. 448sq.). Într-un document emis la Buda, la 2 martie 1438, Ioan de Hunedoara este însă primul martor invocat pe o danie care îl privea pe nobilul Ștefan Mușina de Densuș (Rusu 1999, p. 35; cf. Rusu et alii 1989, pp. 94-96); acest izvor este, evident, anterior campaniei sultanului Murad II în Transilvania.

¹¹⁰ Mureșan 1957, p. 34; Columbeanu - Valentin 1978, p. 45.

¹¹¹ Pall 1958-1959, p. 22. Probabil în legătură cu acest atac ar putea fi pusă în legătură, de fapt, amintita victorie *in partibus Transalpinis* a noilor bani de Severin.

¹¹² Inalcık 1996, p. 65; cf. Ciocîltan 1976a, p. 1789; Ciocîltan 1976b, p. 445.

¹¹³ Ciocîltan 1976b, p. 443sq.; cf. Ciocîltan 1976a, pp. 1787-1789.

¹¹⁴ Kroner 2007, p. 76; cf. Wagner 1990, p. 43sq. V. Ciocîltan admite că, în toate scaunele săsești, urmele devastărilor pricinuite de campania otomană din 1438 multă vreme nu au putut fi înlăturate (Ciocîltan 1976a, p. 1772), dar nu discută deloc problema repopulării lor cu locuitori de altă origine etnică.

¹¹⁵ Roth 1996, p. 41sq.; cf. Wagner 1990, p. 44.

¹¹⁶ Roth 1996, p. 69.

¹¹⁷ Roth 1996, p. 68.

¹¹⁸ Wagner 1990, p. 41.

¹¹⁹ Gündisch 1974, pp. 419 și 432; Wagner 1990, p. 41sq. După 1457 atacurile otomane s-au îndreptat însă

această perioadă, mai ales valea Mureșului și regiunea Unterwald, dar și în alte zone, precum, de pildă, în scaunul Nocrich, așezările pustiite au rămas vreme de decenii nelocuite, încât uneori s-a pierdut până și amintirea numelui lor săsesc¹²⁰. Într-adevăr, în anul 1455 în scaunele Mediaș și Șeica Mică mai existau încă așezări pustiite ca urmare a invaziei din 1438¹²¹, iar în 1545 comunele din scaunele Nocrich și Șeica Mică deplângeau încă lipsa celui mai necesar instrumentar religios¹²², ceea ce înseamnă că, depopulate, satele respective nu au mai avut forța economică de care aveau nevoie pentru a putea înlocui instrumentarul dispărut, deși nu pare deloc sigur că această situație nu s-ar putea datora și altor invazii, mai recente. După A. Amlacher însă, satele au fost chiar mai puternic afectate decât orașele, de vreme ce Sebeșul, localitatea cea mai importantă și mai puternic fortificată din regiunea Unterwald, a avut o astfel de soartă, însă doar situația satului Romos pare sigur

mai cu seamă spre Marea Adriatică și spre coasta de nord a Mării Negre, astfel încât Transilvania a fost mai puțin afectată, vreme de câteva decenii (Gündisch 1974, p. 432), practic până în 1479 (Gündisch 1974, p. 434). Pentru problema operațiilor militare navale întreprinse de otomani în sec. XV împotriva cetăților Chilia și Cetatea Albă, dar și a politicii maritime otomane în zona de nord a Mării Negre și în aceea a gurilor Dunării: Columbeanu 1975; Ciocîltan 1985.

¹²⁰ Wagner 1990, p. 43. Au suferit distrugerii puternice și chiar pustiiri temporare chiar și așezări mai importante, precum Orăștie, la 26 septembrie 1420 (Gündisch 1974, p. 419). Amploarea distrugerilor poate fi presupusă prin scutirile de cens acordate comunităților săsești afectate: pentru diferite așezări din Țara Bârsei, care au avut de suferit de pe urma campaniei din anul 1421, pentru un an, apoi pentru majoritate dintre ele pentru încă 10 ani (Gündisch 1974, p. 420), pentru orașul și districtul Brașov pentru un an și pentru târgul Feldioara pentru 12 ani în urma campaniei din anul 1432 (Gündisch 1974, p. 422).

¹²¹ Gündisch 1947, p. 9; Gündisch 1974, p. 425. Totuși, deși se arată că în anul 1444 papa Eugen IV îi cere lui Iacob, vicar al provinciei dominicane a Transilvaniei să ia măsuri de reconstrucție a bisericilor și mănăstirilor distruse (Gündisch 1974, p. 425, n. 52) și că și în anul 1454 în scaunele Nocrich și Cincu mai existau sate ale căror biserici ruinate nu puteau fi întrebuițate din lipsă de credincioși și că instrumentarul și mobilierul bisericesc fusese jefuit (Gündisch 1974, p. 425), nu este deloc sigur că această situație se datorează exclusiv invaziei din 1438 și nu și celei din 1442.

¹²² Gündisch 1947, p. 9.

cunoscută, de vreme ce în 1553 completa distrugere a localității este considerată ca fiind probată prin depozițiile martorilor acestor evenimente¹²³; punctul său de vedere pare a-și găsi, după părerea noastră, o confirmare tocmai în devastarea teritoriului transilvănean străbătut de oastea otomană și, mai ales, a suburbiilor orașelor Sibiu și Brașov¹²⁴. F. Pall era, de altfel, de părere că atacul otoman din 1438 a afectat foarte greu teritoriul locuit de sași în sudul și centrul Transilvaniei, încât pierderile umane și materiale suferite de unele sate au fost resimțite decenii întregi, uneori chiar până la sfârșitul secolului XV¹²⁵. După M. Kroner, numărul celor deportați în urma atacului din 1438 s-ar ridica la cca. 30 000 – 40 000 persoane, chiar dacă o parte dintre aceștia, precum unii locuitori ai orașului Sebeș, s-au putut reîntoarce din captivitate, potrivit înțelegerii încheiate¹²⁶, ceea ce F. Pall consideră că reprezintă, totuși, o situație excepțională, care își poate găsi explicația în făgăduiala dată sașilor de către Vlad Dracul¹²⁷.

¹²³ Amlacher 1907, p. 33; cf. Capesius 1943, p. 596; Ciocîltan 1976a, p. 1772. În realitate, în 1553 locuitorii din Romos povestesc sub jurământ tradiția locală, potrivit căreia în anul în care sultanul a pustiit locurile (ceea ce nu poate fi decât în 1438!), dintre locuitorii satului ar fi supraviețuit doar 7 frați, care s-au salvat fugind în munți, iar unul dintre aceștia s-ar fi numit Georg Hadnag (Krasser 1938, p. 230sq.). Tot A. Amlacher consemnase și o legendă din Romos, potrivit căreia studentul originar, potrivit tradiției, de aici și care a căzut în captivitatea otomană, a revenit în satul slab populat și sărăcit, în care nu a mai găsit nici o rudă sau prieten în viață (Capesius 1943, p. 594), dar care pare a fi fost creată sub influența unor lucrări istorice și literare săsești (în special sub aceea a lui J. Seivert) despre viața acestui prizonier după eliberare (Capesius 1943, pp. 580sq. și 593-597; cf. Krasser 1938, p. 230sq.).

¹²⁴ Mureșan 1957, p. 19; Columbeanu - Valentin 1978, p. 37sq.

¹²⁵ Pall 1958-1959, p. 17.

¹²⁶ Kroner 2007, p. 75. Numărul de prizonieri indicat de către istoricul sas este același cu cel menționat de scrisoarea lui Bartholomaeus de Yano (Pall 1958-1959, p. 18).

¹²⁷ Pall 1958-1959, p. 19. Numărul sașilor de vază duși de către Vlad Dracul în Valahia ar fi fost de 200 (Minea 1928, p. 160). În schimb, însemnările făcute pe scrisoarea lui Jodocus von Heilbronn spun că parohul Antonius, împreună cu alți 55 de fruntași și cu familiile lor (*cum aliis 55 pocioribus de Mullenbach et familia*

După alte surse, numărul prizonierilor luați din Transilvania s-ar fi ridicat la 80 000 – 100 000 în luna august și 20 000 în noiembrie¹²⁸; pe baza informațiilor transmise de scrisoarea din 12 decembrie a călugărului franciscan Bartholomaeus de Yano, ar rezulta că în urma campaniilor otomane din vara anului 1438 și din luna septembrie a aceluiași an din Transilvania ar fi fost duși în robie, în total, 60 000 – 70 000 de oameni, ceea ce concordă cu numărul de 70 000, amintit de analele mănăstirii Melk (Austria)¹²⁹. Scrisoarea din 11 septembrie 1438 a magistrului Jodocus von Heilbronn, diacon și paroh de Botenheim (?) către Johannes von Bachenstein, paroh și arhidiacon la Zagreb¹³⁰ vorbește și ea de 80 000 de prizonieri, la fel ca și raportul celor doi delegați ai sfatului orașului Nürnberg la Dieta de la Frankfurt, ceea ce, pare mai probabil o estimare vehiculată în mediile oficiale ale vremii decât o coincidență¹³¹. Chiar dacă numărul total de peste 300 000 sau chiar peste 600 000 de robi luați din Ungaria în cursul celor 3 campanii din anul 1438, menționat în scrisoarea din 12 decembrie 1438 a lui Bartholomaeus de Yano este foarte aproximativ sau chiar exagerat, la fel ca și cel de 400 000, pentru perioada 1437-1443, indicat de o scrisoare din 1443 a aceluiași călugăr franciscan, depopularea masivă a sudului regatului Ungariei este o realitate, reflectată, de altfel, chiar și în cronicile turcești, care evidențiază caracterul sistematic și de masă al deportărilor¹³², explicabil și prin mortalitatea ridicată a prizonierilor ajunși la Adrianopol sau mai departe în interiorul Imperiului otoman sau, de aici, în alte state islamice din Orient sau din nordul Africii¹³³. În prima jumătate a secolului XV, piața otomană era aprovizionată însă în principal cu robi aduși din sudul Rusiei de către negustorii tătari și

italieni de la Cetatea Albă, Caffa și Tana, încât doar din Crimeea erau duși spre Egipt, pe la 1420, cca. 2 000 de robi anual, iar numărul corăbiilor încărcate cu robi care veneau într-un an la Constantinopol este apreciat la peste 30¹³⁴. Chiar comparate cu date din perioade mai târzii, din secolele XVII-XVIII, datele de mai sus par veridice. Astfel, în 1602, tătarii chemați în ajutor de Moise Székely împotriva lui Sigismund Báthory au adunat vreo 10 000 de prizonieri¹³⁵, iar în urma campaniilor otomane împotriva lui Rákoczi au fost luați câte 20 000 – 30 000 de robi într-o campanie, în vreme ce din Moldova și Valahia fiecare raid al tătarilor se solda cu ducerea în robie a 15 000 – 20 000 de oameni, după cum o arată faptul că în 1624 hanul Crimeii a eliberat 18 000 de robi la un preț foarte scăzut, ceea ce arată că mai existau încă vreo câteva mii de robi¹³⁶. În 1658, numărul prizonierilor ce urmau să fie duși din Valahia de către tătari se ridica la 70 000 – 80 000 de oameni¹³⁷. În 1717, tătarii trimiși de sultan în ajutorul lui Mihail Racoviță împotriva trupelor austriece pătrunse în Moldova au dus cca. 40 000 de robi¹³⁸, iar trupele lui Regep-pașa, pătrunse cu această ocazie în Transilvania, au dus în robie cca. 70 000 – 80 000 de oameni¹³⁹. Cu toate că numărul celor duși de-a lungul timpului în robia otomană din Moldova, Valahia și Transilvania este foarte greu de estimat, se consideră că este posibil să fie vorba de 1 000 000 de oameni¹⁴⁰. Mai recent, chiar și istoricii români admit că astfel s-a ajuns la depopularea unor regiuni întinse¹⁴¹.

Așa cum încă la începutul secolului XX se remarcă¹⁴², există însă prea puține informații concrete referitoare la consecințele atacului turcesc din 1438 asupra teritoriului locuit de sași în sudul Transilvaniei. Deși este adevărat că atacurile otomane, alături de alți factori (războaiele interne, epidemiile,

eorum) au fost dați de către sultan lui Vlad Dracul (Ciocîltan 1976a, p. 1773).

¹²⁸ Ciocîltan 1976b, pp. 438; Pascu 1989, p. 449.

¹²⁹ Pall 1958-1959, p. 22.

¹³⁰ Ciocîltan 1976a, p. 1767 (unde citează identificarea acestor doi clerici făcută de către Gustav Beckmann, primul editor al documentului).

¹³¹ Ciocîltan 1976a, p. 1774.

¹³² Pall 1958-1959, p. 22; cf. Ciocîltan 1976a, p. 1775.

¹³³ Pall 1958-1959, p. 18-20.

¹³⁴ Pall 1958-1959, p. 20.

¹³⁵ Dumitrescu 1997, p. 10.

¹³⁶ Dumitrescu 1997, p. 11.

¹³⁷ Dumitrescu 1997, p. 14.

¹³⁸ Dumitrescu 1997, p. 10.

¹³⁹ Dumitrescu 1997, p. 11.

¹⁴⁰ Dumitrescu 1997, p. 12.

¹⁴¹ Dumitrescu 1997, p. 10sq.

¹⁴² Amlacher 1907, p. 33.

concurența orașului episcopal Alba Iulia) au dus la o stagnare a orașelor Sebeș¹⁴³ și Orăștie¹⁴⁴, ca și a târgului Vințu de Jos¹⁴⁵, este vorba, totuși, de un declin lent, care s-a produs pe parcursul secolele XV-XVI. După date mai recente, populația ținuturilor locuite de către sași, care au și fost cel mai puternic afectate de năvălirile turcilor, a scăzut continuu în secolele XV-XVI, de la 70 000 – 80 000 locuitori în jurul anului 1390 până la 45 000 – 50 000 locuitori în 1488 și 40 000 – 45 000 în 1532-1539, iar densitatea populației a scăzut de la 13 locuitori/km² la cca. 1390 până la 8 locuitori/km² în 1488 și, respectiv, la 7 locuitori/km² în 1532-1539¹⁴⁶.

În 1907, A. Amlacher a publicat un document (nr. 276), păstrat pe atunci la Országos Erdélyi Muzeum din Cluj și care provine din colecția contelui Kemény József și se referă la soarta satului Câlnic¹⁴⁷. Acest izvor, care reprezintă, de altfel, prima atestare documentară cunoscută a cetății Câlnic (*quondam castrum in eadem villam Kelnek habitum*)¹⁴⁸, spune că, la 14 septembrie 1439, în tabăra militară situată la amintitul vad al Tisei, numit *Tüdörév*, cavalerul (*miles*) Henning și voievodul Emmerich îi raportează regelui Albert II de Habsburg că, un an mai devreme, Laurentius, parohul (*plebanus*) din Câlnic și susținătorii acestuia din rândurile locuitorilor satului (*quidem iniquus Laurentius presbiter alias plebanus villae nostrae Kelnek vocatae cum quibusdam perversis suis consodalibus eiusdem scilicet villae Kelnek inhabitatoribus*), cu răutate (*nequiter*) au predat cetatea turcilor care o asediau, încât o nemăsurată mulțime de creștini au căzut în puterea păgânilor și au fost fie uciși, fie duși în robie (*ex cuius castris traditione innumerabilis christianissima populorum multitudo per rabidas manus paganorum et necata et in perpetuam proch dolor deducta fuisset servitute*), fapt pe care regele îl consideră drept o înaltă trădare și, ca urmare, îl demite

pe parohul Laurentius (*obhocque ipse Laurentius presbiter, qui tam detestabile crimen notoriae infidelitatis quod in [omnis] orthodoxae fidei ingens detrimentum et sacerdotalis dignitat[is] scandalum vergit manifestum committere non expavit, praedicta plebania nec immerito censetur fore privandus*) și poruncește ca parohul Ladislaus, nou-ales (*discretus vir Ladislaus presbiter [...]* *ipsius villae Kelnek electus plebanus per communitatem*), să fie de îndată instalat în funcție. Așa cum demult s-a remarcat, situația de la Câlnic a fost foarte asemănătoare cu cea de la Sebeș: sfatul de a se preda, dat poporului (*praecepta malitia tradiderunt*) vine tot de la preot, chiar dacă nu se știe dacă și în acest caz comandantul oștirii turcești a fost tot Vlad Dracul, voievodul Valahiei și nici dacă el le-a oferit celor asediați aceleași condiții ca și locuitorilor din Sebeș¹⁴⁹. G. Gündisch însă a presupus că atitudinea preoților în problema capitulării ar fi fost influențată de cunoașterea dreptului islamic, care prevedea că aceluia care se predau trebuie să li se acorde libertatea exercitării religiei lor, de care însă nu beneficiază și cei care a trebuit să fie înfrânți cu arma în mână¹⁵⁰. O asemănare între evenimentele petrecute la Sebeș și la Câlnic există totuși și în altă privință, anume în ceea ce privește atitudinea regelui față de cei care au contribuit la acceptarea capitulării: regele le cere 31 ianuarie 1439 autorităților transilvănene să nu le acorde ajutor la reîntoarcerea în oraș parohului Antonius și

¹⁴⁹ Amlacher 1907, p. 33sq.; Gündisch 1947, p. 9; V. Ciocîltan arată, de asemenea, că nu se poate preciza dacă și cetatea de la Câlnic a fost predată tot la îndemnul lui Vlad Dracul (Ciocîltan 1976a, p. 1772).

¹⁵⁰ Gündisch 1974, p. 425. Mai exact, după părerea noastră, este vorba de de statutul pe care îl aveau cei cunoscuți sub denumirea de *dimmi* (= "privilegiați"), adică de nemusulmanii care, în condiții de inferioritate în raport cu musulmanii, au obținut *aman* (= "securitate"), anume dreptul la viață și la păstrarea religiei lor, în schimbul asumării unor obligații, cu speranța de a putea fi în până la urmă convertit la islam și de a se obține avantaje materiale de pe urma lor, potrivit "Ordonanțelor califului Omar" (Maxim 1993, pp. 169-173). Aceste ordonanțe, care modifică statutul admis în 632 pentru creștinii din Nadžran (Maxim 1993, p. 169), pornesc de la un pasaj coranic (9:29) referitor la capitația (*djizie*) datorată de către nemusulmani.

¹⁴³ Pascu 1979, p. 394.

¹⁴⁴ Pascu 1979, p. 396.

¹⁴⁵ Pascu 1979, p. 397.

¹⁴⁶ Dörner 2003, p. 302.

¹⁴⁷ Amlacher 1907; cf. Urkundenbuch, V, 2356.

¹⁴⁸ Porumb - Firea 2007, p. 21.

câtorva cetățeni de frunte din Sebeș (Hermann Mühlmeister, Martin Vlich și Zacharias), probabil membri ai sfatului orășenesc, considerați și ei trădători¹⁵¹. A. Amlacher se îndoiește însă că satul Călnic a putut fi cu totul depopulat, deoarece în acest caz nu s-ar mai putea spune cine l-a ales pe noul paroh și cine trebuia să îi asigure veniturile, iar dacă satul a fost totuși recolonizat în numai un an de zile, de unde au putut fi aduși acești coloniști¹⁵²? Oricum, o urmare a devastatorului atac turcesc din 1438 este aceea că vechea cetate a greavilor de Călnic¹⁵³ este mărită și întărită

¹⁵¹ Urkundenbuch, V, nr. 2330. Acest document este transcris de capitlul din Alba Iulia la 20 septembrie 1440 (Urkundenbuch, V, nr. 2388), ceea ce arată că locuitorii orașului Sebeș avuseseră totuși parte, de-a lungul perioadei scurse de la emiterea sa, de unele greutăți din partea autorităților transilvănene, sașilor, secuilor sau a celorlalți locuitori ai orașului și scaunului Sebeș. Nu reiese însă deloc din document, după părerea noastră, că trădătorilor li s-ar fi interzis revenirea în Transilvania, cum s-a susținut (Pall 1958-1959, p. 19; Ciocîltan 1976a, p. 1775). Credem că amintitul ajutor se referă, mult mai probabil, la problema sprijinului în vederea răscumpărării din captivitate, poate chiar din mâinile lui Vlad Dracul. Răscumpărarea prizonierilor ar putea explica, după părerea noastră, cel mai bine necesitatea transcrierii acestui document la mai mult de un an după ce fusese emis, probabil pentru a putea fi prezentat diferiților mari donatori, în vederea strângerii sumelor necesare. Chiar și după victoria asupra turcilor de pe Câmpul Pâinii din 1479, strângerea sumelor necesare răscumpărării prizonierilor din Sebeș, evacuați încă dinaintea bătăliei în Valahia, a durat câteva săptămâni (Gündisch 1974, p. 435). Aceste date sunt confirmate de alte izvoare scrise: scrisoarea lui Jodocus von Heilbronn afirmă că parohul Antonius ar fi fost omorât cu toți capelanii săi (*cum omnibus suis capellanis interfectus*), însă însemnările făcute pe ea arată că el nu fusese omorât, ci a fost dus viu în Valahia, împreună cu alți 55 de fruntași și cu familiile lor, unde a fost predat de către sultan voievodului Vlad Dracul (*<Antonius> non est interfectus, sed vivus fuit abductus ad Walachiam cum aliis 55 pocioribus de Mulenbach et familia eorum et fuerunt dati per regem Turcorum duci Walachorum Fleyko*) (Ciocîltan 1976a, p. 1773).

¹⁵² Amlacher 1907, p. 34.

¹⁵³ Șt. Pascu era de părere că greaviu de Călnic, care devin autentici nobili, ajung ca, prin relații matrimoniale cu nobilimea maghiară, să își sporească domeniile, dar, pentru că nu au putut supune comunitatea locală, au fost nevoiți ca în prima jumătate a sec. XV să renunțe de bunăvoie la demnitatea de greav (Pascu 1986, p. 63sq.). Este drept, Péter Cseh, căsătorit cu moștenitoarea extrem de bogatei familii de greavi de Tălmăciu și al

spre mijlocul secolului XV¹⁵⁴, când pentru scurtă vreme, prin voiața regelui Matthia Corvin, domeniul Călnic și cetatea au fost acordate (1464) voievodului Ioan Pongrácz de Dindeleag și fratelui acestuia, Andrei, de la care vor fi răscumpărate de către Universitatea

căruia unchi era chiar voievodul Transilvaniei, Thomas Szécsényi, și-a căsătorit fiul, János, cu una dintre cele 7 fiice ale lui Michael de Călnic, un nobil de asemenea foarte bogat (Makkai 1990, p. 202), a căruia familie, descendentă a greavului Chyl de Călnic, căruia în 1269 de la voievodul Ștefan, aflat în conflict cu propriul său tată, regele Béla IV (1235-1270), i-a dăruit câteva domenii în comitatul Alba (Porumb - Firea 2007, p. 16), este implicată în 1313 și 1330 în tranzacții (schimburi și cumpărări) de diferite domenii (Porumb - Firea 2007), ceea ce credem că ar putea arăta că nu fusese implicată în răscoala sașilor din 1324 și nici nu și-a atras represalii din partea regelui Carol Robert d'Anjou pentru evenimente legate de lupta dusă de acesta pentru tronul Ungariei, cu atât mai mult cu cât Bertholdus, pleban de Călnic și decan de Sebeș, a și fost, de altfel, în perioada 1308-1310, unul dintre principalii actori în conflictul dintre capitlul catedralei episcopale din Alba Iulia și parohiile decanatului de Sebeș (Porumb - Firea 2007, p. 19). Cele 7 fiice ale lui Michael de Călnic, devenite moștenitoare potrivit voinței exprimate în 1345 de către tatăl lor, au recurs la partaj în 1380, iar în 1391 dispără din acte Ioan, ultimul descendent pe linie masculină a greavilor de Călnic din neamul lui Chyl (Porumb - Firea 2007, p. 17), încât se apreciază că linia masculină a greavilor de Călnic s-a stins la sfârșitul sec. XIV (Porumb - Firea 2007, p. 20). În 1430 (Franke 2007, p. 94) sau, mai probabil, cândva între 1411, când Ioan Greb (Geréb) de Vingard și sora sa, Margareta, descendenții pe linie feminină a vechilor greavi de Călnic, rezultați din căsătoria încheiată de Ana, o altă fiică a amintitului greav Michael de Călnic cu greavul Ioan de Cislădie, au vândut comunității locale posesiunile lor din sat, care în trecut generaseră, de altfel, dispute între cele două părți și 1430, când descendenții lui Ioan Greb de Vingard atacă, se pare, fără succes această tranzacție (Porumb - Firea 2007, p. 20), cetatea a trecut în stăpânirea țăranilor din sat (Porumb - Firea 2007, p. 21). În 1426, acest Ioan Greb de Vingard este, alături de Andreas, judele regal al orașului Sibiu, comandantul oastei transilvănene însărcinate să îl susțină pe voievodul Dan II pe tronul Valahiei (Gündisch 1974, p. 421). Cavalerul Henning, menționat în documentul din 14 septembrie 1439, referitor la consecințele asediului otoman din 1438, nu poate fi, așadar, un descendent în linie masculină a familiei greavului Chyl de Călnic, cum credea A. Amlacher (Amlacher 1907, p. 34), decât dacă este vorba de unul dintre descendenții lui Ioan Greb de Vingard.

¹⁵⁴ Pascu 1979, p. 230; cf. Porumb - Firea 2007, p. 21sq.

națiunii săsești¹⁵⁵. De aceea, mărirea cetății nu poate fi un indiciu sigur că, la mai puțin de 30 de ani de la atacul otoman din 1438, așezarea dispunea de o populație mai numeroasă decât în trecut, capabilă de a apăra o fortificație mai mare. Semnificativ pentru situația orașului Sebeș după atacul otoman din 1438 credem că este că tot la 14 septembrie 1439, în aceeași tabără militară, regele Albert II confirmă orașului și scaunului Sebeș vechile drepturi și libertăți¹⁵⁶, ceea ce ar putea însemna că, probabil împreună cu arhivele orașului și scaunului, toate documentele privilegiale fuseseră distruse prin foc (*dum illi saevissimi Turci partes nostras Transsiluanas hostiliter subintrantes et devastantes et ex diabolico iniquoque et subdolo quorundam damnatorum hominum civium scilicet annotatae civitatis nostrae Zazsebes tradimento, eandem civitatem nostram surripientes cum villis praetactae sedis per ignis voraginem funditus combusserunt, universae eorum literae et literalia instrumenta divorum regnum Hungariae nostrorum scilicet praedecessorum...*).

F. Pall a reconsiderat un document cunoscut istoriografiei românești încă din 1933, anume amintita scrisoare din 12 decembrie 1438 a călugărului franciscan Bartholomaeus de Yano, vicar general pentru Orient, rezident la Constantinopol aproximativ din mai 1440 și până înainte de 1451 (probabil cu o întrerupere, în cazul participării sale la campania pe Marea Neagră și pe Dunăre a flotei burgunde și papale din aprilie – noiembrie 1445)¹⁵⁷, pe care acesta a redactat-o în scopul propagandei în favoarea unei cruciade antiotomane¹⁵⁸. Informatorul autorului acestei scrisori este un călugăr, răscumpărat din robie destul de curând după capturarea sa¹⁵⁹ și care pare a fi originar chiar din teritoriul celor Șapte Scaune săsești, căci Bartholomaeus de Yano, care identifica, potrivit unei practici frecvente în epocă, Transilvania cu teritoriul locuit de sași, care s-

ar întinde cale de 8 zile în lungime și 3 în lățime (*patria Transylvania, quae, ut frater mihi narrat ex praeda redemptus, octo dierum longitudine et trium latitudine tendebatur*), spune însă că această regiune, "*căreia mai înainte i se zicea Șapte Scaune, acum însă nu știu cum se numește, dacă nu cumva un loc de jeluire și de bocete*" (*que prius Septemsolia dicebatur, nunc vero quid nominetur ignoro, nisi forte locus lamentationis et planctus*)¹⁶⁰. Lipsa unei rezistențe serioase și, desigur, bogăția prăzii luate i-a încurajat pe turci să întreprindă o nouă expediție în Transilvania, de această dată în Secuime, cu o oaste de cca. 20 000 atestată până în prezent doar de această scrisoare, care spune că invadatorii s-ar fi întors la Adrianopol încă în septembrie 1438, cu 30 000 de robi, ceea ce F. Pall consideră că nu contravine afirmațiilor dintr-o scrisoare trimisă brașovenilor la 14 septembrie 1438 de la Gurghiu de către Emeric Bebek, comitele secuilor, prin care acesta le cere să ia măsuri pentru prevenirea unei invazii turcești prin pasul Bran, dinspre Valahia, deoarece este posibil ca atacul să se fi produs înainte ca vestea să ajungă la Gurghiu, deci, după părerea sa, cândva după 10 septembrie¹⁶¹; în realitate însă, documentul respectiv nu are decât o importanță relativă pentru problema datei atacului din luna septembrie asupra estului Transilvaniei, pentru că brașovenilor li se cere să facă impracticabil drumul prin trecătoarea

¹⁶⁰ Pall 1958-1959, p. 17.

¹⁶¹ Pall 1958-1959, p. 22 (unde se afirmă, eronat însă, că scrisoarea ar fi datată la 14 septembrie 1438). Data acestei scrisori este, în realitate, 21 septembrie 1438 (Urkundenbuch, V, nr. 2317), ceea ce arată că oastea otomană care a prădat estul Transilvaniei nu poate să se fi întors încă în luna septembrie la Adrianopol, cum F. Pall credea totuși că ar fi posibil, în cazul unei campanii începute curând după 10 septembrie (Pall 1958-1959, p. 22). V. Ciocîltan admite, de asemenea, că atacul asupra scaunelor secuiești din estul Transilvaniei a avut loc toamna, însă fără a preciza în ce lună (Ciocîltan 1975, p. 438). I. Minea, după care această scrisoare ar fi fost datată tot la 14 septembrie 1438, arată că nu există alte informații pentru a susține ipoteza unei noi invazii otomane în Transilvania prin pasul Bran nu mult înainte de această dată și că sensul în care trebuie interpretate știrile transmise de această sursă ar fi acela că, datorită atitudinii lui Vlad Dracul, persista primejdia unui atac otoman asupra Transilvaniei, pornit pe această direcție de pe teritoriul Valahiei (Minea 1928, p. 162).

¹⁵⁵ Porumb - Firea 2007, p. 22.

¹⁵⁶ Urkundenbuch, V, nr. 2358.

¹⁵⁷ Pall 1958-1959, p. 13sq.

¹⁵⁸ Pall 1958-1959, p. 15.

¹⁵⁹ Pall 1958-1959, p. 16.

Bran, la care ei sunt avertizați că lucrează turcii. Potrivit însemnărilor făcute pe scrisoarea lui Jodocus de Heilbronn de către capelanul regal, trimis în Transilvania tocmai pentru a realiza o anchetă asupra consecințelor invaziei otomane (*qui ad perscrutandam veritatem super ista desolacione regni missus*)¹⁶², atacul asupra ținutului secuiesc a avut loc în jur de 11 noiembrie (*postea circa festum sancti Martini proxime sequens redierunt Turci ad aliunt districtum regni Ungariae, qui dicitur terra Siculorum*)¹⁶³. Așa cum remarcase V. Ciocîltan, sistemul de informații al comitelui secuilor s-a dovedit însă catastrofal, căci, după cum notează capelanul regal, toți puternicii întregii țări (*omnes pociores totius terre*) au fost surprinși pe când se aflau într-o adunare ținută într-o cetate sau într-un târg, probabil chiar la Gurghiu și, capturați, toți acești fruntași (*nobiles et principes*) au fost decapitați cu toții, chiar în fața sultanului, cum menționează Bartholomaeus de Yano¹⁶⁴. După V. Ciocîltan, surpriza produsă de invazia în estul Transilvaniei se explică prin faptul că, în mod simplist, dar uman, secuii nu crezuseră că turcii se vor întoarce așa de curând și că îi vor ataca tocmai pe ei¹⁶⁵. Jodocus von Heilbronn consemnează însă și zvonul, despre care spune că ar fi fost lansat chiar de turci, că în scurtă vreme, după ce vor duce prada, vor să se întoarcă și să distrugă ceea ce a mai rămas, adică districtul Bistriței, Clujul etc. (*iidem Turci non fuerunt in districtu Pisterciensi nec in Clausenburgk etc., sed dixerunt, quod in brevi spoliis portatis velint redire et residuum, quod remansit, etiam destruere*)¹⁶⁶

Față de lucrarea lui Georgius de Hungaria, superioară prin amănuntele și plasticitatea sa, datorată propriilor experiențe, dar care a fost redactată după mai multe decenii de la scurgerea evenimentelor narate, scrisoarea din 12 decembrie 1438 a călugărului franciscan Bartholomaeus de Yano se bazează, cel puțin în parte, pe mărturia unui

transilvănean care a trăit și el tragicele întâmplări ale aceluia an, consemnată însă la scurtă vreme după ce acestea au avut loc¹⁶⁷; mai mult, valoarea datelor pe care le cuprinde o demonstrează faptul că acestea sunt confirmate de scrisoarea lui Jodocus von Heilbronn¹⁶⁸. S-ar putea chiar ca lucrarea lui Bartholomaeus de Yano, *Epistola de crudelitate Turcorum*, să se fi aflat printre sursele de informare ale papei Pius II¹⁶⁹, când, ca urmare a lipsei de rezultate în convorbirile purtate cu reprezentanții statelor creștine participante la congresul de la Mantova (1459-1460) în ceea ce privește organizarea unei cruciade antiotomane¹⁷⁰, a recurs, probabil în octombrie – decembrie 1461¹⁷¹, la un exercițiu literar¹⁷², formă prin care, în epocă, învățații obișnuiau să atragă atenția asupra sorții omenirii¹⁷³, pentru ca, astfel, sub pretextul unei propuneri făcute printr-o scrisoare adresată sultanului Mahomed II (*Epistula ad Mahumetum*) de a se converti la credința catolică, netrimisă însă niciodată acestuia¹⁷⁴, să poată fi justificată necesitatea unei cruciade antiotomane¹⁷⁵, expunându-se, totodată, diferitele argumente teologice, filosofice și chiar politico-diplomatice și literare care ar trebui să-l convingă pe sultan de adevărul credinței creștine și de foloasele pe care le-ar avea prin convertirea sa la creștinism¹⁷⁶, demers care se pare că îl preocupase de mai

¹⁶⁷ Pall 1958-1959, p. 24.

¹⁶⁸ Ciocîltan 1976a, pp. 1769sq.

¹⁶⁹ Mârza 2007, p. 404.

¹⁷⁰ Mârza 2007, p. 395sq.

¹⁷¹ Mârza 2007, p. 396. Această datare se bazează atât pe faptul că lucrarea cardinalului Nicolaus Cusanus, *Cribratio Alkorani*, destinată a-i oferi papei un element de referință pentru redactarea unui tratat împotriva islamului și în favoarea ideii de cruciadă, fusese scrisă între începutul anului 1460 și toamna anului 1461 (Mârza 2007, p. 402), cât, mai ales, pe referirile la cucerirea de către turci a cetăților Sinope și Trapezunt, despre care la Veneția se știa la începutul lunii octombrie, iar papa aflase deja înaintea de 26 octombrie, când vorbește despre aceste evenimente într-o scrisoare adresată lui Ludovic XI, regele Franței (Mârza 2007, p. 396).

¹⁷² Mârza 2007, p. 406.

¹⁷³ Mârza 2007, p. 396.

¹⁷⁴ Mârza 2007, p. 405sq.

¹⁷⁵ Mârza 2007, p. 396.

¹⁷⁶ Mârza 2007, pp. 395-402.

¹⁶² Ciocîltan 1976a, p. 1771.

¹⁶³ Ciocîltan 1976a, pp. 1768 și 1771.

¹⁶⁴ Ciocîltan 1976a, p. 1774.

¹⁶⁵ Ciocîltan 1976a, p. 1776.

¹⁶⁶ Ciocîltan 1976a, p. 1774.

multă vreme pe papă¹⁷⁷. Dacă această presupunere este corectă, înseamnă că știrile despre campania otomană din 1438 în Transilvania au avut chiar și mult mai târziu un anume impact asupra mediilor care promovau ideea unei cruciade antiotomane. Amintirea anilor 1437-1438, a dezastrelor provocate de expediția lui Murad II și de raidurile aferente acesteia era puternică, de altfel, chiar și mai târziu, spre 1474¹⁷⁸.

În legătură cu invazia otomană din 1438 și cu percepția importanței sale de către papalitate, se afirmă, îndeobște, că orașul Sibiu, asediat de către turci vreme de opt zile¹⁷⁹, nu a putut fi cucerit, încât notarul orașului, într-o petiție adresată papei Eugen IV, spune, cu o formulă atât de des citată apoi, că orașul ar fi un "*zid și scut nu numai al acestui regat, ci și al întregii creștinătăți*"¹⁸⁰, însă această apreciere, preluată atât de papă, cât și de către alții, nu trebuie supralicitată, căci dacă otomanii și-ar fi trimis întreaga oaste împotriva Sibiului, orașul de pe Cibin ar fi fost și el cucerit¹⁸¹. În schimb, cronicarul otoman din secolul XVI Idris Bitlisi spune că printre orașele cu turnuri care se ridică până la cer, cucerite de către turci, se numără și *Herköi*, denumire identificată cu numele german (*Hermannstadt*) al Sibiului¹⁸², dar V. Ciocîltan a arătat că, de fapt, este vorba de o formă coruptă a toponimului *Yerkökü*, denumirea turcească a orașului Giurgiu¹⁸³ (care însă la

această dată se găsea deja sub stăpânire otomană), ceea ce s-ar putea explica printr-o confuzie cu evenimente mai târzii, poate din 1462. Un ecou destul de deformat al acestor evenimente se și regăsește, de altfel, la cronicarul bizantin Dukas, care relatează că turcii n-ar fi îndrăznit însă să se apropie de Sibiu, pentru că locuitorii orașului "*căutând sălbatic la turci, se luptau piept la piept și omorând la turci, aceștia au luat-o la goană*"¹⁸⁴. Dar este posibil ca, așa cum remarcase încă I. Minea¹⁸⁵, ambele informații să se refere, de fapt, la evenimente produse în cursul atacurilor otomane din 1438 și 1442, în prezent greu de deosebit, cu atât mai mult cu cât și cronicarul bizantin Laonikos Chalkokondylas confundă evenimentele celor două campanii, prezentându-le ca având loc într-una singură¹⁸⁶, considerată de obicei de către istorici ca fiind cea din 1438. Tot atunci sau, dimpotrivă, abia în urma atacului din 1442, condus de către Mehid, beglerbegul Rumeliei¹⁸⁷, pe care, atât în forma narată de către amintitul cronicar bizantin, cât și pe baza unei expresii referitoare la ultimul atac turcesc asupra Sibiului, păstrată chiar în documentul respectiv, despre care se afirmă că ar fi avut loc cu 7 ani în urmă (*iam septem annis elapsis*), G. Gündisch îl pune la îndoială¹⁸⁸, a fost distrusă mănăstirea dominicană a Sf. Cruci, situată în afara zidurilor orașului, încât primarul, judele și jurații îi cer papei să-i împiedice pe călugări a se opune reconstrucției acesteia în interiorul orașului a cărui importanță strategică este, de aceea, subliniată în termenii amintiți, mai ales pentru a se

¹⁷⁷ Mârza 2007, p. 402.

¹⁷⁸ Simon 2007, p. 409.

¹⁷⁹ Gündisch 1947, p. 9; Pascu 1989, p. 449; Makkai 1990, p. 223; Kroner 2007, p. 76. În lucrarea istorică scrisă *ad usum Delphini* în cercurile saraiului Topkapı în secolele XVI-XVII (Decei 1978b, p. 222), se spune însă că sultanul ar fi petrecut cinci până la zece zile în apropierea orașului Sibiu, unde a ordonat comandanților să organizeze pe grupe și în toate direcțiile expediții de jaf (Decei 1978b, p. 217).

¹⁸⁰ Pascu 1989, p. 449 (cu unele erori de traducere: "*zid și scut nu numai al acestui regat, ci și al întregii creștinătăți*"); cf. Urkundenbuch, V, 2523: *Cum hic civitas Cibiniensis, quae clipeus est et murus non dumtaxat huius regni Hungariae, verum etiam totius christianitatis.*

¹⁸¹ Kroner 2007, p. 76.

¹⁸² Gündisch 1974, p. 426; cf. Guboglu - Mehmet 1966, p. 167.

¹⁸³ Ciocîltan 1976a, p. 1772, n. 33. În legătură cu această ipoteză, verosimilă, de altfel, trebuie precizat

însă că vechea denumire turcească a orașului Giurgiu era *Yerköki*, ceea ce înseamnă "Rădăcina Pământului", spre deosebire de *Yerkökü*, actuala denumire turcească a localității, care înseamnă "Satul Pământului" (Decei 1978b, p. 217, n. 5). În schimb, în descrierea campaniei din 1438, Mehmed Neşri redă numele Sibiului sub o formă cu totul diferită, anume *Zibin* (Decei 1978a, p. 88). În amintita lucrare istorică scrisă *ad usum Delphini* în cercurile saraiului Topkapı în secolele XVI-XVII, orașul Sibiu este numit *Zebin*, la fel ca și de către Hoça Efendi Sa'adeddin (Decei 1978, p. 217, n. 1).

¹⁸⁴ Velescu 1964, p. 15.

¹⁸⁵ Minea 1928, p. 160sq., n. 4.

¹⁸⁶ Gündisch 1974, p. 426.

¹⁸⁷ Gündisch 1974, p. 427.

¹⁸⁸ Gündisch 1974, p. 429sq.

îngădui și refolosirea materialului de construcție din ruinele mănăstirii pentru întărirea zidurilor acestuia, pentru ca în cazul unui alt atac turcii să nu se poată instala în mănăstire, dacă ea ar fi reclădită în afara orașului¹⁸⁹, ceea ce papa, de altfel, acceptă la 31 decembrie 1445¹⁹⁰. Cert este că aproape toți cronicarii otomani se mulțumesc doar să menționeze, în termeni frustrați, staționarea oștilor turcești în fața cetății Sibiului¹⁹¹, de unde și faima ei de fortificație inexpugnabilă, pe care, pe baza celor aflate de la turci, o consemnează și un episcop refugiat din Constantinopol, într-o scrisoare adresată la 6 august 1453 lui Oswald, primarul Sibiului¹⁹². Cu toate acestea, scribul orașului Sibiu nu menționează decât asediul, deși este firesc ca o victorie¹⁹³, ceea ce l-a făcut pe G. Gündisch să presupună că victoria s-ar referi la atacarea ariergardei otomane, de la care este posibil să se fi luat și pradă¹⁹⁴.

Prin contextul intern și internațional în care a avut loc, invazia otomană din 1438, una dintre primele expediții sultanale (*sefer-i hümayûn*) în țările de la nord de Dunăre și, în general, în Transilvania, i-a impresionat puternic pe contemporanii ei¹⁹⁵, de la simplii

martori ai evenimentelor, până la factorii de decizie politici și religioși; prin amploarea sa¹⁹⁶ și, foarte probabil, datorită numărului mare de prizonieri și vite capturate și a marii cantități de mărfuri prădate, aspect asupra căruia insistă aproape toate cronicile turcești vechi¹⁹⁷, ca și prin distrugerile produse, încă destul de greu de estimat, ea și este, de altfel, cea mai importantă campanie întreprinsă până atunci în Transilvania, cum considera și V. Ciocîltan¹⁹⁸. Așezările rurale săsești din sudul Transilvaniei, deși atacate, în general, de trupe mai puțin numeroase și de o mai mică valoare, au fost, într-adevăr, cele mai expuse, ceea ce rezultă și din amploarea pe care a luat-o începând cu secolul XV, dar mai ales în secolul XVI fortificarea bisericilor¹⁹⁹, care au constituit adesea, până la începutul secolului XVIII, singura posibilitate de rezistență a comunităților țărănești împotriva atacatorilor, musulmani sau chiar creștini, din interiorul sau din exteriorul Transilvaniei²⁰⁰, deși se cunosc destul de multe cazuri când apărarea în aceste fortificații s-a dovedit inefficientă, atât în fața atacurilor întreprinse de oștile lui Vlad Dracul,

¹⁸⁹ Urkundenbuch, V, nr. 2523.

¹⁹⁰ Urkundenbuch, V, nr. 2524.

¹⁹¹ Gündisch 1974, p. 427.

¹⁹² Gündisch 1974, p. 427; cf. AVSL, 2/2 (1855), p. 161.

¹⁹³ Gündisch 1947, p. 9.

¹⁹⁴ Gündisch 1947, p. 9, n. 17.

¹⁹⁵ Gündisch 1974, p. 427; cf. Ciocîltan 1976a, p. 177sq. O altă campanie în Transilvania a sultanului Murad II, însă de mai mică amploare, a avut loc în anul 1432 (Minea 1928, pp. 106 și 113-118). La aceasta au participat și trupe din Valahia, trimise de Alexandru Aldea, nevoit, după cucerirea de către turci a cetăților Giurgiu și Turnu (1431), să accepte suzeranitatea otomană și să dea ostateci (Minea 1928, p. 106sq.). În ciuda cererii sultanului, Moldova nu a participat cu oaste la această acțiune (Minea 1928, p. 106), în cursul căreia Transilvania a fost atacată prin mai multe părți, dar obiectivul principal pare a-l fi reprezentat Țara Bârsei și scaunele săsești și secuiești învecinate, prădate chiar de către corpul condus de către sultan (Minea 1928, p. 114sq.); o încercare a turcilor de a pătrunde, cu acest prilej, în sudul Moldovei pare a fi fost oprită la Brețcu, la 22 iunie, de către trupele lui Iliăș (Minea 1928, p. 114sq.). O oaste intrată în Transilvania prin pasul Turnu Roșu, care a asediat Sibiul la 10 august, condusă probabil de către Alibeg Evrenosbeğoglu, a fost înfrântă de trupele ardelene, iar o alta, profitând de

conflictele dintre cavalerii teutoni stabiliți pe valea Dunării, în sudul Ungariei și nordul Serbiei și feudalii din Banat, a prădat aceste teritorii (Minea 1928, pp. 115-118).

¹⁹⁶ Gündisch 1947, p. 8; Gündisch 1974, p. 423; Ciocîltan 1976a, p. 1776; cf. Ciocîltan 1976b, p. 438.

¹⁹⁷ Gündisch 1974, p. 426.

¹⁹⁸ Ciocîltan 1976b, p. 438.

¹⁹⁹ Acest proces durează aproximativ din deceniul al patrulea al secolului XV și până în primul sfert al secolului XVI (Avram 1991) și constituie, evident, o consecință a invaziilor otomane, dintre care cele din 1437 și 1438 au fost cele care par a fi produs cel mai puternic efect asupra contemporanilor, atât prin amploarea distrugerilor, cât și prin contextul politic intern și internațional dificil în care au avut loc și, nu în ultimul rând, prin faptul că invazia din 1438 a fost condusă de însuși sultanul Murad II. Începutul acestui proces este pus în legătură de către A. Avram cu atenția acordată de către Sigismund de Luxemburg fortificării localităților din Transilvania, în contextul prezenței sale aici în 1427 (Avram 1991, p. 46), iar de către P. Philippi cu organizarea apărării antiotomane de către Ioan de Hunedoara (Philippi 1991, p. 29). Soluția fortificării bisericilor a fost inspirată însă de experiența din alte regiuni ale Europei, ale cărei tendințe par a se fi manifestat în regatul Ungariei încă dintr-o perioadă anterioară (Sonoc - Buzea 1998).

²⁰⁰ Sonoc - Buzea 1998; Sonoc - Buzea 1999.

Vlad Țepeș, Petru Rareș și Mihai Viteazul și a unor campanii otomane, începând chiar cu secolul XV, cât și în cursul conflictelor interne care au avut loc în Transilvania în secolele XVI-XVII sau al celor dintre curuți și trupele austriece, la începutul secolului XVIII.

O altă expresie, din păcate insuficient valorificată, a primejdiilor care au amenințat de-a lungul acestei perioade comunitățile rurale săsești o constituie tezaurele îngropate

pe teritoriul locuit de acestea. Fragmentul de tezaur reprezentat de lotul de monede din colecția dr. Mauksch, publicat cu acest prilej, credem că poate fi pus în legătură, cel mai probabil, cu tragicele evenimente petrecute în sudul Transilvaniei în anul 1438, cunoscute mai ales datorită amintirilor lui Georgius de Hungaria, așa-zisul "Student din Romos".

LISTA MONEDELOR

- Numărul de ordine din LISTA MONEDELOR corespunde numărului de ordine din planșe –
 - Die Laufzahl aus dem VERZEICHNIS DER MÜNZEN entspricht der Laufzahl aus den Tafeln –

Nr. crt.	Nr. catalog Huszár 1979	Diametru (mm)	Greutate (grame)	Nr. inv.	Observații
DENARII					
1.	575; sigle ilizibile; 1387-1389	10,1 x 9,6	0,19	T 3622	tăiat
2.	576; siglele ilizibile, legenda în afara muchiei; 1390-1427	9,7 x 9,6	0,24	T 3637	denar suberat, tăiat
3.	576; siglele ilizibile, legenda parțial în afara muchiei; 1390-1427	10,6 x 10	0,25	T 3655	
4.	576; siglele ilizibile, legenda în afara muchiei; 1390-1427	10,9 x 10,5	0,42	T 3678	denar suberat, tăiat
DENARII PARVI					
5.	580; [S]-[V]-R	9,8 x 9,7	0,26	T 3629	netăiat
6.	580; [S]-[V]-R	10 x 8,9	0,27	T 3630	tăiat, emisiune neglijentă
7.	580; [S]-[V]-R	10 x 9	0,32	T 3634	tăiat și ulterior mult circulat ; flan gros
8.	580; [S]-V-R	9,8 x 9,4	0,23	T 3635	tăiat
9.	580; [S]-V-R	9,5 x 8	0,30	T 3638	tăiat, emisiune neglijentă
10.	580; [S]-V-[R]	9,6 x 8,4	0,25	T 3640	tăiat
11.	580; [S]-V-[R]	10,3 x 10,1	0,39	T 3642	tăiat, emisiune neglijentă
12.	580; [S]-V-[R]	10,1 x 9,3	0,32	T 3646	tăiat, emisiune neglijentă
13.	580; [S]-V-[R]	10,1 x 9,6	0,32	T 3647	netăiat
14.	580; [S]-V-[R]	10,6 x 9,9	0,29	T 3648	tăiat, emisiune neglijentă
15.	580; [S]-V-[R]	9,4 x 9,3	0,21	T 3652	tăiat, emisiune neglijentă; flan subțire
16.	580; [S]-V-[R]	10 x 9,1	0,21	T 3653	tăiat

Nr. crt.	Nr. catalog Huszár 1979	Diametru (mm)	Greutate (grame)	Nr. inv.	Observații
17.	580; S-V-[R]	9,3 x 8,5	0,28	T 3654	tăiat
18.	580; S-[V]-R	9,3 x 8,9	0,26	T 3657	tăiat și ulterior mult circulat
19.	580; [S]-[V]-R	9,8 x 9,3	0,33	T 3658	tăiat, emisiune neglijentă
20.	580; [S]-V-[R]	9,9 x 8,9	0,23	T 3659	tăiat, emisiune neglijentă
21.	580; S-V-R	11,8 x 11,2	0,24	T 3660	netăiat; flan subțire
22.	580; [S]-[V]-R	9 x 8	0,21	T 3662	tăiat
23.	580; [S]-[V]-R	10,9 x 10	0,29	T 3666	tăiat, emisiune neglijentă
24.	580; S-[V]-R	9 x 9	0,26	T 3667	netăiat
25.	580; [S-V-R]	9,2 x 8,5	0,29	T 3668	netăiat
26.	580; S-V-R	10 x 9,6	0,27	T 3669	tăiat
27.	580; [S-V-R]	9,2 x 9	0,32	T 3670	tăiat
28.	580; [S-V-R]	9,3 x 9,3	0,26	T 3671	tăiat
29.	580; [S-V-R]	10 x 9,7	0,29	T 3672	netăiat, emisiune neglijentă
30.	580; S-V-[R]	11 x 9	0,28	T 3673	tăiat, emisiune neglijentă
31.	580; [S]-V-[R]	9,3 x 9,2	0,38	T 3674	tăiat (?), emisiune neglijentă stanța aplicată excentric pe av. și rv.
32.	580; [S-V-R]	9,45 x 7,1	0,21	T 3675	tăiat
33.	580; [S-V-R]	9,8 x 9,8	0,30	T 3676	netăiat
34.	580; S-[V]-[R]	9,5 x 9,1	0,30	T 3677	tăiat
35.	580; [S]-V-R	10,8 x 10,5	0,25	T 3679	netăiat
36.	580; S-V-[R]	10,5 x 8,7	0,21	T 3681	netăiat, emisiune neglijentă
37.	580; [S]-[V]-R	10,5 x 9,4	0,15	T 3682	tăiat, emisiune neglijentă
38.	580; S-V-[R]	9,9 x 9	0,28	T 3683	netăiat, emisiune neglijentă stanța aplicată excentric pe av. și rv.
39.	580; S-V-[R]	9,61 x 8,1	0,21	T 3685	tăiat, emisiune neglijentă
40.	580; [S]-V-[R]	10,1 x 8,81	0,30	T 3686	tăiat, emisiune neglijentă
41.	580; [S]-V-[R]	10 x 9,5	0,30	T 3688	netăiat, emisiune neglijentă
42.	580; S-V-R	10,8 x 9,7	0,25	T 3689	netăiat, emisiune neglijentă
43.	580; [S]-V-[R]	9,3 x 8	0,33	T 3691	tăiat, flan gros
44.	580; S-V-[R]	10,1 x 8,7	0,39	T 3696	tăiat, emisiune neglijentă, flan gros
45.	580; S-[V]-R	10,1 x 9	0,29	T 3697	netăiat, emisiune neglijentă
46.	580; [S]-[V]-R	9,6 x 9,2	0,29	T 3789	tăiat, emisiune neglijentă
47.	580; [I]S-V-R	10,1 x 9,4	0,26	T 3623	tăiat
48.	580; IS-V-[R]	9,8 x 9,4	0,20	T 3790	tăiat
49.	580; SN(?)-[V]-[R]	12 x 10,5	0,27	T 3665	netăiat
50.	580; S P-[V]- R	10,7 x 10,2	0,21	T 3645	tăiat, emisiune neglijentă
51.	580; b S [b]-V-[R]	10 x 9,4	0,35	T 3661	netăiat; flan gros
52.	580; b S b -[V]-R	10 x 9,7	0,46	T 3650	netăiat, emisiune neglijentă; flan gros
53.	580; b S b -[V]-R	11 x 9,7	0,23	T 3626	tăiat
54.	580; [S] b -V-R	10,5 x 8,5	0,23	T 3694	tăiat
55.	580; S-b(?)-[V]-R	9,7 x 9,2	0,32	T 3636	tăiat, emisiune neglijentă; flan gros
56.	580; <i>bbm</i> (?) sigle foarte greu lizibile	12 x 11	0,28	T 3633	netăiat; dublă frapă
57.	580; [globulă]S-[V]-R	11 x 9,8	0,22	T 3624	tăiat
58.	580; S[floare de crin]- [V]-R	9,4 x 8,7	0,43	T 3625	tăiat

Nr. crt.	Nr. catalog Huszár 1979	Diametru (mm)	Greutate (grame)	Nr. inv.	Observații
59.	580; ·S-V-R	10,3 x 9,8	0,24	T 3631	tăiat
60.	580; ·S-[V-R]	9,5 x 9,5	0,26	T 3641	tăiat, emisiune neglijentă
61.	580; ·S-V-[R]	11,5 x 11,4	0,28	T 3664	netăiat, emisiune neglijentă
62.	580; So-V-[R]	10,2 x 9,9	0,23	T 3692	netăiat
63.	580; oS-V-[R]	10,4 x 8,8	0,24	T 3791	tăiat și ulterior mult circulat
64.	580; S n (?) -[V]-R	9,8 x 9	0,33	T 3639	tăiat, emisiune neglijentă; flan gros
65.	580; o S -V-[R]	12 x 9,9	0,25	T 3627	netăiat, emisiune neglijentă
66.	580; o S -[V]-R	10,9 x 11	0,34	T 3643	netăiat
67.	580; o S -[V]-R	9,5 x 9	0,28	T 3649	tăiat (?)
68.	580; sigle ilizibile	10,8 x 10,4	0,24	T 3628	netăiat
69.	580; sigle ilizibile	9,4 x 9	0,24	T 3651	tăiat
70.	580; sigle ilizibile	10,1 x 9,7	0,35	T 3656	netăiat; dublă frapă
71.	580; sigle ilizibile	10,1 x 7,5	0,24	T 3663	tăiat și ulterior mult circulat
72.	580; sigle ilizibile	9,7 x 9,2	0,25	T 3680	tăiat, emisiune neglijentă, av. dublă frapă
73.	580; sigle ilizibile	9,7 x 9	0,35	T 3684	netăiat, suberat, monedă foarte circulată
74.	580; sigle ilizibile	10,4 x 9,7	0,26	T 3687	netăiat; dublă frapă
75.	580; sigle ilizibile	9,2 x 8,5	0,30	T 3690	tăiat, emisiune neglijentă
76.	580; sigle ilizibile o S -[V-R] (?)	10 x 10	0,36	T 3693	netăiat, mult circulat
77.	580; sigle ilizibile	9,2 x 8,9	0,30	T 3695	tăiat
78.	580; (?)S(?) -V-[R]	10,1 x 9,5	0,34	T 3632	tăiat
79.	580; [?]S[?] -[V]-R	9,4 x 8,7	0,36	T 3644	tăiat, emisiune neglijentă; flan gros
QUARTING-I					
80.	586, h - R; 1430-1437	13,1 x 3,1	0,48	T 3792	suberat
81.	586, h -[...]; 1430-1437	11,3 x 6,5	0,15	T 3698	fragmentar, suberat

ZUSAMMENFASSUNG: EINE MUTMASSLICHE MÜNZHORT VON DENARII PARVI VON SIGISMUND VON LUXEMBURG AUS DER SAMMLUNG VON DR. MAUKSCH UND EINIGE BETRACHTUNGEN BEZÜGLICH DES FELDZUGES DES SULTANS MURAD II IN SIEBENBÜRGEN (1438) UND IHRER WIEDERSPIEGELUNG IN DEN SCHRIFTLICHEN QUELLEN

Der hier besprochene mutmassliche Münzhort gehört der numismatischen Sammlung Dr. Mauksch zu und besteht aus mittelalterlichen ungarischen Prägungen aus Silber und Billon, nämlich aus 75 denarii parvi, 4 Denaren und 2 Quartinge, wobei eine der letzt erwähnten Münzen unvollständig erhalten ist. Die Münzen dieses Hortes werden zwischen 1387-1437 datiert. Die Stücke, die aus chronologischer Hinsicht den Münzhort abschließen, sind die beiden zwischen 1430-1437 geprägten Quartinge.

Der Fundort und die Fundumstände der Münzen sind unbekannt. In der Sammlung wurden die Münzen zusammen aufbewahrt und hatten, vor ihrer Restaurierung und Konservierung, eine quasiidentische Patina, was uns zu vermuten machte, daß sie wenigstens ein Teil eines Münzhortes darstellen. Gemäß einem im Mittelalter während des Umlaufs des fließendes Kapitals häufig angewandter Brauch, wurde die Mehrheit der Münzen einem Abschneidenvorgang, sprich der Verkleinerung der Münztablette unterworfen.

Unserer Meinung nach, sin die historischen Bedingungen der Vergrabung des Hortes aus dem diese Münzen stammen nicht unmittelbar mit dem im Jahre 1437 ausgebrochenen Aufstand von Bobâlna/Bábolna oder mit der osmanischen Angriff aus demselben Jahr verbunden, der nur einen begrenzten Gebiet aus der Nähe von Hermannstadt betroffen hat, sondern mit dem höchstwahrscheinlich in August – September 1438 unternommenen Feldzug des Sultans Murad II, an dem auch Truppen der serbischen Untertanen (darunter auch jene des Despoten Georg Branković), sowie die walachischen, die von Vlad Dracul (der Teufel) geführt wurden, teilgenommen haben. Kurz bevor, wegen den geringen Möglichkeiten, sich auch weiter einer wirksamer ungarischen Unterstützung erfreuen zu können und, vor allem, wegen der Zunahme des Druckes des Osmanischen Reiches, hat dieser Fürst eine gefährliche schwankende Politik begonnen, durch die er die Bewahrung und die Verstärkung seiner Macht im Verhältnis zu den unterschiedlichen, von je einer den beiden regionalen Großmächte unterstützten Thronbeansprucher erzielte, was aber in der nächsten Zeitspanne die politische Instabilität in der Walachei und die Abhängigkeit der Zentralmacht gegenüber der militärischen Unterstützung der Nachbarländer betonen wird.

Der osmanische Einfall aus 1438, der während der Intensivierung der Verhandlung zur Wiedervereinigung der Kirche die innerlichen und äußerlichen Schwierigkeiten des ungarischen Königreiches (die Verwicklung Ungarns in den Hussitenkriege, der Tod Sigismunds von Luxemburg, die Kriege zwischen Albert II von Habsburg und Polen für die Herrschaft über Böhmen, die Krise der königlichen Macht, die sozialen und politisch-militärischen Einwirkungen des Aufstandes von Bábolna) ausgenutzt hat, zielte ursprünglich auf Ofen. Es bleibt aber unsicher, ob die türkische Angriff zusammen mit einer gleichzeitigen polnischen Angriff gegen Ungarn geplant wurde, was aber nicht ausgeschlossen scheint, ohne daß es trotzdem anzunehmen wäre, daß Vlad der Teufel, durch seine Verwandtschaft durch Heirat mit der Tochter des moldawischen Fürsten Iliáš und durch ihre Eltern, mit dem polnischen König, irgendwelche Vermittlerrolle gespielt hat, gerade wegen dem allgemeinen Verdacht gegenüber dessen schwankenden Politik. Das Austreten der Donau machte aber daß Siebenbürgen von den Osmanen und ihren Verbündeten heimgesucht wurde. Der ganze südliche Teil dieses Gebietes, vom Hötzingen Land bis im Burzenland wurde zuerst betroffen und, in einer späteren Phase (November 1438), selbst gewisse Gebiete aus dem Szeklerland. Durch den Umfang der verursachten menschlichen Verluste (ca. 60 000 – 70 000 in Gefangenschaft weggeführte Leute) und Zerstörungen, ist die Erinnerung an dieser Angriff im Bewußtsein der Europäer noch im ausgehenden 15. Jh. und selbst im 16. Jh. geblieben, so wie das nicht nur die verschiedenen Urkunden und Chroniken beweisen, sondern auch die Erinnerungen einiger Überlebenden, wie der dominikaner Mönch Georgius de Hungaria, der Verfasser der ersten belehrten europäischen Beschreibung des türkischen Lebens (die von den Katholiken in ihren Diskurs zugunsten eines antiosmanischen Kreuzzugs und von den lutherischen Protestanten in ihren theologischen Auseinandersetzungen mit den Katholiken instrumentalisiert wurde) oder der Mönch, der zur Informationsquelle des observanten Franziskaner Bartholomaeus de Yano geworden ist, wie auch der Brief des Jodocus von Heilbronn. Infolge dieses Überfalles, einer der ersten, der von einem Sultan gegen die nördlich der Donau liegenden Gebiete geführt wurde, beginnt der Aufstieg des Johannes von Hunyad, der zum Ban von Sewerin wird, während das mit diesem Anlaß geäußerte duplizitäre Verhalten von Vlad der

Teufel und dessen schwankende Politik, die sehr an jener des des serbischen Despoten Georg Branković erinnert, wird aber zur Betonung des Mißtrauens bezüglich seiner Treue sowohl gegenüber der christlichen Sache, wie auch gegenüber der Hohen Pforte führen, was mit der Zeit verhängnisvolle Folgen für ihn und für seine Familie haben wird.

BIBLIOGRAFIE / LITERATUR

- Amlacher 1907 A. Amlacher, *Kellings Untergang im Türkeneinfall von 1438*, în: KVSL, 30/4-5 (1907), pp. 33-35.
- Avram 1991 Alexandru Avram, *Die Kirchenbaukunst*, în: Thomas Nägler (Hg.), *Katalog zur Ausstellung 800 Jahre Kirche der Deutschen in Siebenbürgen*, Thaur bei Innsbruck, [1991], pp. 41-54.
- Babinger 1953 Fr. Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, München, 1953.
- Capesius 1943 Bernhard Capesius, *Die Persönlichkeit und das Leben des Ungenannten Mühlbächers*, în: DFSO, 2/4 (1943), pp. 576-599.
- Capesius 1944 B. Capesius, *Sebastian Francks Verdeutschung des "Tractatus de ritu et moribus Turcorum"*, în: Bernh. Capesius, Carl Göllner, *Der Ungenannte Mühlbächer. Leben und Werk*, Sibiu/Hermannstadt, 1944, pp. 61-86.
- Capesius 1967 Bernhard Capesius, *Sie förderten den Lauf der Dinge. Deutsche Humanisten auf dem Boden Siebenbürgens*, Bukarest, 1967.
- Ciocîltan 1976a Virgil Ciocîltan, *Între sultan și împărat: Vlad Dracul în 1438*, în: RI, 29/11 (1976), pp. 1767-1790.
- Ciocîltan 1976b Virgil Ciocîltan, *La campagne ottomane de Transylvanie (1438), dans le contexte politique internationale*, în: RRH, 15/3 (1976), pp. 437-445.
- Ciocîltan 1985 Virgil Ciocîltan, *Poarta Osmană și gurile Dunării în secolul al XV-lea*, în: RI, 38/11 (1985), pp. 1058-1074.
- Columbeanu 1975 Sergiu Columbeanu, *Acțiuni navale în Marea Neagră în timpul lui Ștefan cel Mare*, în: RI, 28/1 (1975), pp. 73-89.
- Columbeanu - Valentin 1978 Sergiu Columbeanu, Radu Valentin, *Vlad Dracul (1436-1442; 1443-1447)*, București, 1978 (= *Domnitori și voievozi ai țărilor române*, 10).
- Decei 1936-1938 A. Decei, *Informațiile istorice ale lui "Captivus Septemcastrensis"*, în: *AIINCluj*, 7 (1936-1938) [1939], pp. 685-693.
- Decei 1978a Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București, 1978.
- Decei 1978b Aurel Decei, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București, 1978.
- Coranul *Coranul* (traducere din arabă de dr. Silvestru Octavian Isopescu), Cluj-Napoca, 1995.
- Dörner 2003 Anton Dörner, *Transilvania între stabilitate și criză (1457-1541)*, în: Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I (până la 1541), Cluj-Napoca, 2003, pp. 283-330.
- Dumitrescu 1997 Claudiu Dumitrescu, *Din cronica relațiilor româno-otomane. Regimul prizonierilor din Țările Române*, în: *Erasmus*, 8 (1977), pp. 8-26.
- Göllner 1943 C. Göllner, *Der "Tractatus de ritu et moribus Turcorum" des Ungenannten Mühlbächers*, în: DFSO, 2/4 (1943), pp. 600-634.
- Göllner 1944 C. Göllner, *Die Auflagen des "Tractatus de ritu et moribus Turcorum"*, în: Bernh. Capesius, Carl Göllner, *Der Ungenannte Mühlbächer. Leben und Werk*, Sibiu/Hermannstadt, 1944, pp. 87-107.
- Clot 1989 André Clot, *Civilizația arabă în vremea celor 1001 de nopți*, București, 1989 (= *Biblioteca de artă*, 506).

- Dejan 2007 M. Dejan, în: A. Istrate, *Piața Mare: cercetări arheologice*, Alba Iulia, 2007. (în colab. cu D. Marcu Istrate, G. El Susi și C. Roman).
- Dejan 2007a M. Dejan, în: D. Marcu-Istrate, *Sibiu: Piața Huet: monografie arheologică*, Alba Iulia, 2007. (în colab. cu M. E. Crîngaci Țiplic, G. El Susi ...), vol. 1-2.
- Dudău 2007 Oltea Dudău, *Descoperiri monetare pe teritoriul orașului Sibiu*, în *Monedă și Comerț în sud-estul Europei*, I, Sibiu, 2007.
- Franke 2007 Arne Franke, *Das wehrhafte Sachsenland. Kirchenburgen im südlichen Siebenbürgen. Mit einer historischen Einführung von Harald Roth*, Potsdam, 2007.
- Guboglu - Mehmet 1966 M. Guboglu, M. Mehmet, *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I, București, 1966.
- Gündisch 1947 Gustav Gündisch, *Zur Überlieferung der Türkeneinfälle in Siebenbürgen*, Kolozsvár, 1947.
- Gündisch 1974 Gustav Gündisch, *Siebenbürgen in der Türkenabwehr, 1395-1526*, în: RRH, 13/3 (1974), pp. 415-443.
- Gündisch 1978 Gustav Gündisch, *Das gemeinsame Schicksal Siebenbürgens, der Moldau und der Walachei im Kampf gegen die Türken*, în: FVL, 21/1 (1978), pp. 34-39.
- Huszár 1979 L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, München, 1979.
- Inalcık 1996 Halil Inalcık, *Imperiul otoman. Epoca clasică (1300 – 1600)*, București, 1996.
- Keve 2007 Keve László, *Tezaur monetar din vremea lui Sigismund de Luxemburg în colecția Muzeului Județean Mureș*, în *Monedă și Comerț în sud-estul Europei*, I. (Lucrările întâlnirii din anul 2007. Sibiu - Capitală Culturală Europeană), Sibiu, 2007 (= *Bibliotheca Brukenthal*, IX).
- Krasser 1938 Günther Krasser, *Der Student von Rumes*, în: *Klingsor*, 15/7-8 (1938), pp. 228-231.
- Kroner 2007 Michael Kroner, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, Band I (*Von der Ansiedlung bis Anfang des 21. Jahrhunderts*), Nürnberg, 2007.
- Makkai 1990 László Makkai, *Herausbildung der ständischen Gesellschaft (1172-1526)*, în: Béla Köpeczi (Hg.), *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest, 1990, pp. 175-240.
- Maxim 1993 Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, București, 1993.
- Mârza 2007 Andreea Mârza, *Considerații asupra scrisorii Epistola ad Mahumetum. Un exercițiu literar al papei Pius al II-lea*, în: *Apulum*, 44 (2007), pp. 395-408.
- Minea 1928 I. Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, în: *CI*, 4 (1928), pp. 65-276.
- Mureșan 1957 Camil Mureșan, *Ioan de Hunedoara și vremea sa*, [București], 1957.
- Pál 2006 Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*, Cluj-Napoca, 2006.
- Pall 1958-1959 Pall Francisc, *Știri noi despre expedițiile turcești din Transilvania în 1438*, în: *AiIC*, 1-2 (1958-1959), pp. 9-28.
- Pall 1974 Francisc Pall, *Identificarea lui "Captivus Septemcastrensis"*, în: *RI*, 27/1 (1974), pp. 97-105.
- Pascu 1957 Ștefan Pascu, *Bobîlna*, [București], 1957.
- Pascu 1986 Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, 1986.
- Pascu 1989 Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj-Napoca, 1989.
- Philippi 1991 Paul Philippi, *800 Jahre Ecclesia Theutonicorum Ultrasilvanorum*, în: Thomas Nægler (Hg.), *Katalog zur Ausstellung 800 Jahre Kirche der Deutschen in Siebenbürgen*, Thaur bei Innsbruck, [1991], pp. 15-40.

- Pop 2003 Ioan-Aurel Pop, *Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea (cca. 1300-1456)*, în: Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I (până la 1541), Cluj-Napoca, 2003, pp. 233-282.
- Porumb -
Firea 2007 Marius Porumb, Ciprian Firea, *Cetatea Călnic*, București, 2007.
- Reissenberger
1895 Ludwig Reissenberger, *Die Kerzer Abtei*, Hermannstadt, 1894.
- Rezachevici 1976 Constantin Rezachevici, *Vlad Țepeș – cronologie, bibliografie*, în: *RI*, 29/11 (1976), pp. 1745-1766.
- Roth 1996 Harald Roth, *Kleine Geschichte Siebenbürgens*, Köln – Weimar – Wien, 1996.
- Rusu 1999 Adrian Andrei Russu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea sa. Studii*, Cluj-Napoca, 1999.
- Rusu et alii 1989 Adrian A. Rusu, Ioan A. Pop, I. Drăgan, *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea*, vol. I (1402-1473), Cluj-Napoca, 1989, pp. 94-96.
- Simon 2007 Alexandru Simon, *Valahii și Imperiul otoman în primăvara anului 1474*, în: *Apulum*, 44 (2007), pp. 409-422.
- Sonoc -
Buzea 1998 Alexandru Gh. Sonoc, Dan Buzea, *Considerații istorice și strategice cu privire la apariția și răspândirea bisericilor fortificate ale sașilor transilvăneni (I)*, în: *Lucrările Sesiunii Naționale de Comunicări a Cercurilor Științifice Studențești, Tîrgoviște, 10-11 aprilie 1998*, 2, Arheologie-Istorie, Tîrgoviște, 1998, pp. 167-183.
- Sonoc -
Buzea 1999 Alexandru Gh. Sonoc, Dan Buzea, *Considerații istorice și strategice cu privire la apariția și răspândirea bisericilor fortificate ale sașilor transilvăneni (II)*, în: *Analele ANTIM*, 1 (1999), pp.181-194.
- Stoicescu 1976 Nicolae Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976.
- Streitfeld 1973 Theobald Streitfeld, *Wer war der Autor des "Tractatus de ritu et moribus Turcorum"?*, în: *FVL*, 16/2 (1973), pp. 26-36.
- Teply s.a. Karl Teply, *Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. im Jahre 1628. Des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte*, Wien, s.a.
- Velescu 1964 O. Velescu, *Ceți țărănești din Transilvania*, București, 1964.
- Vergatti 2006 Radu Ștefan Vergatti, *Vlad Țepeș și Târgoviște*, în: *Valachica*, 19 (2006), pp. 15-19.
- Wagner 1990 Ernst Wagner, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Ein Überblick*, 6., durchgesehene und erweiterte Auflage, Thaur bei Innsbruck, 1990.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE/ BIBLIOGRAPHISCHE ABKÜRZUNGEN

- AIINCluj Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj, București.
- Analele ANTIM Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova. Anuar istoric, Chișinău.
- Apulum Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
- CI Cercetări istorice. Revistă de istorie românească, Iași.
- DFSO Deutsche Forschungen im Südosten. Zeitschrift des Forschungsinstituts der Deutschen Volksgruppe in Rumänien, Hermannstadt.

Erasmus	Revista Erasmus, București.
FVL	Forschungen zur Volks- und Landeskunde, Sibiu.
Klingsor	Klingsor. Siebenbürgische Zeitschrift, Hermannstadt.
KVSL	Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt.
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, București.
RI	Revista de istorie, București.
Urkundenbuch	Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, Bukarest.
Valachica	Valachica. Studii și cercetări de istorie și istoria culturii, Târgoviște

SCARA 2:1

DENARII

DENARII PARVI

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

QUARTING-I

80

81

MONEDE DESCOPERITE CU OCAZIA UNOR SĂPĂTURI ARHEOLOGICE EFECTUATE PE TERITORIUL ORAȘULUI SUCEAVA

MONICA DEJAN

Complexul Muzeal Bucovina Suceava
monicagogu@yahoo.com

Key – words: Suceava, medieval and modern small coins, Moldavia, Poland, Hungaria, Austria.

Abstract. Some ancient coin were unearthed in Suceava during archaeological researches in 1955-1985. The coins were issued by the Moldavian rulers Petru I, Alexandru cel Bun, Ștefăniță and by the Polish rulers Sigismund I, Sigismund III Wasa, Casimir. The Hungarian coins are issued by Ludovic II, Ferdinand I, Maximilian, Leopold I and Franz I (II). All these coin finds offer information about the commercial transactions from the end of the 14th century to the 19th century.

Numeroasele săpături arheologice desfășurate în Suceava de-a lungul a mai bine de jumătate de secol au scos la iveală un numeros patrimoniu, în parte publicat, în parte rămas inedit. În această a doua categorie se înscriu cele câteva monede prezentate în continuare, descoperite cu ocazia următoarelor șantiere arheologice: Suceava - *Curtea Domnească*, Suceava - *Str. Cetății*, Suceava - *Șipot* și Suceava - *IRC*¹.

Unul dintre cele mai importante monumente arheologice ale Sucevei, *Curtea Domnească*, a beneficiat de campanii arheologice începând cu anul 1953 (un prim sondaj se efectuează în 1951)² și continuând, cu întreruperi și astăzi. Un prim lot de monede, cel din anul 1955, aparține zonei din apropierea Liceului de Artă (CD 2)³ și a apărut în stratul de umplutură modernă, fiind vorba de cinci piese de 1 kreuzer din anul 1800. Din campania anului 1957, avem o jumătate de groș de la Alexandru cel Bun, iar din campania anului 1985 un șiling polonez din anul 1664.

Un alt monument de importanță majoră și care a beneficiat la rândul său de ample campanii arheologice, începând cu anul 1951, este Cetatea de Scaun. Pe lângă cercetarea propriu-zisă a monumentului, s-au făcut săpături arheologice și în zona din imediata vecinătate, mai precis pe platoul care se află în fața monumentului și zona înconjurătoare⁴. De aici provine cea mai timpurie monedă din lotul analizat, un groș de la Petru I, descoperit în zonă în anul 1963 împreună cu un șiling polonez din anul 1615 și un dinar unguresc din 1555. La acestea se adaugă o piesă descoperită anterior, un șiling polonez emis pentru orașul Riga. „Câmpul Șanțurilor”, așa cum este numit de către localnici, termen preluat și în literatura de specialitate, a fost deosebit de bogat în descoperiri arheologice între care amintim două tezaure cu obiecte de podoabă⁵, inventarul bogat al cimitirului dezvelit în zonă⁶, tezaurul cu monede moldovenești, otomane, poloneze și lituaniene din secolele

¹ Mulțumim și pe această cale domnului profesor Mircea D. Matei, Universitatea „Valahia” Târgoviște, pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție materialul prezentat.

² Matei 1989, p. 73.

³ Alături de descoperirile noastre, în raportul de săpătură pe anul 1955, este menționată o monedă de jumătate de groș de la Alexandru cel Bun, apărută în săpătura de la CD₂, (Nestor *et alii* 1957, p. 252).

⁴ Matei *et alii* 1962, pp. 752-756.

⁵ Nestor *et alii* 1959, p. 598; Anton-Manea 1997, pp. 387-406.

⁶ Batariuc 1993, pp. 229-249. În morminte au descoperite și monede: M 12, M 58, M 73, M 89, M 128, M 147 - monede de la Alexandru cel Bun, M 60, M 114 - monedă turcească de aur de la sfârșitul secolului XV, M 60 - monedă de la Iliș, M 133, M 141 - monedă de la Wladislaw II al Ungariei, M78, M 105, M 141 - monedă de la Ludovic II al Ungariei.

XV-XVII, găsite împreună cu un jeton vienez din anul 1683⁷, și tezaurul monetar cu groși moldovenești de la Petru I, jumătăți de groși de Boemia de la mijlocul secolului XIV și începutul secolului XV și jumătăți de groși ungurești pentru Halici de la sfârșitul secolului XIV⁸.

Situat în imediata apropiere a Curții Domnești, mai precis în partea de est, sectorul Șipot a oferit o mare varietate de descoperiri arheologice⁹. Alături de materialul preistoric și de cel prefeudal, materialul medieval este numeros și variat. De o deosebită importanță sunt atelierile de olărie și fierărie, la care se adaugă și locuințe de meșteșugari databile începând cu sfârșitul secolului XIV și părăsite câteva decenii mai târziu datorită dezvoltării Curții Domnești, aflate în imediata apropiere¹⁰. Din campania anului 1961, avem un dubluroș și două jumătăți de groș de la Alexandru cel Bun, un dinar unguresc din anul 1526, iar din campania anului 1963 avem următoarele piese: o emisiune anepigrafă tip „Domn necunoscut”, doi groși de la Ștefăniță și un dinar unguresc din anul 1555.

O amplă cercetare arheologică o cunoaște, în campania 1958 și așa-numitul sector IRC (Întreprinderea Regională de Construcții), situat astăzi între Hanul Domnesc și Restaurantul Național, unde se găsea unul dintre cartierele meșteșugărești ale orașului medieval, aici dezvelindu-se atelierile de olărie¹¹ și locuințe datând din secolele XV-XVII¹². Monedele apărute cu ocazia acestor săpături sunt: o jumătate de groș de la Alexandru cel Bun, un dinar din anul 1569 de la Maximilian emis în numele Coroanei maghiare, o jumătate de groș de la Sigismund III Wasa din anul 1615 și două monede austriece de la începutul secolului XIX, aparținând stratului modern. Anterior, tot din această zonă au fost publicate un număr de 29

de monede cuprinzând monede moldovenești și străine din secolele XV-XVII¹³.

O ultimă descoperire aparține sectorului Parc III, aflat în imediata apropiere a Bisericii „Învierea Domnului” ctitorită de către Elena Doamna, soția lui Petru Rareș în anul 1551. Piesa descoperită aici, un dinar de la Leopold I din anul 1679, aparține cimitirului care s-a format ulterior în jurul lăcașului. Săpăturile au dezvelit 13 morminte, datând din secolele XVI-XVII¹⁴.

Faptul că Suceava a fost vreme de aproape 200 de ani principala reședință a domnilor moldoveni, a oferit posibilitatea ca orașul să beneficieze de o cetate întărită, de o curte domnească, dar și de numeroase atelierile care să deservească pe domn, familia sa și slujbașii curții¹⁵. De asemenea Suceava a fost un important centru comercial unde se întâlneau negustori unguri, polonezi și armeni¹⁶. După mutarea capitalei la Iași (în a doua jumătate a secolului XVI), Suceava cunoaște o epocă de decădere, pierzând statutul privilegiat de care beneficiase vreme de secole. Totuși, cercetările arheologice dovedesc existența unei vieți urbane și în secolele următoare, prin existența unor atelierile meșteșugărești din secolul XVII¹⁷.

Cea mai timpurie monedă este un groș emis în timpul domniei lui Petru I, realizată din bronz argintat (nr. 1 în catalog). Piese de acest tip sunt cunoscute în descoperiri făcute pe teritoriul orașului Suceava¹⁸. Deschiderea „drumului moldovenesc” a oferit domnului Moldovei posibilități financiare însemnate rezultate de pe urma perceperii de taxe, în acest sens fiind binecunoscut documentul din anul 1388 prin care Petru I îl împrumută pe regele Poloniei, Vladislav I cu suma de 3000 de ruble de argint¹⁹. Moneda descoperită pe

⁷ Descoperire făcută pe Câmpul Șanțurilor în anul 1892 (Romstorfer 1893, p. 68).

⁸ Inedit, aflat în colecția numismatică a Complexului Muzeal Bucovina, Suceava.

⁹ Matei *et alii* 1970, pp. 379-382.

¹⁰ Matei 1963, p. 80; Matei - Emandi 1977, p. 115.

¹¹ Nicorescu 1965, pp. 97-112.

¹² Vătășianu *et alii* 1961, p. 109-115.

¹³ Nicolae 1992-1993, pp. 181-187.

¹⁴ Matei 1970 p. 374sq.

¹⁵ Batariuc 1995-1996, p. 247.

¹⁶ Panaitescu 1973, p. 185; Matei 1997, p. 121.

¹⁷ Batariuc 1995-1996, p. 247.

¹⁸ Pârvan 1999-2001, p. 362, nota 2; Gogu 2003, p. 202.

Dr. Rudolf Gassauer a fost profesor la Liceul „Ștefan cel Mare” din Suceava și presupunem că monedele din colecția sa au fost găsite în Suceava sau la Cetatea de Scaun (Știrbu 1981-1982, p. 330).

¹⁹ Costăchescu 1932, p. 302sq.

strada Cetății face parte din ultimele emisiuni ale lui Petru I, în care apare pe avers bourul cu botul alungit, iar pe revers două flori de crin²⁰. Având în vedere că moneda este ruptă pe margine, nu am putut determina legenda în întregime, dar se poate observa execuția stângace și ușor neglijentă a legendei, fapt specific ultimelor emisiuni ale acestui domnitor²¹.

Domnia lui Alexandru cel Bun reprezintă o epocă de avânt economic, concretizată pe plan monetar cu diversificarea emisiunilor monetare care să se alinieze sistemului monetar polonez: se emit dubligroși²². De asemenea, o dovadă a dezvoltării comerțului mărunț este și apariția în număr mare a pieselor de jumătate de groș, acestea putând fi considerate cele mai frecvente monede moldovenești²³. Celor patru monede anepigrafe li se adaugă încă una aparținând tipului „Domn necunoscut”²⁴ (nr. 2-7 în catalog). Inițial, această monedă a fost considerată a aparține tot domniei lui Alexandru cel Bun și prin asemănarea cu seria de *parvi* emisă în Ungaria de regele Sigismund I (1387-1437), contemporanul său²⁵. Totuși, crucea cu brațe egale ancorate se întâlnește și ulterior pe obolii emiși în timpul regelui Albert (1439-1442)²⁶, Ioan de Hunedoara (1446-1452)²⁷ și Matia Corvin (1458-1490)²⁸. La aceste monede sunt figurate în cantoanele I și III câte o coroană deschisă, iar în cantoanele II și IV sunt însemnele de monetărie. Astfel, este posibil ca acest tip monetar să se fi emis și în perioada de după moartea lui Alexandru cel Bun, situație întâlnită și la alte serii monetare²⁹. De asemenea, nu excludem posibilitatea ca monedele în discuție să fi fost emise și la Cetatea Albă³⁰, totuși crucea cu brațele egale nu a fost un atribut exclusiv al

emisiunilor acestei cetăți, ea întâlnindu-se și pe monedele bizantine târzii³¹, poloneze timpurii³² și banii emiși de domnitorii Țării Românești începând cu Vladislav Vlaicu³³, pentru a oferi numai câteva exemple din țările vecine Moldovei.

Descoperirile de monede moldovenești se încheie cu două monede de la Ștefan IV (Ștefăniță) (1517-1527) la care se adaugă încă o piesă publicată anterior din aceeași locație³⁴. Monedele sunt de proastă calitate și realizate din bronz argintat (nr. 7-8 în catalog). După moartea lui Ștefăniță, domnii moldoveni încetează să mai bată monede vreme de câteva decenii, iar Alexandru Lăpușneanu va adopta, în 1558, un nou sistem de emiterie a monedei după dinarul unguresc³⁵.

Deși monetăria din Cetatea Sucevei a emis monedă începând cu domnia lui Petru I și a continuat să bată monedă aproape 150 de ani, monedele străine, în special cele ungurești și cele poloneze, sunt folosite atât în tranzacții comerciale importante, cât și în comerțul mărunț³⁶.

După încetarea emiterii de monede locale, lipsa ei este suplinită de moneda poloneză și de cea maghiară. Monedele statelor vecine de la nord și vest circulă simultan, acceptate pe piață datorită valorii lor intrinsece apropiate³⁷.

În descoperirile noastre avem o jumătate de groș de la Sigismund I (1506-1548) din anul 1526 (nr. 10 în catalog), la care se adaugă doi șilingi de la Sigismund III Wasa (1587-1632), emisiunile poloneze încheindu-se cu un șiling emis în anul 1664. Lipsa emisiunilor de la Sigismund II August (1578-1572) este strâns legată de schimbările care se produc în monetăria poloneză prin încetarea emisiunilor Coroanei și reducerea celor lituaniene și ale orașelor. Ulterior, moneda poloneză se depreciază constant în primele decenii ale secolului XVII, forțând autoritățile

²⁰ Pârvan 1997, pp. 204-240.

²¹ Pârvan 2003, p. 433.

²² Pârvan 1999-2001, p. 360.

²³ Iliescu 1957, p. 220

²⁴ MBR nr. 465.

²⁵ Iliescu 1957, p. 233. Pârvan 1999-2001, p. 359.

²⁶ H 594, P 130.

²⁷ H 619, P 176.

²⁸ H 713, P 213.

²⁹ Pârvan 1999-2001, p. 360. Gogu 2002, p. 214.

³⁰ Iliescu 1970, p. 28. Bița 1997, p. 331.

³¹ Bendall - Donald 1979, p. 167, 175.

³² Gumowski 1960, p. 96, nr. 260.

³³ MBR nr. 32, 78 a, 88, 216.

³⁴ Nicolae 1992-1993, p. 186.

³⁵ Iliescu 1970, p. 34.

³⁶ Gonța 1989, p. 77.

³⁷ Pap - Winkler 1966, p. 199.

să ia măsuri radicale culminând cu încetarea baterii de monedă mărunță³⁸. Necesitatea prezenței unor monede de valoare redusă a obligat statul polonez să reia baterea acestor piese în timpul lui Jan Casimir (1649-1664), șilingul din descoperirile noastre dovedind conectarea rapidă a Moldovei la realitățile financiare din țara vecină. Monedele poloneze sunt frecvente în descoperirile din Suceava în această perioadă atât în descoperiri izolate³⁹, cât și în tezaure⁴⁰, fapt ce dovedește strânsele legături economice și politice cu vecinul de la nord.

Monedele maghiare sunt, la rândul lor, mult utilizate în viața de zi cu zi, mai ales în secolului XVI, prezența lor fiind documentată mai ales în cadrul cimitirelor dezvoltate în jurul bisericilor din Suceava⁴¹. Alături de dinarul emis la Buda în anul 1524 (nr. 14 în catalog), avem alți câțiva dinari emiși în numele Coroanei maghiare de către Ferdinand de Habsburg (1526-1564) (nr.16 în catalog), urmașul său Maximilian (1564-1576) în monetăria de la Kremnica (Kremnitz) (nr. 17 în catalog), iar de la sfârșitul secolului următor un dinar din anul 1679 emis de Leopold I (1657-1705). Trebuie făcută precizarea că monedele ungurești de la începutul secolului XVI, acoperind domniile lui Wladislaw II (1490-1516) și Ludovic II (1516-1526) sunt puțin reprezentate în descoperirile din oraș, amintim doi dinari de la Wladislaw II descoperiți în cimitirul Bisericii Sf. Ioan Botezătorul – *Coconi*⁴², moneda de la Ludovic II dintr-un mormânt în cimitirul de pe „Câmpul Șanțurilor”⁴³ și încă un număr neprecizat de monede de la același rege

descoperite în cimitirul din punctul Suceava-„Drumul Național”⁴⁴. Explicația stă în politica monetară adoptată de Ludovic II care aruncă pe piață emisiuni devalorizate⁴⁵ cum este și dinarul descoperit la Suceava-Șipot, realizat din bronz argintat.

În privința emisiunilor lui Ferdinand I de Habsburg, se poate spune că acestea „cuceresc” piața suceveană, fără ca acest fapt să constituie vreo excepție. Monedele emise în număr mare de Habsburgi în numele Coroanei maghiare sunt majoritare în descoperirile epocii, datorită regimului lor de numerar mărunț cu o valoare relativ constantă⁴⁶. Treptat, dinarul unguresc dispare din circulație la sfârșitul secolului XVI, pentru a fi înlocuit de emisiunile poloneze de șilingi și de jumătate de groș⁴⁷, situație favorizată și de ocuparea Moldovei de către polonezi în anul 1600⁴⁸.

Din punct de vedere cronologic, ultimele descoperiri sunt cele austriece, devenite monede oficiale odată cu ocuparea Bucovinei de către Imperiul habsburgic în anul 1774. Trei exemplare sunt piese de un kreuzer din anul 1800 emise în monetăria de la Smolnik (Szomolnok, Schmölnitz) care va bate monedă de cupru pentru Imperiul Romano-German mai bine de 50 de ani între 1761 și 1816⁴⁹. Monedele de 15 kreuzer și, respectiv, 30 de kreuzer sunt tocite și greu lizibile, dovedind o lungă prezență în circulație până au fost pierdute.

Considerăm oportună publicarea descoperirilor de față pentru că ele vin să contribuie la realizarea imaginii veridice asupra circulației monetare din Suceava medievală și a relațiilor ei economice și politice din epocă, alături de alte descoperiri numismatice publicate de-a lungul timpului.

³⁸ Pap - Winkler, p. 204.

³⁹ Nestor *et alii* 1957, p. 248 (sunt menționate monede poloneze și prusiene din secolul XVII descoperite la Cetatea de Scaun - *Câmpul Șanțurilor*); Nicolae 1992-1993, p. 186; Gogu 2003, p. 202; Gogu 2005, p. 164.

⁴⁰ Romstorfer 1893, p. 68; Foit 1960, pp. 511-515; Foit 1979-1980, p. 139sq.

⁴¹ În cadrul săpăturilor de la Suceava - *Drumul Național*, în cimitirul unei biserici astăzi dispărute au fost descoperite numeroase monede de la Ludovic II și Ferdinand de Habsburg, Nestor *et alii* 1959, p. 610; Gogu 2005, p. 164.

⁴² Gogu 2005, p. 163.

⁴³ Batariuc 1993, p. 244.

⁴⁴ Nestor *et alii*, p. 610.

⁴⁵ Pap - Winkler 1966, p. 200.

⁴⁶ Pap 1987-1988, p. 626; Butnariu 1997, p.161.

⁴⁷ Butnariu 1997, p. 164.

⁴⁸ Ciobanu 1995-1996, p. 308.

⁴⁹ Huszár 1979, p. 26.

**LISTA ILUSTRĂȚILOR /
EXPLANATION OF THE PLATES**

Monede moldovenești emise în timpul domniei lui Petru I: nr. 1 din catalog; Alexandru cel Bun: nr. 2-5, 7 din catalog; Ștefăniță: nr. 8-9 din catalog.
Moldavian Coins issued during the reign of Petru I Mușat: 1; Alexandru cel Bun: 2-5, 7; Ștefăniță: 8-9.

Monedă poloneză emisă în timpul regelui Sigismund I: nr. 10 din catalog.
Polish Coins issued during the reign of Sigismund I: 10.

Monede maghiare emise în timpul lui Ludovic II: nr. 14 din catalog; Ferdinand I: nr. 15 din catalog; Maximilian I: nr. 17 din catalog.
Hungarian Coins issued during the reign of Ludovic II: 14; Ferdinand I: 15; Maximilian I: 17.

MOLDOVA

Petru I (1374-1391)

1. Groș: [1387-1392]
Av: ...IMPE...IWOD
Cap de bour cu stea între coarne, la dreapta semiluna, la stânga o stea din petale.
Rv: ...LDA...ENS...
Scut fasciat cu două flori de crin degenerate.
MBR 209.
AE argintat; 0,65 g, 16 x 20 m, ↘, ruptă marginal.
Suceava 1963.
Str. Cetății S.A., SIII *passim*.
Nr. inv. MC/4162.

Alexandru cel Bun (1400-1432)

2. Dublugoș:
Av: + ...ALEXAN...
Cap de bour cu stea între coarne, la dreapta rozeta, la stânga semiluna
Rv: ...IEN...
Scut fasciat cu șase flori de crin, un cap de bour suprapus peste scut
MBR 389; Ilescu 1970, p. 28, a patra serie, [1415-1430].

AE; 1,00 g, 20 mm, ↙
Suceava 1961.
Șipot S XIII, *passim*.
Nr. inv. MC/4169.

3. ½ groș
Av: cap de bour cu stea între coarne, la dreapta rozeta, la stânga semiluna.
Rv: scut fasciat cu șapte (?) flori de crin.
MBR 418 tip general.
AE; 0,42 g, 15 mm, ↖
Suceava - IRC 1958 *passim*.
Nr. inv. MC/4167.

4. ½ groș
Av: cap de bour cu stea între coarne, la dreapta rozeta, la stânga semiluna
Rv: scut fasciat cu șapte flori de crin, atribute ilizibile
MBR 418 tip general.
AE; 0,40 g, 15 mm, ←
Suceava 1961.
Șipot S X, C 22, - 2,05 m, pivniță.
Nr. inv. MC/4164.

5. ½ groș
Av: cap de bour cu stea între coarne.
Rv: ilizibil
AE; 0,23 g, 9x16 mm, ?
Suceava 1961.
Șipot S XIV, C 4, - 0,40 m.
Nr. inv. MC/4166.

6. ½ groș
Av: cap de bour cu stea între coarne
Rv: ilizibil
AE; 0,22 g, 12 mm, ?
Suceava - CD 1957, Sector B, C 7C, - 1,73 m.
Nr. inv. MC/4165.

7. ½ groș
Av: cap de bour cu stea între coarne
Rv: cruce cu brațele egale în cantoane: I coroană, II coroană, III stea, IV semilună.
MBR 465; emisiune anepigrafă tip „Domn necunoscut”.
Pârvan 1999-2001, p. 360, [1409].
AE; 0,36 g, 15 mm.
Suceava 1963.
Șipot, S XXIII, *passim*.

Nr. inv. ?.

Ștefan IV (Ștefăniță) (1517-1527)

8. Groș: [1517-1527]

Av: +IΩCTEΦANA ... ΓO ...

În interiorul unui scut un cap de bour cu stea între coarne și globulă în frunte, la dreapta rozeta, la stânga semiluna.

Rv: + ... ΗΜΟΛΔΑ ... ⊕CK ...

În interiorul unui scut o cruce patriarhală cu brațele ancorate și o globulă în mijloc. De o parte și de cealaltă a scutului o rozetă.

MBR 762.

AE argintat, 0,83 g, 17x18 mm, ↓, ruptă marginal.

Suceava 1963.

Șipot S XX, C 2, - 0,65 m

Nr. inv. MC/4172.

9. Groș: [1517-1527]

Av: +IΩCTE...ΕΒ ...

În interiorul unui scut un cap de bour cu stea între coarne și globulă în frunte, la dreapta rozeta, la stânga semiluna.

Rv: +ΔΑΡ...ΑΒ ⊕CKOH

În interiorul unui scut o cruce patriarhală cu brațele ancorate și o globulă în mijloc. De o parte și de cealaltă a scutului o rozetă.

MBR 762.

AE argintat; 0,77 g, 17x19 mm, ↘, descentrată Suceava 1963.

Șipot, S XX, C 2, - 0,65 m.

Nr. inv. MC/4171.

POLONIA

Emisiune de coroană

Sigismund I (1506-1548)

10. ½ groș: 1526

Gumowski 481.

AR; 0,56 g, 16 mm, ←, perforată

Suceava - IRC 1958, *passim*.

Nr. inv. AR/1650.

Riga

Sigismund III Wasa (1587-1632)

11. Șiling: 1615

Gumowski 1437.

AR; 0,45 g, 16x17 mm, ↓

Suceava 1963.

Str. Cetății, S III, - 1,10 m.

Nr. inv. AR/1649.

12. Șiling: ?

AR; 0,39 g, 16x17 mm, ?, ștearsă

Suceava 1957.

Str. Cetății nr. 27 60 AE 3, C 24.

Nr. inv. AR/1646.

Lituania

Jan Casimir (1649-1668)

13. Șiling: 1664

Gumowski 1864.

AE; 1,00 g, 16 mm, ?, ștearsă

Suceava-Curtea Domnească 1985.

C /, - 0,60 m, în zidul estic.

Nr. inv. MC/4174.

UNGARIA

Ludovic II (1516-1526)

14. Dinar: 1524 L-B

Huszár 846, P 258-2.

AE argintat, 0,79 g, 18 mm, ↘

Suceava 1961.

Șipot S XIII, *passim*.

Nr. inv. MC/4170.

IMPERIUL ROMANO-GERMAN

Ungaria

Ferdinand I (1526-1564)

15. Dinar: 1549 K-B

Huszár 935.

AR, 0,32 g; 14x16 mm, ↖, ruptă marginal

Suceava 1963.

Str. Cetății, S II *passim*.

Nr. inv. AR/1648.

16. Dinar: 1555 K-B

Huszár 935.

AE argintat; 0,41 g, 15 mm, ↑

Suceava 1963.

Șipot S XIX C 7, - 1,20 m.

Nr. inv. MC/4173.

Maximilian (1564-1576)

17. Dinar: 1569 K-B

Huszár 992.

AR; 0,27 g, 16 mm, ↘, două perforații

Suceava-IRC 1958

Nr. inv. AR/1647.

Leopold I (1657-1705)

18. Dinar: 1679 K-B

Huszár 1508.

AR; 0,24 g, 13x15 mm, ↑, ruptă marginal.

Suceava 1960, P III mormânt (M 13).

Nr. inv. AR/1679.

Franz (1792-1835)

19. 1 kreuzer: 1800 S

Huszár 2030.

Suceava 1955 - CD₂ SII casetă, - 0,90 m.

Nr. inv. MC/4163.

20. 1 kreuzer: 1800 S

Huszár 2030.

Suceava 1955 - CD₂ SII casetă, - 0,90 m

Nr. inv. MC/4175.

21.1 kreuzer: 1800 S

Huszár 2030.

Suceava 1955 - CD₂ SII casetă, - 0,90 m.

Nr. inv. MC/4176.

22. 1 kreuzer: 1800 S

Huszár 2030.

Suceava 1955 - CD₂ SII casetă, - 0,30 m.

Nr. inv. MC/4177.

IMPERIUL AUSTRIAC

Franz (1792-1835)

23. 15 kreuzer: 1807 B?

Huszár 2040.

Suceava - IRC 1958 *passim*.

Nr. inv. MC/4178.

24. 30 kreuzer: 1807?

Huszár 2036-2039.

Suceava - IRC 1958 *passim*.

Nr. inv. ?

MC/4179.

**ABSTRACT: COINS UNEARTHED DURING SOME
ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES CONDUCTED IN THE TOWN OF SUCEAVA**

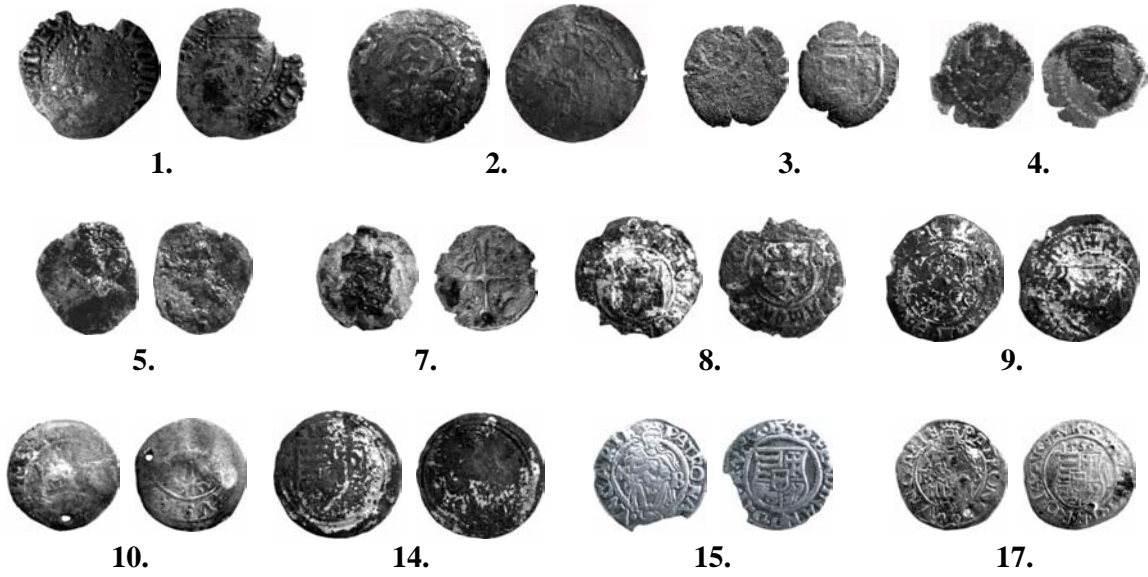
The article presents some ancient numismatic discoveries made in Suceava during archaeological researches between 1955-1985.

Being the capital of Moldavia, Suceava housed the mint and the principal custom-house; the city was an important place where the foreign merchants used to meet. Numismatic discoveries offer information about the coins, local and foreign, which were used in the commercial transactions from the ending of 14th century. The most frequent are the Moldavian coins issued by Petru I (1375-1391), Alexandru cel Bun (1400-1431), and Ștefan IV-Ștefăniță (1517-1527). After the death of Ștefăniță, Moldavian rulers ceased to issue their own coinage and the local coins were replaced by the foreign coins, especially Hungarian and Polish coins. From different discoveries, we have coins issued by the following Polish rulers: Sigismund I (1506-1548), Sigismund III Wasa (1587-1632) and Jan Casimir (1649-1668). The Hungarian coins were issued by Ludovic II (1516-1526), Ferdinand I (1526-1564), Maximilian (1564-1576), Leopold I (1657-1705) and Franz (1792-1835). The Austrian coins became the official coins after the occupation of Bukovina in 1775 and they are the only issues circulating in the north of Moldavia in the 19th century.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Anton-Manea 1997 Cristina Anton-Manea, *Unele probleme referitoare la datarea tezaurului de la Suceava*, în: CA, X, 1997.
- Batariuc 1995-1996 Paraschiva-Victoria Batariuc, *Meșteșugurile în Suceava Medievală (secolele XIV-XVII)*, în: *Suceava*, XXII-XXIII, 1995-1996.
- Batariuc 1993 Paraschiva-Victoria Batariuc, *Necropola medievală de la Suceava-Câmpul Șanșurilor*, în: *Arheologia Moldovei*, XVI, 1993.
- Bendal - Donald 1979 S. Bendal, P.J. Donald, *The Later Palaeologan Coinage 1282-1453*, Bristol, 1979.
- Bița 1997 Traian Bița, *Monede medievale moldovenești emise la Cetatea Alba*, în: *Memoria Antiquitatis*, XXI, 1997.
- Butnariu 1997 Viorel Butnariu, *Moldova între „spații monetare” și „rațiuni de stat”*. Anii 1574-1611, în: SCN, XII, 1997.
- Ciobanu 1995-1996 Veniamin Ciobanu, *Țările Române în raporturile polono-habsburgice în vremea domniei lui Ieremia Movilă (1595-1601)*, în: *Suceava*, XXII-XXIII, 1995-1996.
- Costăchescu 1932 Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, 1932.
- Emandi 1977 Emil I. Emandi, *Observații asupra stratigrafiei Curții Domnești de la Suceava*, în: *Suceava*, IV, 1977.
- Foît 1960 Grigore Foît, *Un tezaur monetar din secolele XV-XVII descoperit la Suceava*, în: SCN, III, 1960.
- Foît 1979-1980 Grigore Foît, *Tezaur monetare răslețe (inedite)*, în: *Suceava*, VI-VII, 1979-1980.
- Gogu 2002 Monica Gogu, *Un tezaur de monedă măruntă descoperit la Curtea Domnească din Suceava*, în: CN, VIII, 2002.
- Gogu 2003 Monica Gogu, *Monede medievale și moderne descoperite la Curtea Domnească din Suceava*, în: *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenței României, Chișinău, 24-26 septembrie 2002*, București, 2003.
- Gogu 2002-2003 Monica Gogu, *Un tezaur de monedă măruntă descoperit la Curtea Domnească din Suceava*, în: CN, VIII, 2002-2003.
- Gogu 2005 Monica Gogu, *Monede medievale descoperite la Suceava*, în: *Simpozion de numismatică dedicat Centenarului Societății*

-
- Numismatice Române (1903-2003)*, Chișinău, 26-28 noiembrie 2003, București, 2005.
- Gonța 1989 Al. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, București, 1989.
- Huszár 1979 Huszár Lajos, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, Budapest, 1979.
- Iliescu 1957 Octavian Iliescu, *Însemnări și întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale Țărilor Române*, în: SCN, I, 1957.
- Iliescu 1970 Octavian Iliescu, *Moneda în România*, București, 1970.
- Matei 1989 Mircea D. Matei, *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții*, București, 1989.
- Matei 1963 Mircea D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963.
- Matei 1997 Mircea D. Matei, *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească*, Iași, 1997.
- Matei et alii 1970 M. Matei, Al. Andronic, N. Constantinescu, Dan Gh. Teodor, M. Nicorescu, T. Martinovici și Gr. Foit, *Șantierul arheologic Suceava*, în: MCA, IX, 1970.
- Matei et alii 1962 M. Matei, D. M. Nicorescu, Al. Andronic, Gh. Arion, T. Martinovici și E. Neamțu, *Șantierul arheologic Suceava*, în: MCA, VIII, 1962.
- Nestor et alii 1957 Ion Nestor, Gh. Diaconu, M. Matei, T. Martinovici, N. Constantinescu și Șt. Olteanu, *Șantierul arheologic Suceava. Raport preliminar asupra săpăturilor din campania anului 1955*, în: MCA, IV, 1957.
- Nestor 1959 Ion Nestor, T. Martinovici, M. Matei, Gh. Diaconu, Șt. Olteanu și N. Constantinescu, *Șantierul arheologic Suceava*, în: MCA, V, 1959.
- Nicolae 1992-1993 Eugen Nicolae, *Descoperiri monetare de la Suceava (I)*, în: BSNR, LXXXVI-LXXXVII, 1992-1993.
- Nicorescu 1965 Nicorescu, Mărioara, *Cuptoare de ars ceramică din secolele XIV-XV de la Suceava*, în: SCIV, XVI, 1, 1965.
- Panitescu 1973 P. P. Panaitescu, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în: SMIM, VI, 1973.
- Pap 1987-1988 Fr. Pap, *Circulația monetară în Transilvania în perioada 1526-1571*, în: Acta MN, XXIV-XXVI, 1987-1988.
- Pârvan 1998 Katiușa Pârvan, *Aspects of Moldavia's Coinage at the End of the Fourteenth Century*, în: *130 Years Since the Establishment of the Modern Romanian Monetary System*, București, 1998.
- Pârvan 1999-2001 Katiușa Pârvan, *Monede moldovenești păstrate la Muzeul Național de Istorie a României*, în: Suceava, 26-28, 1999-2001.
- Pârvan 2003 Katiușa Pârvan, *Încă un lot de monede moldovenești din tezaurul de la Rachelu (com. Luncașița), județul Tulcea*, în: Peuce S. N., I, (XIV), 2003.
- Romstorfer 1893 Carl A. Romstorfer, *Aus den „Mittheilungen der k.k. Central-Comission”* în: *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, 1893.
- Știrbu 1981-1982. Constanța Știrbu, *Colecția de monede medievale românești Dr. Rudolf Gassauer*, în: BSNR, LXXV-LXXVI, 1981-1982.
- Vătășianu 1961 V. Vătășianu, M. D. Matei, M. Nicorescu, T. Martinovici și N. Constantinescu, *Șantierul arheologic Suceava*, în: MCA, VII, 1961.
- Winkler 1966 I. Winkler, *Monede poloneze din secolele XV-XVII în Transilvania*, în: ActaMN, III, 1966.

**TEZAURUL MONETAR DE SECOL XVII
DESCOPERIT LA APOLD (JUDEȚUL MUREȘ)**

OLTEA DUDĂU

Muzeul Național Brukenthal
oltea.dudau@brukenthalmuseum.ro

KEVE LÁSZLÓ

Muzeul Județean Mureș
laszlokeve@yahoo.com

Key – words: hoard, Apold, Mureș, modern medium-sized coins.

Abstract. A coin hoard consisting of 80 silver pieces was found at Apold (Mureș district), in a place named „Mazăre’s Fountain”. The coins are pieces of 3 groschen, 6 groschen, 18 groschen (orts), 6 and 15 Kreuzer. The most recent item of the hoard is the 15 Kreuzer one, issued by Leopold I. This coin treasure was most probably buried after 1690.

În data de 22 iunie 2007, prin intermediul Inspectoratului de Poliție al Județului Mureș, a ajuns în colecția Muzeului Județean Mureș un tezaur monetar compus din 80 de piese de argint din secolul al XVII-lea¹. Tezaurul provine din comuna Apold, jud. Mureș (Fig.1) și a fost găsit în punctul „Fântâna lui Mazăre” de către doi localnici, sub fundația unei case demolate. Casa respectivă se afla la vest de biserica evanghelică, în apropierea laturii vestice a școlii din localitate (Fig. 2). Monedele găsite erau împrăștiate la - 0,60 m adâncime, sub piatra fundației, fără a fi depuse în vreun recipient. Piesele monetare au fost emise în Transilvania, Ungaria, Polonia, Prusia și în ducatul Liegnitz-Brieg².

Tezaurul se compune din 80 de monede dintre care: o piesă transilvană (groș mare), 2 maghiare (o piesă de 6 și una de 15 creițari), 75 poloneze (o piesă de 3 groși, șaptezeci de 6 groși și patru de 18 groși) și câte o piesă emisă în Prusia și alta în Liegnitz-

Brieg (o piesă de 6 groși și una de 6 creițari). Piesele tezaurului sunt emise între anii 1621 și 1690.

Piesa de 3 groși emisă în 1621 de către regele polon Sigismund III aparține cronologic și tipologic perioadei de inflație pornită din Germania, care a afectat Europa Centrală între 1619–1622 sub denumirea de era *Kipper und Wipper*³. Ungaria și Transilvania erau, se pare, strâns legate economic, așa încât acest fenomen inflaționist s-a manifestat acut în aceste două țări până în 1625, consecințele resimțindu-se și în deceniile următoare. Invazia de monedă străină depreciată duce și la deprecierea monedei mărunte transilvănene. În Principat apar o serie de dispoziții de reducere a conținutului de argint fin al monedei divizionare, dispoziții care puse în practică, duc la o creștere substanțială a prețurilor⁴. Reforma monetară din 1625 a lui Gabriel Bethlen dorea să pună capăt acestor stări de fapt îngrijorătoare. Această reformă prevedea preschimbarea și topirea monedei vechi depreciate, scoaterea din circulație a monedei străine de slabă calitate și mărirea valorii

¹ Mulțumim subinspectorului Marian Bobei pentru colaborarea fructuoasă, datorită cărui fapt tezaurul de față a ajuns în colecția Muzeului Județean Mureș și pentru informațiile primite privind proveniența și condițiile de descoperire ale tezaurului.

² Vezi **Lista monedelor** *infra*.

³ Huszár 1995, p. 14.

⁴ Huszár *et alii* 1996, p. 25.

intrinseci a monedei divizionare de argint⁵. Într-adevăr, ultima perioadă a emisiunilor monetare a lui Gabriel Bethlen, dintre anii 1626–1629, se remarcă prin valoarea constantă a monedei și prin definitivarea aspectului lor exterior, tipologic⁶. Moneda divizionară va avea ca valori nominale groșul lat, groșul și denarul. Groșii lați și denarii erau executați tipologic după model unguresc, iar piesele de 3 groși după model polonez⁷. În această perioadă, emiterea monedelor divizionare se face numai în două monetării, la Baia Mare și Cașovia⁸. Groșul lat de 5 denari din tezaurul de față a fost bătut la monetăria din Cașovia în 1626, având siglele C–C și un crin stilizat. Prin măsurile luate de către Gabriel Bethlen s-a deschis un nou capitol în istoria monetară a Transilvaniei, cea a stabilității monedei, aspect economic care persistă și la principii următori. Între anii 1627–1650 în Polonia este sistată baterea monedelor divizionare ce calitate inflaționistă. Și în Transilvania cunoaștem puține emisiuni de monede mărunte. Astfel, Gheorghe Rákóczi I emite între anii 1636–1638 *dreipölkeri*⁹, în anul 1636 piese de 3 și 6 groși, iar Gheorghe Rákóczi II denari în 1653. Și în lunga perioada de domnie a principelui Apafi, numai între 1672–1675 cunoaștem emiterea monedelor mărunte, în rest emisiunile transilvănene sunt de valoare nominală mare, de aur și argint¹⁰. Lipsa emisiunilor transilvănene de monede divizionare, atât de necesare pentru schimburile comerciale, a fost compensată de monede mărunte străine, emise atât în Polonia imediat învecinată, cât și în statele germane și în Suedia. În aceeași ordine de idei, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în circulația monetară internă a Transilvaniei întâlnim în mare număr creițari ungurești și austrieci (piese de 3, 6 și 15 creițari) și monede poloneze (piese de 18, 6, 3 groși și polturi de tip polonez).

Majoritatea monedelor din tezaurul de față sunt piese de 6 groși emise în Polonia,¹¹ repartizate cronologic între 1660–1684, dar există și o piesă de 6 creițari din ducatul Liegnitz-Brieg și una de 6 groși din Prusia. Această structură reflectă dominația economică și politică poloneză în această parte a Europei la mijlocul secolului XVII, adică în anii de utilizare a acestor monede în Transilvania. Dar în ultimii ani ai domniei principelui Apafi sunt prezente în circulația monetară din ce în ce mai mult monedele imperiale, cele două piese, emise în Liegnitz-Brieg și respectiv în Prusia fiind un reflex al acestui proces economic ce începe să se manifeste în Principat. Dieta din 1682 este nevoită să accepte libera circulație a acestor monede imperiale. Trupele austriece pătrund în Transilvania pentru alungarea turcilor în anul 1687 și după moartea principelui Apafi, Transilvania devine provincia Imperiului Habsburgic prin Diploma Leopoldină din 1691, circulația monetară luând alt aspect, aliniat la noile realități politice.

Tezaurul de la Apold este are o structură relativ unitară, dacă ne raportăm la specificul circulației monetare din Transilvania secolului XVII, când moneda divizionară de inflație emisă în țările vecine sau mai îndepărtate a jucat pe piața locală rolul important mai sus amintit. Acumularea monetară pe care o prezentăm este compusă din monede emise numai în cinci țări, spre deosebire de alte tezaure datând din același secol, în care se întâlnesc piese provenind din officinele a cel puțin șapte autorități emitente¹². De asemenea, spre deosebire de aceste alte acumulări monetare, piesele din componența tezaurului de la Apold se datează relativ strâns, adică numai în intervalul de 69 de ani, cuprins între 1621 și 1690. Anii de maximă acumulare sunt între 1660 și 1668, interval în care se datează 71 dintre cele 80 de monede ale tezaurului. Și din punct de vedere al valorii nominalelor, tezaurul prezintă o anume unitate, fiind format în mare majoritate din piese de o singură valoare, adică din 73 piese

⁵ Huszár *et alii* 1996, p. 26.

⁶ Huszár *et alii* 1996, p. 27.

⁷ Huszár 1995, p. 15.

⁸ Ung. Kassa, sl. Kosice.

⁹ Dreipölker = poltura.

¹⁰ Huszár 1995, p. 17.

¹¹ 70 de piese.

¹² Chirilă *et alii* 1980, p. 87.

de 6 groși și numai 4 piese de 18 groși sau orți, o piesă de 3 groși, una de 6 kreuzeri și una de 15 kreuzeri. În afara monedei de 3 groși, cea mai timpurie din tezaur¹³, bătută într-un argint cu titlu relativ ridicat, toate celelalte piese din tezaur sunt monede de inflație, caracteristice în Europa pentru circulația monetară și pentru producția de monedă în timpul Războiului de 30 de ani și în deceniile imediat ulterioare. Monedele sunt nominal mărunț și mijlociu, emise dintr-un argint cu titlu foarte scăzut sau chiar din cupru argintat, cum este cazul groșului mare emis de către Gabriel Bethlen la 1626¹⁴.

Așa cu am afirmat *supra*, moneda divizionară de inflație emisă în țările vecine și în statele Imperiului Romano-German era foarte frecventă pe piața Transilvaniei în secolul XVII. Aceste nominale au constituit componenta de bază a numeroase tezaure monetare, ascunse pe întreg teritoriul Principatului pe întreg parcursul secolului XVII, perioadă de timp deosebit de agitată din punct de vedere militar și politic. Moneda străină este mai puțină numai în tezaurele acumulate în timpul lui Gabriel Bethlen, principe care a acordat o atenție singulară printre dinastia Transilvaniei față de producția de monedă divizionară necesară pieței locale. În această ordine de idei, menționăm că structura tezaurelor de nominal divizionar diferă de la un deceniu la altul, moneda străină, în special poloneză, intrând în Transilvania la scurt timp după emiteră. Rămân în circulație, ca relicve, monede mai timpurii, cum sunt, în cazul tezaurului de la Apold, piesa poloneză de 3 groși (1621) și groșul mare transilvănean (1626). Persistența ambelor monede pe piață sunt o consecință a numărului imens de mare în care au fost prezente pe piața transilvăneană imediat după emiteră lor și, în egală măsură, o consecință a cererii de monedă divizionară pe piața locală.

Tezaurul de la Apold – Mureș se înscrie în grupul de acumulări monetare din zona Târnavelor¹⁵, zonă care gravita

economic, din punct de vedere al căilor de comunicație, spre Târnăveni și Alba Iulia.

Cea mai recentă monedă din tezaur este piesa de 15 creițari, emisă în 1690 de Leopold I în calitatea sa de rege al Ungariei. Îngroparea tezaurului are legătură, probabil, cu expediția lui Emerich Thököli, care în 21 august 1690, împreună cu trupele turco-tătare, reușește să învingă trupele susținute de austrieci la Zărnești și trece prin Făgăraș, Sibiu, Sebeș, pe lângă Sighișoara, spre Brașov¹⁶. O altă ipoteză ar fi ascunderea tezaurului în timpul răscoalei lui Francisc Rákóczi al II-lea, care pierde o luptă la 28 ianuarie 1704 la Hoghilag. Aceasta este și zona de contact între teritoriile controlate de austrieci și cele controlate de curuții lui Rákóczi. În acest ultim context, se poate vorbi despre conturarea unui orizont de tezaure, legat de răscoala lui Rákóczi, orizont în care se includ tezaurele din județul Mureș de la Roteni¹⁷, Oroiu¹⁸ și cel de la Târgu Mureș¹⁹.

¹³ Lista monedelor nr. 1.

¹⁴ Lista monedelor nr. 76.

¹⁵ Pap 1989-1993, p. 74sq.

¹⁶ Pentru detalii a se vedea: Glatz 2006, p. 283.

¹⁷ Chirilă *et alii* 1980, p. 91.

¹⁸ Chirilă *et alii* 1980, p. 103.

¹⁹ Chirilă *et alii* 1980, p. 114, Pap 2002, p. 165.

LISTA MONEDELOR DIN TEZAURUL MONETAR DE LA APOLD (JUD. MUREȘ)
- Numărul curent din LISTA MONEDELOR corespunde numărului de ordine din planșe -

I. POLONIA

1. Sigismund III Wasa (1587 - 1632), emisiuni ale coroanei

Nr. crt.	Moneda	An	Metal	Nr. cat. Gumowski	Nr. buc.
1	Sigismund III, piesă de 3 groși ²⁰	1621	AR	1138 Sas, Nikolaus Danilowicz, mare vistiernic al coroanei poloneze până la 1624	1 buc.

2. Ioan Casimir (1648-1669), emisiuni ale coroanei

Nr. crt.	Moneda	An	Metal	Nr. cat. Gumowski	Nr. buc.
2 - 4	Ioan Cazimir, 18 groși (orți)	1668	AR slab aliat	TL – B; Slepowron; 1764, fără rozete deasupra scutului de pe rv.	3 buc.
5	Ioan Cazimir, 18 groși (ort)	1668	AR slab aliat	TL – B; Leliwa – Spytek Tarnowski; 1765	1 buc.
6	Ioan Cazimir, 6 groși, Cracovia	anul ilizibil	AR slab aliat; monedă circulantă	A – T; după desenul ștanțelor se datează 1650 - 1660	1 buc.
7 - 10	Ioan Cazimir, 6 groși, Cracovia	1660	AR slab aliat	TL – B 1690	4 buc.
11 - 13	Ioan Cazimir, 6 groși, Bromberg	1660	AR slab aliat	T – T 1692	3 buc.
14	Ioan Cazimir, 6 groși, Cracovia	1661	AR slab aliat	TL – B 1693	1 buc.
15	Ioan Cazimir, 6 groși, Cracovia	1661	AR slab aliat	TL – B 1694	1 buc.
16 - 17	Ioan Cazimir, 6 groși, Lvov	1661	AR slab aliat	GB - [A] 1695	2 buc.
18	Ioan Cazimir, 6 groși, Posnan	1661	AR slab aliat	N – G 1697	1 buc.
19 - 20	Ioan Cazimir, 6 groși, Posnan	1661	AR slab aliat	A – T 1699	2 buc.
21- 23	Ioan Cazimir, 6 groși, Bromberg	1661	AR slab aliat	A – T 1700	3 buc.

²⁰ Piesă de 3 groși = dutka.

24 - 26	Ioan Cazimir, 6 groși Cracovia	1662	2 buc. - AR slab aliat; 1 buc. suberată	A – T 1701	3 buc.
27 - 29	Ioan Cazimir, 6 groși Posnan	1662	AR slab aliat	T – T 1705	3 buc.
30	Ioan Cazimir, 6 groși Lvov	166Z	AR slab aliat	GB - A 1706	1 buc.
31 - 35	Ioan Cazimir, 6 groși Posnan	1663	AR slab aliat	A – T 1707	5 buc.
36	Ioan Cazimir, 6 groși Posnan	[1663]	AR slab aliat	Ac – pT 1708	1 buc.
37 - 40	Ioan Cazimir, 6 groși Cracovia	1664	AR slab aliat	A – T 1709	4 buc.
41 - 42	Ioan Cazimir, 6 groși Cracovia	1664	AR slab aliat	A – T; un exemplar cu siglele foarte greu lizibile; 1709, dar la sfârșitul legendei Av. litera R	2 buc.
43 - 45	Ioan Cazimir, 6 groși	1665	AR slab aliat	A – T 1712	3 buc.
46 - 49	Ioan Cazimir, 6 groși	1665	AR slab aliat	A – T 1712, dar la sfârșitul legendei Av. litera R	4 buc.
50 - 54	Ioan Cazimir, 6 groși	1666	AR slab aliat	A – T 1713	5 buc.
55 - 58	Ioan Cazimir, 6 groși	1666	AR slab aliat	A – T 1713, dar la sfârșitul legendei Av. litera R	4 buc.
59 - 65	Ioan Cazimir, 6 groși Cracovia	1667	AR slab aliat	TL – B 1715	7 buc.
66 - 69	Ioan Cazimir, 6 groși Cracovia	1667	AR slab aliat	TL – B 1716	4 buc.
70	Ioan Cazimir, 6 groși Cracovia	1667	AR slab aliat	Siglele ilizibile	1 buc.
71	Ioan Cazimir, 6 groși Cracovia	1668	AR slab aliat	TL – B 1718	1 buc.
72	Ioan Cazimir, 6 groși	Anul ilizibil	AR slab aliat	A – T	1 buc.

3. Ioan III Sobieski (1676-1696), emisiuni ale coroanei

Nr. crt.	Moneda	An	Metal	Nr. cat. Gumowski	Nr. buc.
73	Ioan III Sobieski, 6 groși	1680	AR slab aliat	T·L·B· ; Leliwa; 1997; cifra valorii: IV	1 buc.
74	Ioan III Sobieski, 6 groși	1682	AR slab aliat	T·L·B· ; Leliwa; 2003	1 buc.
75	Ioan III Sobieski, 6 groși	1684	AR slab aliat	T·L·B· ; Jelita; 2011	1 buc.

II. TRANSILVANIA

Gabriel Bethlen (1613 - 1629)

Nr. crt.	Moneda	An	Metal	Nr. cat. Gumowski	Nr. buc.
76	Gab. Bethlen, groș mare	1626	AR slab aliat	C – C; floare de crin; Resch 329	1 buc.

III. Ungaria

Leopold I (1657 - 1705)

Nr. crt.	Moneda	An	Metal	Nr. cat. Gumowski	Nr. buc.
77	Leopold I, 6 kreuzeri	1670	AR slab aliat	K – B; Huszár 1450	1 buc.
78	Leopold I, 15 kreuzeri	1690	AR slab aliat	K – B; Huszár 1428, dar pe av. ...D·G·R·I – ·S·A·...	1 buc.

IV. LIEGNITZ – BRIEG

Christian (1653/1663 - 1672)

Nr. crt.	Moneda	An	Metal	Nr. cat. Gumowski	Nr. buc.
79	6 kreuzeri ²¹	1665	AR slab aliat	Chirilă <i>et alii</i> 1980, 124	1 buc.

V. PRUSIA

Friedrich Wilhelm (1640-1688)

Nr. crt.	Moneda	An	Metal	Nr. cat. Gumowski	Nr. buc.
80	6 groși ²²	1686	AR slab aliat	Chirilă <i>et alii</i> 1980, 110	1 buc.

²¹ Av. D(ei) · G(ratia) · CHRISTIAN(us) /VI/ DUX · S(ilesiensis) · L(egnicensis) · B(regensis) · & W(olauensis) Legenda între două cercuri de perle. Bustul ducelui cu perucă și armură spre dr. Rv. MONETA · NOVA · ARGENTEA, 1665. După NOVA semn monetar – inimă cu o cruce. Legenda între două cercuri de perle. Vulturul silezian cu semiluna pe piept.

²² Av. FRID(ericus) · WILH(emus) · D(ei) · G(ratia) · M(archio) · B(randenburgensis) · S(acri) · R(omani) · I(mperii) · AR(chicamerarius) · ET · E(lector). După fiecare cuvânt câte un punct. Bustul ducelui cu perucă, laureat și drapat spre dr. Sub umăr siglă de monetar - B. A. Totul într-un cerc de perle. Rv. SUPREMUS · DUX · IN · PRUSSIA, 16–86, două scuturi alăturate, unul cu vulturul de Brandenburg, celălalt cu vulturul Prusiei, între ele un sceptru cu capătul în formă de crin. Deasupra scuturilor cifra VI indicând valoarea piesei: 6 groși. Totul într-un cerc de perle.

ABSTRACT: COIN HOARD FROM APOLD (MUREȘ DISTRICT), 17th CENTURY

On the 22nd of June 2007, the I.P.J.M. brought to the Mureș District Museum a coin treasure consisting of 80 silver pieces from the 17th century. It was found in Apold (Mureș District), in a place named „Mazăre's Fountain” by two locals, under the foundation of a demolished house (Foto 1). The house is west of the Evangelist Church, close to the western side of the local school (Foto 2). The coins were buried 0.60 m bellow the foundation stone, without any kind of recipient. They were issued in Transylvania, Hungary, Poland, Prussia and the Liegnitz-Brieg duchy.

Most of the coins are pieces of 6 groschen issued in Poland between 1660-1684. In the last years of reign of prince Apafi there seems to be an increasing number of imperial coins in circulation. The 1682 nobiliar congregation (Dieta) was forced to accept the free circulation of these coins. The Austrian troops come in Transylvania to chase the Turks in 1687. After the death of Apafi, Transylvania became a province of the Habsburg Empire, through the act called the Leopold Diploma, from 1691. The most recent piece of the hoard is the 15 Kreuzer one, issued in 1690 by Leopold I.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

I. Cataloge / Catalogues

- Gumowski M. Gumowski, *Handbuch der polnischen numismatik*, Graz, 1960.
Huszár L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, Budapesta, 1979.
Resch A. Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Sibiu, 1901.

II. Lucrări științifice / Scientific Papers

- Chirilă et alii 1980 E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrínyi, *Münzhorte und Münzfunde aus dem Kreismuseum Mureș, Târgu Mureș*, 1980.
Glatz 2006 Glatz Ferenc (red.), *A magyarok krónikája*, Debrecen, 2006.
Huszár 1995 L. Huszár, *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése*, Budapesta, 1995.
Huszár et alii 1996 L. Huszár – F. Pap – J. Winkler, *Erdélyi éremművesség a 16 – 18. században*, București, 1996.
Pap 1983 - 1986 F. Pap, *Prețuri oficiale și reale în Transilvania (prima jumătate a sec. XVII)* în: ActaMN, XXII-XXIII, 1983 – 1986.
Pap 1989 - 1993 F. Pap, *Aspecte ale circulației monetare în Transilvania între anii 1571-1691*, în: ActaMN, 26-30, II, 1989 – 1993.
Pap 2002 F. Pap, *Repertoriul numismatic al Transilvaniei și Banatului sec. 11–20. Despre circulația monetară în Transilvania și Banat sec. 11–20*, Cluj-Napoca, 2002.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / ILLUSTRATION LIST

Numărul de ordine din *LISTA MONEDELOR* corespunde numărului de ordine din planșe.
The current number in the *LIST OF COINS* correspond to the order number in the plates.

Fig. 1 – Amplasamentul geografic al comunei Apold.

Fig. 2 – Locul descoperirii tezaurului.

Fig. 1.

Fig. 2.

1

2

7

24

27

73

77

78

79

80

**UN URCIOR DIN EPOCA ROMANĂ REFOLOSIT CA PUȘCULIȚĂ,
AFLAT ÎN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL BRUKENTHAL**

CLAUDIU MUNTEANU

Muzeul Național Brukenthal

claudiu.munteanu@brukenthalmuseum.ro

Key words: *money-box, jug, roman.*

Abstract. *Recently, a money-box made out of a clay jug has been identified in the archaeological collection of the Brukenthal Museum. Unfortunately, the item has no inventory number, hence no informations about the the find are available.*

În colecția Muzeului Național Brukenthal – Muzeul de Istorie, se află un vas din ceramică (un urcior) databil în epoca romană. Piesa nu deține nici număr de inventar, deci nu pot fi avansate supoziții referitoare la proveniența sau data intrării în colecția muzeului.

Vasul, de formă globulară, cu gât îngust, alungit, este realizat din pastă fină de culoare cărămizie și prezintă urme de firnis brun-vișiniu pe toată suprafața. Caneluri orizontale sunt prezente pe suprafața superioară a corpului, ca și inel pe gâtul îngust. Se remarcă lipsa toartei încă din vechime. Dimensiunile H = 318 milimetri, D. maxim = 170 milimetri, D. bazei = 85 milimetri. Piesa este un produs provincial, databil în secolele II-III e. n. (fig. 1).

Ceea ce prezintă interes la această piesă este o perforație alungită, plasată aproximativ orizontal pe corpului vasului, spre partea inferioară a acestuia. La o examinare mai atentă, devine evident faptul că această perforație alungită este rezultatul unei acțiuni întreprinse deliberat asupra vasului, în mod repetat, și nu este întâmplătoare, ca posibil rezultat al lovirii cu un obiect contondent, situație survenită uneori în timpul descoperirii (cu astfel de urmări ușor observabile pe atât de multe obiecte de acest gen). Că această „tăietură” (perforația) a fost practică intenționat, și nu constituie urmarea vrunei „accident”, o demonstrează urmele altor 3 încercări nereușite, clar vizibile, paralele

acesteia, dar aflate la înălțimi diferite, una deasupra și două dedesubt (fig. 1). Aceste încercări păstrează nu numai o urmă subțire și alungită, specifică acțiunii unui tăiș, dar și exfolierea peretelui vasului în porțiunile în care a fost efectuată această acțiune. Aceste urme arată cum, desigur după pierderea toartei, proprietarul a folosit probabil un cuțit sau un alt obiect pentru a da vasului o nouă folosință, care nu poate fi interpretată decât ca fiind o pușculiță. Un alt argument în favoarea acestei supoziții ar fi că vasul se îngustează în regiunea gâtului (12 milimetri în diametru pe interior), împiedicând astfel ieșirea oricărei piese (monede) de dimensiuni mai mari. Perforația are lungimea de 28 milimetri, iar lățimea maximă a acesteia este de 3 milimetri, dimensiuni identice cu cele ale altor pușculițe obișnuite din epocă, precum o alta existentă în colecția muzeului¹. Poate fi remarcată marea capacitate de stocare a noii „pușculițe”, net superioară unei pușculițe obișnuite. Mai puțin frecvent întâlnit, acest gen de obiect mai apare totuși în descoperiri. O pușculiță realizată dintr-un alt urcior, de dimensiuni mai reduse, provine de la Rottweil, de pe teritoriul provinciei *Germania Superior*² (fig. 2).

Această pușculiță se adaugă numărului redus de astfel de piese descoperite întregi din Dacia, în marea majoritate în spațiul

¹ A 2723/6274, descoperită la Apulum.

² Wolters 2005, p. 437, fig. 587.

intracarpatic³. Dintre localitățile cu două sau mai multe descoperiri de acest gen, menționăm Apulum (5 exemplare)⁴ sau Băile Herculane (2 exemplare)⁵. Cu toate acestea, niciuna dintre pușculițele cunoscute nu au fost improvizate din alte recipiente, precum acest urcior. Datorăm numărul redus al acestora acțiunii de spargere pentru recuperarea banilor, sau, într-o mai mică măsură, condițiilor de păstrare de-a lungul vremii, dacă nu condițiilor în care a fost făcută descoperirea⁶.

³ Dumitrașcu 1992-1993, p. 101.

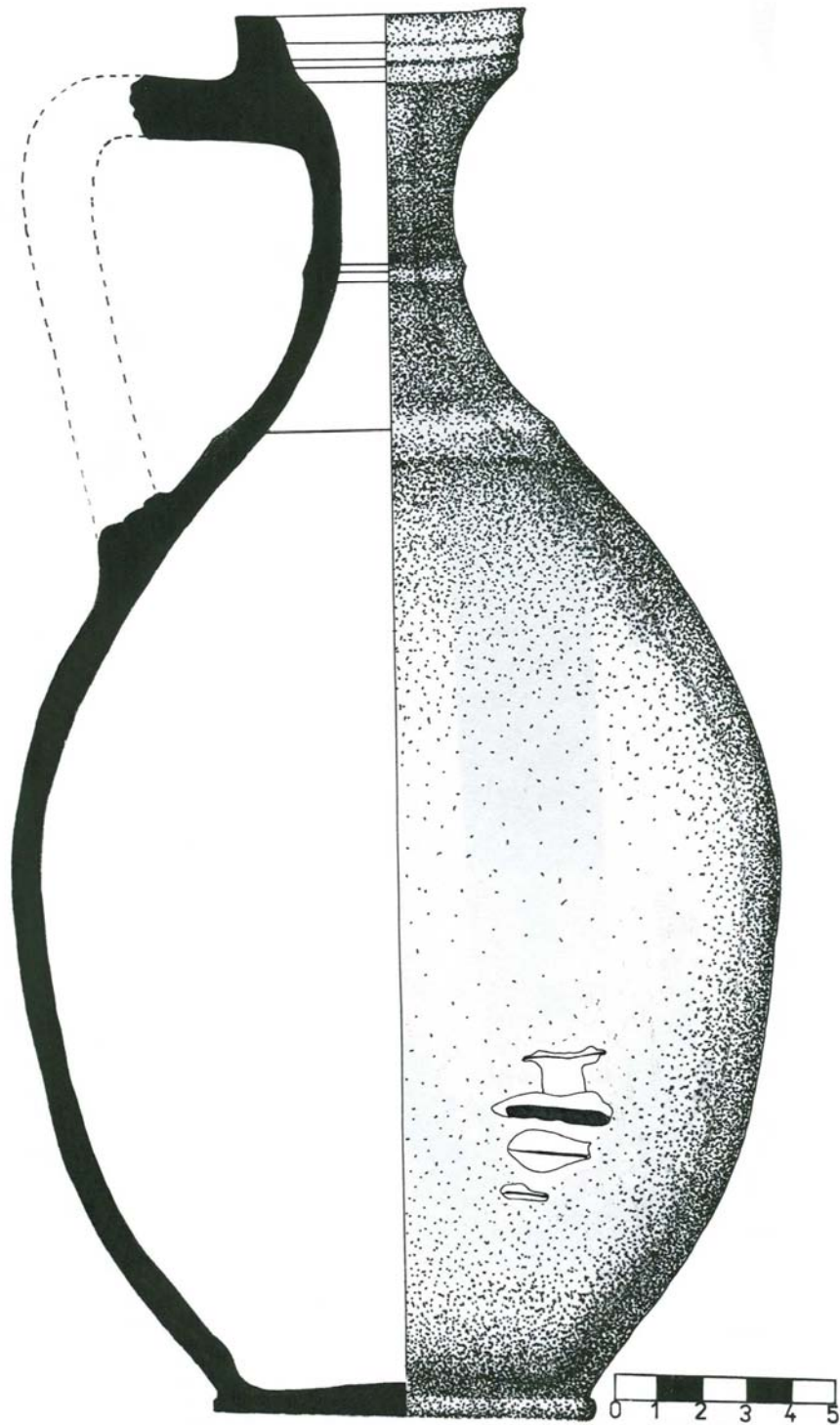
⁴ Dumitrașcu 1992-1993.

⁵ Dumitrașcu 1992-1993.

⁶ Dumitrașcu 1992-1993.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Dumitrașcu 1992-1993 Aurel Dumitrașcu, *O pușculiță cu denari romani imperiali descoperită la Râmnicu Vâlcea*, în: *BSNR*, LXXXVI-LXXXVII, 1992-1993, pp. 95-103.
- Wolters 2005 Reinhard Wolters, *Münzen und Geldumlauf. Die Einführung der Geldwirtschaft in Südwestdeutschland*, în: *IMPERIUM ROMANUM. Roms Provinzen an Neckar, Rhein und Donau*, Esslingen am Neckar, 2005.

1.

2.

PUȘCULIȚE ALE UNOR BRESLE ȘI VECINĂTĂȚI SIBIENE

RALUCA MARIA FRÎNCU

Muzeul Național Brukenthal

ralucafro@yahoo.com

Key – words: money box, Brukenthal, Sibiu, guild.

Abstract. The author continues publishing the money boxes existent in the collections of the History Museum of the Brukenthal Museum. Of the six money boxes described, five belonged to some neighbourhoods in Hermannstadt and have been dated to the 17th–18th centuries, whereas the sixth belonged to the locksmiths' guild and has been dated in the early 19th century.

Acest articol continuă prezentarea pușculițelor de breaslă și vecinătate existente în cadrul colecția Muzeului de Istorie al Muzeului Național Brukenthal din Sibiu. Dintre cele șase pușculițe descrise, cinci aparțin unor vecinătăți sibiene și sunt dateate în secolele XVII–XVIII. Cea de-a șasea aparține breslei lăcătușilor și este datată la începutul secolului XIX.

Sibiul a fost în Evul Mediu și în Epoca Modernă unul dintre cele mai renumite centre meșteșugărești din Europa. Datorită poziției geografice favorabile, produsele meșterilor sibiieni erau comercializate în întreg spațiul românesc, dar și în afara sa, în Orient și în Europa Centrală. Prima mențiune documentară despre existența unei bresle la Sibiu datează din anul 1367, când erau menționați meșterii tăbăcari. Din anul 1376 datează primul regulament de organizare a breslelor din Sibiu, dar mențiunea din document că în acel an ele au fost „reînființate” îndreptățește ipoteza că breslele au apărut mai devreme¹. Breslele sibiene erau identice ca organizare și funcționare cu cele din orașele săsești din Transilvania și asemănătoare asociațiilor profesionale din Europa Centrală. Constituite în vederea reglementării producției, a desfacerii produselor, a procurării materiei prime, a înființării de noi ateliere și a combaterii concurenței, breslele aveau și obligații militare. Fiecare breaslă apăra un turn

și o porțiune din zidul de fortificații al orașului, iar în timp de pace membrii ei prestau servicii de pază. La începutul fiecărui an, în Adunarea Generală, membrii breslei își alegeau cei doi, iar mai târziu patru staroști. Ei erau investiți cu atribuții judecătorești, răspundeau de păstrarea actelor oficiale și a sigiliului, administrau averea breslei. Copiind modelul de organizare al breslelor, vecinătățile au apărut mai târziu, mai precis la sfârșitul secolului al XVI-lea, după răspândirea protestantismului, ceea ce demonstrează că ele s-au cristalizat aici în comunitățile urbane din Transilvania.² Averea materială a breslelor și vecinătăților se compunea din tabla de convocare, lada, steagul și alte obiecte de uz comun care purtau însemnele organizației respective. Astfel, tabla avea rolul de a răspândi știrile în rândul membrilor vecinătății sau breslei respective, cu ajutorul ei aceștia erau mobilizați într-un timp relativ scurt. Lada, prezentă atât la vecinătăți cât și la bresle, era frumos decorată și în ea se păstrau toate documentele organizației (statutele, registrele cu cotizații, chitanțele) precum și sigiliile³.

După cum am menționat și în articolul anterior⁴, Muzeul de Istorie deține un bogat patrimoniu de obiecte ce au aparținut breslelor și vecinătăților sibiene. Colecția „medieval” mai conține și alte pușculițe care au aparținut

¹ Pascu 1945, p. 60.

² Schenk 1995, p. 181.

³ Mihăilescu 2003, p. 23.

⁴ Frîncu 2007, pp. 255–265.

acestora. Ele au intrat în colecția muzeului împreună cu alte obiecte care au aparținut breslei sau vecinătății respective, de aceea unora dintre ele, cum este pușculița breslei lăcătușilor, le este cunoscut chiar și proprietarul. Există însă două pușculițe care au intrat mai târziu în colecția muzeului, cărora nu li se cunoaște proprietarul, dar care, tipologic, sunt asemănătoare cu cele de vecinătate.

CATALOG

Pușculiță

Are forma cilindrică, din lemn moale cu ferecătură din metal; corpul pușculiței este prins în două inele de metal, spre extremitățile acesteia. Capacul este prins de corpul pușculiței cu o balama. Transversal, corpul este prins de o bandă metalică fixată în 4 nituri frontal și 5 posterior și tot aici se află și sistemul de închidere căruia nu i s-a păstrat lacătul (sau lacătele, dacă luăm în considerare urechea dublă). Pe fundul pușculiței, pe banda metalică, apare gravat anul 1648. Corpul pușculiței este decorat cu ornamente vegetale stilizate, realizate din același metal și fixate de corpul din lemn cu nituri.

Datare: 1648

Dimensiuni: H: 9,5 cm; Dmax.: 7 cm, Dbazei: 7,7 cm; cheia: L: 12,8 cm.

Nr. inv. M6910

Foto: 1-7.

Pușculiță

Confecționată din lemn moale, cu ferecătură de metal, are forma cilindrică; corpul este prins în trei inele de metal fixate de corpul pușculiței cu nituri. Două dintre acestea se află în partea superioară și unul, cu margini traforate răsfrânte spre exterior, stabilizând talpa, în partea inferioară. Transversal, pușculița este prinsă într-o bandă de metal fixată de asemenea în nituri. Frontal, banda metalică formează sistemul de închidere al căruia lacăt/ lacăte nu se păstrează. Pe banda amintită, este gravat anul 1698. Capacul este prins de corpul pușculiței cu o balama și este ornamentat cu o floare din metal fixată cu

nituri. Corpul pușculiței este decorat cu doi mascheroni.

Datare: 1698

Dimensiuni: H: 14,5 cm; Dmax.: 10,2 cm.

Nr. inv. M6909

Foto: 8-15.

Pușculița vecinătății de pe strada Sporer (Pintenului)

Pușculița este din lemn, are formă cilindrică și are corpul prins în două benzi circulare din metal, iar cea de a treia bandă înfășoară capacul, fiind fixate toate în nituri. Transversal, corpul pușculiței este prins într-o bandă de metal, fixată pe capac și la bază cu câte două nituri; pe lateral banda este la fel prinsă cu câte două nituri, iar în partea din spate este prevăzută cu o balama. În partea din față se află un sistem de închidere pentru lacăt, care nu se mai păstrează. Pe fundul pușculiței este scris cu vopsea anul 1621, iar pe corp este lipită o hârtie pe care este scris cu cerneală următorul text: *Sporgasse-Nachbarschafts / Spar-Büchse / samt Schlos u Schlüssel.*

Datare: 1621

Dimensiuni: H: 9,5 cm; Dmax.: 8 cm; Dbazei: 8,5 cm.

Nr. inv. M4211/14255

Foto: 16-20.

Pușculița vecinătății străzii Quergasse (Tribunei)

Pușculița este din fier, are forma cilindrică și este prevăzută cu un interesant mecanism de închidere, care se află sub capac, al cărui cheiță se păstrează. Capacul este prins într-o bandă de fier fixată în două nituri.

Datare: sec. XVIII

Dimensiuni: H: 9,5 cm; Dmax.: 7 cm; Dbazei: 7,7 cm; cheia: L: 12,8 cm.

Nr. inv. M4212/2382

Foto: 21-26.

Pușculița vecinătății străzii Elisabethgasse (9 Mai)

Pușculița este din aramă, are formă cilindrică, corpul este prins într-o bandă circulară din metal. Capacul este fixat de corpul pușculiței printr-o balama; în capac a fost decupat orificiul pentru introducerea

monedelor. În partea din față se află sistemul de închidere. Nu s-au păstrat lacătul și nici cheia.

Dată: sec. XVIII

Dimensiuni: H: 14 cm; Dmax.: 13 cm; Dbazei: 13,4 cm.

Nr. inv. M4298/9669

Foto: 27-31.

Pușculița Breslei Lăcătușilor

Pușculița este din lemn, are formă cilindrică, este vopsită în culoare maro-închis. Corpul este prins în trei cercuri de lemn,

ornament care se regăsește și pe capac. Pe capac se găsește un buton, tot din lemn, care este prevăzut cu un inel de prindere din metal. Capacul este fixat de corpul pușculiței cu o balama din metal, iar în partea din față se găsește sistemul de închidere, a cărui cheie lipsește. Tot pe partea din față apare scrisă cu vopsea roșie inscripția: *I: Cz: 1800*

Dată: 1800

Dimensiuni: H: 21,5 cm; Dmax.: 12 cm; Dbazei: 12 cm.

Nr. inv. M5515/14462

Foto: 32-37.

BIBLIOGRAFIE / LITERATUR

- Frîncu 2007 Raluca Maria Frîncu, *Pușculițe medievale din lemn ale unor vecinătăți sibiene*, în *Monedă și comerț în sud – estul Europei*, I, Alba Iulia, 2007.
- Mihăilescu 2003 Vintilă Mihăilescu, *Vecini și vecinătăți în Transilvania*, București 2003.
- Pascu 1945 Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București 1954.
- Schenk 1995 Annemie Schenk, *Die Nachbarschaft bei den siebenbürgen Sachsen*, Budapesta, 1995.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

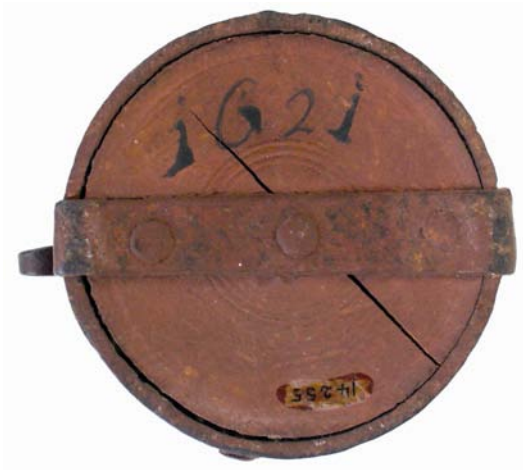
17.

18.

19.

20.

21.

22.

23.

24.

25.

26.

27.

28.

29.

30.

31.

32.

33.

34.

35.

36.

37.

**OPERA NUMISMATICĂ A LUI JOHANN JOSEPH HILARIUS ECKHEL ÎN
BIBLIOTECA BRUKENTHAL**

RADU TEUCEANU

Muzeul Național Brukenthal
radu.teuceanu@brukenthalmuseum.ro

Key – words: *Brukenthal, Sibiu, J. J. H. Eckhel, numismatic literature.*

Abstract. *Baron Samuel von Brukenthal had an important numismatic collection. As a completion of this collection he also gathered some numismatic literature. Among these works, Johann Joseph Hilarius Eckhel's can be found today in the Brukenthal Library. Eckhel was an important scholar because he was of forefather of the numismatic discipline and his contribution in this field is compared with that of Linnés for the natural sciences.*

Numismatul austriac Joseph Hilarius Eckhel este considerat ca fiind fondatorul numismaticii drept disciplină științifică. Opera marelui numismat a ajuns în posesia colecționarului sibian, Baronul Samuel von Brukenthal, fondator al muzeului și al bibliotecii sibiene cu același nume. Samuel von Brukenthal a fost contemporan cu J. H. Eckhel și, ca o consecință a preocupărilor științifice, în speță numismatice, pe care le avea, în biblioteca sa de specialitate a inclus și un număr considerabil de lucrări ale savantului vienez.

Johann Joseph Hilarius Eckhel s-a născut¹ la 13 ianuarie 1737 la Enzesfeld unter der Enns, în Austria. Tatăl lui, Johann Anton Eckhel, ca și bunicul, era administrator de moșie al contelui Montecuccoli, iar mama, Maria Clara, era fiica unui vânător de curte de pe aceeași moșie. Primul Eckhel care apare în istorie este străbunicul lui Joseph Hilarius, un anume Daniel Eckhel, mort în anul 1688. În anul 1756, tatăl lui Eckhel și-a dat demisia din slujbă și a cumpărat fabrica de bere din Enzesfeld, lucru care ne dovedește că familia era destul de înstărită, cu toate că nu este atestat să fi fost de origine nobilă, așa cum s-a susținut în trecut și cum mai apare încă în

unele cataloage de bibliotecă (cu particula *von*).²

După șase ani petrecuți la școala de limbă latină de la Viena, Eckhel a fost primit în anul 1751 în ordinul iezuiților. La Colegiul iezuit de la Viena, apoi la Leoben, a studiat, în afară de teologie, ebraica și celelalte limbi vechi, filosofia și matematica. Eckhel a mai avut și înclinații literare, el lăsând poezii și bucăți de proză în limbile latină și germană.

În anul 1765 a fost desemnat să predea limba latină la Theresianum, iar mai târziu a predat la Steyr și la Gimnaziul academic din Viena. Din 1767 a predat retorica la Universitatea din Viena.

La Gimnaziul academic s-a întâlnit Eckhel și cu numismatica. Gimnaziul avea o colecție de monede vechi care i-a trezit interesul și pe care probabil că Eckhel a studiat-o cu atenție. Părintele Joseph Khell l-a inițiat în cunoașterea monedelor antice, urmându-i mai târziu acestui savant în funcția de custode al cabinetului de medalii al iezuiților. El și-a propus în această perioadă să alcătuiască un registru al monedelor vechi încă needitate. De asemenea, în anii următori Eckhel a avut acces și a lucrat pe colecțiile de

¹ Pentru a rezuma viața și activitatea științifică a lui Eckhel am utilizat Koch 1992, *passim*.

² Eckhel însuși nu a semnat niciodată ca și aristocrat. Formulele de genul *von Eckhel* nu au, așadar, nici o bază în realitate.

monede a doi conți unguri, Michael Viczay – în 1769 – și Paul Festetics, în 1771.

Din anul 1772, și din cauza faptului că sănătatea șubredă nu îi mai permitea să lucreze la catedră, Eckhel s-a dedicat exclusiv studiului numismaticii și antichităților.

În același an 1772, cu permisiunea superiorilor săi din ordinul iezuiților, Eckhel a plecat pe Marele Tur, în Italia, unde a vizitat Roma, Bologna și Florența; în acest din urmă oraș a avut ocazia să vadă colecția numismatică a marilor duci de Toscana, primind și onoranta sarcină de a o pune în ordine. Marele duce Peter Leopold, viitorul împărat romano-german Leopold al II-lea, l-a recomandat pe Eckhel mamei sale, împărăteasa Maria Theresia.

Pe când Eckhel se afla încă în Italia, prin bula „Dominus ac redemptor noster” din 21 iulie 1773, papa Clement al XIV-lea a desființat ordinul iezuiților; la începutul anului următor, Eckhel a revenit, prin sudul Franței, la Viena, unde, în data de 14 martie, grație recomandării fiului ei, împărăteasa Maria Theresia l-a numit director al secțiunii de monede antice a Cabinetului Imperial de Medalii, cu un salariu anual de 600 de florini, subordonat lui Valentin Jameray Duval, care era directorul întregului cabinet. Printre îndatoririle sale se număra și alcătuirea, cel puțin de două ori pe săptămână, a unei explicații istorice detaliate asupra tematicii și aspectului monedelor antice din colecție, pentru iubitorii de monede. După un an și jumătate, la 3 noiembrie 1775, survine decesul lui Duval, iar acum Eckhel devine directorul întregului cabinet.

În data de 20 septembrie a aceluiași an, Eckhel a fost numit profesor de numismatică și antichități la Universitatea din Viena, cu un salariu anual de 800 de florini.³

Eckhel a fost cel care a ridicat numismatica la rangul unei științe. Până la el, numismatica nu fusese decât un obiect de distracție al unor amatori. Eckhel a impus o nouă ordine, numită și „ordinea eckheliană”, bazată pe ordonarea geografică și pe dreptul de

a bate monedă. Un savant austriac, Joseph Bergmann, compara contribuția lui Eckhel în întemeierea numismaticii cu aceea a lui Linné la cea a științelor naturii, în timp ce Friedrich Kenner îl numește chiar întemeietorul numismaticii.

Înainte de Eckhel existaseră în Austria persoane cu preocupări numismatice, colecționari, precum și autori de lucrări de specialitate. Astfel, încă din secolul al XVI-lea sunt cunoscute personaje cum ar fi consilierul imperial Fuchsmagen, umaniștii Cuspinian și Konrad Peutinger, trezorierul Leopold Heyperger și chiar primarul Vienei, Hermes Schallautzer. Membri ai familiilor nobiliare adunau în palate și castele colecții de monede, dar astfel de preocupări existau și la mănăstiri și în cadrul ordinelor bisericesti. În această ordine de idei, în timpul domniei Mariei Theresia au apărut o serie de publicații despre cabinetul numismatic imperial. Acestea însă se mulțumeau să treacă în revistă fondul de monede, fără a face nici un fel de comentariu științific. Ne referim la lucrări ale lui Duval, cum ar fi *Numismata Cimelii Austriaci Vindobonensis* (1755), *Monnoies en argent* (1756) și *Monnoies en or* (1759)⁴, sau *Nummotheca principum Austriae* (1752/53) de părintele Marquard Herrgott, care aruncă o primă privire asupra istoriei colecției.

În 1775, Eckhel a publicat o lucrare despre monedele antice⁵, urmată de monumentală *Doctrina numorum veterum*, în opt volume, apărută între anii 1792 și 1798 (Fig. 3–10).

⁴ Cu toate că Valentin Jameray Duval (1695–1775) întemeiase practic cabinetul numismatic imperial prin reunirea a mai multe colecții disparate, deja în anul 1877 lucrările lui erau considerate „învechite și lipsite de valoare științifică” (*Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig, Band 5, 1877). Totuși, ele sunt foarte rare, deoarece doar 50 de exemplare au ajuns în comerț – din care unul a ajuns la Biblioteca Brukenthal –, restul tirajului, de 150 de exemplare, fiind dat la topit la ordinul autorităților.

⁵ Trebuie precizat că Eckhel nu s-a ocupat decât de monedele antice, deși conducea întregul cabinet numismatic. Numismații care au făcut pentru moneda medievală și cea modernă ceea ce el a făcut pentru cea antică au trăit în secolul al XIX-lea. Poate că Eckhel intenționa să abordeze și aceste perioade, dar el a murit prematur.

³ Aceasta este de fapt și cea mai veche catedră de numismatică antică din lume.

Această lucrare, scrisă în limba latină, cuprinde:

Pars I. De numis urbium, populorum, regum; Vol. I. continens prolegomena generalia, tum numos Hispaniae, Galliae, Britanniae, Germaniae, Italiae cum insulis; Vol. II. continens reliquas Europae regiones cum parte Asiae Minoris; Vol. III. continens reliquam Asiam Minorem et regiones deinceps in ortum sitas; Vol. IV. continens Aegyptum et regiones Africae deinceps in occasum sitas, observata generalia ad partem I. hujus operis, et indices in partem I.

Pars II. De Moneta Romanorum; Vol. V. continens numos consulares et familiarum subjectis indicibus; Vol. VI. continens numos imperatorios a Julio Caesare usque ad Hadrianum ejusque familiam; Vol. VII. continens numos imperatorios ab Antonino Pio usque ad imperium Diocletiani; Vol. VIII. continens numos imperatorios, qui supersunt, pseudomonetam, observata generalia in partem II., et indices in volumina VI. VII. et VIII.

Manuscrisul acestei opere se află și astăzi la Cabinetul numismatic din Viena. După cum se poate vedea din prezentarea pe care am făcut-o mai sus, ea se împarte în două mari secțiuni – Pars I și Pars II –, prima tratând despre monedele grecești, egiptene și ale altor popoare antice din bazinul Mării Mediterane, iar a doua, despre cele romane. Ordonarea geografică⁶ introdusă de Eckhel începe cu monedele din Spania și merge în jurul Mediteranei în sensul acelor de ceasornic, terminând cu monedele din nordul Africii. Monedele bătute într-o zonă anume sunt așadar luate împreună și nu dispersate ca mai înainte, în cataloage ordonate alfabetic. Catalogarea făcută de Eckhel este însă în primul rând deosebit de scrupuloasă, el eliminând erori de tipul monedelor false sau

⁶ Ordonarea geografică fusese de fapt introdusă înainte, de numismatul francez Joseph Pellerin, în cartea *Recueil de médailles*. Totuși, opera lui numismatică nu se ridică la înălțimea celei a lui Eckhel. Biblioteca Brukenthal deține și opera numismatică a lui Pellerin, la cota v II 3004 și anume lucrările *Recueil de médailles de rois, qui n'ont point encore été publiées ou qui sont peu connues, Recueil de médailles de peuples et de villes, Mélanges de diverses médailles și Additions aux neuf volumes de reduels de médailles*.

atribuite greșit.⁷ Pe de altă parte, Eckhel posedă o concepție universală asupra numismaticii, căutând mereu să stabilească legături cu discipline auxiliare înrudite, cum ar fi arheologia, cronologia și altele.

Vom da acum câteva exemple pentru a ilustra arta de numismat a lui Eckhel.

Monedele romane republicane sunt tratate în volumul V, intitulat *Numi consulares et familiarum*. Aici Eckhel urmează o tradiție de la sfârșitul secolului al XVI-lea, după numele gentilice ale funcționarilor de la monetărie, în ordine alfabetică.⁸ El dedică două mari diviziuni familiilor și tipurilor de monede, unde își etalează cunoștințele sale vaste despre tehnica baterii și sistemul de emiteră a monedelor în epoca republicană. Capitolul al XVIII-lea al celei de-a doua diviziuni este intitulat *Chronologia numorum familiarum*, în a cărei introducere autorul afirmă:

„*Posse universam hanc seriem in aliquem temporum ordinem, misso trito illo ac ignavo alphabetico, tribuere, optavimus saepe, sed non nisi intra vota stetimus. Destituuntur nimirum notis chronologicis, quae, ut in multis imperatorum numis, multis etiam Graecis, temporis rationem docent.*”⁹

⁷ *The Encyclopedia of Library and Information Science*, vol. 37, New York, 1985, pp. 277–278.

⁸ Orsini 1577, passim.

Fulvio Orsini (Fulvius Ursinus) a trăit între 1529 și 1600. Anticar și filolog, era fiul unuia din marii maeștri ai Ordinului Cavalerilor de Malta. Abandonat de tată, a intrat în rândurile bisericii, apoi a devenit bibliotecarul cardinalului Farnese. Papa Grigore al XIII-lea a fost un adevărat binefăcător pentru Orsini. Din pensia acordată de papă, a adunat o bibliotecă deosebit de valoroasă, cu multe manuscrise, achiziționată la moartea lui de Biblioteca Vaticanului și a alcătuit un cabinet de excepție, pe care l-a lăsat prin testament cardinalului Odoardo Farnese, nepotul protectorului lui. Printre alte lăsură lăsate de Fulvio Orsini se numără și *Novem feminarum illustrium carmina*, Roma, 1580, o carte cuprinzând operă lirică feminină greacă.

⁹ „De multe ori, după ce am renunțat la o ordonare alfabetică, am dorit să pun întregul șir al monedelor într-o ordine cronologică, dar aceasta a rămas un deziderat. A trebuit să le las deoparte, din cauza lipsei de indicii cronologice, care, ca pe multe monede romane și grecești, ne învață calcularea timpului.”

În comentariile autorului sunt de asemenea supuse spre dezbatere sau discutate doar puține propuneri de datare.

Astfel, pentru datarea unei serii de denari de pe vremea împăratului Augustus, care nu aveau nici o mențiune în ceea ce privește data emiterii, Eckhel s-a folosit de reprezentarea bazilicii Aemilia și de legenda AIMILIA REF.¹⁰

În lucrarea sa din 1880¹¹, Carl Bernhard Stark afirmă următoarele:

„Eckhel geht von dem grundlegenden Gesichtspunkte der Münzrechts aus und scheidet danach zwei grosse Massen der Münzen des römischen Staates und solche der griechischen und barbarischen Staaten, indem er hier Städte, Könige und Colonien d. h. griechische Städte, die unter der römische Herrschaft das Münzrecht erhalten oder errungen haben, scheidet; hierbei waltet nun der geographische Gesichtspunkt und unter diesem der chronologische. Mit Recht vergleicht man sein System mit dem Linné'schen an Uebersichtlichkeit, Einfachheit; aber es fehlt ihm der Gesichtspunkt der Entwicklung, der durchgreifenden grossen Epochen und des Nachweises des Zusammenhanges mit der ganzen Metrologie, es fehlt ihm auch der feine Blick für das Stilistische der Darstellung, welche nur durch eine gleichzeitige, ernste Beschäftigung mit der grossen Plastik zu gewinnen ist. Musterhaft in der Kritik, die überall das Sichere heraushebt, das Unsichere, das Falsche ausscheidet, präcis und praktisch in der allseitigen Erwägung der einschlagenden Gesichtspunkte, so wie in der Ausscheidung aller breiten Exkurse in das allgemein Historische und Mythologische, hat Eckhel wahrhaft gelehrt die Münze als

¹⁰ Geldgeschichte vs. Numismatik: Theodor Mommsen und die antike Münze / Kolloquium aus Anlaß des 100. Todesjahres von Theodor Mommsen (1817 - 1903) an der Johann-Wolfgang-Goethe-Universität Frankfurt am Main, 1. - 4. Mai 2003. Veranzt. durch Fundmünzen der Antike, Akademie der Wissenschaften und Literatur Mainz und Griechisches Münzwerk, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Berlin. Hrsg. von Hans-Markus von Kaenel: Berlin: 2004, pp. 173-174.

¹¹ Stark 1880, p. 223.

transactae aetatis idoneos testes ac magistros (Prolegomena p. CLXXIX) zu betrachten und zu verwerthen.”¹²

Lucrarea, rară¹³ și greu de achiziționat astăzi, *Choix des pierres gravées*¹⁴ (Fig. 2) cuprinde 40 planșe gravate de o calitate deosebită, executate în cea mai mare parte de Kibler¹⁵, după diverși artiști, incluzându-i pe Kohl¹⁶, Mark, Shutz, Ponheimer, Mansfeld, Adam și Durmer.

După moartea lui Eckhel și a numismatului francez Mionnet, survenită în anul 1842, studiile de numismatică greacă au intrat într-o perioadă de stagnare, din lipsă de succesori pe măsura celor două personalități.¹⁷

În ceea ce privește circulația operelor lui Eckhel, vom proceda în cele ce urmează la o prezentare în ordine alfabetică a țărilor ale căror biblioteci dețin lucrări ale acestui numismat.

În Australia, Institutul Catolic din Sydney posedă o ediție din *Doctrina numorum*

¹² „Eckhel pornește de la punctele de vedere fundamentale ale dreptului de a bate monedă și apoi împarte două mase mari de monede în cele ale statului roman și cele ale statelor grecești și barbare, în timp ce aici la împarte în orașe, regate și colonii, adică orașe grecești care și-au păstrat sau și-au dobândit dreptul de a bate monedă sub stăpânirea romană. Aici totul este aranjat în funcție de punctul de vedere geografic și apoi după cel cronologic. Pe bună dreptate sistemul lui Eckhel este comparat cu cel al lui Linné sub raportul clarității și al simplității. Îi lipsește însă punctul de vedere al evoluției, privirea pătrunzătoare asupra marilor epoci, confirmarea raporturilor și a legăturilor prin prisma întregii metrologii; îi lipsește și privirea fină asupra stilisticii reprezentării, care poate fi dobândită numai printr-o preocupare simultană și serioasă pentru plastica mare. Exemplară este critica, care scoate în evidență peste tot ceea ce este sigur și înlătură ceea ce este nesigur sau fals, este precisă și practică în cântărirea generală a punctelor de vedere pertinente, ca și în înlăturarea excursurilor largi în istorie și mitologie. Într-adevăr, Eckhel a învățat să privească și să valorifice monedele ca *transactae aetatis idoneos testes ac magistros* (Prolegomena p. CLXXIX).”

¹³ Brunet 1860-1865, s. v.

¹⁴ Eckhel 1788.

¹⁵ Friedrich Kibler (1747-1816) este cunoscut îndeosebi pentru ilustrațiile făcute pentru această carte. *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften, s. v.* *** 1999, s. v.

¹⁶ Clémens Kohl (1754-1807) a fost profesorul de desen al Mariei Theresia și gravor al curții.

¹⁷ Bertsch 2005.

veterum, tipărită în 1827–1828 la Leipzig. Pe lângă opera numismatică și alte lucrări mai puțin importante ale lui Eckhel – poezii, ode –, se cuvine precizat că Biblioteca Națională a Austriei deține două exemplare din *Choix des pierres gravées*. La Biblioteca Națională a Canadei se găsește un exemplar din *Numi veteres anecdoti* (Fig. 11-12). Biblioteca Națională din Chile deține patru volume din ediția din 1828 a operei *Doctrina numorum veterum*. La Biblioteca Națională a Danemarcei se află lucrarea *Kurzgefasste Anfangsgründe zur alten Numismatik* din 1787. Biblioteca Națională a Estoniei deține *Doctrina numorum veterum* (în afară de volumul VI), dar numai volumul I este tipărit în anul 1792. Biblioteca Națională a Franței se află în posesia tuturor operelor lui Eckhel, inclusiv prima ediție, cea din 1792–1798, din *Doctrina numorum veterum*. Tot în Franța, la Biblioteca Municipală din Toulouse se află *Doctrina numorum veterum* (ediția din 1792 și cea din 1828), *Numi veteres anecdoti* și *Sylloge I. numorum veterum anecdotorum*. Biblioteca Națională a Germaniei deține numai *Doctrina numorum veterum*. Biblioteca Națională Centrală de la Florența posedă *Doctrina numorum veterum* (prima ediție) și *Numi veteres anecdoti*, iar Biblioteca Națională a Italiei deține lucrările lui Eckhel, dar nu și prima ediție a lucrării *Doctrina numorum veterum*, ci cea din 1828. La Biblioteca Națională a Olandei se găsesc lucrările *Catalogus Musei Caesarei* (Fig. 1), *Choix des pierres gravées* și *Numi veteres anecdoti*, toate tipărite în secolul al XVIII-lea. Biblioteca Națională a Scoției, ca și cea a Spaniei și a Marii Britanii (British Library), dețin toate operele lui Eckhel, imprimate în secolul al XVIII-lea. Biblioteca Națională a Suediei posedă *Choix des pierres gravées*. La Biblioteca Congresului S.U.A. se găsesc *Doctrina numorum veterum* și *Kurzgefasste Anfangsgründe zur alten Numismatik* din 1786.

CATALOG

1. Eckhel, Joseph Hilarius

CATALOGVS // MVSEI CAESAREI // VINDOBONENSIS // NVMORVM VETERVM // DISTRIBVTVS IN PARTES II // QVARVM PRIOR // MONETAM // VRBIVM, POPVLORVM, REGVM, // ALTERA // ROMANORVM // COMPLECTITVR. // DISPOSVIT ET DESCRIPSIT // JOSEPHVS ECKHEL, // EIDEM MVSEO CAESAREO, ET REI ANTIQVARIAE // IN VNIVERSITATE VINDOBONENSI DOCENDAE // PRAEFECTVS. // PARS I. // VINDOBONAE, SVMPTIBVS IOANNIS PAVLI KRAVS. // MDCCLXXIX.

Aspect grafic: tipar negru și roșu.

Paginație: 18 foi nen., 292 p. num., 6 foi pl.

Legătură: coperti de hârtie presată învelite în carton marmorat, forțat marmorat, tranșă roșie, cotor cu ornamente aurite.

Cota: v V 681.

Nr. inv.: pars I: 22378; pars II: 25624.

(Fig. 1)

2. Eckhel, Joseph Hilarius

CHOIX // DES // PIERRES GRAVÉES // DU // CABINET IMPÉRIAL // DES ANTIQUES // REPRÉSENTÉES EN XL. PLANCHES // DÉCRITES ET EXPLIQUÉES // PAR M. L'ABBÉ ECKHEL // DIRECTEUR DE CE CABINET ET PROFESSEUR // DES ANTIQUITÉS EN L'UNIVERSITÉ // DE VIENNE. // A VIENNE EN AUTRICHE // DE L'IMPRIMERIE DE JOSEPH NOBLE DE KURZBEK, // LIBRAIRE-IMPRIMEUR DE LA COUR. // MDCCLXXXVIII.

Aspect grafic: tipar negru.

Paginație: 9 foi nen., 77 p. num., 40 foi pl. în text.

Legătură: coperti de hârtie presată învelite în piele marmorată, cu chenar aurit, forțat cu motive florale și vegetale albastre, tranșă aurită, cotor cu nervuri și ornamente aurite.

Cota: v V 834.

Nr. inv.: 173561.

(Fig. 2)

3. Eckhel, Joseph Hilarius

DESCRIPTIO NVMORVM // ANTIOCHIAE SYRIAE, // SIVE // SPECIMEN // ARTIS CRITICAE NVMARIAE, // QVOD // REI VETERIS NVMISMATICAЕ STVDIOSIS // EXHIBET // JOSEPHI ECKHEL // THESAURO CAESAREO NVMORVM GEMMARVMQUE // VETERVM, ET REI ANTIQVARIAE IN VNIVERSITATE // VINDOBONENSI DOCENDAE PRAEFECTI. // VIENNAE, // TYPIS JOAN. THOMAE NOBILIS DE TRATTERN, // SAC. CAES. REG. AVL. TYPOGR. ET BIBLIOP. // 1786.

Aspect grafic: tipar negru.

Paginație: 56 p. num.

Legătură: semilegătură, coperti de hârtie presată învelite în carton marmorat, forțat înflorat, tranșă albastru-verzuie, cotor de piele cu ornamente aurite.

Cota: v II 3946–47.

Nr. inv.: 91072.

4. Eckhel, Joseph Hilarius

DOCTRINA // NVMORVM VETERVM // CONSCRIPTA // A // JOSEPHO ECKHEL // THESAURO CAESAREO NVMORVM VETERVM, // ET REI ANTIQVARIAE IN VNIVERSITATE VINDOBONENSI DOCENDAE // PRAEFECTO. // PARS I. // DE // NVMIS VRBIVM, POPVLORVM, REGVM. // VOLVMEN I. // CONTINENS // PROLEGOMENA GENERALIA, TVM NVMOS HISPANIAE, GALLIAE, // BRITANNIAE, GERMANI AE, ITALIAE CVM INSVLIS. // VINDOBONAE, // SVMPTIBVS JOSEPHI VINCENTII DEGEN // IMPRESSIT IGNATIVS ALBERTI. // MDCCXCII. VOLVMEN II. // CONTINENS // RELIQVAS EUROPAE REGIONES CVM PARTE ASIAE MINORIS // MDCCXCIV VOLVMEN III. // CONTINENS // RELIQVAM ASIAM MINOREM ET REGIONES DEINCEPS // IN ORTVM SITAS // MDCCXCIV VOLVMEN IV. // CONTINENS // AEGYPTVM, ET REGIONES AFRICAE DEINCEPS IN // OCCASVM SITAS, // OBSERVATA GENERALIA AD PARTEM I.

HVIVS OPERIS, // ET // INDICES IN PARTEM I // MDCCXCIV PARS II. DE // MONETA ROMANORVM // VOLVMEN V. // CONTINENS // NVMOS CONSVLARES ET FAMILIARVM // SVBIECTIS INDICIBVS // MDCCXCIV VOLVMEN VI. // CONTINENS // NVMOS IMPERATORIOS A IVLIO CAESARE VSQVE AD HA- // DRIANVM EIVSQVE FAMILIAM. // MDCCXCIV VOLVMEN VII. // CONTINENS // NVMOS IMPERATORIOS AB ANTONINO PIO VSQVE AD // IMPERIVM DIOCLETIANI. // MDCCXCVII VOLVMEN VIII. ET POSTREMVM // CONTINENS // NVMOS IMPERATORIOS, QUI SVPERSVNT, // PSEVDOMONETAM, // OBSERVATA GENERALIA IN PARTEM II. // et // INDICES IN VOLVMINA VI. VII. ET VIII. // MDCCXCVIII.

Aspect grafic: tipar negru.

Legătură: coperti de hârtie presată învelite în piele marmorată, forțat cu motive ornamentale, tranșă stropită cu roșu, cotor cu ornamente aurite.

Cota: v II 3116.

Nr. inv.: vol. I: 47194; vol. II: 47193; vol. III: 47481; vol. IV: 47116; vol. V: 51582; vol. VI: 47093; vol. VII: 46463; vol. VIII: 46434.

(Fig. 3–10).

5. Eckhel, Joseph Hilarius

NVMI VETERES // ANECDOTI // EX MVSEIS // CAESAREO VINDOBONENSI, FLORENTINO MAGNI // DVCIS ETRVRIAE, GRANELLIANO NVNC CAESAREO, // VITZAIANO, FESTETICSIANO, SAVORGNANO VENETO, // ALIISQUE. // COLLEGIT, ET ANIMADVERSIONIBVS ILLVSTRAVIT // JOSEPHVS ECKHEL // THESAURO CAESAREO NVMORVM VETERVM, ET REI ANTI- // QVARIAE IN VNIVERSITATE VINDOBONENSI // DOCENDAE PRAEFECTVS. // PARS I. // COMPLECTENS NVMOS IN EVROPAE VRBIBVS // SIGNATOS. // VIENNAE AUSTRIAE, // TYPIS JOSEPHI KVRZBÖCK, CAES. REG. AVLAЕ ILLYR.

ORIENT. // TYPOGRAPHVS ET
BIBLIOPOLA. // MDCCLXXV.

Aspect grafic: tipar negru.

Paginație: 9 foi nen., 318 p. num.

Legătură: coperti de hârtie presată învelite în piele marmorată, forțat roșu marmorat, tranșă roșie, cotor cu ornamente aurite.

Cota: v II 3027.

Nr. inv.: 85601.

(Fig. 11-12)

6. Eckhel, Joseph Hilarius

SYLLOGE I. // NVMORVM VETERVM
ANECDOTORVM // THESAVRI
CAESAREI // CVM COMMENTARIIS //
JOSEPHI ECKHEL // THESAVRO
CAESAREO NVMORVM
GEMMARVMQUE // VETERVM, ET REI

ANTIQUARIAE IN VNIVERSITATE //
VINDOBONENSI DOCENDAE
PRAEFECTI. // VIENNAE, // TYPIS JOAN.
THOMAE NOBILIS DE TRATTERN, //
SAC. CAES. REG. AVL. TYPOGR. ET
BIBLIOP. // 1786.

Aspect grafic: tipar negru.

Paginație: 1 foaie nen., VIII p. num., 2 foi nen., 318 p. num., 10 foi pl. nen.

Legătură: coperti de hârtie presată învelite în piele marmorată, forțat roșu marmorat, tranșă roșie, cotor cu ornamente aurite.

Cota: v II 3946-47.

Nr. inv.: 91072.

(Fig. 13).

**ZUSAMMENFASSUNG: JOHANN JOSEPH HILARIUS ECKHEL'S NUMISMATISCHES WERK
IN DER BRUKENTHAL- BIBLIOTHEK**

*Die Brukenthal-Bibliothek besitzt das numismatische Werk von Johann Joseph Hilarius Eckhel. Eckhel (1737–1798) war Jesuit und später, seit 1774, Direktor der Abteilung der antiken Münzen des großen kaiserlichen Münzkabinetts und auch "Lehrer der Numismatik und Alterthumskunde" an der Wiener Universität, der älteste Lehrstuhl für antike Numismatik. Eckhel ist der wahre Gründer des numismatischen Faches und sein Beitrag wurde mit jenem Linnés für die Naturwissenschaften verglichen. Er hat die sogenannte "eckhelische Reihenfolge", die auf der geographischen Austragung und auf dem Münzrecht gestützt ist, eingeführt. Sein Meisterwerk ist *Doctrina numorum veterum*, druckfertig wenig vor seinem Tod (1798).*

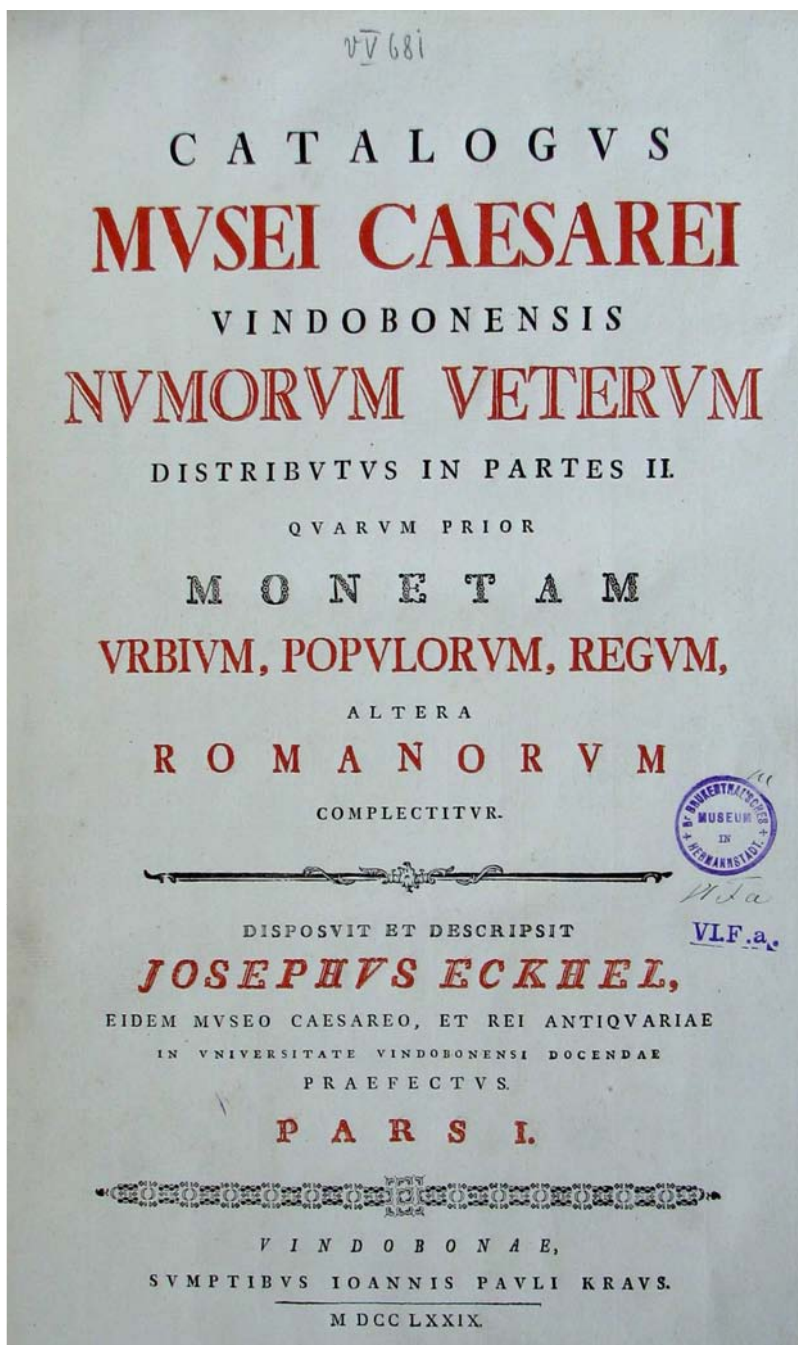
Trotzdem, hat sich Eckhel nur mit den antiken Münzen beschäftigt – erst die Numismatiker des 19. Jahrhunderts haben sein Werk mit den Untersuchungen bezüglich der mittelalterlichen und modernen Münzen fortgesetzt.

Eckhels Werke sind über die ganzen Welt im Umlauf gewesen, so findet man sie selbst in Chile und Australien.

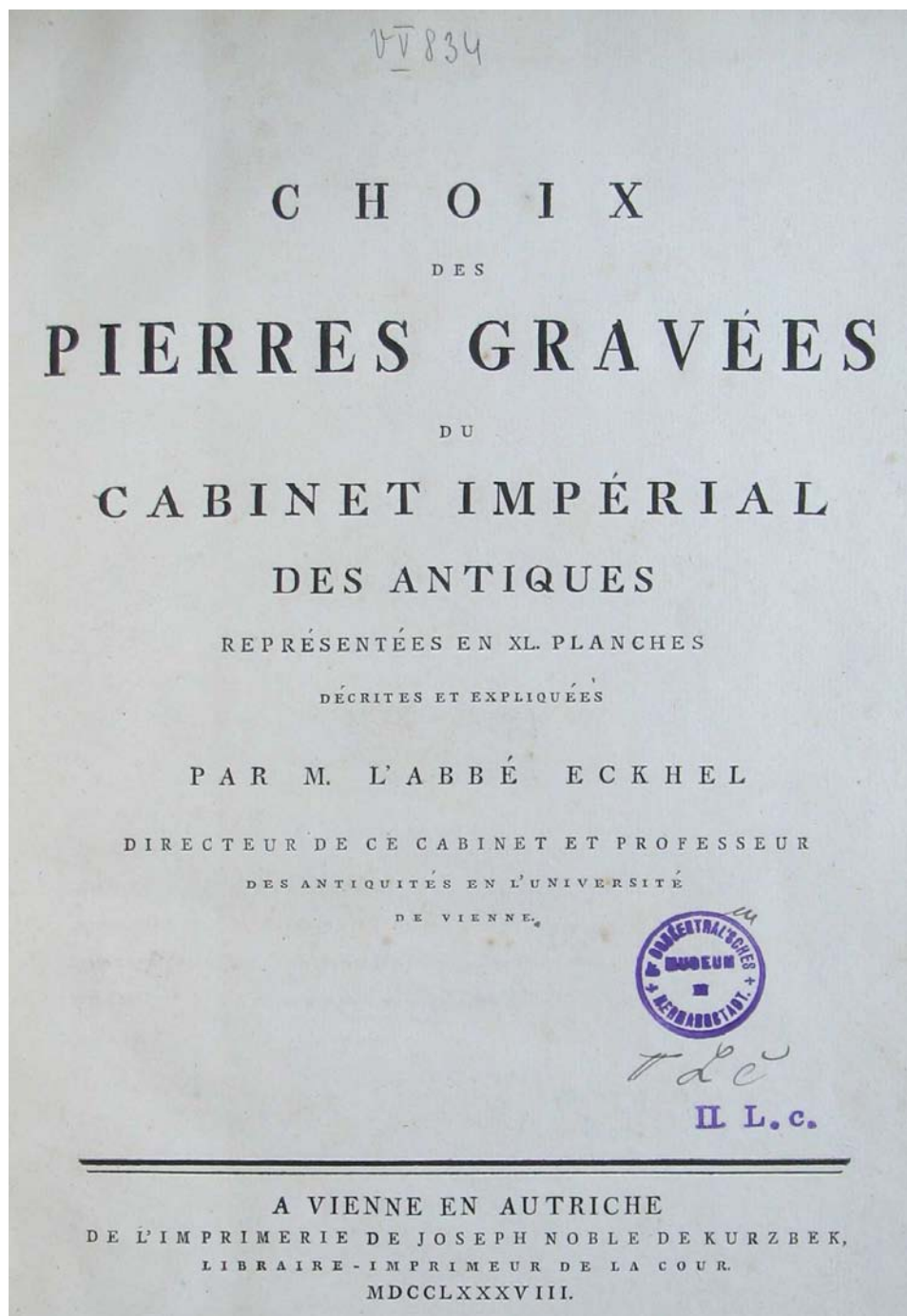
BIBLIOGRAFIE / LITERATUR

- *** 1818-1832 *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste: in alphabetischer Folge / von genannten Schriftstellern bearb. und hrsg. von J. S. Ersch und J. G. Gruber, Leipzig, 1818-1832.*
- *** 1877 *Allgemeine Deutsche Biographie, Band 5, Leipzig, 1877.*
- *** 1999 *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs de tous les temps et de tous les pays / par un groupe d'écrivains spécialistes français et étrangers, Paris, 1999. 14 vol.*
- *** 2004 *Geldgeschichte vs. Numismatik: Theodor Mommsen und die antike Münze / Kolloquium aus Anlaß des 100. Todesjahres von Theodor Mommsen (1817 - 1903) an der Johann-Wolfgang-Goethe-Universität Frankfurt am Main, 1. - 4. Mai 2003. Veransth. durch Fundmünzen der Antike, Akademie der Wissenschaften und Literatur Mainz und Griechisches Münzwerk, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Berlin, Berlin, 2004.*
- *** 1886-1902 *La Grande Encyclopédie, inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts, par une société de savants et de gens de lettres, Paris, 1886–1902, 31 vol.*
- Koch 1992 *B. Koch, Joseph Hilarius Eckhel, in: Litterae Numismaticae Vindobonensis, Band 4, Wien, 1992.*
- *** 1985 *The Encyclopedia of Library and Information Science, vol. 37, New York, 1985.*
- *** 1732-1751 *Universal Lexicon, Halle–Leipzig, 1732–1751.*
- Bertsch 2005 *Daniel Bertsch, Anton Prokesch von Osten: (1795 - 1876); ein Diplomat Österreichs in Athen und an der Hohen Pforte; Beiträge zur Wahrnehmung des Orients im Europa des 19. Jahrhunderts, Oldenburg, 2005.*
- Brunet 1860–1865 *Jacques-Charles Brunet, Manuel du libraire et de l'amateur de livres, Paris, 1860–1865.*
- Duval 1756 *Valentin-Jameray Duval, Catalogue des monnoies en argent qui composent une des différentes parties du cabinet imperial depuis les plus grandes pièces jusqu'au florin inclusivement, Vienne, 1756.*
- Duval 1759 *Valentin-Jameray Duval, Monnoies en or, qui composent, une des parties du cabinet de S. M. l'empereur, Vienne, 1759.*

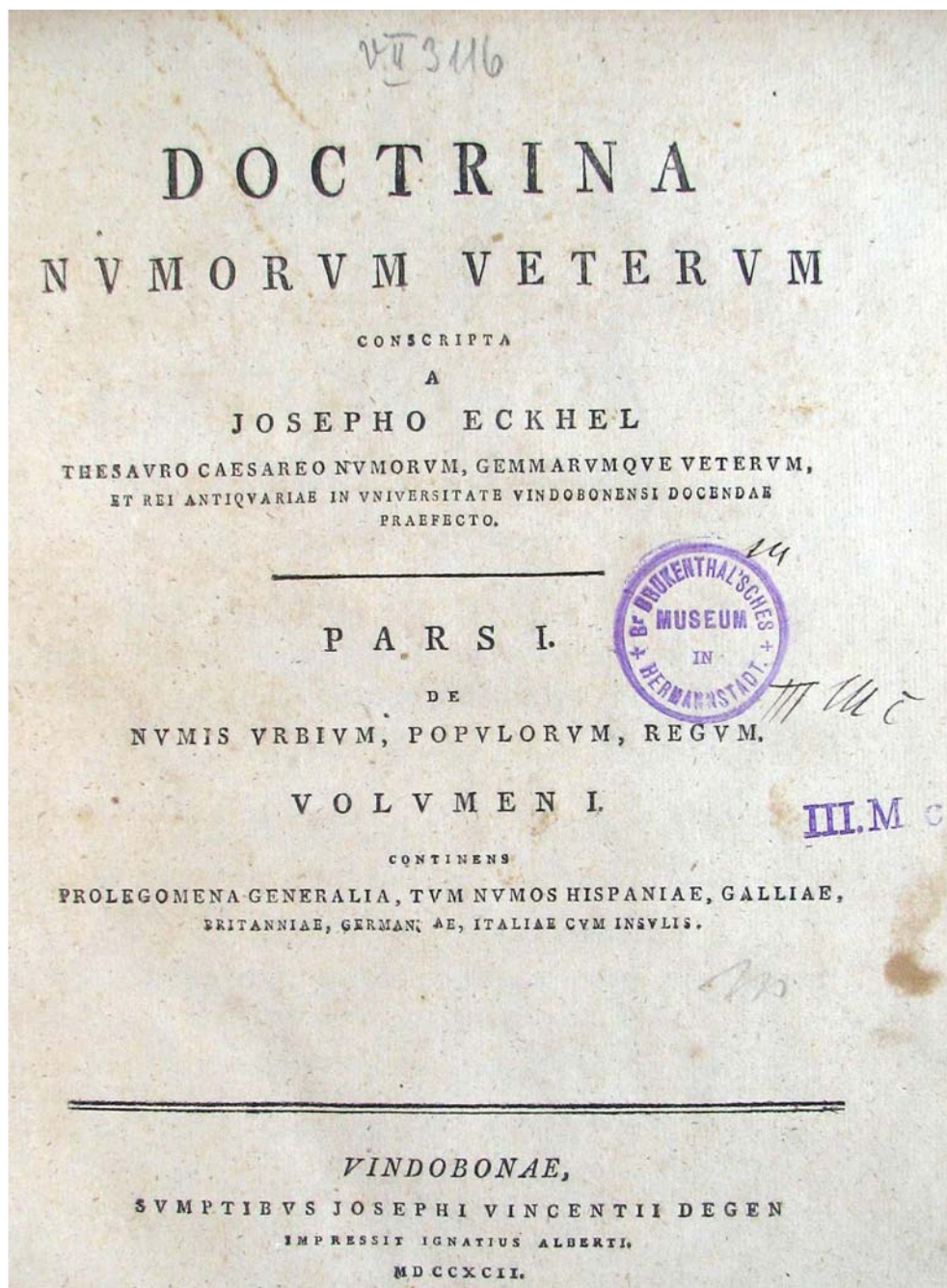
- Eckhel 1788 Joseph Hilarius von Eckhel, *Choix des pierres gravées du Cabinet Imperial des Antiques représentées en XL planches décrites et expliquées*, Vienna, 1788.
- Orsini 1577 Fulvius Ursinus, *Familiae Romanae, quae reperiuntur in antiquis numismatibus ab Urbe condita ad tempora Divi Augusti ex bibliotheca Fulvii Ursini*, Roma, 1577.
- Stark 1880 Carl Bernhard Stark, *Handbuch der Archäologie der Kunst*, Leipzig, 1880.

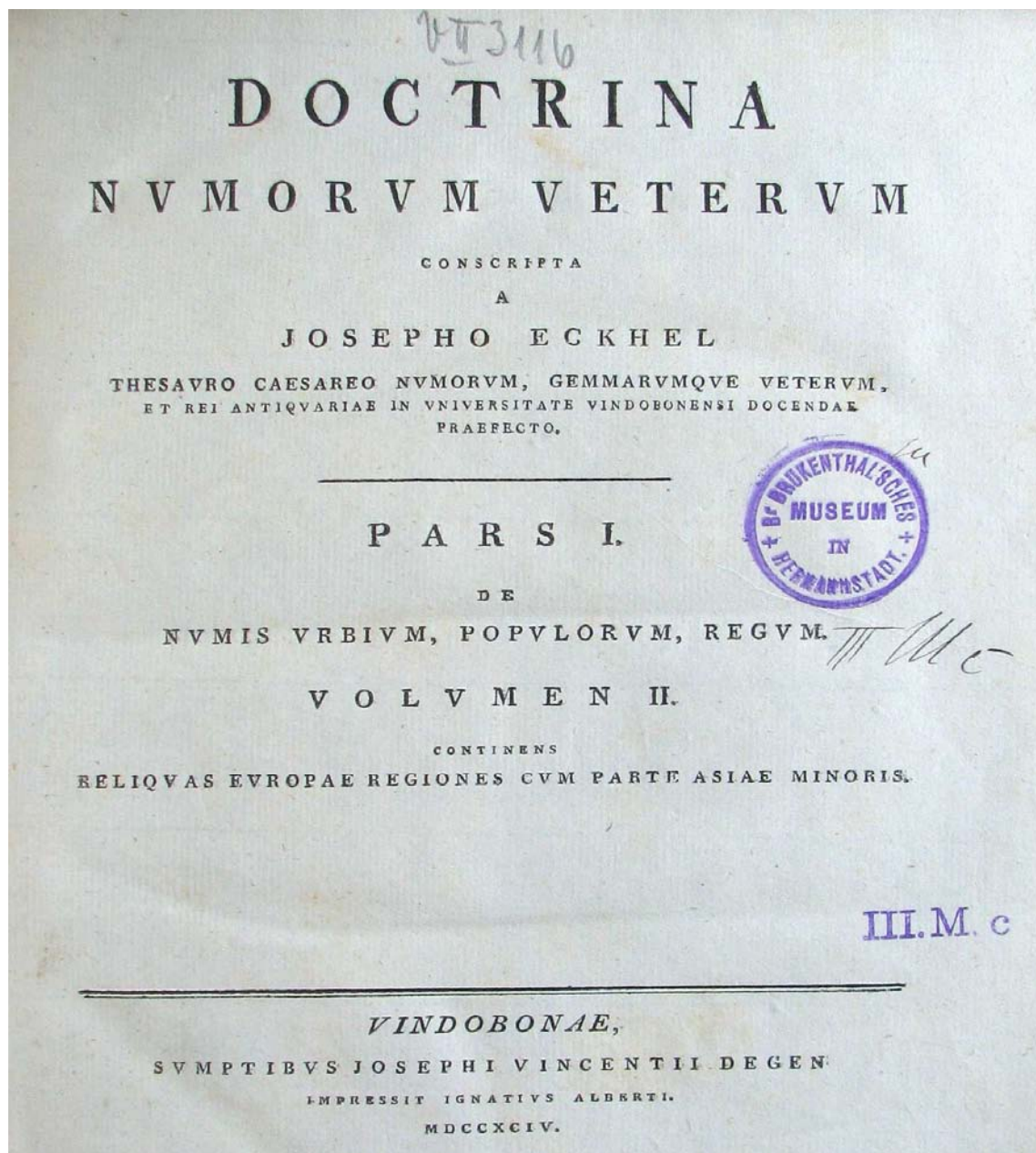
1.

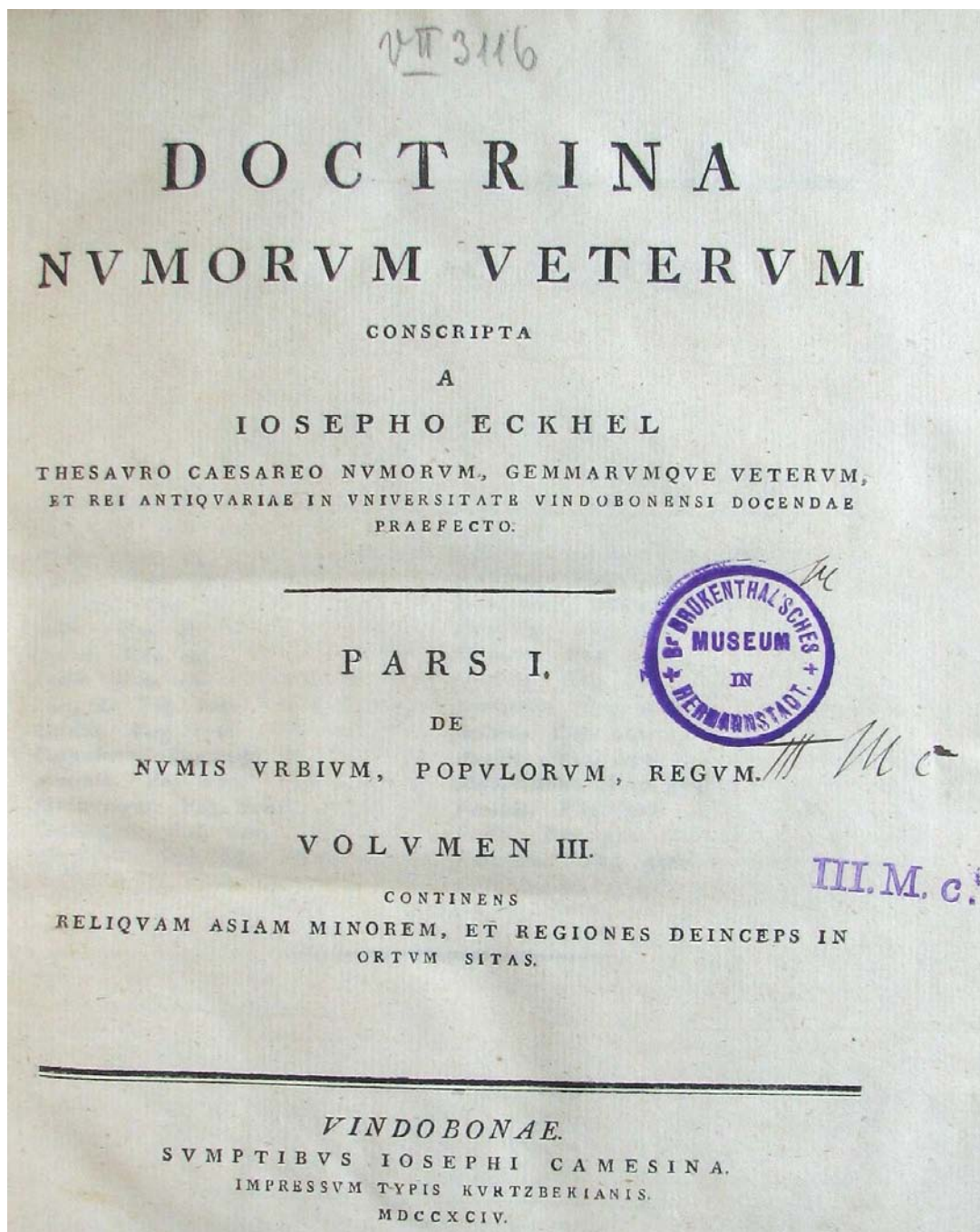
2.

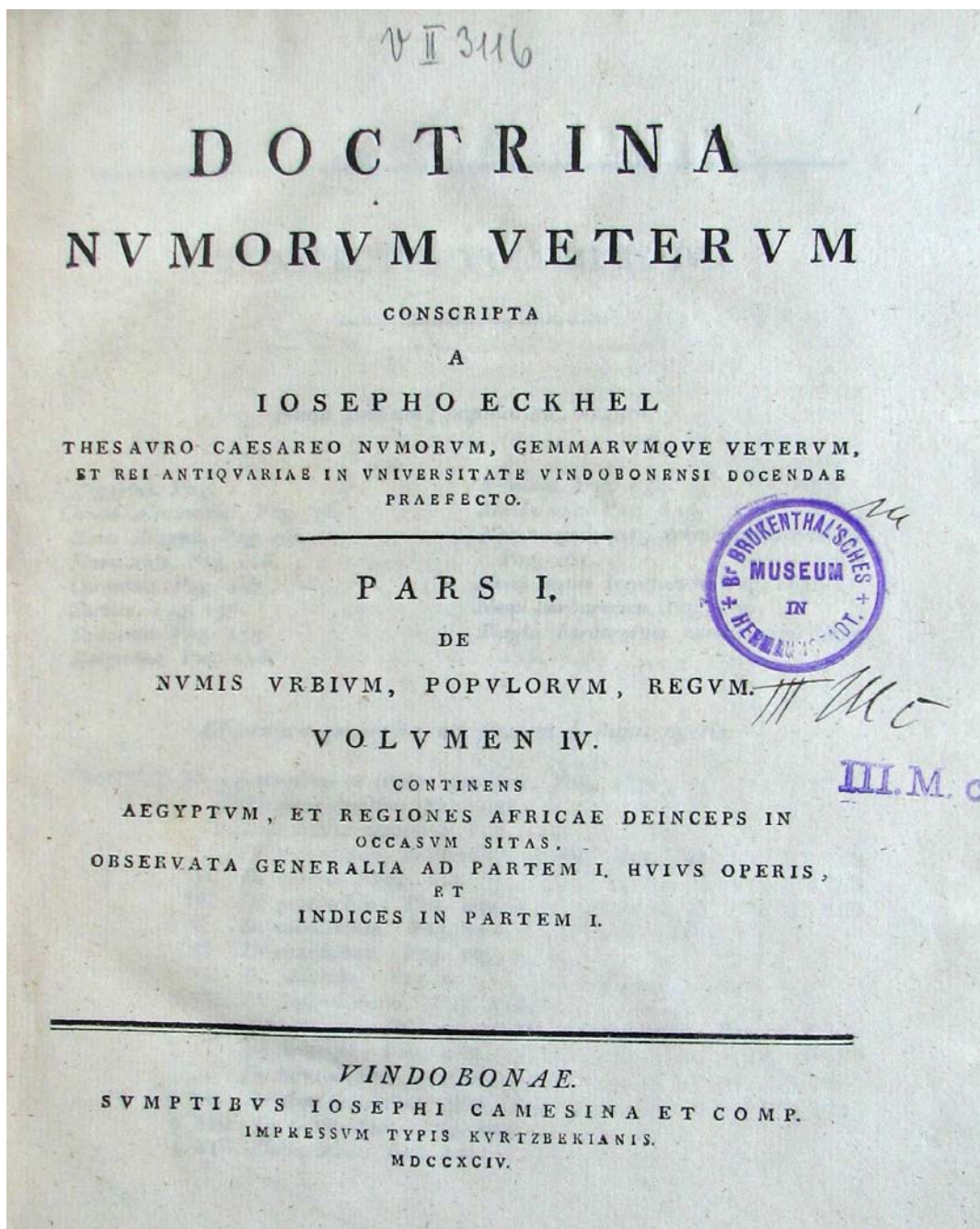
3.

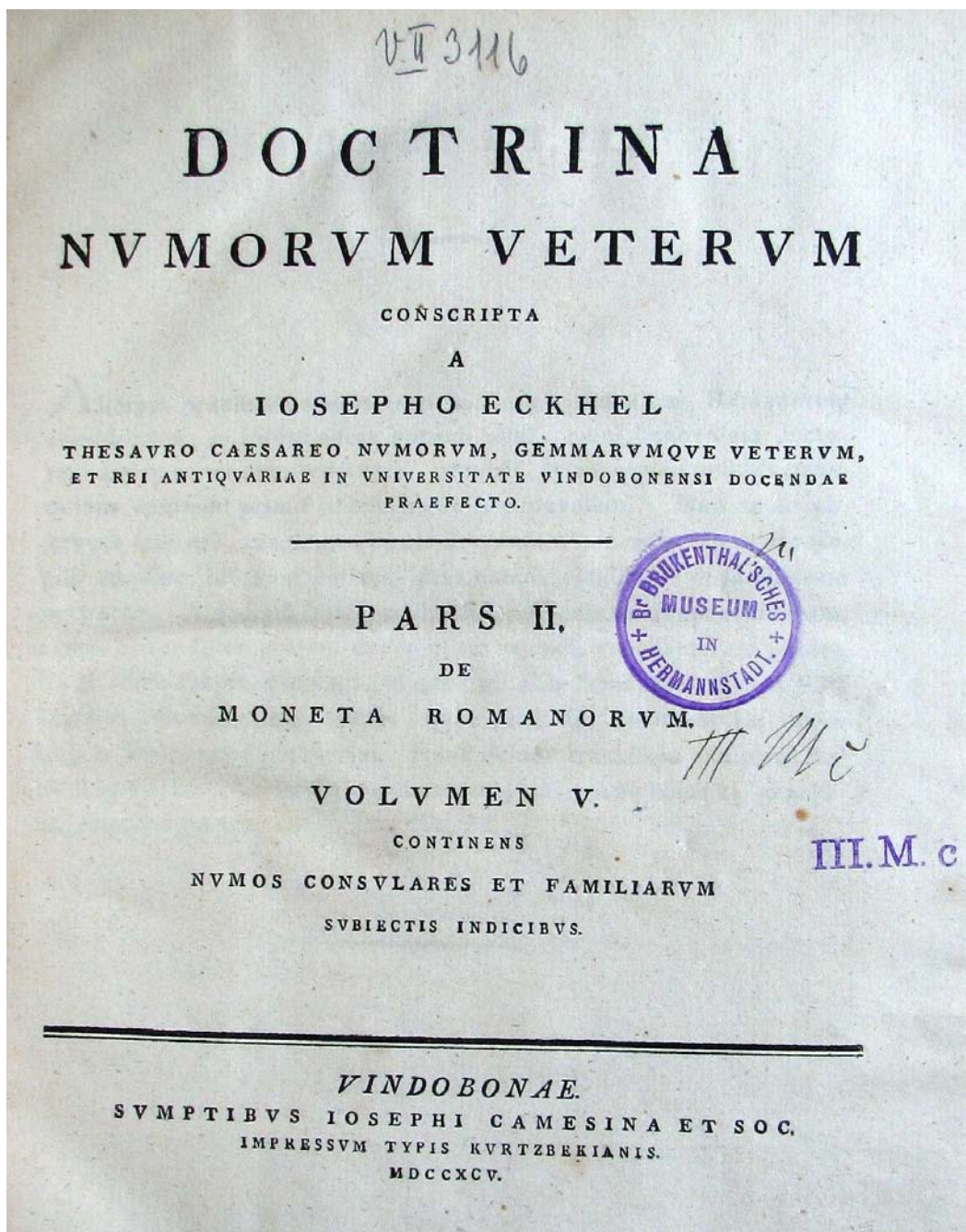
4.

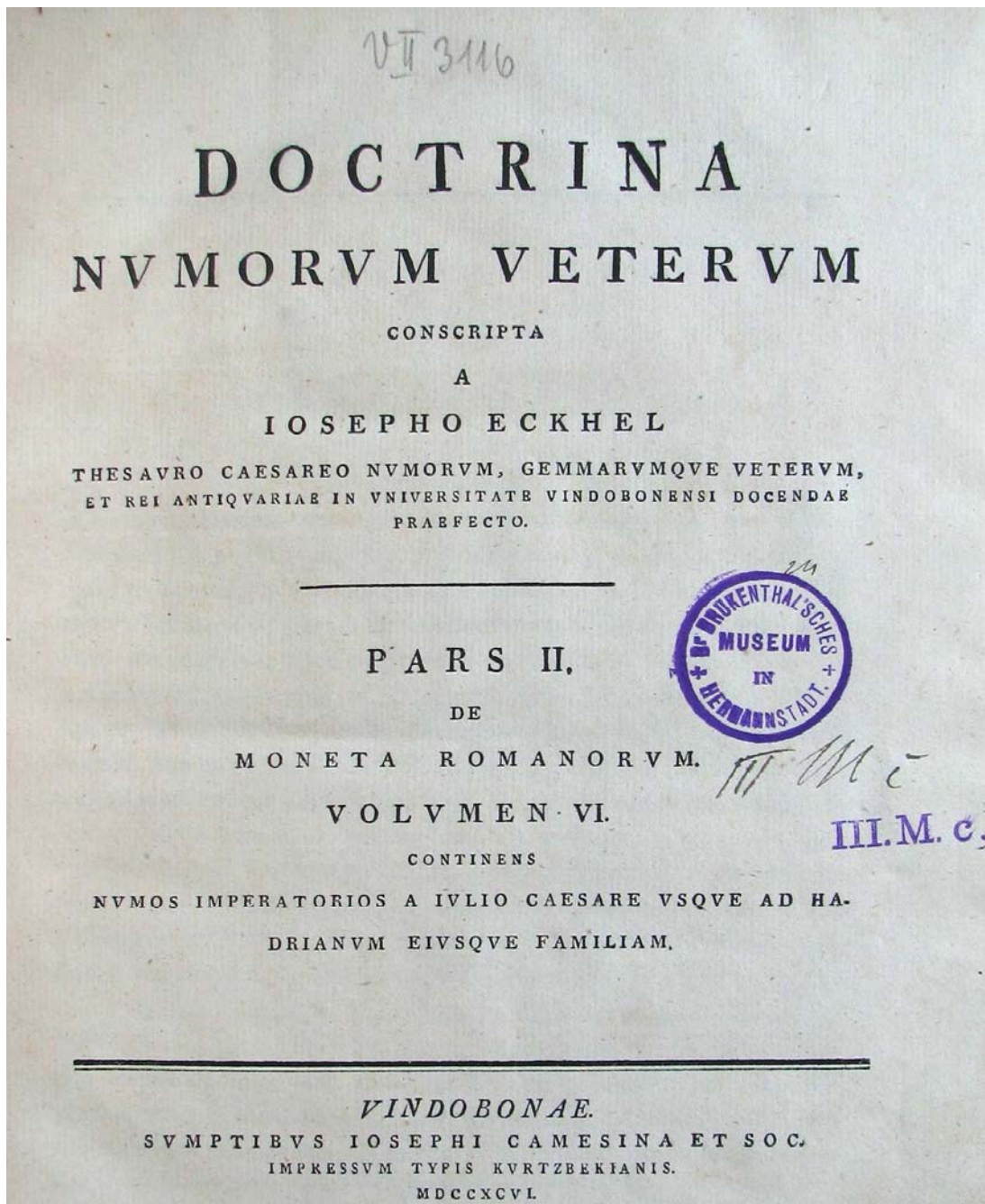
5.

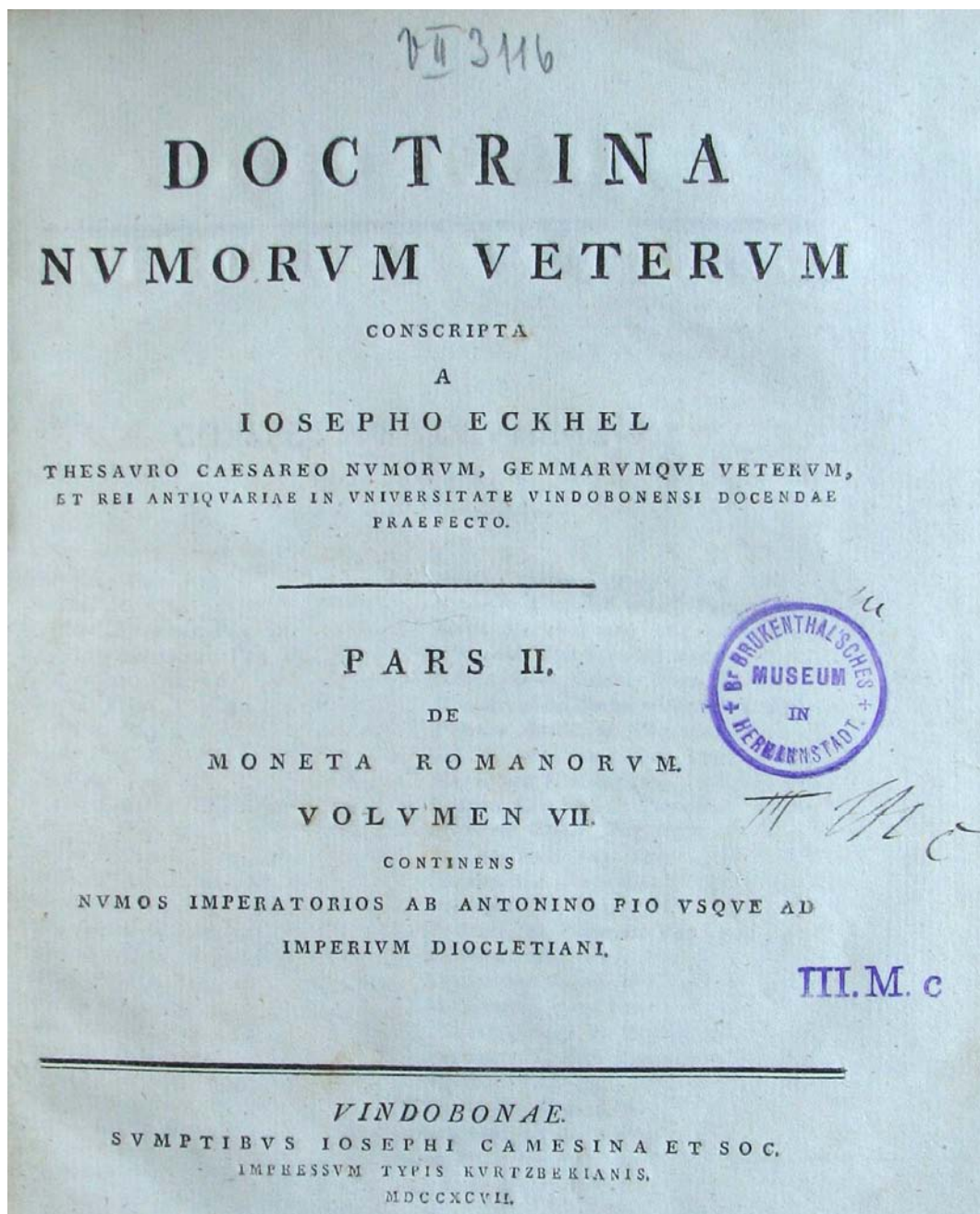
6.

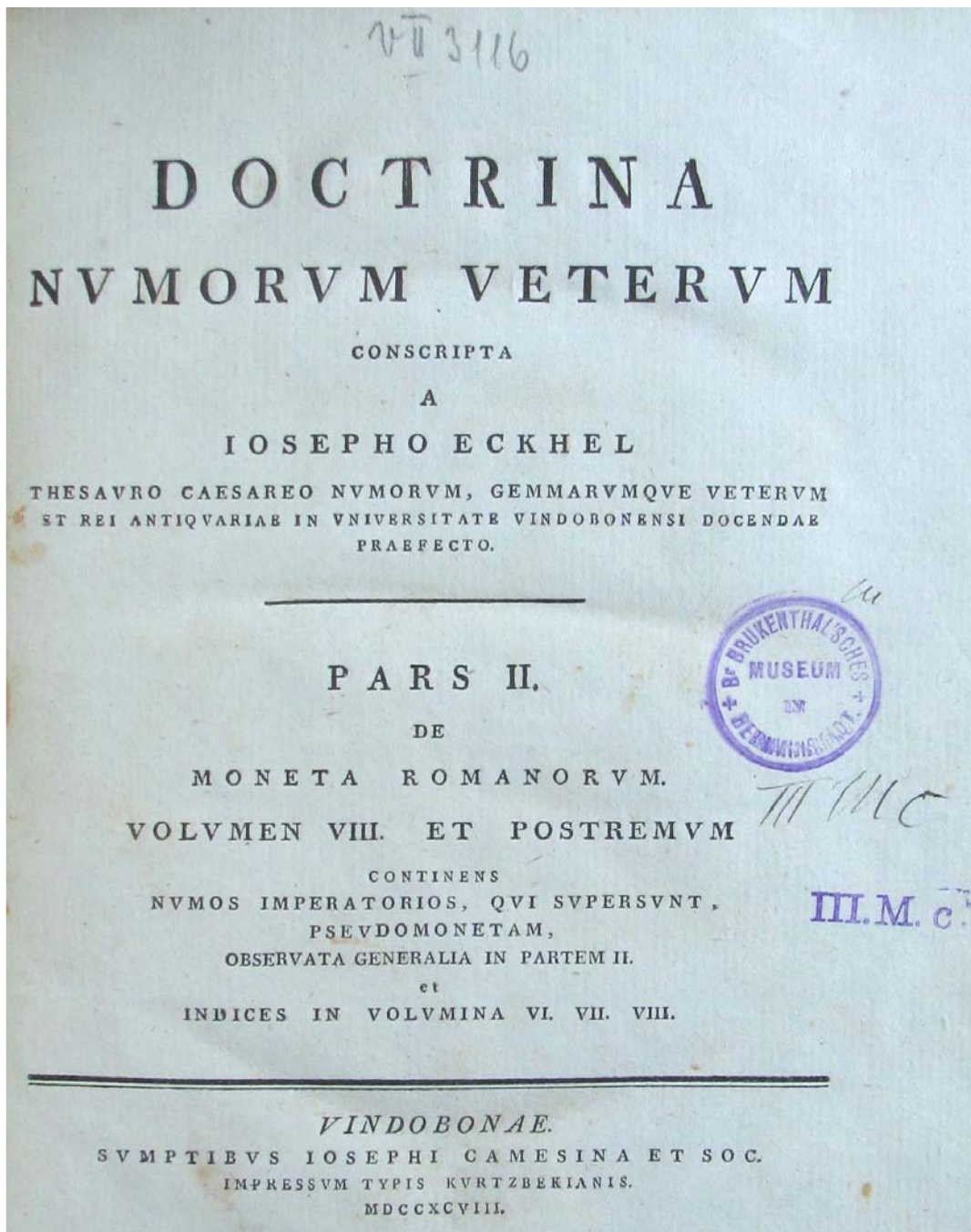

7.

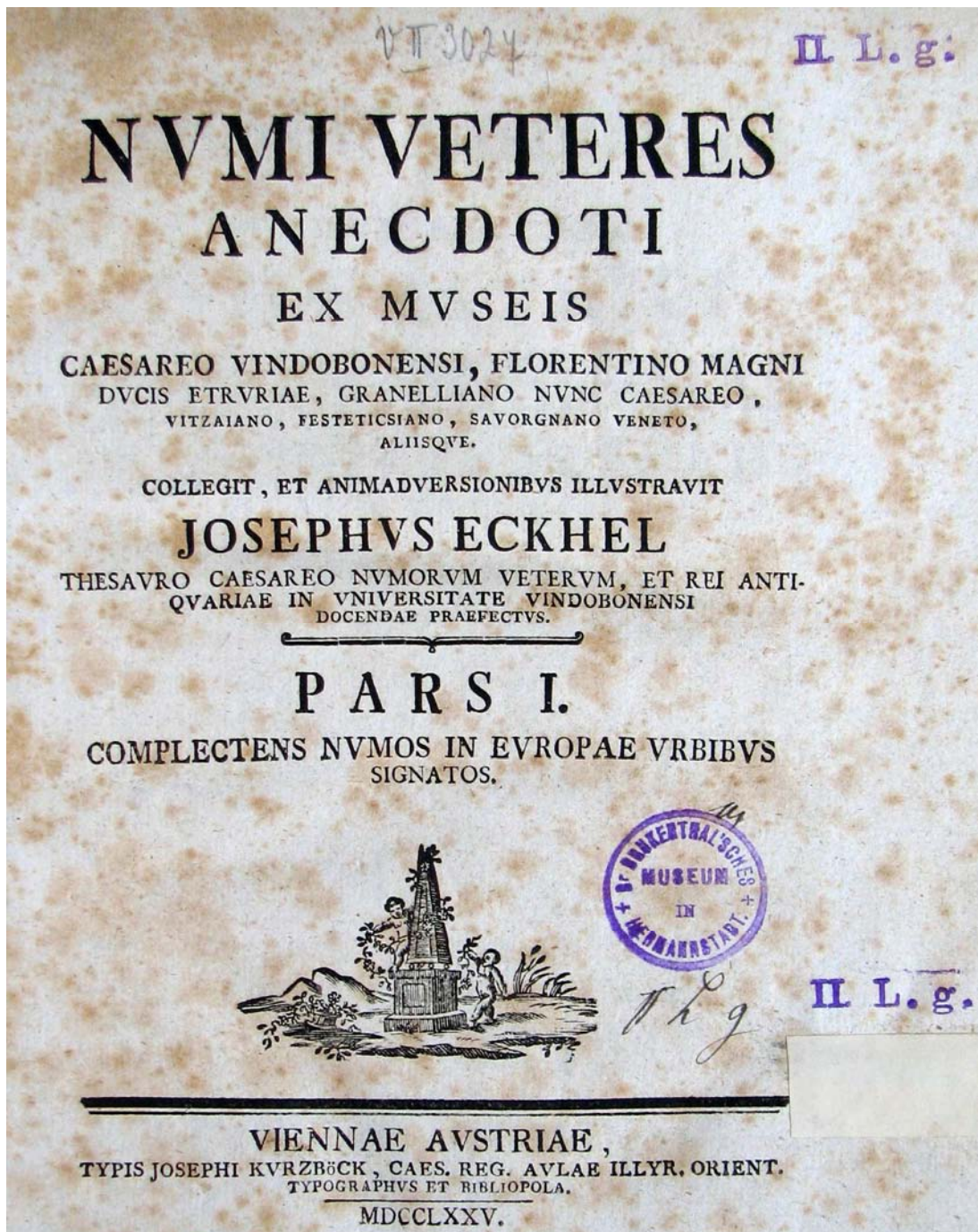

8.

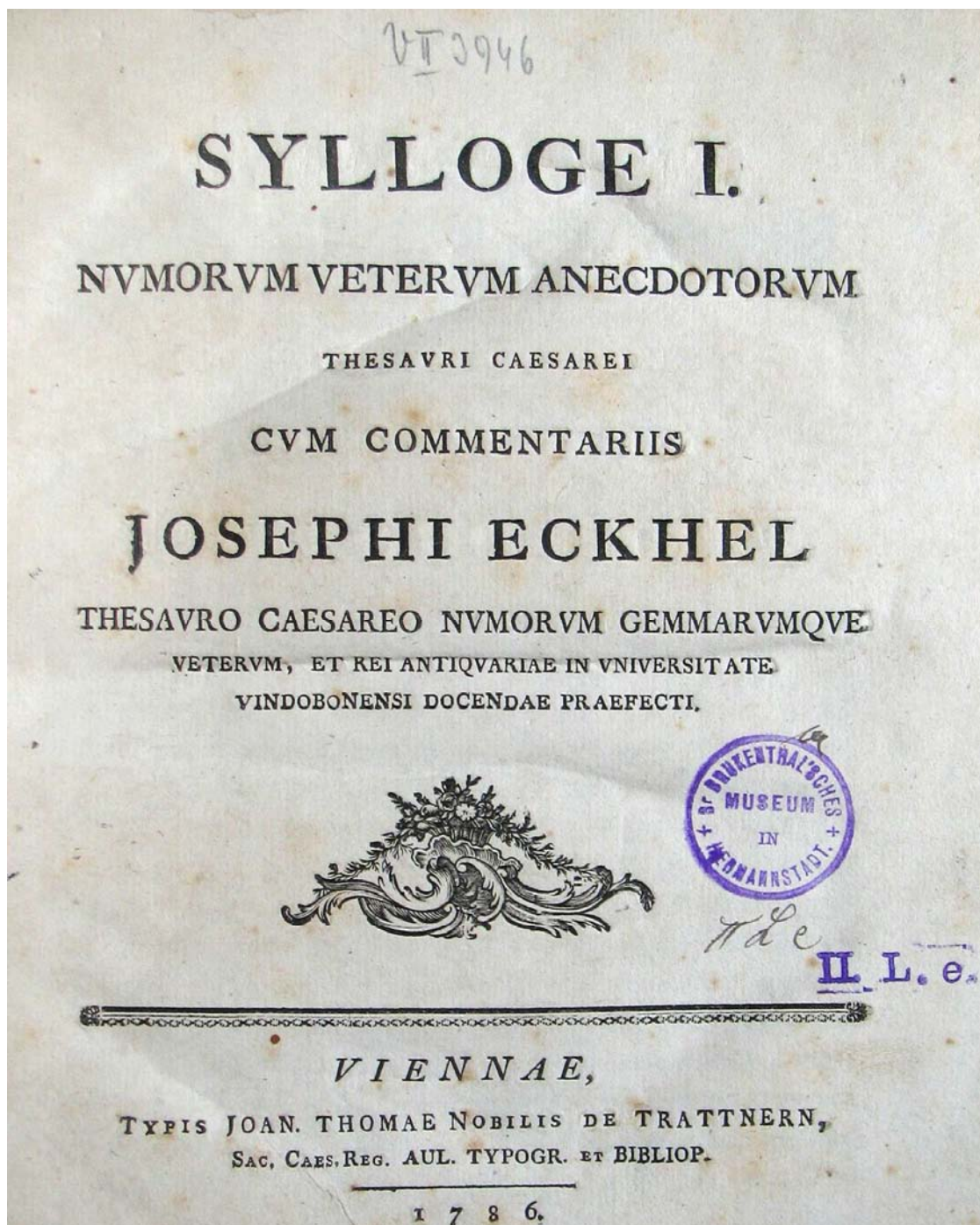

10.

11.

13.